НЕОЛИТНИ ПОГРЕБАЛНИ ОБРЕДИ

Интрамурални гробове от българските земи
в контекста на Югоизточна Европа и Анатолия

Крум Бъчваров

Съдържание

Предговор на научния редактор 9

Въведение 11

I. **Проучвания на неолитните погребални обреди от българските земи** 16
  - Публикации на неолитни гробове 20
  - Терминологична дискусия 21

II. **Неолитни гробни комплекси от българските земи** 23
  - Тракия и Родопите 23
  - Югозападна България 32
  - Софийско и Пирдопско-Златишко поле 34
  - Северозападна България 36
  - Централна Северна България 37
  - Североизточна България 38
  - **Каталог на неолитните гробни комплекси от българските земи** 40

III. **Анализ на неолитните гробни комплекси от българските земи** 99
  - Структурен анализ на гробния комплекс 103
  - Корелативен анализ на елементите на гробния комплекс 111

IV. **Реконструкция на неолитните погребални обреди** 118

V. **Класификация на неолитните погребални обреди** 163

VI. **Гробни комплекси от Анатолия и Югоизточна Европа** 171
  - Югоизточен регион 171
  - Югозападен регион 183
  - Северозападен регион 193
  - Североизточен регион 218

VII. **Неолитните погребални обреди от българските земи в контекста на Анатолия и Югоизточна Европа** 225
  - Югоизточен регион 230
  - Югозападен регион 231
  - Северозападен регион 232
  - Североизточен регион 234

Заключение 248

Списък на съкращенията 256

Библиография 259

Neolithic Mortuary Practices: Intramural burials in Bulgaria in their southeast European and Anatolian context 289

Показалец 299

Предговор на научния редактор

Проучването на късната праистория на днешните български земи има ключово значение за разбиране на принципите и тенденциите в развитието на неолита, халколита и бронзовата епоха (т.е. на периода от края на VII до II хилядолетие пр. Хр.) в цяла Югоизточна Европа. Вече няма никакво съмнение, че неолитните и халколитните общества от края на VII до края на V хилядолетие пр. Хр. в днешните български земи са основен двигател на европейската цивилизация. Именно поради това е закономерен интересът на българските и на много чужди археолози-праисторици към ранноземеделските култури на територията на страната. Всяко поколение специалисти добавя нови страници в историята на древността и предлага своя прочит на цялото събрано знание или на негови аспекти. Такъв е и случаят с настоящата книга на Крум Бъчваров, която е вариант на наскоро защитената му докторска дисертация.

Една от доминантите в съзнанието и на древния, и на съвременния човек е смъртта. Страхът от смъртта поражда представата за живота на душата и след кончината на тялото. За най-ранните земеделци и скотовъдци, които сега определяме според особеностите на тяхната материална култура като неолитни, светът на живите и “умрелите” е единен, в техните представи те обитават едно и също селище, а докато чакат прераждането си, душите на предците помагат на почтителните и могат да вредят на непочтителните си роднини. Именно заради тази представа някои неолитни обитатели на българските земи, приблизително около 10 %, са погребвани в границите на селището на живите - в повечето случаи това са жени и деца. Едва през следващата епоха, халколита, “умрелите” са отпращани в друго “селище”, макар и намиращо се наблизо, в т.нар. некропол - явно за да не се намесват много активно в живота на живите си сродници. Обяснението, което съвременните специалисти по праистория приписват на неолитните си предходници, е много логично, но се огъва при въпроса: а къде са останките на останалите около 90 % от неолитните хора? Този въпрос поражда много екзотични и не толкова екзотични обяснения, но засега те остават в сферата на чистите хипотези.

За съвременните хора от региона, в който влизат и българските земи, няма дилема за начина на погребване на починалия: тялото се полага в гробна яма, направена в очертанията на обособено гробище. Погребване в границите на селището се наблюдава само в особени случаи. Към кремация се прибягва по изключение, в големите градове заради липса на място в гробището или поради специфични причини. За най-ранните земеделци обаче погребване под пода на къщата, край къщата или изобщо в очертанията на селището е част от нормата. Практикувани са и различни варианти на вторично погребване, което заради някои особености в характера или статуса на починалия явно се е считало за необходимо. Кремирането също се е случвало, макар и по изключение. Остава обаче големият въпрос за липсващите скелетни останки от огромната част на неолитните обитатели на българските земи. И не само в този регион, но и в цялата ранноземеделска ойкумена - от Близкия Изток до Атлантика.

Книгата на Крум Бъчваров също не предлага окончателен отговор на този въпрос, но в нея коректно е изложена цялата възможна информация за неолитните погребални обичаи в региона на Източните Балкани. Книгата представя за първи път обобщение върху най-древните засега погребални практики в българските земи и е с несъмнен принос за тяхното научно изследване. Освен това, констатираните при разкопки гробни комплекси и извлечените от тях данни са вписани в познанието за погребалната обредност в Анатолия (дн. Мала Азия) и Югоизточна Европа, което разширява нейната потенциална читателска аудитория и извън специализираните научни среди. Предлаганото изследване несъмнено е съществен принос към проучването на най-ранната европейска цивилизация.

Проф. д.и.н. Васил Николов
София, април 2003

Въведение

Погребението е своеобразна победа
на рода Ното над смъртта.
Ю. Смирнов

Първите достоверни следи от погребване на мъртвите са мустиерските (неандерталските) гробове, макар че неотдавнашните открития в Атапуерка, Испания, повдигат въпроса за далеч по-ранното осмисляне на смъртта. Така или иначе, най-ранните сигурни гробни комплекси в Евразия датират отпреди ок. 90 хил. години и отбелязват появата на погребалните обреди с една от основните форми на съзнателно погребение - инхумацията. Оттогава насетне ритуалното погребение се превръща в универсална особеност на човешката култура, в един от панкултурните елементи на цивилизацията (Steadman et al. 1996). Според мнозина изследвачи, за да преодолеят страха си от смъртта, древните хора се опитали да го рационализират, като измислили постоянен процес на ежегодна смърт и прераждане: концепцията за безсмъртието, идеологическа обосновка на всеки тип погребение. Или в обобщен вид, “смъртта е прекратяване на съществуването на индивида, а погребението - неговото продължаване” (Смирнов 1991, 7).

Системното проучване на погребалните обреди в Европа и по-късно в Новия свят започва в края на XVIII - началото на XIX в. и още през този период се очертават някои от основните проблеми, които продължават да са обект на съвременните научни обсъждания. Докъм средата на XX в. “гробната археология” следва развитието на хуманитарните науки като цяло. Р. Чапман и К. Рандсборг разграничават четири групи подходи, които същевременно съответстват на основните хронологични периоди: спекулативен, хронологичен, културологичен и социологичен (Chapman, Randsborg 1981, 5). Може би най-важния въпрос на “гробната археология” поставя А. Крьобър през 1927 г. - каква е степента на индикативност на погребалните обреди. Според него те не са толкова полезни при реконструиране на културната история, колкото други културни характеристики, тъй като са нестабилни (Kroeber 1927). Започналата оттогава дискусия продължава и до днес, а мненията на различните автори са противоречиви. П. Ъкоу изказва тезата, че погребалните практики не са задължително индикативни за религиозно-митологичните представи: гробните дарове не винаги достигат до гроба, отсъствието им не означава задължително нисък материален статус, големите погребални конструкции не винаги означават вождове, а ориентирането на тялото се променя по много начини. Като цяло той смята, че “в огромното мнозинство от известните етнографски примери една култура или общество не се характеризират само с един тип погребение... тези форми често са свързани със статуса на мъртвия” (Ucko 1969, 270). С. Пигът поддържа гледната точка на Крьобър, но с други аргументи: “гробната археология още отначало представя свидетелства, резултат на комплексни психологически ситуации и емоционални състояния, които днес не могат да се разкрият” (Piggott 1973, 10). Като най-ярък застъпник на теорията за пряката индикативност на погребалните практики се откроява Л. Бинфорд, един от основоположниците на Новата археология. Той представя етнографски случаи, които “последователно свързват формалната диференциация в погребалните обреди със статусните разлики и с разликите в груповите връзки на починалите. Тази връзка демонстрира комплекс от взаимозависимости между формите погребални обреди и характеристиките на социалната организация” (L. Binford 1971, 14-15). Подобна гледна точка се поддържа и в докторската дисертация на А. Сакс (Saxe 1970). Към отделно направление в гробната археология принадлежат проучванията на рускоезичните автори, които през 70-90 г. на XX в. проявяват особено подчертан интерес към различни теоретични - главно социални - аспекти на погребалните обреди (вж. обзора на рускоезичните проучвания в Панайотов 1997).

Съвременните привърженици на постпроцесуализма акцентират върху взаимосвързания характер на културните проявления от различни сфери и критикуват изкуственото разделение на археологическия документ на категории като “селищна” и “гробна” археология. От друга страна, през последното десетилетие някои млади германски учени като У. Файт, Й. Петраш, Й. Оршидт, Н. Нисери и К. Лихтер поставят началото на нов подход в проучването на погребалните обреди, при който на преден план стои сравнителният анализ на различни археологически контексти при максимално прилагане на интердисциплинарни методи на проучване.

Отделни периоди от човешката история се характеризират с гробове на сравнително малък брой индивиди, какъвто е случаят с неолитната епоха в българските земи, а и изобщо в Югоизточна Европа и Анатолия. С единични изключения, липсват некрополи и човешки скелетни останки - цели артикулирани скелети или кости в неанатомичен ред - се откриват единствено в селищата, в жилищен или междужилищен контекст. От друга страна, оскъдността на сведенията за неолитните погребални обреди вероятно е една от причините за заобикалянето на този проблем при цялостното проучване на селищата, както и за недостатъчно детайлния анализ на самите гробни комплекси. Изолираните примери на коректно и пълно археологическо и интердисциплинарно изследване на комплексите показват колко много данни

са безвъзвратно изгубени. В същото време в българските земи досега са открити над 110 неолитни гроба, които представят специфични характеристики за различните региони и културни групи. Всички те са в рамките на селището, понякога под подове на жилища, което недвусмислено свидетелства за мястото им в живота на неолитните общности, а следователно и за първостепенното им значение при анализа и интерпретацията на археологическия документ. Ето защо обобщаването на наличната досега информация и сравнителното й разглеждане в нейния югоизточноевропейски и анатолийски културен контекст представлява значителен интерес от гледна точка на цялостното изясняване на проблемите на неолитното развитие в българските земи.

Това изследване е посветено на погребалните обреди, както се отразяват в археологическия документ - неолитните интрамурални гробове от българските земи. Характерът на материала определя и първата основна задача на проучването: да бъдат събрани, описани и систематизирани в каталожен вид гробните комплекси. На второ място, комплексите са подложени на детайлен анализ, въз основа на който се реконструират погребалните обреди. Цел на реконструкцията не е теоретично формулиране на понятията, свързани с погребалните обреди, и извеждане на тяхната структурна взаимовръзка, а разработване на реконструктивна система, приложима към конкретните археологически паметници и съобразена с техните културни специфики. За реализирането на тази задача се привличат и материали от близки в културно и географско отношение региони, а също исторически, етнографски и лингвистични сведения. Това позволява изграждането на класификация на неолитните погребални обреди от българските земи и тяхното сравнително разглеждане в контекста на Югоизточна Европа и Анатолия, след което се проследява разпространението и диахронното развитие на групите обреди в целия проучван регион, за да се очертаят зоните на практикуването им и да се потърси вероятният им произход.

В изследването се използват методите на структурен, корелативен и сравнителен анализ. Статистическите методи съзнателно са избегнати поради характера и количеството на наличните данни. Физикоантропологична информация се използва главно от гледна точка на полово-възрастовото определяне - расовата характеристика на неолитното население и демографският аспект на въпроса са извън обсега на това проучване.

От съществено значение са географските и културните граници на проучването. Съществуват многобройни изследвания по проблема за хронологията и периодизацията на неолита в Югоизточна Европа и Анатолия. Тук приемам периодизационната схема на В. Николов (вж. напр. Nikolov 1998), тъй като обхваща целия интересуващ ме регион и не на последно място поради факта, че в центъра й стои Тракия, откъдето произхождат най-големите серии гробни данни от българските земи. Източните части на проучваната територия покриват Западна и Централна Анатолия до долината на Коня. В западната му половина влизат Егея, югоизточното адриатическо крайбрежие, Централнобалканската зона, долината на Тиса, Трансилвания, Мунтения, Олтения и Молдова. Обхванат е целият период на тракийския неолит (VI хил. пр. Хр.), синхронен с анатолийския късен (керамичен) неолит и ранен халколит, егейския ранен, среден и късен неолит, централнобалканските раннонеолитни култури с рисувана керамика (Старчево и старчевоидните групи, Криш) и първата фаза (Турдаш) на култура Винча (вкл. т.нар. винчоидни групи), ранния неолит в долината на Тиса (култура Кьорьош) и къснонеолитната култура Дудещи в Мунтения. Извън границите на това проучване остават всички балкански културни явления, които са характеризирани като неолитни, но са по-късни от култура Караново IV в Тракия.

Тук не включвам и неолитната фаза на култура Хаманджия, специфично културно явление, основната част от развитието на което се отнася към каменно-медната епоха. Тя принадлежи към друга, свързана със степите културна зона, чиято материална култура е формирана при различни природо-климатични условия, съответно свързани с различни религиозно-митологични представи, които очевидно налагат погребване на мъртвите в екстрамурални некрополи.

Накрая бих искал да изкажа искрената си признателност на хората, които по един или друг начин допринесоха за това проучване.

Задължен съм на ст.н.с. д-р Иван Панайотов, който пръв насочи усилията ми в областта на праисторическите проучвания, а също за предоставените ми непубликувани материали.

За възможността да използвам непубликувани материали също благодаря на проф. д.и.н. Людмил Гетов, проф. д-р Мехмет Йоздоган, проф. д-р Марион Лихардус-Итен, Атанас Пейков, ст.н.с. д-р Лиляна Перничева, д-р Якоб Роденберг и д-р Петер Хьолингер.

Благодаря на Джон-Гордън Суогър и Çatalhöyük Research Project за разрешението да използвам тяхна графична реконструкция за корицата на тази книга.

Признателен съм на Венцислав Божилов за постоянната му подкрепа, градивните дискусии и безкористната му помощ при предпечатната обработка на текста и илюстративния материал. Благодаря и на Иван Тотоманов за редактирането на текста, както и на още толкова много текстове през последните години.

Дълбока благодарност дължа на проф. д-р Ян Лихардус, официален научен домакин на изследователското ми пребиваване в Института за пра- и ранна история и предноазиатска археология на Саарландския университет - Саарбрюкен през ноември 2001 – март 2002 г., със стипендия на фондация "Фриц Тисен" чрез фондация "Александър фон Хумболт", по време на което завърших това проучване.

Извънредно много съм задължен на своите издатели от ИК "Бард" за осигуряването на финансовата и материална подкрепа за публикуването на проучването ми. Техните усилия за съхранението на книжовността и разпространението на светлината на знанието в различните му проявления безспорно допринасят за запазване на културния интегритет на българското общество.

Особено благодаря на своя научен ръководител проф. д.и.н. Васил Николов, който е и научен редактор на тази книга. Без неговата всеотдайна, компетентна и приятелска помощ това проучване нямаше да се осъществи. В процеса на плодотворните консултации и обсъждания с него се оформиха много от идеите, които залегнаха в основата на работата ми.

I. Проучвания на неолитните погребални обреди от българските земи

В проучването на неолитните погребални обреди от българските земи могат да се обособят три периода. Първият започва в началото на петдесетте години, когато Г. И. Георгиев представя съвсем кратко сведение за погребалните обреди въз основа на гробни комплекси от Караново в студията си “Из живота и културата на първите земеделско-скотовъдни племена в България” (Георгиев 1957, 56-57; вж. също Georgiev 1961, 65). Впоследствие той публикува подобна информация и за Азмашка могила (Georgiev 1965; Георгиев 1966, 9-10). Оттук нататък тези сведения се цитират като илюстративен материал във всички проучвания на неолитни и халколитни погребални обреди в останалите райони на Балканите (вж. напр. Галовић 1967, 170; Trogmayer 1969, 14; Валовић 1986, 11-12). Въпреки конспективния характер на изложението обаче, Г. И. Георгиев повдига няколко важни въпроса, свързани с интерпретацията на свитата позиция, праисторическите “схващания за задгробния живот” и наличието на единични кости в селищата. Според него човешките кости в неанатомичен ред произхождат от разрушени гробове и впоследствие са били разпръснати. Авторът не се спира на комплекси от рода на колективните вторични гробове, съответно от ранно- и къснонеолитния пласт на тел Караново, които категорично свидетелстват за необосноваността на неговото твърдение.

Някои допълнителни белези на погребалните обреди, свързани с тройния гроб от Градешница, както и опит за интерпретирането им представя Б. Николов към средата на 70-те години (1974, 15).

Вторият историографски период започва през 1978 г. със студията на Т. Г. Иванов “За някои страни на погребалните обреди и представите за задгробния свят през неолита и халколита в България” (Иванов 1978; вж. също 1981) - първото обобщително изследване на праисторически погребални обреди от българските земи. Въпреки че изворовата база от времето на откриване на гробовете в Караново и Азмак значително е разширена, авторът споменава само още едно неолитно селище, Казанлък, при това без да разгледа цялата неолитна гробна секвенция. Всъщност проучването не надхвърля рамките на описанието на няколко гробни комплекса, свързани с обреда на обикновена инхумация в свита позиция. Трябва да отбележа обаче, че за пръв път ясно се посочва наличието на вторични гробове в селищата, в случая керамичен съд с човешки черепи и дълги кости от раннонеолитния пласт в тел Азмак, макар че е сгрешено датирането на комплекса. Опитът за интерпретиране на материала, както и за социологически анализ, е възпрепятстван от съществен пропуск: отсъствието на реконструкция на обредите като задължителен предварителен етап. Някои авторови тези, които се отнасят до неолитните гробове, например постулираното групиране на комплексите в периферията на селищата, твърдението, че груповите гробове представляват изключение от правилото и т.н., не отговарят на истината дори само от гледна точка на известния по това време материал. Все пак с това проучване Т. Иванов поставя началото на разработването на тези проблеми и характеризира втория историографски период: постепенно систематизиране и начално обобщаване на данните за неолитните погребални обреди.

Към този период се отнася разглеждането на неолитните гробни комплекси от българските земи в проучването на А. Фортиър “Хронологични и регионални варианти в раннонеолитния комплекс Караново I - Кремиковци в България” (Fortier 1981, 462-465). Въз основа на публикациите той представя в табличен вид 16 ранно- и къснонеолитни гроба от 7 селища - Караново, Деветашка пещера, Азмак, Слатина, Градешница, Ясатепе и Казанлък - и се опитва да изведе общите им характеристики. Според него неолитните гробни комплекси без изключение съдържат скелетни останки на индивиди, положени в свита позиция, и се откриват в изолиран селищен контекст или са групирани в периферия на селището. Без да се спирам на странните културно-хронологични обозначения, отново ще отбележа заобикалянето на информацията за комплексите, които съдържат отделни човешки кости. Така или иначе, в проучването на Фортиър за пръв - и единствен за този период - път е направен опит за обобщение въз основа на коректно представени конкретни и точни данни за неолитни гробни комплекси.

Неолитните погребални обреди от българските земи заемат важно място в студията на Дж. С. Чапман “Значение и заблуди в проучването на погребалните обреди в балканската праистория” (Chapman 1983). Позовавайки се на оскъдните сведения от Караново и Азмак, той предполага, че “гробовете на индивиди с позитивни социални персони са или археологически неразпознаваеми, или редки”, като отново има предвид обикновената инхумация в свита или изпъната позиция и само бегло споменава за находките на отделни черепи от “Македоно-българската зона” (Chapman 1983, 7-10). Чапман обаче пръв поставя въпроса дали интрамуралните гробове са представителни за цялото неолитно население и естествено, дава отрицателен отговор.

Опит за обобщаване на гробните данни прави и И. Вайсов (Вайсов 1993, 221-222), като отново използва твърде ограничена изворова база: освен Караново и Азмашка могила, и като се изключат отнасящите се към култура Хаманджия комплекси от некропола в Дуранкулак, се посочват само още четири неолитни селища: Казанлък, Градешница, Самоводене и Малък Преславец. Заключенията са от съвсем общ характер и се отнасят до широкото разпространение на свитата позиция и интрамуралния характер на погребалните обреди. Допуснати са обаче и съществени грешки: твърдението, че “позата хокер наляво, с главата на изток... е един традиционен раннонеолитен начин на трупополагане на мъртвите” не съответства дори на цитирания от автора материал. В гроба от Казанлък, чиято снимка се публикува за пръв път (гробовете от Казанлък не са публикувани), мъртвият е положен на дясна страна. Груповият гроб от Градешница, в който са положени възрастен индивид и две деца (Б. Николов 1974, 15), е представен като двоен гроб, “където... са погребани мъж и жена в поза хокер”, докато всъщност публикуваната от самия автор рисунка (Вайсов 1993, рис. 216) ясно показва, че погребаните индивиди са трима. “Гробът” от Сапарева баня не се отнася към ранния неолит, а вероятно може да се свърже със зловещите събития след комунистическия преврат през 1944 г. (лична информация от разкопвача В.Николов). И накрая, в Крумовград не са открити гробни комплекси, а под споменатия “гроб” от това селище може би се има предвид гробът от Чавдар (Кънчев 1995, 44).

Аналогично кратко обобщение на някои публикувани сведения за неолитни гробни комплекси от българските земи представя Х. Парцингер в монографията си “Проучвания на хронологията и културната история на неолита, халколита и ранната бронзова епоха между Карпатите и средния Таурус” (Parzinger 1993, 312). Посочва се информация за отделни гробове в Караново и Ясатепе, като последното селище грешно е определено като раннонеолитно. Дори само от гледна точка на публикуваните комплекси не е обосновано твърдението, че доминира ориентацията с глава на изток, североизток и югоизток. Проучването обаче за пръв път обхваща целия регион на Югоизточна Европа и Анатолия, което позволява неолитните погребални обреди да се разгледат в много по-широк културно-хронологичен контекст.

Вторият историографски период завършва с монографията на Д. У. Бейли “Балканска праистория”, в която е отделено известно внимание и на неолитните погребални обреди от “Южна и Централна Южна България” (Bailey 2000, 121-124). Накратко са разгледани гробни комплекси от Ковачево, Караново, Кърджали, Азмак и Ясатепе. Описан е и бебешкият гроб от Ракитово, но се посочва, че произхождал от неясен “хронологичен” - може би стратиграфски? - контекст, докато всъщност ракитовският гроб твърдо се отнася към раннонеолитния пласт на селището, който принадлежи на култура Караново I (Радунчева и др. 2002, 35, 150-151). Въпреки критиката на автора към липсата на детайлност и достоверност на анализите на материалите от Южните и Западните Балкани, самият Бейли неоснователно пренася наблюдението за доминирането на детските гробове през ранния неолит (Бъчваров 1994, 267) върху цялата новокаменна епоха. И макар че посочва наличието на гробни комплекси, които съдържат отделни човешки кости в неанатомичен ред, той очевидно не ги разглежда като равностойни на обикновените инхумации в свита или изпъната позиция. Накрая трябва да отбележа, че авторът изключва от изложението си Софийското поле и цяла Северна България, откъдето произхожда част от неолитните гробни комплекси.

Началото на последния период в проучването на неолитните погребални обреди по случайност съвпада със самото начало на новото хилядолетие. Той се характеризира със значително разширяване на изворовата база и задълбочен анализ на материала. Третият историографски период започва с обемната монография на К. Лихтер “Проучване на погребалните обреди през неолита и халколита в Югоизточна Европа” (Lichter 2001). Авторът аналитично разглежда повечето публикувани гробни комплекси от българските земи, наред с гробовете от цяла Югоизточна Европа, без региона на Егея. Каталогът на селищата, в които са открити неолитни и халколитни гробове, е извънредно прецизно съставен и представлява най-пълният досега от този вид разработки. Допуснати са отделни грешки, най-често поради недостатъчно добро познаване на развитието на проучванията върху проблемите на хронологията и периодизацията на балканския неолит. Гробът от Деветашката пещера например твърдо произхожда от раннонеолитния пласт на селището - който се отнася към култура Градешница-Кърча, а не към група Кремиковци, - и няма съмнения, че може да е късхалколитен. Един от раннонеолитните гробове от Слатина-София (група Кремиковци) е отнесен към средния неолит поради актуалната по време на откриването му периодизация. Тройният гроб от Градешница също се отнася към култура Градешница-Кърча, а не към група Кремиковци; един от къснонеолитните гробове в Ясатепе се отнася към периода Караново III-IV, а не Караново II-III. Накрая ще обърна внимание на две грешки, които вероятно се дължат на езиков проблем: гробният инвентар на един от женските гробове в раннонеолитния пласт в Караново се състои от мъниста от черупки на охлюви, а не от обикновени черупки; мънистата от гроба в Градешница са направени от “бял и светлокафяв минерал”, а не от мидени черупки. Тези грешки обаче, както и някои пропуски, са неизбежни при широките териториално-хронологични рамки на проучването и изключително задълбочения анализ на материала, който рязко контрастира на досегашното изследователско равнище. В голямата си част обобщенията и заключенията на Лихтер са достатъчно коректни, основателно сдържани и напълно валидни за съответната територия и епоха.

Също на неолитните и халколитни погребални обреди е посветена студията на Я. Бояджиев “Погребалната практика intra muros през неолита и халколита в българските земи: обичай или изключение” (2001). Авторът обобщено разглежда 86 неолитни гроба от 15 селища, като си поставя за цел да установи дали интрамуралните гробни комплекси се явяват “отклонение от обичая” или “нормална практика”. Тук няма да се спирам на въпроса доколко обосновано е използването на термини като "погребална практика intra muros", "регламентирано отклонение" и пр., тъй като някои от тях коректно са дефинирани в началото на проучването. Трябва обаче да отбележа, че под "гроб" авторът очевидно разбира само обикновените инхумации в свита или изпъната позиция, без да взима предвид човешките кости в неанатомичен ред, дори когато явно интенционално са били положени в различен селищен контекст. Не са аргументирани и отделни предположения относно пространствения аспект на погребалните обреди, при положение, че в публикациите липсва каквато и да е релевантна информация (Бояджиев 2001, 22).

Към последния период от проучването на неолитните погребални обреди от българските земи се отнася и студията на Л. Николова "Праисторически погребални обичаи" (Nikolova 2002). Изградена като сравнение на ранно-неолитни и раннобронзови гробни комплекси, тя акцентира върху по-късните материали и върху опозицията интрамурални гробове - екстрамурални некрополи. В анализа обаче са включени само обикновените инхумации в свита позиция.

Както става ясно от направения обзор, въпреки значителното ѝ разширяване през последните няколко години, изворовата база все още остава ограничена - липсват детайлни анализи на пълните гробни секвенции, които да позволят достатъчно обосновани проучвания на неолитните погребални обреди. Налице е още един съществен пропуск: "заобикалянето" на данните за комплекси, които не съдържат скелетни останки в анатомичен ред. В резултат, от обсега на проучванията a priori се изключват два от трите класа погребални обреди: вторичната инхумация и погребението на кремирани останки. И накрая, както в българската, така и в чуждестранната литература продължават да циркулират термини, които най-малкото внасят значителни неясноти в самото описание на неолитните гробове.

Публикации на неолитни гробове

Първият неолитен гроб в българските земи е открит през 1927 г. по време на разкопките на В. Миков в Деветашката пещера. Днес са известни най-малко 110 неолитни гробни комплекса, само 26 от които са детайлно публикувани. За повечето гробни секвенции и отделни гробове е налична само най-обща информация. Такива са случаите с гробовете в Азмак, Караново, Казанлък, Ракитово, Българчево и Малък Преславец. От друга страна, голяма част от публикациите съдържат съществени празноти. Обикновено се споменават само някои характеристики на комплексите като позицията, ориентацията и понякога гробният инвентар, докато на археологическия контекст не се обръща нужното внимание. Рядко се представя илюстративен материал или не се посочват мащабът и ориентацията.

Сериозен проблем представляват комплекси, чието датиране е крайно несигурно. Такъв е случаят с една находка от Кукова могила при с. Дуванлий, Пловдивско, публикувана от Б. Филов (1934, 6-7) и отнесена от А. Радунчева към късния неолит (вж. напр. 1996, 179). Поради липсата на достатъчно убедителни аргументи, тук не приемам това датиране.

Отделните човешки кости в селищата обикновено не се разпознават и се събират заедно с животинските. Най-често не се извършва и физикоантропологичен анализ на скелетните останки. Излишно е да отбелязвам, че по този начин се лишаваме от значима информация за погребалните практики. Колко много ценни данни са изгубени дори при на пръв поглед непоставящите въпроси обикновени инхумации в свита позиция показва детайлният полеви и лабораторен физикоантропологичен анализ на ранонеолитните бебешки гробове от Ковачево.

Терминологична дискусия

В началото на това проучване трябва да изясня свързаните с неолитните погребални обреди основни понятия, на които в научната литература се придава различен смисъл. За удобство ги разделям на няколко групи.

Гроб, гробен комплекс, погребение. Често термините "гроб" и "погребение" се отъждествяват. Терминът "погребение" обаче означава самото действие - макар че от чисто езикова гледна точка то би трябвало да се нарича "погребване" - и/или погребалния обред, докато гробът е негов археологически резултат. От друга страна, терминът "гробен комплекс" почти не се използва в българската археологическа литература. Всъщност той може би е по-подходящ, тъй като гробът има строго определена структура. По-нататък използвам двата термина "гроб" и "гробен комплекс" като синоними.

Тук е мястото да се спра и на термина "интрамурален гроб". Въпреки че той произхожда от латинския израз "intra muros", най-често актуалните граници на селището не могат точно да се установят. Така или иначе обаче, когато наричам гробовете "интрамурални", имам предвид разполагането им в "обитаемата", "култивираната" територия на съответната неолитна общност.

Погребален обред, погребален обичай. Термините "погребален обред" и "погребален обичай" са широко обсъждани в етнографската литература. В археологическата литература разликата между двата термина е посочена например от И. Панайотов (1989, 5; 1997, 27). С оглед на неговото тълкуване тук използвам термина "погребален обред". По-нататък използвам и въведения от В. Альокшин термин "стандартен (традиционен) погребален обред", под който разбирам одобрените от традицията ритуални действия и материалните елементи в дадена археологическа култура (Алекшин 1986, 6).

Гробен инвентар, погребални дарове. Откриваните в гробните комплекси предмети се обозначават по най-различен начин. В англоезичната литература се срещат термините "гробни дарове" ("grave goods"), "свързани със скелетните останки особености" ("associated features"), "гробен инвентар" ("grave inventory"). В руските и украинските проучвания се използват термини като "гробен инвентар" ("погребальный инвентарь"), "допълнителна съпровождаща структура" ("дополнительная сопровождающая структура"), "допълнителна съпътстваща структура" ("дополнительная сопутствующая структура") и т.н. В българската археологическа литература най-често се среща терминът "погребални дарове". Той обаче има изключително интерпретативно съдържание и рядко може напълно обосновано да се отнесе към всички откривани в гробовете предмети. Според мен археологически най-точният термин е "гробен инвентар" (от латинския глагол invenio, означаващ натъквам се, намирам, откривам), тъй като включва всичко, интенционално положено в гробната яма, освен човешките останки.

Инхумация, трупополагане, вторично погребение, кремация. Термините "инхумация и трупополагане" често се използват като тъждествени. Между тях обаче съществува значителна разлика. Първият термин - "инхумация" - означава "погребване", "погребение": полагане на човешки останки в земята. Терминът "трупополагане" означава полагане на цялото тяло в земята - "обикновена инхумация" - и се явява разновидност на инхумацията. Към тези два термина трябва да се прибави и "вторично погребение (вторична инхумация)", означаващо погребение на екскарнирани/декарнирани (но не непременно чрез първично погребване) скелетни останки; следователно то е от един категориен ред с обикновената инхумация - трупополагането. С термина "кремация", от друга страна, най-често се обозначава специфичен погребален обред, при който мъртвото тяло се изгаря. Всъщност самата кремация се отнася към ритуалните действия, предшестващи или следващи същинската част на обреда, която може да има различни, често дори противоположни прояви: погребване на кремираните останки - чийто археологически резултат е гроб с кремация - или разпръскване на пепелта в река, планина и т.н.

II. Неолитни гробни комплекси от българските земи

След като разгледах състоянието на проучванията на неолитните погребални обреди от българските земи, ще пристъпя към обсъждането на конкретния археологически материал - неолитните гробове от територията на България (вж. Băčvarov 2002). В описанието на комплексите критично обобщавам наличната информация както от първичните публикации, така и от други, включително физикоантропологични изследвания. За сравнение използвам и илюстративни материали, главно фотоси, които често допълват данните по отделни признаци. В голяма част от случаите привличам непубликувана информация (карта 1.1).

Тракия и Родопите

В този регион са регистрирани 68 гроба в осем селища:

Циганова могила при Дpackситеево, Харманлийско

Откритото многослойно селище е разположено на десния бряг на р. Лудата река близо до мястото на вливането й в р. Марица на около 2 км югоизточно от с. Доситеево, Харманлийско. Проучвано е чрез спасителни сондажни разкопки през 1993 г. от К. Лещаков (Leshtakov 1998). Културните напластявания достигат до 1.00 м. Разграничени са три пласта. Най-горният е разрушен и включва материали от различни епохи, втория разкопвачът отнася към бронзовата епоха, а третия, най-долен пласт - към култура Караново I.

В южната периферия на селището е открит гроб (обр. 2.1, кат. № 1), отнасящ се към култура Караново I (Leshtakov 1998, 17, 22-25, fig. 4: 1-2, 5). Гробното съоръжение е яма, вкопана в стерилната основа и запълнена с хомогенна пръст с малки камъчета и фрагменти от раннонеолитни керамични съдове. Ямата е имала овална форма. Южната й третина е разрушена при терасиране на нивите върху първата заливна тераса на реката. Установената й дълбочина (34 см) предполага разрушаване и на горната й част. Югоизточният дял на гробното съоръжение е пресечен от по-късна, също раннонеолитна яма. Не са констатирани северната и западната граница на ямата. Запазени са размерите 50 см (север/юг) X 95 см (изток/запад).

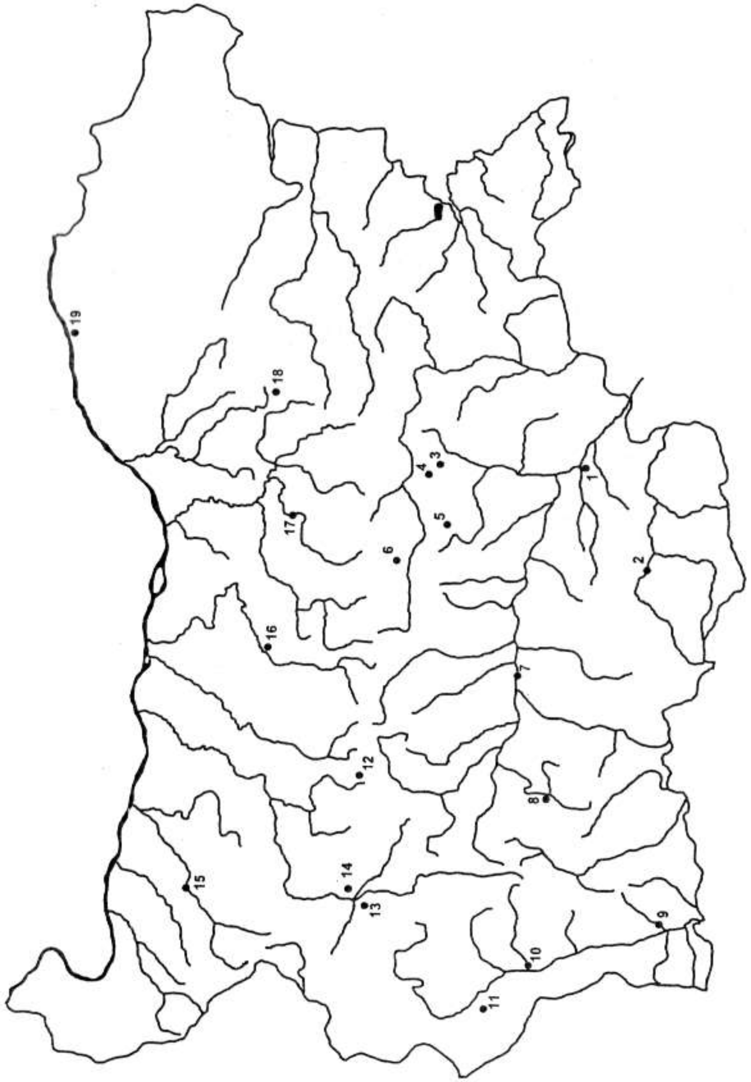

Карта 1.1 Селища с неолитни интрамурални гробове: 1 Циганова могила, 2 Кърджали, 3 Езеро, 4 Караново, 5 Азмак, 6 Казанлък, 7 Ясатепе, 8 Ракитово, 9 Ковачево, 10 Българчево, 11 Ваксево, 12 Чавдар, 13 Слатина, 14 Кремиковци, 15 Градешница, 16 Деветаки, 17 Самоводене, 18 Овчарово-гората, 19 Малък Преславец.
Map 1.1 Sites with Neolithic intramural burials: Ciganova mogila; 2 Kărdžali; 3 Ezero; 4 Karanovo; 5 Azmak; 6 Kazanlăk; 7 Jasatepe; 8 Rakitovo; 9 Kovačevo; 10 Bălgarčevo; 11 Vaksevo; 12 Čavdar; 13 Slatina; 14 Kremikovci; 15 Gradešnica; 16 Devetaki; 17 Samovodene; 18 Ovčarovo-gorata; 19 Malăk Preslavec.

Скелетните останки принадлежат на около 35 годишна жена. Тялото е положено в свита позиция наляво с глава на запад (с известно отклонение на север). Черепът е силно извит към гърба (дефлективно), като лицевите кости са обърнати на север. Лявата ръка е силно свита в лакътя, китката е поставена непосредствено пред лицето с изпъната длан. Дясната ръка е прибрана под лявата, свита е силно и е долепена до тялото с длан в областта на шията. Долната половина на скелета е разрушена от по-късната яма, на чието дъно са открити двете бедрени кости. Като съди по положението на таза и извивката на гръбначния стълб, К. Лещаков предполага позиция полу по гръб, полу настрани. Според мен обаче това разположение на костите се дължи на слягане на трупа при затрупването на гробното съоръжение и/или на естествени процеси (мацерация). От двете страни на таза са открити два ломени камъка.

Кърджали

Селището се намира в центъра на гр. Кърджали. За първи път е проучвано през 1962 г. (Андреев 1965). През 1972 г. А. Пейков извършва сондажни разкопки в североизточната му периферия (Пейков 1978). Проучена е обща площ от 1050 м² в два сондажа. Културният пласт на повече от половината от тази площ частично е бил унищожен при строителни работи (според разкопвача 10-12 строителни хоризонта), поради което в първия сондаж са разкопани само долните пет строителни хоризонта с обща дебелина 1.39 см. Върху останалата площ е разкопан само най-горният строителен хоризонт. Общата дебелина на пласта достига 3.79 м. Отнася се към култура Караново I и се характеризира с фина керамика, рисувана с бяла боя.

В I и II строителен хоризонт (отгоре надолу) на селището са открити пет раннонеолитни гроба: на две деца (на 5-6 и 8-10 години: кат. № 4 и 3, обр. 2.2), две жени (на 25-30 и на около 60 години: кат. № 2 и 6, обр. 2.3) и на възрастен индивид с неопределен пол (кат. № 5). В първичната публикация А. Пейков споменава само факта на откриването на гробовете и наличието на женски гроб под пода на жилище (Пейков 1978, 16-17, обр. 41, 42). При описанието на погребаната 25-30 годишна жена той допуска грешка и посочва възрастта на индивида от втория женски гроб. Във физикоантропологичното изследване на скелетните останки е включена информация само за четирима от погребаните, тъй като гробът на възрастен индивид с неопределен пол е унищожен по време на проучване на селището (Боев, Кавгазова 1983, 187). Всички останали представени тук данни не са публикувани и произхождат от полевата документация на разкопвача[1].

Мъртвите са положени в свита позиция по гръб. В един от случаите едната ръка е изпъната. Данни за ориентация има само за два гроба: и в двата случая тя е югозападна. Гробно съоръжение е регистрирано в три гроба и представлява яма, в два от случаите оградена с камъни. Инвентар е открит в четири гроба:

---

[1] Благодаря на А. Пейков за предоставената ми непубликувана информация.

керамичен съд, костено мънисто, кремъчни оръдия, костена кука за колан, костени шила и каменна топка. Върху една от погребаните жени е бил положен хромелен камък със следи от пепел, а гробната яма е под пода на жилище.

Дипсизка селищна могила до Езеро, Новозагорско

Дипсизката селищна могила се намира до с. Езеро на 3 км югоизточно от Нова Загора. Културният пласт достига дебелина около 10 м. За първи път е проучвана от В. Миков и Н. Койчев през периода 1952-1958 година. От 1961 до 1971 г. са проведени системни разкопки под ръководството на Г. И. Георгиев и Н. Я. Мерперт, по време на които е проучена обща площ от около 3500 м^2. В двата странични стратиграфски изкопа, Североизточен и Югозападен, е регистриран неолитен пласт, отнесен от разкопвачите към културите Караново III и Караново IV (Георгиев, Мерперт 1979, 41-51, 61-66). Под пласта от ранната бронзова епоха в Североизточния стратиграфски изкоп следват най-малко седем строителни хоризонта с обща дебелина до 2.50 м, отнесени към култура Караново III. Под пласт от културите Караново V и Караново VI в Югозападния стратиграфски изкоп са регистрирани тънки напластявания от култура Караново IV и седем строителни хоризонта от култура Караново III с обща дебелина около 2.50 м. В резултат на прецизен анализ на керамичния комплекс В. Николов (1998) ревизира стратиграфията на неолитните пластове и отнася хоризонт VII от пласт IV към периода Караново II-III, хоризонтите VI, V, IV и III от пласт IV към периода Караново III, хоризонт II от пласт IV към Караново III-IV и хоризонт I от пласт IV, както и пласт III към периода Караново IV.

През 1964 г. в Югозападния стратиграфски изкоп на дълбочина 8.80 м в пласт IV, V строителен хоризонт в малка яма под пода на жилище е открит бебешки гроб (кат. № 7) (Георгиев и др. 1979, 46). Разкопвачите го отнасят към култура Караново III, което отговаря и на предложената от В. Николов система. Данни за позицията и ориентацията няма. Скелетът е бил покрит с дълбока паница, украсена с плитки, коси канелюри. Сред костите са намерени черупка от мида и кремъчна пластина с извито ретуширано острие.

Караново, Новозагорско

Карановската селищна могила е една от най-големите в България. Намира се в с. Караново, северозападно от Нова Загора. Има елипсовидна форма с размери около 250 X 180 м^2, културният пласт достига дебелина 12.40 м. Проучвана е от В. Миков през 1936 и 1946 г. (Миков 1937, 157-173; Mikov 1939, 345-349). Системни разкопки на по-голяма площ са проведени от В. Миков и Г. И. Георгиев през 1947-1957 г. (Georgiev 1961). През този период са проучени сектор I - външен дял на бъдещия Североизточен сектор (1947-1948 г.; първоначално секторът е обхващал около 540 м^2, но по-късно площта е намалена до 380 м^2), сектор II в югозападната периферия на могилата (1947-1948 г.; площ около 45 м^2), Югозападен сектор или сектор III (1949-1950 г.; площ около 400 м^2), сектор IV - вътрешен дял на Североизточния сектор (1949-1957 г.; площ около 600 м^2). През 1957 г. в рамките на последния сектор е направен сондаж с размери 18 X 3 м. Методиката на проучване е включвала разкопаване на хоризонтални механични пластове без регистриране на строителни хоризонти. Разкопките са подновени през 1984 г. от българо-австрийска експедиция под ръководството на Г. И. Георгиев и Щ. Хилер, а от 1988 г. - на В. Николов и Щ. Хилер. До 1992 г. е проучен Южният сектор (Hiller, Nikolov 1997).

При разкопките на могилата са установени културни напластявания, отнасящи се към новокаменната, каменно-медната и ранната бронзова епоха. В публикациите до 1961 г. се използва следната периодизация: Караново I А и I Б - среден неолит, Караново II - късен неолит, Караново III - ранен халколит, Караново IV - късен халколит и Караново V - ранна бронзова епоха. С обобщителното си проучване Г. И. Георгиев налага поправки, които с известни изключения са валидни до днес: Караново I и II - ранен неолит, Караново III - среден неолит, Караново IV - късен неолит, Караново V - ранен халколит, Караново VI - късен халколит и Караново VII - ранен бронз (Georgiev 1961). Наблюденията и анализът на керамичния комплекс от Караново, както и резултатите от новите разкопки, дават основания на В. Николов (1998) да прецизира тази периодизация, като отдели още два неолитни пласта: Караново II-III и Караново III-IV. Периодизацията придобива следния вид: Караново I и II - ранен неолит, Караново II-III и III - среден неолит, Караново III-IV и IV - късен неолит, Караново V - ранен халколит, Караново VI - късен халколит и Караново VII - ранен бронз.

По време на разкопките в периода 1947-1957 г. в Югозападния и Североизточния сектор на могилата В. Миков и Г. И. Георгиев откриват 31 неолитни гробни комплекса, най-голямата неолитна гробна секвенция от българските земи. Гробовете не са публикувани. Г. И. Георгиев споменава за тях в две свои статии, без да посочва никакви подробности (Георгиев 1957, 56-57; Georgiev 1961, 65). На представената във второто проучване снимка (Georgiev 1961, Taf. III, 2) на гроб от пласт III (кат. № 26) погрешно е посочена принадлежността на комплекса към пласт II. П. Боев публикува физикоантропологично изследване на три от скелетите (две жени, съответно на 20-30 и 30-40 години, и мъж на 50-55 години) (Боев 1963), но не е възможно да се установи към кои гробове принадлежат тези скелетни останки. Всички представени тук данни произхождат от полевите дневници на разкопките[1] и са съобразени с коригираната от В. Николов стратиграфска секвенция на могилата.

Пласт I. В този пласт, отнасящ се към периода Караново I, са открити два гроба на млади индивиди с неопределена възраст и пол (кат. № 8 и 9). Положени са в свита позиция, в първия случай по гръб с глава на северозапад. Инвентар няма.

---

[1] Задължен съм на проф. В. Николов за възможността да използвам полевите дневници на разкопките.

Пласт II. Във втория пласт на могилата, отнасящ се към периода Караново II, са открити 13 гробни комплекса. Седем от гробовете са детски (кат. № 14-17 и 19-21). Разположени са в междужилищно пространство, под пода на жилище (кат. № 21) и под пещ в жилище (кат. № 14). Гробно съоръжение е регистрирано само в два от случаите и представлява обикновена яма. Позицията винаги е свита: наляво (кат. № 17, 19-21) и по корем (кат. № 14). Данни за ориентацията са налични за четири гроба, в три от които тя е южна (с отклонения на изток и запад), а в един северна (с отклонение на северозапад). Инвентар няма.

В същия пласт са регистрирани четири гроба на възрастни индивиди (кат. № 10, 12-13 и 22, обр. 2.4-5) и един на млад индивид (кат. № 11). Разположени са в междужилищно пространство. В един случай позицията е изпъната по корем (кат. № 13), а в останалите свита наляво. Мъртвите са били положени с глава на юг (кат. № 10, 12), север (кат. № 11) и запад (кат. № 13). Инвентар е открит само в последния гроб: седем мъниста от охлювчета и две костени игли. Гробно съоръжение е регистрирано в четири от гробовете и представлява обикновена яма.

Специално внимание изисква гроб, открит под пода на жилище от пласт II и съдържащ скелетни останки (предимно черепи и дълги кости) от неустановен, но голям брой деца, положени без спазване на анатомичен ред (кат. № 18). Инвентар няма, в запълнителя на ямата е регистрирана пепел.

Пласт III. В този пласт, отнасящ се към периода Караново III, са открити девет гробни комплекса. Два от тях принадлежат на деца (кат. № 23 и 25, обр. 2.6), положени в свита позиция наляво, във втория случай с глава на запад. Регистрирани са пет гроба на възрастни (кат. № 24, 26-27, 29-30, обр. 2.7) и един на млад индивид (кат. № 28). Позицията е свита: в един от случаите надясно (кат. № 27), а във всички останали наляво. Мъртвите са ориентирани с глава на север с отклонения на северозапад (кат. № 24, 26, 28, 29), запад с отклонение на югозапад (кат. № 30) и изток (кат. № 27). В един от случаите черепът липсва и поради това В. Миков определя гроба като вторичен (кат. № 28). Фактът, че костите на посткраниалния скелет са в пълен анатомичен ред обаче, не дава основание за такова заключение. Отсъствието на черепа може да се обясни или с по-късно нарушение, или с ритуални действия, на които ще обърна специално внимание при реконструкцията на погребалните обреди.

В този пласт на могилата е открит и двоен гроб на възрастен индивид и дете, положени в свита позиция надясно с глава на запад/югозапад (кат. № 31, обр. 2.8).

Всички гробни комплекси от пласт III са безинвентарни. Гробно съоръжение е регистрирано в четири случая и представлява обикновена яма.

Пласт III-IV. В този пласт, отнасящ се към периода Караново III-IV, са открити два гроба – на млад индивид и възрастна жена (кат. № 32 и 33, обр. 2.9), положени съответно в изпъната позиция по гръб и в свита позиция надясно с глава и в двата случая на северозапад. Инвентар няма. Гробно съоръжение, представляващо обикновена яма, е регистрирано само в първия случай.

Пласт IV. В този пласт на могилата, отнасящ се към периода Караново IV, са открити пет гробни комплекса. Два от тях принадлежат на възрастни жена и мъж (кат. № 34 и 38), положени съответно в свита позиция по гръб с глава на юг и в свита седяща позиция. Скелетът от женския гроб е без череп и дясна раменна кост. Регистрирани са два гроба на млад индивид и дете (кат. № 35 и 36), положени в свита позиция респективно надясно и по гръб с глава на юг и северозапад. Данни за гробно съоръжение има само за мъжкия гроб: яма, оградена с камъни, разположена в междужилищно пространство. В този гробен комплекс е открита паница с прегънато устие.

Особено внимание представлява гробен комплекс, съдържащ отделни кости и черепи от неопределен, но голям брой възрастни индивиди и деца, положени без спазване на анатомичен ред (кат. № 37, обр. 2.10). Гробното съоръжение е голяма яма. Според В. Миков скелетните останки принадлежат на "убити обитатели" на селището. Самият той обаче подчертава, че костите са "безразборно разхвърляни". Като се има предвид големият брой на погребаните индивиди, този факт предполага вторично погребване.

Азмашка селищна могила край Стара Загора

Азмашката селищна могила се е намирала до с. Хрищени край Стара Загора. Основата й е обхващала площ от около 5500 м². През периода 1960-1963 г. е изцяло проучена от Г. И. Георгиев и П. Детев (Георгиев 1963; 1966; 1974, 5-6; Georgiev 1965; 1967, 92-97; Детев 1963). Общата дебелина на културните напластявания достига 7.5 м. Разграничени са два пласта: неолитен (около 3 м) и халколитен (4.5 м). Неолитният пласт включва шест строителни хоризонта, долните пет от които принадлежат на т.нар. азмашки вариант на култура Караново I, а горния разкопвачът отнася към култура Караново III, вариант Ясатепе I (преход от Караново II към Караново III). В. Николов поставя последния неолитен строителен хоризонт в Азмашка могила в периода Караново III-IV (Nikolov 1993, 171).

В първата си публикация, посветена на резултатите от проучванията на Азмашка могила, Г. И. Георгиев представя гроб (кат. № 39), открит в източната периферия на могилата и отнасящ се към азмашкия вариант на култура Караново I (Георгиев 1963, 174, обр. 22). Погребаният възрастен индивид е бил положен в силно свита позиция надясно с глава на северозапад. В областта на гърдите е намерена костена игла с плосък край.

В статията си от 1966 г. разкопвачът споменава за голям керамичен съд, съдържащ скелетни останки: няколко черепа и кости (кат. № 40) (Георгиев 1966, 10).

В същата публикация се отбелязва, че във всички строителни хоризонти от неолитния пласт, най-вече в третия (Караново I), са открити гробове, предимно на деца, във всички случаи положени в свита позиция. Макар и непълна, тази информация е потвърдена от Х. Тодорова, според която под подове на жилища са открити бебешки гробове (Тодорова, Вайсов 1993, 222). Т. Иванов говори също за “вторични погребения с екскарнация и погребване на черепи и отделни кости в селището” (Иванов 1981, 13). За съжаление тези данни са прекалено общи, за да бъдат включени по какъвто и да е начин в каталога на това проучване.

Трябва също да обърна внимание на публикувания в едно по-късно проучване на Г. И. Георгиев план на жилище от раннонеолитния пласт (Georgiev 1972a, Abb. 4), на който непосредствено до пещта е представен голям керамичен съд с горели кости на дете (кат. № 41, обр. 2.11). Тъй като на това място не е отбелязана яма, би трябвало да се приеме, че съдът е открит върху самия под или че съдът е вкопан в пода, като втората възможност изглежда по-логична. Това сведение не се потвърждава нито от самия текст, нито от каквито и да било други източници. Едва ли може да се допусне, че става дума за грешка – няма основания да се изключи вероятността в Азмашка могила действително да са били регистрирани останки от погребален обред, включващ кремация, известен в сравнително близки на Тракия региони като Тесалия, Железни врата и Трансилвания.

Казанлък

Казанлъшката селищна могила се е намирала в западната част на града. Основата ѝ е имала елипсовидна форма с максимален диаметър около 70 м. Културният пласт е достигал дебелина 5.10 м. Могилата е изцяло проучена от Г. И. Георгиев и Р. Катинчаров в периода 1967-1971 г. Публикувани са само предварителни резултати от разкопките (Georgiev 1972, 85-88; Георгиев 1974, 6-7).

Разграничени са седемнадесет строителни хоризонта. Долната половина на културния пласт (9 строителни хоризонта) е отнесена към азмашкия вариант на култура Караново I (Георгиев 1974, 7). Следващите седем хоризонта Г. И. Георгиев поставя в преходния период Караново II-III и култура Караново III. В най-горния, разрушен строителен хоризонт са регистрирани материали от периодите Караново IV, V-VI и VII.

Въз основа на анализа на керамичния комплекс В. Николов коригира периодизацията по следния начин: хоризонти XVII-XI - период Караново I (азмашки вариант), хоризонти X-IX - период Протокараново III (вариант Караново I-III), хоризонти VIII-II - период Караново III, хоризонт I - периоди Караново IV и Караново V (В. Николов 1998).

В неолитните пластове на могилата са открити двадесет и пет гробни комплекса. Не е публикуван нито един от тях и цялата представена тук информация произхожда от полевата документация на разкопките[1].

Строителни хоризонти XVII-XI (Караново I). Регистрирани са шест гроба. Три от тях са детски (кат. № 44-45 и 47), а останалите на възрастни индивиди с неопределен пол (кат. № 42-43 и 46). С изключение на един от детските гробове (кат. № 45), който е разположен в периферията на могилата, всички останали се намират в междужилищно пространство. Позицията е свита, в един случай наляво. Ориентацията е северна или югозападна. Скелетните останки от гроб кат. № 46 са в неанатомичен ред. Гробен инвентар - дълбока паница - е регистриран в един случай (кат. № 43).

Строителни хоризонти X-IX (Протокараново III, вариант Караново I-III). Открити са три гроба. Единият от тях принадлежи на дете, положено в свита позиция наляво с глава на север (кат. № 48), а другите два на индивиди с неопределен пол и възраст и съдържат скелетни останки (фрагменти от череп) в неанатомичен ред (кат. № 49 и 50). И трите комплекса са в междужилищно пространство. Инвентар няма.

Строителни хоризонти VIII-III (Караново III). В пласта от периода Караново III са регистрирани 16 гроба (разпределението на комплексите в отделните пластове е естествено, като се има предвид различната дебелина на напластяванията: около 60 см за периода Караново I-III и около 2.10 м за периода Караново III).

Единадесет гроба принадлежат на деца (кат. № 51, 54 и 61, обр. 2.13) и възрастни индивиди (кат. № 52-53, 55-59 и 63[2], обр. 2.12, 2.14-16), положени в междужилищно пространство в свита позиция надясно (кат. № 52-54, 59 и 63) и наляво (кат. № 55) с глава на изток (кат. № 52 и 54), запад (кат. № 53 и 55), югоизток (кат. № 56), североизток (кат. № 58) и северозапад (кат. № 63). В един от случаите липсват черепът и костите на лявата ръка (кат. № 56), но причина за това вероятно е фактът, че гробът частично е разрушен от по-късна яма. Инвентар е регистриран в два от комплексите (кат. № 58 и 59): съответно два хромелни камъка и голям гърневиден съд.

Открит е и двоен гроб (кат. № 62), съдържащ скелетни останки от млада жена (18-25 години), положена в свита позиция надясно, и дете, положено наляво в скута ѝ и с глава върху лявото ѝ рамо. Ориентацията е югоизточна. Инвентар няма. Гробното съоръжение вероятно е разположено под или близо до пещ в жилище.

Четири гроба (кат. № 60, 64-66) съдържат скелетни останки в неанатомичен ред: черепи и дълги кости, положени в междужилищно пространство. Един от черепите (кат. № 64) е открит в яма заедно с кости от големи животни, рог от говедо и долен хромелен камък.

---

[1] Благодаря на проф. Л. Гетов за възможността да използвам непубликуваните данни от полевите дневници.

[2] Гробът е консервиран и експониран в Исторически музей “Искра” - Казанлък.

Селищна могила Ясатепе в Пловдив

Селищната могила е изцяло проучена от П. Детев в периода 1946-1971 г. (Детев 1948; 1959; 1960; 1976). Разкопвачът регистрира културни напластявания от новокаменната, каменно-медната, бронзовата, римската епоха и ранното средновековие. В неолитния пласт, достигащ дебелина до 1.00 м, са разграничени три строителни хоризонта. П. Детев ги отнася към късния неолит (Детев 1963, 8-17), т.е. към култура Караново III по периодизацията на В. Миков. Г. И. Георгиев разглежда пласта Ясатепе I като I фаза на средно-неолитната култура Караново III - преход от култура Караново II към Караново III (Georgiev 1961, 69). Мнозина специалисти причисляват този пласт към култура Караново III. Въз основа на анализа на керамичния комплекс В. Николов отнася пласта Ясатепе I към класическия етап на култура Караново III-IV (В. Николов 1998).

Във втория строителен хоризонт на неолитния пласт, отнасящ се към периода Караново III-IV, са открити два гробни комплекса. Първият (кат. № 67, обр. 2.17) принадлежи на 55-60 годишна жена, положена в междужилищно пространство в свита позиция надясно с глава на изток (Детев 1959, 5, 8, скица II, обр. 7; Боев 1959, 89). До корема на погребаната е намерена конична паница. Гробното съоръжение е яма с правоъгълна форма. Вторият гроб (кат. № 68) се намира в близост до първия и съдържа скелетни останки (части от дясна бедрена кост, дясна тибия и дясна теменна кост) на млад индивид от мъжки пол в неанатомичен ред (Детев 1959, 8; Боев 1959, 91).

Ракитово

Многослойното селище в гр. Ракитово е изцяло проучено през 1974-1975 г. от А. Радунчева и В. Мацанова (Мацанова, Радунчева 1995; Macanova 2000; Радунчева и др. 2002) на площ от 3300 м². Запазената дебелина на културните напластявания достига 1.50 м. Унищожени са горните строителни хоризонти, които се отнасят към периода Караново III-IV, а вероятно и към Караново I. Запазени са два хоризонта, принадлежащи на култура Караново I, с дебелина съответно 0.54 и 0.40 м.

Под пода в западната част на жилище от втори строителен хоризонт (постройка № 16), който се отнася към култура Караново I, е открит бебешки гроб (кат. № 69, обр. 2.18). Бебето е било положено в керамичен съд, в който също са намерени парчета охра и кремъчно оръдие (Мацанова, Радунчева 1995, 124; Радунчева и др. 2002, 35, 150-151, обр. 24: 2, 12; 81: 3).

Югозападна България

В този регион са регистрирани 6 гробни комплекса в две селища; в трето селище са открити артикулирани скелетни останки без следи от ритуални действия:

Ковачево, Санданско

Многослойното селище е разположено в долината на р. Струма югоизточно от гр. Мелник и обхваща площ от около 7 ха. През 1980-1982 г. под ръководството на Л. Перничева са направени два сондажа от по 30 м² (Pernitcheva 1990). От 1986 г. се проучва от българо-френска експедиция под ръководството на В. Николов, Л. Перничева, М. Лихардус-Итен и Ж.-П. Демул на площ от 1625 м² (Demoule et al. 1989; Kulov, Kulova 1992; Demoule, Lichardus-Itten 1994; Lichardus-Itten et al. 2002). Сондажните проучвания показват, че културният пласт достига дебелина до около 2.00 м. В разрушените горни строителни хоризонти са регистрирани материали от късния неолит и ранната бронзова епоха (Ковачево II и III). Следват четири раннонеолитни хоризонта (Ковачево Ia-Id), отнасящи се най-общо към югозападния вариант на култура Караново I (В. Николов 1996).

В периода 1989-1997 г. в раннонеолитните строителни хоризонти на селището са открити пет гроба (Thouvenot 1990, 25, pl. XIV, 2, fig. 22; Sellier 1993, 32-36; 1993, 32-34, pl. III, 2, Fig. 9; 1994, 32-38, Fig. 19, Pl. I, 1; 1995, 63-67, fig. 58, pl. XII, 1; 1998, 69-73, pl. XII, 1-2; Lichardus-Itten et al. 2002, 116, 127, Pl. 9, 1-2; 10, 1). И петте принадлежат на бебета и деца, съответно на 10-12 месеца (кат. № 70, обр. 2.19), 1-3 месеца (кат. № 71, обр. 2.20), 8-9 месеца (кат. № 72, обр. 2.21), 5.5-6.5 години (кат. № 73, обр. 2.22) и на мъртвородено (кат. № 74). Положени са в междужилищно пространство в свита позиция наляво (кат. № 70), надясно (кат. № 71, 73 и 74) и в свита полуседнала позиция (кат. № 72). Ориентирани са с глава на изток (кат. № 70 и 71), запад (кат. № 73) и север (кат. № 74). Мъртвороденото от гроб кат. № 74 е положено в керамичен съд с похлупак, а бебето от гроб кат. № 70 - върху голям камък. П. Селие предполага, че в три от случаите (кат. № 70, 72 и 73) погребаните са били увити в плътна материя, вероятно кожен чувал или рогозка.

В различен контекст в селището, напр. в ями, са открити отделни фрагменти от човешки кости.

Българчево, Благоевградско

Многослойното селище е разположено югозападно от Благоевград. Проучено е от Л. Перничева в периода 1977-1986 г. на площ от около 1300 м² (Perniceva et al. 2002). Дебелината на културните напластявания достига до около 1.5 м. Л. Перничева разграничава четири пласта и ги поставя съответно в най-късната фаза на ранния неолит с тъмнорисувана керамика в Западна България (Българчево I), средния неолит (Българчево II), късния неолит (Българчево III) и ранния халколит (Българчево IV)* (Перничева 1994). В. Николов отнася пласта Българчево I към група Кременик-Анзабегово, а пласта Българчево II-III - към група Кременик-Българчево (В. Николов 1998).

В раннонеолитния пласт в южната част на селището, в близост до жилище,

), съдържащ скелетни останки от двама

120000078933

възрастни индивиди, положени в свита позиция един върху друг. Следи от гробното съоръжение не са констатирани. Инвентар няма. Гробът не е публикуван[1].

Ваксево, Кюстендилско

Многослойното селище е проучено чрез сондажни разкопки през 1989 г. от С. Чохаджиев (Чохаджиев 1990, 10; Чохаджиев 2001). В първия строителен хоризонт (отдолу нагоре), отнасящ се към група Гълъбник, са открити артикулирани скелетни останки на 45-50 годишен мъж в яма с елипсовидна форма и размери 1.60 X 1.17 м (Чолаков 1991, 231-232, обр. 1; Чохаджиев 2001, 170-171, обр. 10). Мъртвият лежи по гръб с глава, извита надясно, и лице нагоре (обр. 2.23). Лявата ръка е вдигната над главата, дясната е свита приблизително под прав ъгъл в лакътя и е встрани от тялото. Бедрата са силно притиснати към корема, тазът е леко извит надясно и краката са свити под тъп ъгъл в колената. Тази позиция има определено непреднамерен характер, поради което смятам, че не е резултат от извършване на ритуални действия или по-скоро, че ако са извършвани, тези ритуални действия не са били свързани с позицията. По-скоро съм склонен да се съглася с мнението на С. Чолаков, според когото трупът е бил "*хвърлен* в яма... и засипан с пръст"[2] (Чолаков 1991, 231). Трудно е да се предполага какви са причините за отношението към мъртвия като към индивид с "негативна социална персона", но е явно, че този комплекс не може да се смята за "гроб" в смисъла, в който използвам термина в това проучване (вж. терминологичната дискусия в Глава I). Ето защо не го включвам в каталога и не го разглеждам по-нататък в анализа на неолитните гробни комплекси.

В ранонеолитния пласт са открити отделни черепи, мандибули и дълги кости от девет индивида: четири деца, четирима мъже и една жена. Те са концентрирани в две групи и според разкопвача са били вторично погребани почти върху стерилната основа, като са били затрупани със средно големи камъни (Чохаджиев 2001, 171-172).

Софийско и Пирдопско-Златишко поле

В този регион са регистрирани 9 гробни комплекса в три селища:

Чавдар, Пирдопско

Многослойното селище се е намирало върху ниска тераса на десния бряг на р. Тополница югоизточно от с. Чавдар. В периода 1968-1980 г. е било изцяло проучено от Г. И. Георгиев и К. Кънчев (Georgiev 1981; Георгиев, Кънчев 1981; Nikolov 1991a; Кънчев 1995). Обхващало е площ от 4 дка. Регистрирани са останки от ранносредновековно и римско селище. Под разрушен пласт, който Г.

---

[1] Задължен съм на Л. Перничева за възможността да цитирам непубликувана информация.

[2] Курсивът мой.

И. Георгиев отнася към етапа Караново II-III (Georgiev 1981, 65), а В. Николов към периода Караново III-IV (В. Николов 1998), следват шест ранонеолитни хоризонта (II-VII), отнасящи се към група Кремиковци.

В междужилищно пространство в V строителен хоризонт (група Кремиковци) е открит гроб на 50-годишна жена (кат. № 76), положена в плитка правоъгълна яма в свита позиция наляво с глава на североизток (Георгиев, Кънчев 1981, 7; Boev, Colakov 1986, 217). По бедрените кости са регистрирани следи от червена охра. Инвентар няма.

Слатина, София

Многослойното неолитно селище се намира в източната част на гр. София и е обхващало площ от около 80 дка. Културните напластявания достигат до 4.00 м дебелина. На територията на селището са регистрирани находки от цялата неолитна епоха, но запазената днес дебелина на културния пласт се отнася само към ранния неолит.

В края на 50-те години Н. Петков, М. Станчева и М. Гаврилова публикуват отделни материали от Слатина (Петков 1959; 1961; 1962; 1964; Станчева, Гаврилова 1961), събрани при строежа на канал-колектори и комплекса на БАН. Н. Петков представя и отделни, вече неактуални констатации за характера и периодизацията на материалната култура.

Системни проучвания се провеждат в североизточната част на селището под ръководството на В. Николов от 1985 г. (Nikolov 1984; 1990; 1992; В. Николов 1992; Николов и др. 1991; Nikolov et al. 1992). Културният пласт включва до шест строителни хоризонта, отнасящи се към ранонеолитните групи Слатина и Кремиковци.

През 1960 г. Н. Петков открива и публикува два гроба от северната част на селището (кат. № 77 и 78, обр. 2.24a-b, 2.25a-c), отнасящи се към група Кремиковци (Петков 1961, 66-67, обр. 3.1, 4.1-3, 9). Скелетните останки принадлежат на възрастни индивиди. Първият е положен в свита позиция наляво с глава на югоизток. До лицето са поставени каменно оръдие и керамичен съд. Вторият е положен в свита позиция надясно с глава на североизток. От публикуваната рисунка личи, че ръцете са свити в лактите приблизително под прав ъгъл, краката са свити в колената, като ъгълът между бедрените кости и оста на гръбначния стълб е тъп. В гроба са открити два керамични съда - до лицето и отстрани на скелета. Намерени са също и животински кости от тур, говедо, овца, свиня и глиган.

След започването на системни разкопки, в периода 1986-1996 г. в I и II строителен хоризонт, отнасящи се към група Кремиковци, са регистрирани пет гробни комплекса (Николов и др. 1991, 13-14). Един от тях (кат. № 79) е бил разрушен при строителни работи. Принадлежал е на около 40-годишна жена, положена в междужилищно пространство в свита позиция без инвентар. Три гроба принадлежат на 19-20 годишен мъж (кат. № 80, обр. 2.26) и две жени, съответно на 16-17 и 41-42 години (кат. № 81 и 83). Мъртвите са били положени в свита позиция надясно (кат. № 80), наляво (кат. № 83, обр. 2.28) и по корем (кат. № 81, обр. 2.27) (Nikolov et al. 1992, Abb. 3) с глава на изток (кат. № 80 и 81) и север (кат. № 83). Специално описание изисква позицията на погребаната по корем млада жена. Главата е изпъната назад, ръцете са свити в лактите и са останали под тялото. Краката са плътно свити назад, така че ходилата са до таза, а коленете са силно разтворени встрани.

Следи от гробно съоръжение са констатирани в два случая: обикновени ями с приблизително кръгла и правоъгълна форма, разположени в междужилищно пространство. Диаметърът на кръглата е 0.80 м, а правоъгълната е с дължина 1.20, широчина 0.58 и дълбочина до 0.40 м. В мъжкия гроб (кат. № 80) е открита кремъчна пластина с ретуш и двойна керамична пинтадера (Николов и др. 1991, обр. 4е). Трябва да се отбележи фактът, че женският скелет от гроб кат. № 83 е непълен: липсват костите на лявата китка, фалангите на лявата ръка и повечето гръбначни прешлени.

Под пода в западната част на жилище от I строителен хоризонт е открит гробен комплекс (кат. № 82), на който ще обърна отделно внимание. В него е открита лява половина от мандибула на 18-20 годишен мъж. Позицията на мандибулата показва, че полагането й със сигурност предхожда изграждането на жилището. Инвентар няма.

В културния пласт на първи хоризонт са открити кости от човешки скелети (от череп, крайници и гръбначен стълб), принадлежащи най-малко на шест индивида: две деца, младеж, жена и двама мъже. Няма данни за точното им местонахождение.

Кремиковци, Софийско

Праисторическото селище се намира в с. Кремиковци, Софийско, на левия бряг на Кремиковската река. Горните слоеве на културния пласт са разрушени при строителни работи и обработка на земята. През 1958-1959 г. Г. И. Георгиев проучва селището с четири сондажа с площ съответно 50, 25, 9 и 16 м² (Георгиев 1975). Дебелината на културните напластявания от неолита, халколита и ранната бронзова епоха варира в границите 3.20-3.80 м.

На дълбочина 2.20 м в най-долния пласт на първия сондаж, който се отнася към ранненеолитната група Кремиковци, е открита мандибула на седемгодишно дете (кат. № 83). Няма данни за археологическия контекст на находката (Боев, Чолаков 1980).

Северозападна България

В този регион е регистриран само един гробен комплекс:

Градешница, Криводолско

Многослойното ранненеолитно селище се намира на 2.5 км западно от с. Градешница, в местността Мало поле. Частично е проучено през периода 1971-1973 г. от Б. Николов (1974; 1975). Обхваща обща площ от 70 дка, от които са разкопани 1350 м². Разкопвачът констатира три строителни хоризонта (A-C), отнасящи се към култура Градешница-Кърча.

Гроб (кат. № 85, обр. 2.29a-b) е открит в хоризонт C в южната периферия на селището (Б. Николов 1974, 15; 1975, 37-38, обр. 2.16, 2.17а-б). Скелетните останки принадлежат на възрастен индивид и две деца, положени в свита позиция наляво с глава на югозапад, като възрастният индивид е в средата. При гръдните кости на един от детските скелети е намерена мраморна антропоморфна фигурка, а на другия - 25 цилиндрични мраморни мъниста. Според И. Вайсов се касае за "двойно погребение... където в един гроб са погребани мъж и жена... с главата на изток" (Тодорова, Вайсов 1993, 222). Публикуваните от разкопвача Б. Николов данни обаче не оставят място за съмнение по отношение както на броя на погребаните индивиди, така и на тяхната ориентация.

Централна Северна България

В този регион са открити 6 гроба в две селища:

Деветашка пещера до Деветаки, Ловешко

Пещерата се намира на североизток от гр. Ловеч. Многослойното праисторическо селище е проучвано през 1927 г. от В. Миков (Миков 1929) и в периода 1950-1952 г. от В. Миков и Н. Джамбазов (Миков, Джамбазов 1960). Регистрирани са напластявания от средния и късния палеолит, ранния и късния неолит, късния халколит, бронзовата, желязната и римската епоха.

По време на разкопките през 1927 г. е открит гроб (кат. № 86), отнасящ се към култура Градешница-Кърча. Скелетните останки принадлежат на 25-30 годишен мъж (Boev 1972, 43), положен в свита позиция наляво с глава на северозапад (Попов 1929, 57-68). Инвентар няма.

Самоводене, В. Търновско

Многослойното селище се намира северно от гр. В. Търново. Частично е проучено от П. Станев в периода 1972-1995 г. (Станев 1988; 1991). Регистрирани са пет културни пласта (фази A_1, A-B_1, B_1, B_2 и B_2-C) с 11 строителни хоризонта, които покриват почти цялата неолитна епоха.

В пласта, отнасящ се към култура Овчарово-Самоводене (фаза А), са открити пет ранненеолитни гроба, но конкретни данни са налични само за три от тях (Станев 1988, 16; 1991, 21). В междужилищно пространство са регистрирани два гробни комплекса, принадлежащи на възрастен индивид с неопределен пол (кат. № 87) и 8-9 годишно дете (кат. № 89), положени в свита позиция, респективно наляво и надясно с глава на североизток. До черепа на погребаното дете е намерен череп от говедо. Под пода на жилище, в непосредствена близост до пещ, е открит гроб (кат. № 88) на дете, положено в свита позиция. Черепът му е бил обилно посипан с червена охра.

Североизточна България

В този регион са открити 20 гроба в едно селище; в друго са регистрирани само отделни човешки кости:

Овчарово-гората, Търговищко

Многослойното селище се е намирало на 3 км североизточно от с. Овчарово, близо до едноименната селищна могила. При строителни работи е унищожена част от него. Впоследствие е изцяло проучено от И. Ангелова през 1974-1979 г. (Ангелова 1988; 1992). Обхваща площ от 0.45 ха. Установени са четири строителни хоризонта, отнасящи се към ранния неолит.

В селището са открити отделни човешки кости, които Г. Нобис интерпретира като свидетелство за наличие на канибализъм (Ангелова 1992, 47).

Малък Преславец, Силистренско

Многослойното праисторическо селище е разположено близо до брега на р. Дунав западно от с. Малък Преславец, на североизточния бряг на едноименното езеро. През 1985-1986 г. И. Панайотов проучва североизточната му периферия (Панайотов и др. 1992). Културният пласт е силно разрушен при строителство на помпена станция. Това, както и големият брой гробове, затруднява изясняването на стратиграфията на селището. Въз основа на керамичния комплекс може да се предполага наличието поне на два пласта, вероятно отнасящи се към културите Криш и Дудещи.

В селището са открити 20 ранннонеолитни гробни комплекса (обр. 2.30). Разполагам с данни за 19 от тях (обобщена информация е представена в: Панайотов и др. 1992, 52, рис. 5-6)[1]. Физикоантропологичната обработка на скелетните останки е извършена от проф. д-р Й. Йорданов и д-р Б. Димитрова (Йорданов, Димитрова 1996).

Девет от гробовете съдържат артикулирани скелетни останки: на двама възрастни мъже (кат. № 90 и 101, обр. 2.38), две възрастни жени (кат. № 95 и 105, обр. 2.34), възрастен индивид с неопределен пол (кат. № 99, обр. 2.36), млад индивид с неустановен пол (кат. № 100, обр. 2.37) и три деца (кат. № 92, 93 и 96, обр. 2.31-32). Положени са в свита позиция надясно (кат. № 90, 92, 93, 99, 100 и 101) и наляво (кат. № 95, 96 и 105, обр. 2.35) с глави на север (кат. № 90, 93, 101), североизток (кат. № 99), северозапад (кат. № 100), запад (кат. № 92), юг (кат. № 95) и югозапад (кат. № 96 и 105). В три случая в гробовете са

---

[1] Благодаря на И. Панайотов за възможността да използвам непубликуваните данни за гробните комплекси от Малък Преславец.

открити мидени черупки (кат. № 90, 92 и 100). Гроб кат. № 105 е разположен под пода на жилище.

Останалите десет гробни комплекса съдържат скелетни останки - черепи и дълги кости - в неанатомичен ред, принадлежащи на двама мъже (кат. № 106 и 108), четири жени (кат. № 91, 97, 103, 104) и четири деца (кат. № 94, 98, 102, 107, обр. 2.33). Не може да се каже дали става дума за разрушени, или вторични гробове.

Следи от гробно съоръжение не са констатирани в нито един случай.

Каталог на неолитните гробни комплекси от българските земи

Принципи на описание

Каталогът е изготвен въз основа на критичен анализ на информацията за гробните комплекси. Описанието им се извършва по признаци в следния йерархичен ред: обект, стратиграфска позиция, културно-хронологическа принадлежност, местоположение, контекст, съоръжение, брой на погребаните индивиди, скелетни останки, позиция, ориентация, възраст, пол, гробен инвентар. Ако гробът е публикуван, източникът се посочва. Накратко ще се спра на някои признаци, които се нуждаят от допълнително пояснение.

Обект. Посочва се наименованието на археологическия обект и населеното място, край/в което се намира, както и типът на обекта (селищна могила, едно- или многослойно селище). Отбелязва се и степента му на проученост (изцяло или частично проучен).

Местоположение. Посочва се разположението на комплекса в селището.

Контекст. Описва се археологическият контекст на гробния комплекс, посочва се евентуалната връзка с други структури.

Съоръжение. Посочва се типът на гробното съоръжение и запълнителя.

Скелетни останки. Описват се скелетните останки (цял скелет, части от скелет, череп и/или отделни посткраниални кости), посочва се степента им на запазеност.

Позиция. Позицията се определя в следния ред: обща характеристика, позиция на главата, позиция на ръцете, позиция на краката. В много случаи липсват отделни данни; понякога поради липса на точна информация използвам приведените от разкопвача общи сведения.

Ориентация. В случаите, когато скелетните останки не са в анатомичен ред, ориентация не се посочва.

Гроб № 1

Обект: Циганова могила, с. Доситеево, Харманлийско. Многослойно селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Гробната яма е вкопана в стерилната основа.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.

Местоположение: Южна периферия на селището.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Яма с неправилна овална форма; южната ѝ третина, а вероятно и горната ѝ част, са разрушени при терасиране на терена; югоизточната ѝ част е пресечена от по-късна яма. Запазени размери: север/юг 0.50 м, изток/запад 0.95 м. Запазена дълбочина: 0.34 м. Запълнител: хомогенна пръст с малки камъчета и раннонеолитни керамични фрагменти.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Скелет без костите на долните крайници, добре запазен.

Позиция: Свита позиция наляво; глава дефлективно; лява ръка силно свита в лакътя с длан пред лицето, дясна ръка силно свита до тялото под лявата с длан в областта на шията.

Ориентация: Глава на запад.

Възраст: около 35 години.

Пол: Женски.

Инвентар: Два ломени камъка от двете страни на таза.

Забележка: Двете бедрени кости (tibiae) са открити на дъното на по-късната яма, частично разрушила гробната.

Литература: K. Leshtakov. Tsiganova Mogila. Sondage Excavations, 1993. - In: K. Leshtakov (ed.). Maritsa Project, 1. Sofia, 1998, p. 17, 22-25, figs. 4: 1-2, 5.

Илюстрация: Обр. 2.1.

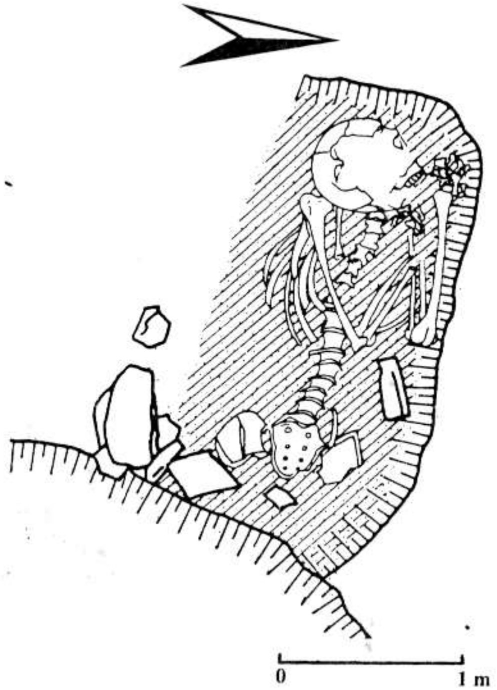

Обр. 2.1 Циганова могила, гроб кат. № 1 (по Leshtakov 1998).
Fig. 2.1 Ciganova mogila, burial # 1 (after Leshtakov 1998).

ГРОБ № 2

Обект: Кърджали. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: II строителен хоризонт (отгоре надолу).
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Североизточна периферия на селището.
Контекст: На около 20 см под пода на жилище, в северната му част.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция по гръб.
Ориентация: Глава на югоизток.
Възраст: 25-30 години.
Пол: Женски.
Инвентар: Лалевиден съд с червена повърхност и бялорисувана украса от лявата страна на скелета. Хромелен камък със следи от горене върху скелета.
Литература: А. Пейков. Сондажни разкопки на неолитното селище в Кърджали през 1972 година. - Ахридъ, 1, 1978, 16-17; П. Боев, Л. Кавгазова. Неолитни скелети от Кърджали. - Родопски сборник, 5, 1983, с. 187.

ГРОБ № 3

Обект: Кърджали. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Североизточна периферия на селището.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен
Позиция: Свита позиция по гръб.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: 8-10 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Литература: А. Пейков. Сондажни разкопки на неолитното селище в Кърджали през 1972 година. - Ахридъ, 1, 1978, 16-17; П. Боев, Л. Кавгазова. Неолитни скелети от Кърджали. - Родопски сборник, 5, 1983, с. 187.

ГРОБ № 4

Обект: Кърджали. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: I строителен хоризонт (отгоре надолу).
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Североизточна периферия на селището.

Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма, оградена с речни камъни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция по гръб; лява (?) ръка свита с длан до брадичката.
Ориентация: Глава на югозапад.
Възраст: 5-6 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Костено мънисто. Камък с червен цвят в дясната длан.
Литература: А. Пейков. Сондажни разкопки на неолитното селище в Кърджали през 1972 година. - Ахридъ, 1, 1978, 16-17; П. Боев, Л. Кавгазова. Неолитни скелети от Кърджали. - Родопски сборник, 5, 1983, с. 187.
Илюстрация: Обр. 2.2.

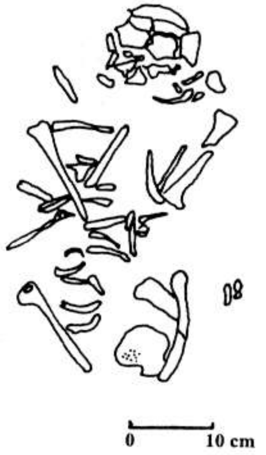

Обр. 2.2 Кърджали, стр. хоризонт I, гроб кат. № 4.
Fig. 2.2 Kărdžali, horizon I, burial # 4.

ГРОБ № 5

Обект: Кърджали. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: I строителен хоризонт (отгоре надолу).
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Североизточна периферия на селището.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма, оградена с речни камъни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Разрушен скелет.
Позиция: Свита позиция по гръб.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Две кремъчни оръдия под черепа.
Забележка: Гробът е разрушен при строителни работи.
Литература: А. Пейков. Сондажни разкопки на неолитното селище в Кърджали през 1972 година. - Ахридъ, 1, 1978, 16-17.

ГРОБ № 6

Обект: Кърджали. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Североизточна периферия на селището.

Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция по гръб; крака свити, паднали наляво; лява ръка свита в лакътя с длан върху коремната област, дясна ръка изпъната край тялото.
Ориентация: Глава на запад.
Възраст: Около 60 години.
Пол: Женски.
Инвентар: Костена кука за колан, две костени шила, пробита кост, каменна топка.
Литература: А. Пейков. Сондажни разкопки на неолитното селище в Кърджали през 1972 година. - Ахридъ, 1, 1978, 16-17, обр. 41; П. Боев, Л. Кавгазова. Неолитни скелети от Кърджали. - Родопски сборник, 5, 1983, с. 187.
Илюстрация: Обр. 2.3.

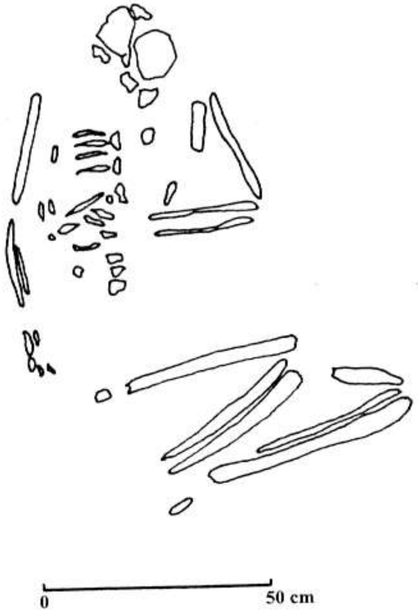

Обр. 2.3 Кърджали, гроб кат. № 6 (по Пейков 1978).
Fig. 2.3 Kärdžali, burial # 5 (after Пейков 1978).

ГРОБ № 7

Обект: Дипсизка селищна могила, с. Езеро, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 8.80 м. Пласт IV. V строителен хоризонт.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Югозападен стратиграфски изкоп.
Контекст: Под пода на жилище.
Съоръжение: Малка яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Няма данни.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Бебе (до 12 месеца).
Пол: Неопределен.
Инвентар: Дълбока паница, украсена с плитки, коси канелюри върху скелета. Черупка от мида и кремъчна пластина с извито ретуширано острие сред костите.
Литература: Г. И. Георгиев, Н. Мерперт, Р. Катинчаров и др. Езеро. Раннобронзовото селище. София, 1979, с. 46.

ГРОБ № 8

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Пласт I.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Сектор II.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция по гръб; глава флективно; крака силно свити; ръце свити от двете страни на тялото, длани от двете страни на главата.
Ориентация: Глава на северозапад.
Възраст: Неопределена, млад индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 9

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Пласт I.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Сектор II.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, млад индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

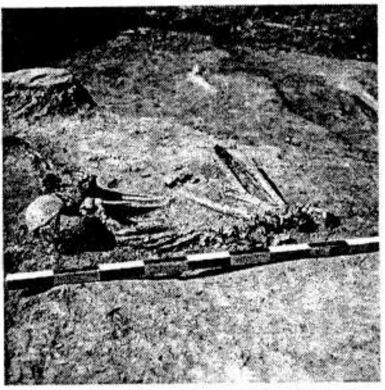

Обр. 2.4 Караново, пласт II, гроб кат. № 10.
Fig. 2. 4 Karanovo, Level II, burial # 10.

ГРОБ № 10

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: дълб. 11.50 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; глава дефлективно; десен крак свит под остър ъгъл с коляно при лакътя, ляв крак свит под тъп ъгъл, ходила при таза; ръце свити пред гърдите, дланите допират брадичката.
Ориентация: Глава на юг.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.4.

ГРОБ № 11

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 11.50 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Североизточен външен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; крака свити и поставени успоредно; дясна ръка слабо свита, лява ръка свита пред лицето.
Ориентация: Глава на север.
Възраст: 14-15 години.
Пол: Мъжки.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 12

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 11.20-11.30 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция наляво; лице на изток; крака свити; дясна ръка свита пред гърдите, лява ръка изпъната край тялото.
Ориентация: Глава на юг.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Забележка: Според В. Миков ямата е боклучна.

ГРОБ № 13

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 11.20 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Североизточен сектор.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Скелет без костите на трупа и горните крайници, с изключение на лявата раменна кост.
Позиция: Изпъната позиция по корем; глава наляво; крака изпънати.

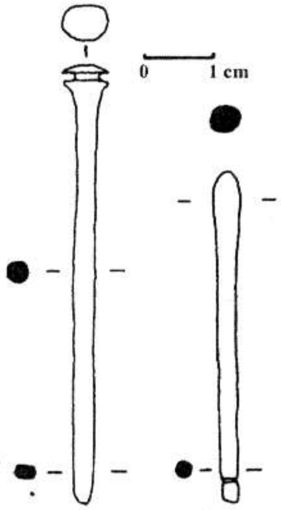

Обр. 2.5 Караново, пласт II, костени игли, гробен инвентар, гроб кат. № 13.
Fig. 2. 5 Karanovo, Level II, bone needles from burial # 13.

Ориентация: Глава на запад.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Женски.
Инвентар: Седем мъниста от охлювчета, пробити в средата (при главата) и две костени игли (дълж. 6.6 и 4.9 см).
Забележка: Гробът е пресечен от по-късна яма.
Литература: G. I. Georgiev. Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien). - In: L'Europe à la fin de l'age de la pierre. Praha, 1961, 65.
Илюстрация: Обр. 2.5.

ГРОБ № 14

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 11.15-11.20 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.
Контекст: Под пода на жилище, под пещ, пробита през пещта.
Съоръжение: Яма
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция по корем.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 15

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 9 м. Пласт. II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 16

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 9 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 17

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 9 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на югозапад.
Възраст: 6-7 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 18

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 8.90 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: В жилище или под пода на жилище.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: Неустановен, но голям.
Скелетни останки: Предимно черепи и дълги кости.

Позиция: Скелетните останки са положени без спазване на анатомичен ред; долните челюсти са отделно от черепите.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Забележка: Следи от пепел.
Литература: K. Băčvarov. The Karanovo Neolithic Mortuary Practices in Their Balkan and Anatolian Context. - In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). Karanovo, Bd. 3. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa. Salzburg-Sofia 2000, 137-140.

ГРОБ № 19
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 8.70 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на югоизток.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 20
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 8.70 м. Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на юг.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 21
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Под пода в югозападния ъгъл на жилище.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на север/северозапад.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 22
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Пласт II.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново II, ранен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 23
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма с дълбочина 0.50 м и диаметър 0.35 м.
Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; глава флективно; крака свити под остър ъгъл.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.6.

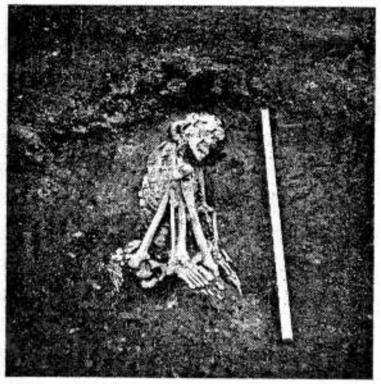

Обр. 2.6 Караново, пласт III, гроб кат. № 23.
Fig. 2. 6 Karanovo, Level III, burial # 23.

ГРОБ № 24
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 10.90 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма с неправилна форма; запълнител: пръст с керамични фрагменти, животински кости, камъчета и пепел.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет с изтрити зъби, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; глава наляво, лице на изток; десен крак силно свит (стъпалото е долепено до таза), ляв крак слабо свит; лява ръка изпъната с длан до левия крак, дясна ръка свита в лакътя с длан пред лицето.
Ориентация: Глава на север.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Забележка: Според В. Миков ямата е боклучна.

ГРОБ № 25
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 10.70 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма с дълбочина 0.10 м.

Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на запад.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

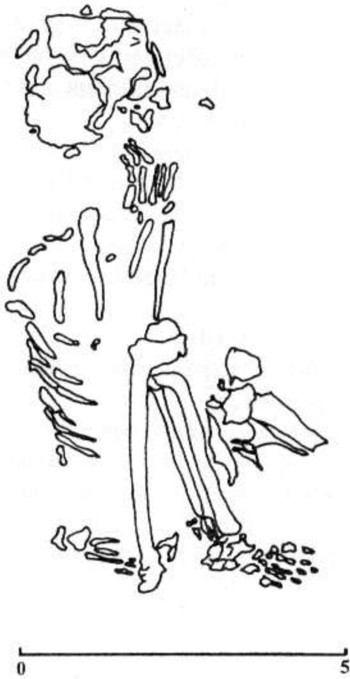

Обр. 2.7 Караново, пласт III, гроб кат. № 26 (по Georgiev 1961).
Fig. 2. 7 Karanovo, Level III, burial # 26 (after Georgiev 1961).

ГРОБ № 26
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 10.60 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; глава наляво, лице на изток; крака силно свити, притиснати към коремната област, пети до таза; ръце силно свити в лактите, долепени до гръдния кош, с длани пред брадичката.
Ориентация: Глава на север.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Забележка: Снимка на гроба е публикувана в: G. I. Georgiev. Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien). - L’Europe a la fin de l’age de la pierre. Praha, 1961, Taff. III, 2. Там комплексът погрешно е отнесен към Караново II.
Илюстрация: Обр. 2.7.

ГРОБ № 27
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.

Стратиграфска позиция: 9.30-9.50 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Североизточен външен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; глава при гърдите, лице на североизток; крака силно свити, бедрени кости към гръдния кош; дясна ръка свита, лакът надолу, длан при главата; лява ръка с хоризонтална раменна кост, совалка вдигната нагоре.
Ориентация: Глава на изток.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Женски.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 28

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 7.30-7.50 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Запазен скелет без череп.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на северозапад.
Възраст: Неопределена, млад индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Забележка: Според В. Миков става дума за вторично погребение поради отсъствието на черепа.

ГРОБ № 29

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 7.30-7.50 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.

Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; крака силно свити, коленете достигат до лактите.
Ориентация: Глава на северозапад.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 30

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 7.30-7.50 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на запад/югозапад.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 31

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Около 7.30-7.50 м. Пласт III.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 2.
Скелетни останки: Цели скелети.
Позиция: Свита позиция надясно. Възрастен индивид: глава тилно, дясна ръка свита под тъп ъгъл, предлакътница приблизително успоредна на бедрените

кости, лява ръка свита под остър ъгъл, длан пред лицето; крака, свити под остър ъгъл в колената, бедрените кости образуват приблизително прав ъгъл с тялото. Дете: вероятно силно свита позиция надясно, череп до подбедрениците на възрастния индивид.

Ориентация: Глави на запад/югозапад.

Възраст: Неопределена, възрастен индивид и дете.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

Илюстрация: Обр. 2.8.

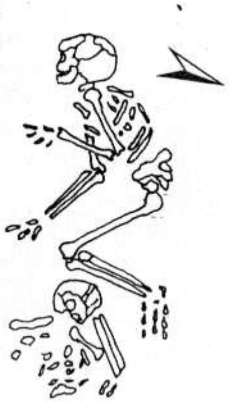

Обр. 2.8 Караново, пласт III, двоен гроб на възрастен индивид и дете кат. № 31. Без мащаб.
Fig. 2. 8 Karanovo, Level III, double burial of an adult with a child # 31. Without scale.

ГРОБ № 32

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.

Стратиграфска позиция: 10.50 м. Пласт III-IV.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III-IV, късен неолит.

Местоположение: Североизточен вътрешен сектор.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Яма.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.

Позиция: Изпъната позиция по гръб; глава тилно; крака изпънати; лява ръка слабо свита`в лакътя, с длан върху коремната област, дясна ръка почти изпъната, с длан до таза.

Ориентация: Глава на северозапад.

Възраст: Неопределена, млад индивид.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

Илюстрация: Обр. 2.9.

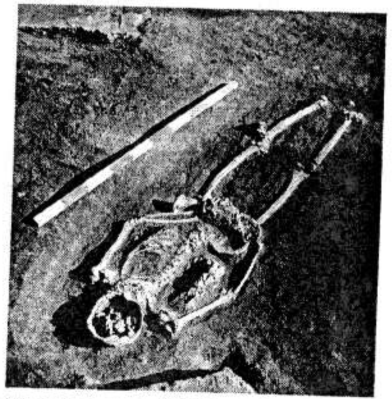

Обр. 2.9 Караново, пласт III-IV, гроб кат. № 32.
Fig. 2. 9 Karanovo, Level III-IV, burial # 32.

ГРОБ № 33

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.

Стратиграфска позиция: 9 м. Пласт III-IV.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III-IV, късен неолит.

Местоположение: Североизточен външен сектор.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.

Позиция: Свита позиция надясно; крака силно свити; дясна ръка свита, с длан пред лицето; лява ръка изпъната между краката.

Ориентация: Глава на северозапад.

Възраст: Неопределена, възрастен индивид.

Пол: Женски.

Инвентар: Няма.

ГРОБ № 34

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.

Стратиграфска позиция: 8.80 м. Пласт IV.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново IV, късен неолит.

Местоположение: Североизточен външен сектор.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Скелет без череп и дясна раменна кост.

Позиция: Свита позиция по гръб; крака свити; ръце изпънати от двете страни на тялото.

Ориентация: Глава на юг.

Възраст: Неопределена, възрастен индивид.

Пол: Женски.

Инвентар: Няма.

ГРОБ № 35

Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.

Стратиграфска позиция: 8.60 м. Пласт IV.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново IV, късен неолит.

Местоположение: Североизточен външен сектор.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, запазен.

Позиция: Свита позиция надясно; крака свити; ръце свити, длани до главата.

Ориентация: Глава на юг.
Възраст: Неопределена, млад индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 36
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: 8.20-8.30 м. Пласт IV.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново IV, късен неолит.
Местоположение: Североизточен външен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция по гръб; ръце изпънати от двете страни на тялото.
Ориентация: Глава на северозапад.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 37
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Вероятно пласт IV.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново IV, късен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Голяма яма.
Брой на погребаните индивиди: Неопределен, но голям.
Скелетни останки: Отделни кости и черепи.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Възрастни, деца.
Пол: Мъже, жени.
Инвентар: Няма.
Забележка: Според В. Миков "безразборно разхвърляните кости" принадлежат на "убити обитатели" на селището.
Илюстрация: Обр. 2.10.

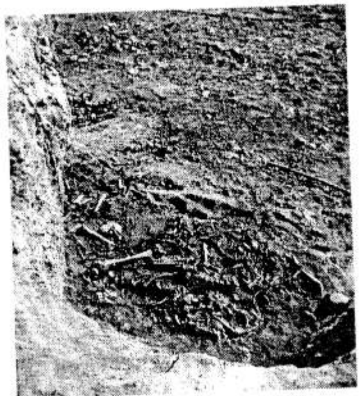
Обр. 2.10 Караново, пласт IV, гроб кат. № 37.
Fig. 2. 10 Karanovo, Level IV, burial # 37.

ГРОБ № 38
Обект: Карановска селищна могила, с. Караново, Новозагорско. Частично проучена.
Стратиграфска позиция: Пласт IV.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново IV, късен неолит.
Местоположение: Югозападен сектор.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Яма, оградена с камъни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита седяща позиция.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Мъжки.
Инвентар: Паница с прегънато устие.

ГРОБ № 39
Обект: Азмашка могила край Стара Загора. Селищна могила. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Източна периферия на селището.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; силно свити ръце и крака.
Ориентация: Глава на северозапад.
Възраст: Неустановена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Костена игла с плосък край в областта на гърдите.
Литература: Г. И. Георгиев. Главни резултати от разкопките на Азмашката селищна могила през 1961 година. - ИАИ, 26, 1963, с. 174; Многослойное поселение Азмашка могила близ Старой Загоры (Болгария). - КСИА, 106, 1966, 9-10.

ГРОБ № 40
Обект: Азмашка могила край Стара Загора. Селищна могила. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Трети пласт.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Няма данни.

Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Яма с керамичен съд.
Брой на погребаните индивиди: Неопределен, повече от един.
Скелетни останки: Черепи и отделни кости в керамичен съд.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Неустановена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Литература: Г. И. Георгиев. Многослойное поселение Азмашка могила близ Старой Загоры (Болгария). - КСИА, 106, 1966, 9-10.

ГРОБ № 41

Обект: Азмашка могила край Стара Загора. Селищна могила. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Няма данни.
Контекст: В жилище, вероятно под пода, непосредствено до пещ.
Съоръжение: Яма с керамичен съд.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Горели кости.

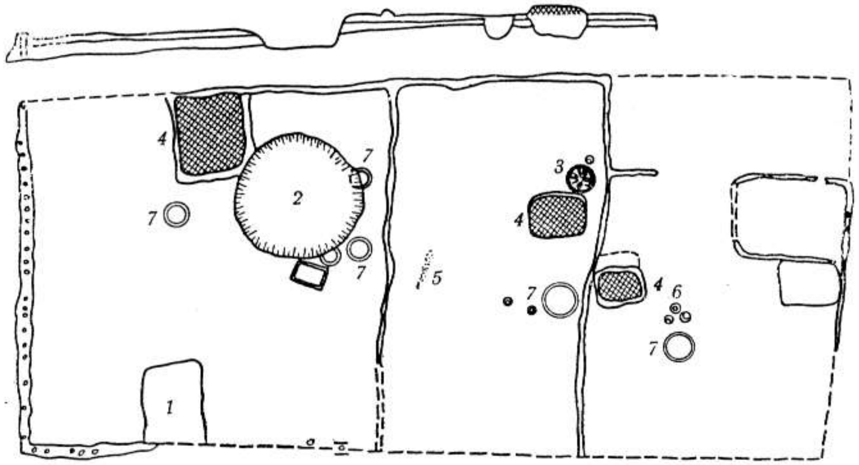

Обр. 2.11 Азмак, гроб с кремация кат. № 41 (по Georgiev 1972). 1 - Подиум. 2 - По-късна яма. 3 - Керамичен съд с горели детски кости. 4 - Пещ. 5 - Овъглено зърно. 6 - Керамичен съд. 7 - Зърнохранилище.
Fig. 2. 11 Azmak, cremation burial # 41 (after Georgiev 1972). 1 - Platform. 2 - Later pit. 3 - Clay pot containing burnt children's bones. 4 - Oven. 5 - Burnt cereal. 6 - Clay pot. 7 - Bin.

Позиция: В неанатомичен ред, в керамичен съд.
Възраст: Неустановена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Литература: G. I. Georgiev. Das Neolithikum und Chalkolithikum in der thrakischen Tiefebene (Südbulgarien). Probleme des heutigen Forschungsstandes. - Thracia I (Primus congressus studiorum thracicorum), 1972, 17, Abb. 4.
Илюстрация: Обр. 2.11.

ГРОБ № 42

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 5.10 м, хоризонт XVII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Кв. NO-7.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Череп, два прешлена от гръбначния стълб и три фаланги от пръстите на едната ръка.
Позиция: Свита позиция наляво. Поне едната ръка е свита пред гърдите с длан при брадичката.
Ориентация: Глава на север.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 43

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 4.70 м. Хоризонт XVI.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Кв. М-12.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Поставена с устието надолу дълбока паница с равно дъно и слабо изтънен ръб на устието ($D_{\text{устие}} = 17.8$ см, $D_{\text{дъно}} = 9.8$ см, $h = 9$ см).

ГРОБ № 44

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 4.60 м. Хоризонт XVI.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Кв. К-6.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Глава на югозапад.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 45

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 3.50 м. Хоризонт XII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Кв. J-9.
Контекст: Периферия на могилата.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Разрушен гроб.
Позиция: Няма данни.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 46

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 3.35 м. Хоризонт XII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Кв. J-13.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Фрагменти от череп.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

ГРОБ № 47

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 3.25 м. Хоризонт XI.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Кв. Р-13.
Контекст: Междужилищно пространство, близо до следи от дървен под на жилище.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 48

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 3.25 м. Хоризонт X.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Протокараново III, вариант Караново I-III, ранен неолит.
Местоположение: Кв. К-11/L-11.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция наляво; глава наляво; крака силно свити с колене при лактите на ръцете; ръце свити пред гърдите.
Ориентация: Глава на север.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 49

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 2.75 м. Хоризонт IX.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Протокараново III, вариант Караново I-III, ранен неолит.
Местоположение: Кв. К-12.
Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Няма данни.
Брой на скелетите: 1.
Скелетни останки: Фрагменти от череп.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 50
Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 2.60 м. Хоризонт IX.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Протокараново III, вариант Караново I-III, ранен неолит.
Местоположение: Кв. N-8.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Фрагменти от череп.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 51
Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 2.40 м. Хоризонт VIII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. K-11/L-11.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 52
Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Хоризонт VII.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. N-12/N-13, централна част на селището.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция надясно. Глава флективно; крака силно свити симетрично с колене към гръдния кош; ръце свити пред гърдите с длани пред очите.
Ориентация: Глава на изток.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 53
Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 2.40 м. Хоризонт VII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. N-7.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Овална яма с размери: 1.05 X 0.90 м и дълбочина 0.30 м.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Силно свита позиция надясно. Глава флективно; крака силно свити с колене почти до брадичката; дясна ръка свита с длан при дясното коляно, лява ръка силно свита с длан пред лицето.
Ориентация: Глава на запад.
Възраст: Неопределена, млад индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.12.

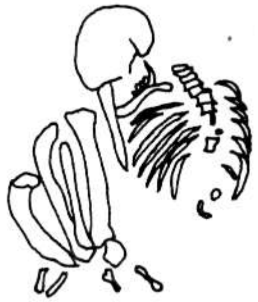

Обр. 2.12 Казанлък, стр. хоризонт VII, гроб кат. № 53. Без мащаб.
Fig. 2. 12 Kazanlăk, Level VII, burial # 53. Without scale.

ГРОБ № 54
Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 2.20 м. Хоризонт VII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. K-10.

Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция надясно; крака свити симетрично под остър ъгъл спрямо оста на гръбначния стълб.
Ориентация: Глава на изток.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.13.

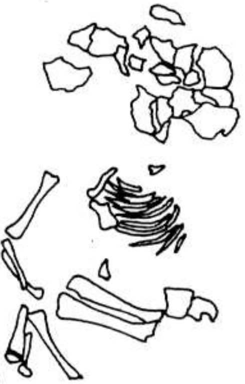

Обр. 2.13 Казанлък, стр. хоризонт VII, гроб кат. № 54. Без мащаб.
Fig. 2. 13 Kazanlăk, horizon VII, burial # 54. Without scale.

ГРОБ № 55

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 1.80-2.10 м. Хоризонт VII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. М-12.
Контекст: Междужилищно пространство в централната част на селището.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция наляво. Глава наляво; крака свити асиметрично приблизително под прав ъгъл спрямо гръбначния стълб с пети до таза; дясна ръка свита пред гърдите с длан при челото, лява ръка свита пред гърдите с длан при брадичката.
Ориентация: Глава на запад.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.14.

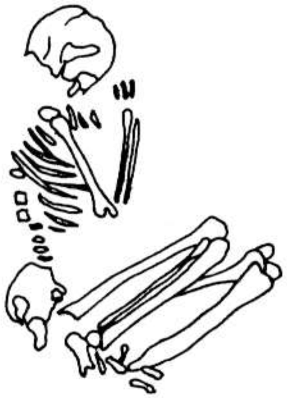

Обр. 2.14 Казанлък, стр. хоризонт VII, гроб кат. № 55. Без мащаб.
Fig. 2. 14 Kazanlăk, horizon VII, burial # 55. Without scale.

ГРОБ № 56

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 1.80-2.10 м. Хоризонт VII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.

Местоположение: Кв. М-12.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Скелет без череп и кости на лявата ръка.
Позиция: Свита позиция; крака свити симетрично.
Ориентация: Глава на югоизток.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Забележка: Мъртвият е положен върху наклонена повърхност: тазът е с около 0.25 м по-ниско от раменете. Гробът е частично разрушен от по-късна боклучна яма.

ГРОБ № 57

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 1.80-2.10 м. Хоризонт VII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. М-12.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Разрушен гроб.
Позиция: Няма данни.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Забележка: Гробът е напълно разрушен от по-късна боклучна яма.

ГРОБ № 58

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 1.80-2.10 м. Хоризонт VII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. М-12.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция; крака слабо свити.

Ориентация: Глава на североизток.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Керамични фрагменти върху скелета; два хромелни камъка до колената.
Забележка: Гробът е частично разрушен от по-късна боклучна яма.

ГРОБ № 59

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Дълб. 1.80-2.10 м. Хоризонт VII.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. М-12.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.

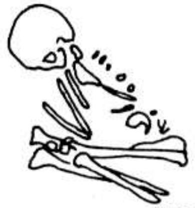

Обр. 2.15 Казанлък, стр. хоризонт VII, гроб кат. № 59. Без мащаб.
Fig. 2. 15 Kazanlăk, horizon VII, burial # 59. Without scale.

Позиция: Силно свита позиция надясно; глава флективно; крака свити симетрично приблизително под прав ъгъл спрямо оста на гръбначния стълб, колене до лактите на ръцете, ходила до таза; ръце свити пред гърдите с длани пред лицето.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Поставен с устието надолу голям гърневиден съд с удължено-сферична форма, равно дъно, релефна лента върху долната част - на около 0.25 м пред скелета.
Илюстрация: Обр. 2.15.

ГРОБ № 60

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Хоризонт VI.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. N-13/О-13.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: Няма данни.
Скелетни останки: Отделни кости.
Позиция: Кости в неанатомичен ред на купчина.
Възраст: Неопределена.
Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

ГРОБ № 61

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Хоризонт V?
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит?
Местоположение: Кв. R-13.
Контекст: Сред останки от пещ от по-долен хоризонт.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Части от череп, таз и кости на крайниците.
Позиция: Няма данни.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 62

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: Хоризонт V.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.
Местоположение: Кв. N-12.
Контекст: Жилищно пространство? (Главата на възрастния индивид опира в пещ от същия хоризонт.)
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 2.
Скелетни останки: Цели скелети.
Позиция: Свита позиция: възрастен индивид, положен надясно; крака свити приблизително под прав ъгъл спрямо оста на гръбначния стълб с ходила до таза; дясна ръка свита в лакътя с длан пред лицето. Дете, положено наляво; ляв крак силно свит, десен - по-слабо; ръце изпънати пред тялото. Детето е в скута на възрастния индивид, с лице към него, колената на детето опират в коремната му област, а главата му е върху лявото рамо на възрастния индивид.
Ориентация: Глави на югоизток.
Възраст: 18-25 години; неопределена, детска.
Пол: Женски; неопределен (дете).
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 63

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.

Стратиграфска позиция: Дълб. 1.45-160 м. Хоризонт IV.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.

Местоположение: Кв. О-13.

Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет.

Позиция: Свита позиция надясно; глава дефлективно; крака силно свити с колене до лактите на ръцете; ръце свити пред гърдите, лява длан до брадичката, дясна - под нея.

Ориентация: Глава на северозапад.

Възраст: Неопределена.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

Забележка: Консервиран, съхранява се в Казанлък.

Илюстрация: Обр. 2.16.

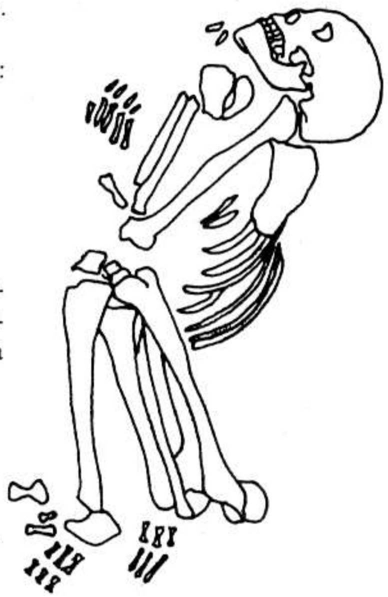

Обр. 2.16 Казанлък, стр. хоризонт IV, гроб кат. № 63. Без мащаб.

Fig. 2. 16 Kazanlăk, horizon IV, burial # 63. Without scale.

ГРОБ № 64

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.

Стратиграфска позиция: Дълб. 1.25 м. Хоризонт IV.

Културно-хронологическа принадлежност: Караново III.

Местоположение: Кв. N-11.

Контекст: Под развалини от стенна мазилка на жилище в яма с кости от големи животни, рог от говедо и долен хромелен камък.

Съоръжение: Яма.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Череп без лицева част и мандибула.

Позиция: В неанатомичен ред.

Възраст: Неопределена.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

ГРОБ № 65

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.

Стратиграфска позиция: Дълб. 1.45-160 м. Хоризонт III.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.

Местоположение: Кв. М-13

Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Разрушен череп.

Позиция: В неанатомичен ред.

Ориентация: Няма данни.

Възраст: Неопределена.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

ГРОБ № 66

Обект: Селищна могила Казанлък. Изцяло проучена.

Стратиграфска позиция: Дълб. 1.45-1.60 м. Хоризонт III.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III, късен неолит.

Местоположение: Кв. М-13.

Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Дълги кости от ръце.

Позиция: В неанатомичен ред.

Ориентация: Няма данни.

Възраст: Неопределена.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

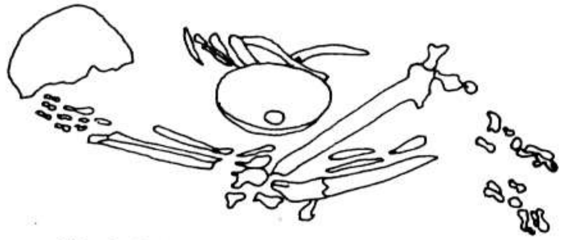

Обр. 2.17 Ясатепе, стр. хоризонт II (?), гроб кат. № 67 (по Детев 1959). Без мащаб.

Fig. 2. 17 Jasatepe, horizon II (?), burial # 67 (after Детев 1959). Without scale.

ГРОБ № 67

Обект: Ясатепе в Пловдив. Селищна могила. Изцяло проучена.

Стратиграфска позиция: I културен пласт, II (?) хоризонт (отдолу нагоре).

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III-IV, късен неолит.

Местоположение: Кв. П11-12/Р11-12.

Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Яма с правоъгълна форма.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.

Позиция: Свита позиция надясно; крака силно свити, бедрени кости под остър

ъгъл спрямо гръбначния стълб, ходила при таза; ръце силно свити, раменни кости под остър ъгъл спрямо гръбначния стълб, лактите опират в коленете, длани пред лицето.
Ориентация: Глава на изток, лице на север.
Възраст: 55-60 години (maturus).
Пол: Женски.
Инвентар: Конична паница до корема.
Литература: П. Детев. Материали за праисторията на Пловдив. - ГНАМПл, 3, 1959, с. 5, с. 8, Скица II, Обр. 7; П. Боев. Неолитични антропологични материали от Ясатепе (Пловдив). - ГНАМПл, 3, 1959, с. 89.
Илюстрация: Обр. 2.17.

ГРОБ № 68
Обект: Ясатепе в Пловдив. Селищна могила. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: I културен пласт, II (?) хоризонт (отдолу нагоре).
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново III-IV, късен неолит.
Местоположение: В близост до ГРОБ № 66.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Горните две трети от дясна бедрена кост, средна част от дясна тибия и дясна теменна кост.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Млад индивид.
Пол: Мъжки.
Инвентар: Няма.
Литература: П. Детев. Материали за праисторията на Пловдив. - ГНАМПл, 3, 1959, с. 8; П. Боев. Неолитични антропологични материали от Ясатепе (Пловдив). - ГНАМПл, 3, 1959, с. 91.

ГРОБ № 69
Обект: Ракитово. Многослойно селище. Изцяло проучено.
Стратиграфска позиция: Втори строителен хоризонт.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Няма данни.
Контекст: Под пода на жилище, до западната стена.
Съоръжение: Яма с гърневиден керамичен съд.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Няма данни.
Ориентация: Няма данни.

Възраст: Неопределена, бебе.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Кремъчно оръдие, парчета охра.
Литература: В. Мацанова, А. Радунчева. Неолитното селище при гр. Ракитово. - Славееви гори 1, 1995, с. 124; Радунчева, А., В. Мацанова, И. Гацов, Г. Ковачев, Г. Георгиев, Е. Чакалова, Е. Божилова. Неолитно селище до град Ракитово. (РП 29) София, 2002, 35, 150-151, обр. 24: 2, 12; 81: 3.
Илюстрация: Обр. 2.18.

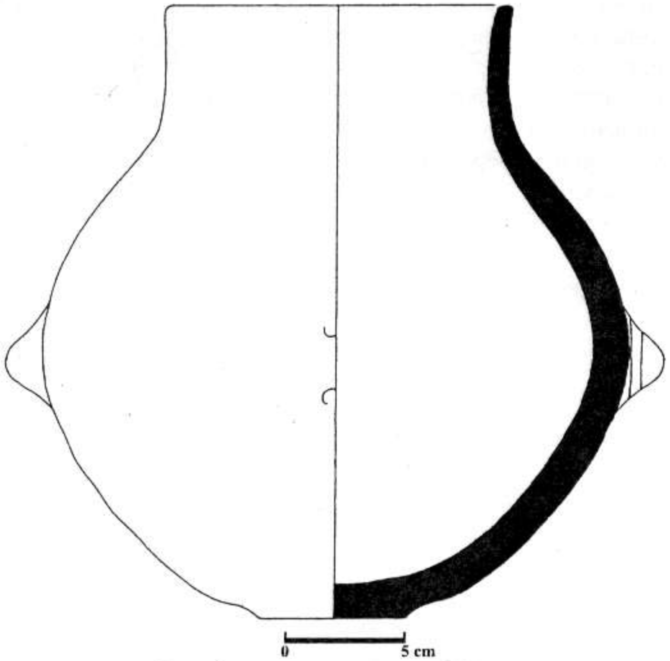

Обр. 2.18 Ракитово, стр. хор. II, керамичен съд, гроб кат. № 69 (по Радунчева и др. 2002).
Fig. 2. 18 Rakitovo, horizon II, jar burial # 69 (after Радунчева и др. 2002).

ГРОБ № 70
Обект: Ковачево. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Структура 149.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Сектор К.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Яма.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Зле запазен скелет, част от костите липсват.
Позиция: Свита позиция наляво.

Ориентация: Глава на изток.
Възраст: 10-12 месеца.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Тялото е положено върху голям камък.
Забележка: Вероятно детето е било поставено в плътна обвивка (рогозка, чувал?).
Литература: S. Thouvenot. Le secteur K. - In: Demoule, J.-P., M. Lichardus-Itten (eds.). Mission archéologique de la vallée de la Struma. Fouilles néolithiques Franco-Bulgares de Kovačevo. Raport № 4 - campagne de 1989. Centre de Recherches Protohistoriques, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, 1990, p. 25, Pl. XIV, 2, fig. 22; P. Sellier. Les sépultures de nourrissons St. 149 et St. 224: fouille en laboratoire et analyse préliminaire. - In: Demoule, J.-P., M. Lichardus-Itten (eds.). Mission archéologique de la vallée du Strymon. Fouilles néolithiques Franco-Bulgares de Kovačevo. Raport № 7 - campagne de 1992. Centre de Recherches Protohistoriques, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, 1993, 32-36; M. Lichardus-Itten, J.-P. Demoule, L. Perničeva, M. Grebska-Kulova, I. Kulov. The site of Kovačevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. (SBA 74) Bonn, 2002, 116.
Илюстрация: Обр. 2.19.

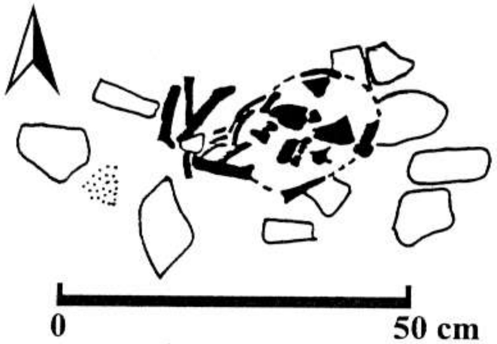

Обр. 2.19 Ковачево, гроб кат. № 70 (по Thouvenot 1990).
Fig. 2. 19 Kovačevo, burial # 70 (after Thouvenot 1990).

ГРОБ № 71

Обект: Ковачево. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Структура 224.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Сектор Е.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Малка (?) яма с полегато дъно.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.
Позиция: Свита позиция надясно.
Ориентация: Глава на изток с лице на юг.
Възраст: Бебе на 1-3 месеца.

Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Литература: P. Sellier. Les sépultures de nourrissons St. 149 et St. 224: fouille en laboratoire et analyse préliminaire. - In: Demoule, J.-P., M. Lichardus-Itten (eds.). Mission archéologique de la vallée du Strymon. Fouilles néolithiques Franco-Bulgares de Kovačevo. Raport № 7 - campagne de 1992. Centre de Recherches Protohistoriques, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, 1993, 32-34, Pl. III, 2, Fig. 9; M. Lichardus-Itten, J.-P. Demoule, L. Perničeva, M. Grebska-Kulova, I. Kulov. The site of Kovačevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. (SBA 74) Bonn, 2002, 116.
Илюстрация: Обр. 2.20.

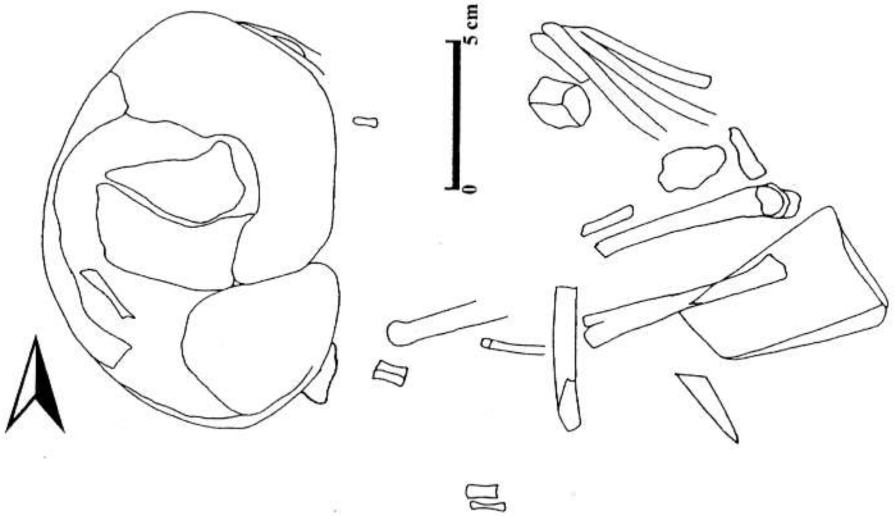

Обр. 2.20 Ковачево, гроб кат. № 71 (по Sellier 1993).
Fig. 2. 20 Kovačevo, burial # 71 (after Sellier 1993).

ГРОБ № 72

Обект: Ковачево. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Структура 374.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: Сектор Е.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Не са регистрирани следи от гробно съоръжение.
Брой на погребаните индивиди: 1
Скелетни останки: Цял скелет, запазен.

Позиция: Свита седяща позиция.

Възраст: Бебе на 8-9 месеца.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

Забележка: Вероятно детето е било поставено в плътна обвивка (рогозка, чувал?).

Литература: P. Sellier. La sépulture du nourrisson (Str. 374). - In: Demoule, J.-P., M. Lichardus-Itten (eds.). Mission archéologique de la vallée du Strymon. Fouilles néolithiques Franco-Bulgares de Kovačevo. Raport № 8 - campagne de 1993. Centre de Recherches Protohistoriques, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, 1994, 32-38, Fig. 19, Pl. I, 1; M. Lichardus-Itten, J.-P. Demoule, L. Perničeva, M. Grebska-Kulova, I. Kulov. The site of Kovačevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. (SBA 74) Bonn, 2002, 116.

Илюстрация: Обр. 2.21.

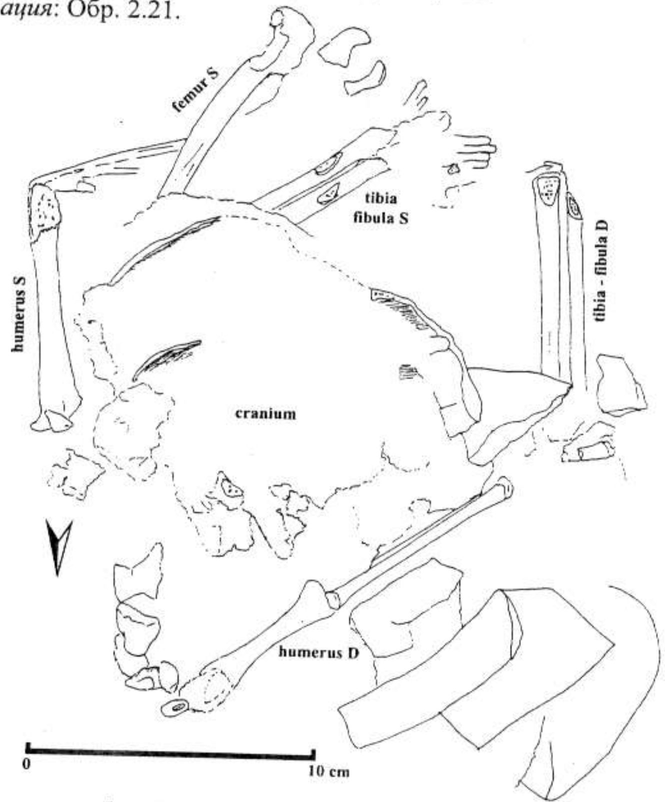

Обр. 2.21 Ковачево, гроб кат. № 72 (по Sellier 1994).
Fig. 2. 21 Kovačevo, burial # 72 (after Sellier 1994).

ГРОБ № 73

Обект: Ковачево. Многослойно селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Структура 553.

Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.

Местоположение: Сектор N.

Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Не са регистрирани следи от гробно съоръжение.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.

Позиция: Свита позиция надясно; глава дефлективно; крака свити приблизително под прав ъгъл спрямо гръбначния стълб, ходила при таза; ръце от двете страни на тялото.

Ориентация: Глава на запад с лице на юг.

Възраст: 5.5 - 6.5 години.

Пол: Мъжки (?).

Инвентар: Няма.

Забележка: Вероятно детето е било поставено в плътна обвивка (рогозка, чувал?).

Литература: P. Sellier. La sépulture de jeune enfant (Str. 553, sect N): premiéres observations. - In: Demoule, J.-P., M. Lichardus-Itten (eds.). Mission archéologique de la vallée du Strymon. Fouilles néolithiques Franco-Bulgares de Kovačevo. Raport № 9 - campagne de 1994. Centre de Recherches Protohistoriques, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, 1995, 63-67, fig. 58, pl. XII, 1; M. Lichardus-Itten, J.-P. Demoule, L. Perničeva, M. Grebska-Kulova, I. Kulov. The site of Kovačevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. (SBA 74) Bonn, 2002, 116.

Илюстрация: Обр. 2.22.

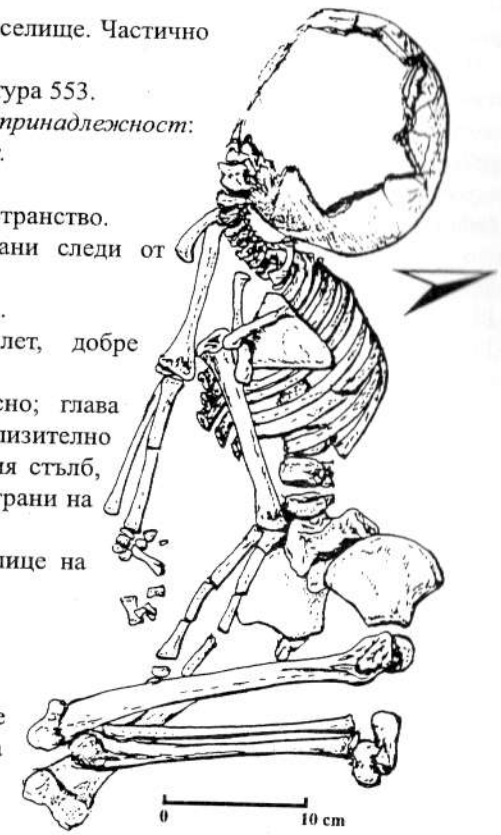

Обр. 2.22 Ковачево, гроб кат. № 73 (по Sellier 1995).
Fig. 2. 22 Kovačevo, burial # 73 (after Sellier 1995).

ГРОБ № 74

Обект: Ковачево. Многослойно селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Структура 1249.
Културно-хронологическа принадлежност: Период Караново I, ранен неолит.
Местоположение: сектор I.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Яма с керамичен съд (височина 30 см) с похлупак.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Силно свита позиция надясно (?).
Ориентация: Глава на север.
Възраст: Мъртвородено бебе.
Пол: Мъжки (?).
Инвентар: Няма.
Литература: P. Sellier. Un mort-né inhume dans un vase (Str. 1249). - In: Demoule, J.-P., M. Lichardus-Itten (eds.). Mission archéologique de la vallée du Strymon. Fouilles néolithiques Franco-Bulgares de Kovačevo. Raport № 12 - campagne de 1997. Centre de Recherches Protohistoriques, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, 1998, 69-73, pl. XII, 1-2; M. Lichardus-Itten, J.-P. Demoule, L. Perničeva, M. Grebska-Kulova, I. Kulov. The site of Kovačevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (Hrsg.). Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. (SBA 74) Bonn, 2002, 116.

ГРОБ № 75
Обект: Българчево. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Кременик-Анзабегово, ранен неолит.
Местоположение: Южна част на селището.
Контекст: Близо до източната стена на жилище.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 2.
Скелетни останки: Цели скелети, добре запазени.
Позиция: Свита позиция, като телата са едно върху друго.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, възрастни индивиди.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 76
Обект: Чавдар. Селищна могила. Изцяло проучена.
Стратиграфска позиция: V строителен хоризонт.
Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.

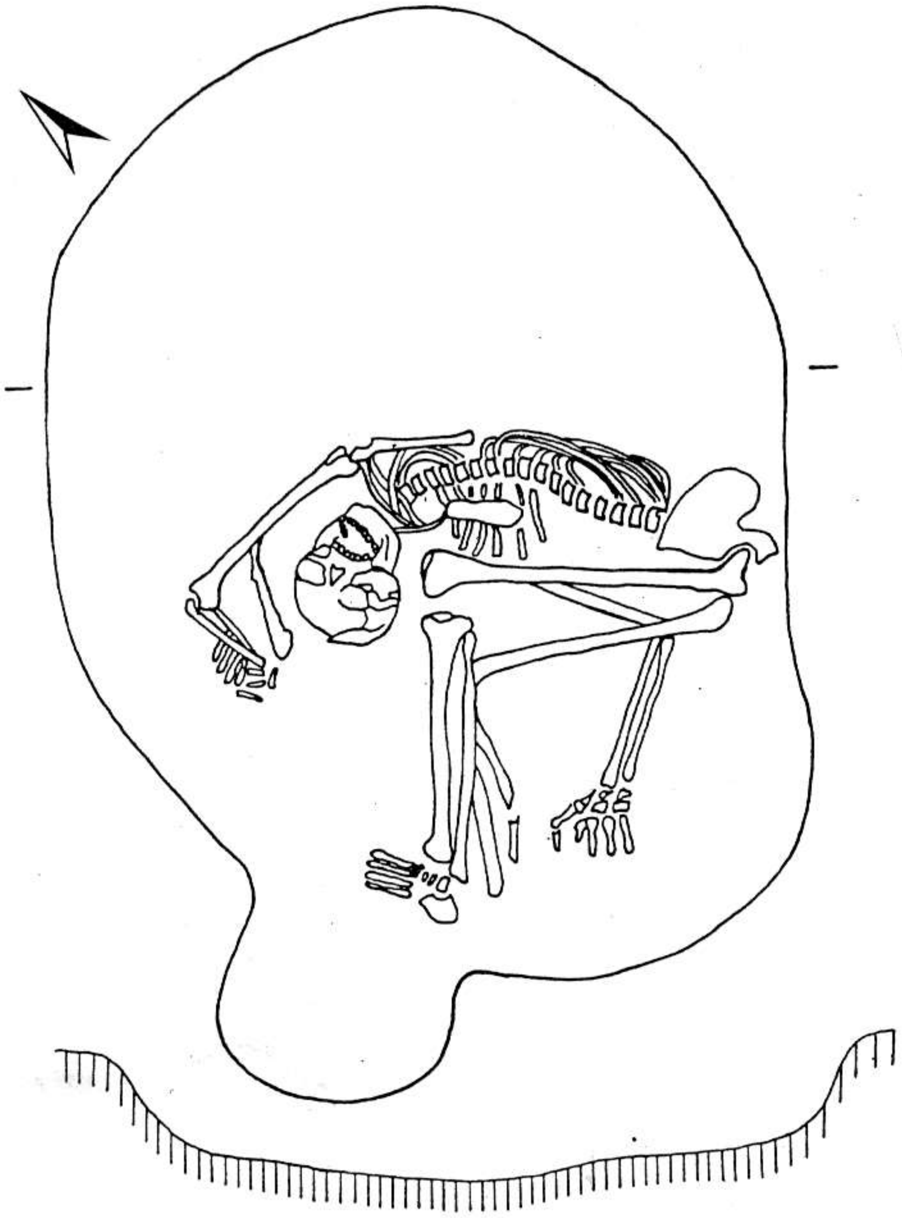

Обр. 2.23 Ваксево, скелетни останки на възрастен мъж (по Чохаджиев 2001).
Fig. 2. 23 Vaksevo, skeletal remains of an adult man (after Чохаджиев 2001).

Местоположение: К 16-17.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Плитка правоъгълна яма. Запълнител с фрагменти горяла стенна замазка.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; глава флективно; крака свити в коленете под остър ъгъл, ъгълът между бедрените кости и оста на гръбначния стълб е остър; ръце свити в лактите под остър ъгъл с длани пред лицето.
Ориентация: глава на североизток.
Възраст: 50 години.
Пол: Женски.
Инвентар: Няма. Следи от червена охра по бедрените кости.
Литература: Г. И. Георгиев, К. Кънчев. Разкопки на неолитното селище край с. Чавдар, Софийски окръг. - АОР за 1980. София, 1981, с. 7; P. Boev, S. Colakov. Anthropologische Untersuchung des neolithischen Skeletts von Cavdar, Bezirk Sofia. - St. Praeh., 8, 1986, p. 217.

ГРОБ № 77

Обект: Слатина. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.
Местоположение: Северна част на селището.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция наляво.
Ориентация: Глава на югоизток.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Каменно оръдие при лицето и керамичен съд.
Литература: Н. Петков. Нови данни за неолитната култура край София. - Археология, 1961, 3, с. 66, обр. 3.1 и 4.2.
Илюстрация: Обр. 2.24a-b.

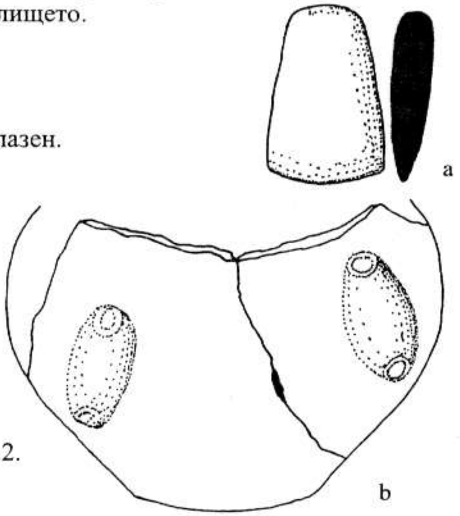

Обр. 2.24 Слатина, гробен инвентар, гроб кат. № 77: a) каменна брадва, b) керамичен съд (по Петков 1961). Без мащаб.
Fig. 2. 24 Slatina, grave goods from burial # 77: a) a stone axe; b) a clay pot (after Петков 1961). Without scale.

ГРОБ № 78

Обект: Слатина. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.
Местоположение: Няма данни.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; крака свити в коленете, ъгълът между бедрените кости и оста на гръбначния стълб е тъп; ръце свити в лактите приблизително под прав ъгъл.
Ориентация: Глава на североизток.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Два керамични съда, единият при лицето; животински кости от тур, говедо, овца, свиня и глиган.
Литература: Н. Петков. Нови данни за неолитната култура край София. - Археология, 1961, 3, с. 67, обр. 9, 4.1, 4.3.
Илюстрация: Обр. 2.25a-c.

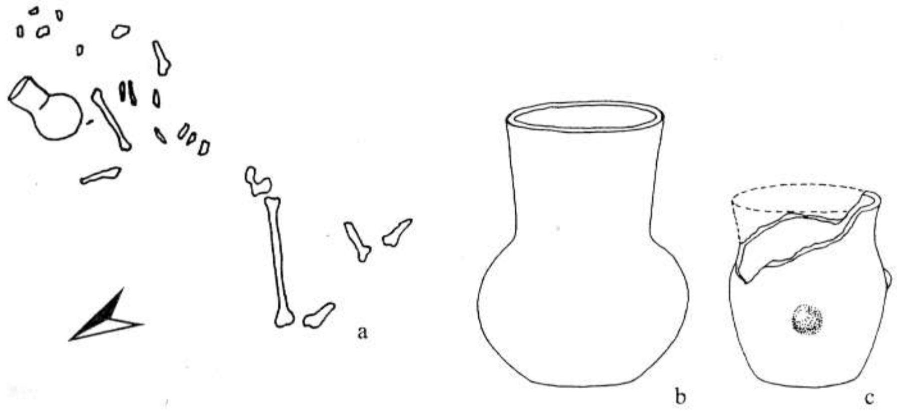

Обр. 2.25 Слатина: a) гроб кат. № 78; b-c) керамични съдове, гробен инвентар, гроб кат. № 78 (по Петков 1961). Без мащаб.
Fig. 2. 25 Slatina: a) burial # 78; b-c) clay pots, grave goods from burial # 78 (after Петков 1961). Without scale.

ГРОБ № 79

Обект: Слатина. Многослойно селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: I строителен хоризонт (отгоре надолу)

Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.

Местоположение: Източна част на селището.

Контекст: Междужилищно пространство

Съоръжение: Няма данни.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет - разрушен.

Позиция: Свита позиция.

Ориентация: Няма данни.

Възраст: Около 40 години.

Пол: Женски.

Инвентар: Няма.

Забележка: Гробът е разрушен при строителни работи.

Литература: В. Николов, К. Григорова, Е. Сиракова. Раннонеолитно селище Слатина в София: първи строителен хоризонт (предварително съобщение). - Археология, 1991, 3, с. 14; V. Nikolov K. Grigorova, E. Sirakova. Die Ausgrabungen in der frühneolithischen Siedlung von Sofia-Slatina, Bulgarien, in der Jahren 1985-1988. - APA, 24, 1992, 222-223.

ГРОБ № 80

Обект: Слатина. Многослойно селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: I строителен хоризонт (отгоре надолу).

Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.

Местоположение: Кв. Л2.

Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.

Позиция: Свита позиция надясно.

Ориентация: Глава на изток.

Възраст: 19-20 години.

Пол: Мъжки.

Инвентар: Кремъчна пластина с ретуш и двойна керамична пинтадера до лицето.

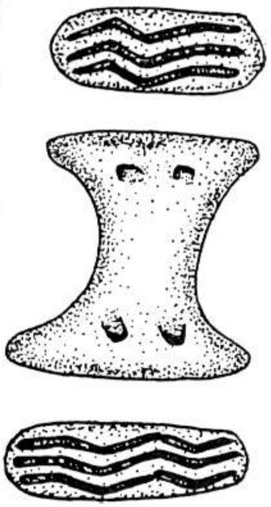

Обр. 2.26 Слатина, стр. хоризонт I, керамична пинтадера, гробен инвентар, гроб кат. № 80 (по Nikolov et al. 1992).

Fig. 2. 26 Slatina, horizon I, a clay stamp-seal from burial # 80 (after Nikolov et al. 1992).

Литература: В. Николов, К. Григорова, Е. Сиракова. Раннонеолитно селище Слатина в София: първи строителен хоризонт (предварително съобщение). - Археология, 1991, 3, с. 14, обр. 4е; V. Nikolov K. Grigorova, E. Sirakova. Die Ausgrabungen in der frühneolithischen Siedlung von Sofia-Slatina, Bulgarien, in der Jahren 1985-1988. - APA, 24, 1992, 222-223.

Илюстрация: Обр. 2.26.

ГРОБ № 81

Обект: Слатина. Многослойно селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: I строителен хоризонт (отгоре надолу).

Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.

Местоположение: Кв. Н2.

Контекст: Междужилищно пространство.

Съоръжение: Яма с неправилна кръгла форма с приблизителен диаметър 0.80 м.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.

Позиция: Свита позиция по корем; глава дефлективно; крака със силно разтворени колене, ходила до таза; ръце свити в лактите - под тялото.

Ориентация: Глава на изток.

Възраст: 16-17 години.

Пол: Женски.

Инвентар: Няма.

Литература: В. Николов, К. Григорова, Е. Сиракова. Раннонеолитно селище Слатина в София: първи строителен хоризонт (предварително съобщение). - Археология, 1991, 3, с. 14, обр. 2; V. Nikolov K. Grigorova, E. Sirakova. Die Ausgrabungen in der frühneolithischen Siedlung von Sofia-Slatina, Bulgarien, in der Jahren 1985-1988. - APA, 24, 1992, 222-223.

Илюстрация: Обр. 2.27.

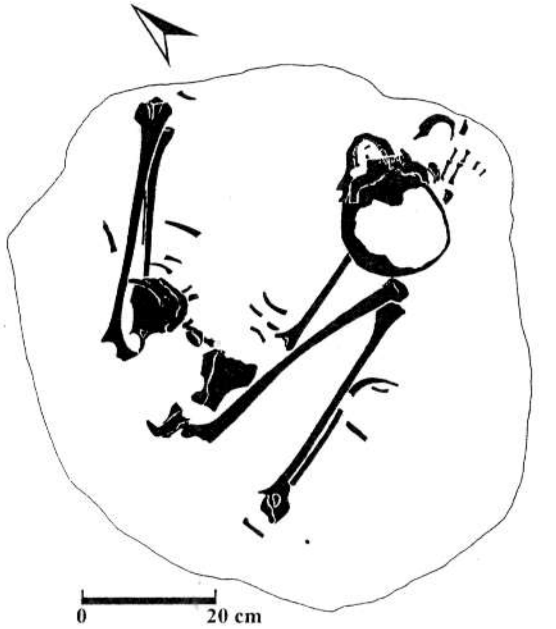

Обр. 2.27 Слатина, стр. хоризонт I, гроб кат. № 81 (по Nikolov et al. 1992).

Fig. 2. 27 Slatina, horizon I, burial # 81 (after Nikolov et al. 1992).

ГРОБ № 82

Обект: Слатина. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: I строителен хоризонт (отгоре надолу).
Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.
Местоположение: Жилище 1.
Контекст: Под пода в западната периферия на жилище.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Лява половина от мандибула, добре запазена.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: 18-20 години.
Пол: Мъжки.
Инвентар: Няма.
Литература: В. Николов, К. Григорова, Е. Сиракова. Ранненеолитно селище Слатина в София: първи строителен хоризонт (предварително съобщение). - Археология, 1991, 3, с. 13; V. Nikolov, K. Grigorova, E. Sirakova. Die Ausgrabungen in der frühneolithischen Siedlung von Sofia-Slatina, Bulgarien, in der Jahren 1985-1988. - APA, 24, 1992, 222-223; К. Бъчваров. Мандибула от ранненеолитното селище Слатина. - Старини, 1999, 1, 93-96.

ГРОБ № 83

Обект: Слатина. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: II строителен хоризонт (отгоре надолу).
Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.
Местоположение: Кв. Л3.
Контекст: Сред останки от горяло жилище (№ 1) от долния хоризонт.
Съоръжение: Тясна, продълговата, приблизително правоъгълна яма, вкопана в развалините на жилище от III строителен хоризонт. Макс. дължина 1.20 м, макс. широчина 0.58 м, дълбочина 0.30-0.40 м. Запълнителят е сиво-кафява пръст, смесена с отделни керамични фрагменти и парчета горяла стенна обмазка от жилището. Едно от тях лежи върху черепа.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен, без костите на лявата китка, фалангите на лявата ръка, фалангите на лявото стъпало и повечето гръбначни прешлени.
Позиция: Свита позиция наляво. Глава дефлективно: върху тила. Лице нагоре и приблизително на изток. Бедрените кости са свити под прав ъгъл спрямо оста на гръбначния стълб. Двата крака са свити приблизително успоредно, подбедрениците сключват остър ъгъл с бедрените кости и се пресичат по средата. Дясната предмишница е изпъната по тялото, ръката е свита в лакътя приблизително под прав ъгъл. Предлакътницата е приблизително успоредна на дясната бедрена кост. Лявата ръка е свита под тъп ъгъл в лакътя, китката сочи към бедрата.
Ориентация: Глава на север.
Възраст: 41-42 години.
Пол: Женски.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.28.

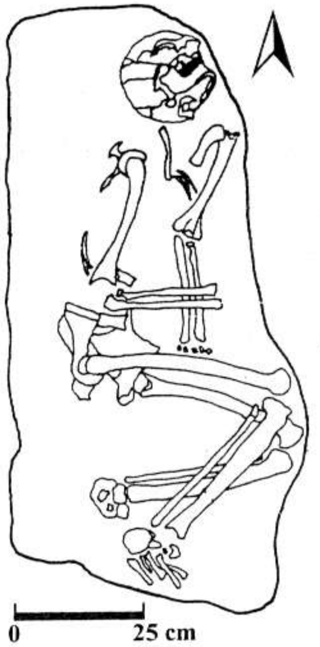

Обр. 2.28 Слатина, стр. хоризонт II, гроб кат. № 83.
Fig. 2. 28 Slatina, horizon II, burial # 83.

ГРОБ № 84

Обект: Кремиковци. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: I пласт, дълбочина 2.20 м.
Културно-хронологическа принадлежност: група Кремиковци, ранен неолит.
Местоположение: сондаж I.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Мандибула, добре запазена.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: 7 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма данни.
Литература: П. Боев, С. Чолаков. Антропологично проучване на детска челюст от неолитното селище в Кремиковци. - ИИ 5-6, 1980, 51-56.

ГРОБ № 85

Обект: Градешница. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Пласт С.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Градешница-Кърча, ранен неолит.
Местоположение: Южна периферия на селището.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 3.
Скелетни останки: Цели скелети, добре запазени.
Позиция: Свита позиция наляво. Възрастен индивид, положен между двете деца. Двете деца са със силно свити крака и ръце. Възрастният индивид е с десен крак свит в коляното под остър ъгъл, ъгълът между бедрото и оста на гръбначния стълб е остър, ляв крак свит в коляното под остър ъгъл, ъгълът между бедрото и оста на гръбначния стълб е тъп; дясна ръка свита в лакътя

приблизително под прав ъгъл.
Ориентация: Глави на югозапад.
Възраст: Неопределена, две деца и възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: 25 цилиндрични минерални мъниста върху гръдната област на едното дете, мраморна антропоморфна фигурка върху гръдната област на другото дете.
Литература: Б. Николов. Градешница. София, 1974, 15; Селище от стария неолит при с. Градешница, Врачански окръг. - Археология, 1975, 1, 37-38, обр. 16, 17а-б.
Илюстрация: Обр. 2.29a-b.

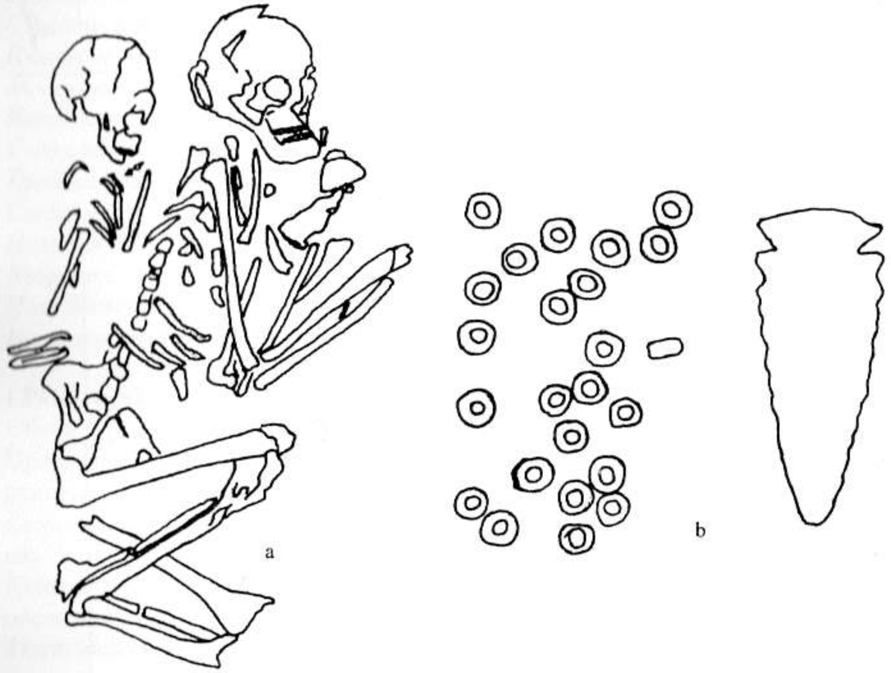

Обр. 2.29 Градешница, пласт С: а) гроб кат. № 85, b) мраморни мъниста, мраморна фигурка, гробен инвентар (по Б. Николов 1975). Без мащаб.
Fig. 2. 29 Gradešnica, Level C: a) burial # 83; b) marble beads and a marble figurine from burial # 85 (after Б. Николов 1975). Without scale.

ГРОБ № 86

Обект: Деветашка пещера до с. Деветаки, Ловешко. Пещерно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: Градешница-Кърча.

Местоположение: Няма данни.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет.
Позиция: Свита позиция наляво; крака силно свити; ръце свити в лактите с длани до лицето.
Ориентация: Глава на северозапад.
Възраст: 25-30 години.
Пол: Мъжки.
Инвентар: Няма.
Литература: Р. Попов. Един интересен череп от Деветашката пещера. - В: Ловеч и Ловчанско, 1, София, 1929, 57-68; П. Боев. Случай от протоевропеиден тип. - В: Сборник в чест на М. Попов. София, 1959; P. Boev. Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostägäischen Inseewelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung. Sofia, 1972, p. 43.

ГРОБ № 87

Обект: Самоводене. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Фаза А.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Овчарово-Самоводене, ранен неолит.
Местоположение: Сектор V.
Контекст: Междужилищно пространство.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; крака свити под остър ъгъл към гърдите; ръце свити към лицето.
Ориентация: Глава на североизток.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Литература: П. Станев. Археологически данни за духовния живот през неолита в басейна на р. Янтра. - ГМСБ, 14, 1988, с. 16; Неолитни култури в басейна на река Янтра. - Автореф. на канд. дис. София, 1991, с. 21.

ГРОБ № 88

Обект: Самоводене. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Фаза А.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Овчарово-Самоводене, ранен неолит.

Местоположение: Сектор V.
Контекст: Под пода на жилище, в непосредствена близост до пещ.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, зле запазен.
Позиция: Свита позиция.
Ориентация: Няма данни.
Възраст: Неопределена, детска.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Парчета охра, посипани върху главата.

ГРОБ № 89

Обект: Самоводене. Многослойно селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Фаза А.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Овчарово-Самоводене, ранен неолит.
Местоположение: Сектор VI.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Няма данни.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; крака свити под остър ъгъл с бедра към гърдите; ръце свити под остър ъгъл в лактите с длани под главата.
Ориентация: Глава на североизток.
Възраст: 8-9 годишно дете.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Череп от едър рогат добитък до главата.

ГРОБ № 90

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. D8.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; десен крак свит в коляното под остър ъгъл, ъгълът между бедрото и оста на гръбначния стълб е остър; ляв крак свит в коляното под остър ъгъл, ъгълът между бедрото и оста на гръбначния стълб е приблизително прав; ръце свити с лакти към тялото, длани пред лицето.

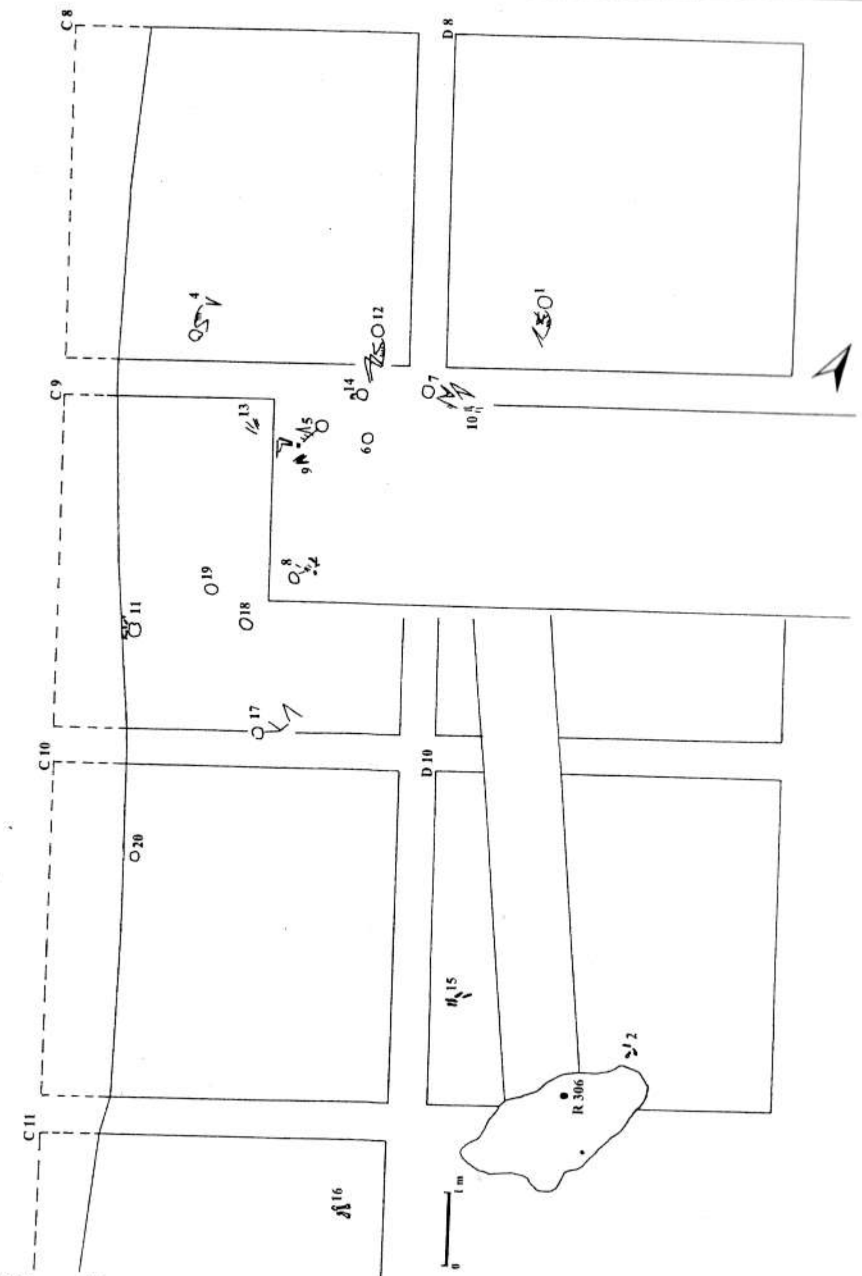

Обр. 2.30 Малък Преславец - Помпена станция, общ план на гробовете.
Fig. 2. 30 Malăk Preslavec - Pompena stancija, general plan of the burials.

Ориентация: Глава на север.
Възраст: 45-50 години.
Пол: Мъжки.
Инвентар: Мидени черупки в и върху гроба.
Литература: И. Панайотов, И. Гацов, Ц. Попова. "Помпена станция" близ с. Малык Преславец - ранненеолитическое поселение с интрамуральными погребениями. - St. Praeh. 11-12, 1992, с. 52, рис. 5.

ГРОБ № 91

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. D10.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Разрушен череп.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: 35 години.
Пол: Женски?
Инвентар: Няма.

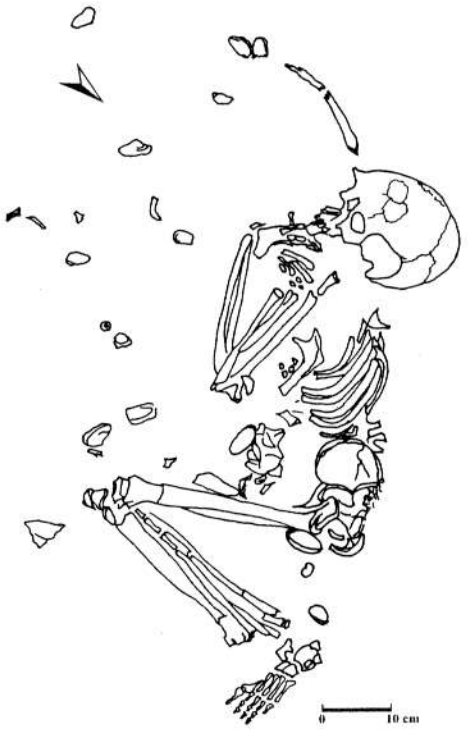

Обр. 2.31 Малък Преславец, гроб кат. № 92.
Fig. 2. 31 Malăk Preslavec, burial # 92.

ГРОБ № 92

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. C8.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; глава дефлективно; крака свити в коленете под остър ъгъл, ъгълът между бедрата и оста на гръбначния стълб е приблизително прав; ръце силно свити в лактите с длани до брадичката.
Ориентация: Глава на запад.
Възраст: 6-8 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Мидени черупки в и върху гроба.
Илюстрация: Обр. 2.31.

ГРОБ № 93

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. C9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет - добре запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; крака свити в колената под остър ъгъл, ъгълът между бедрата и оста на гръбначния стълб е приблизително прав; ръце свити в лактите с длани в областта на шията.
Ориентация: Глава на север.
Възраст: 5 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.32.

ГРОБ № 94

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. C9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Череп - добре запазен.

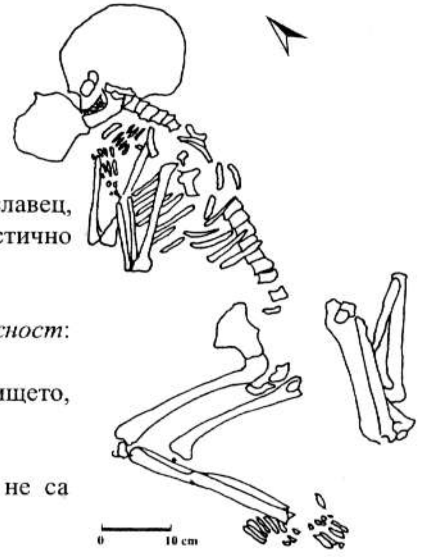

Обр. 2.32 Малък Преславец, гробове кат. № 93, 97.
Fig. 2. 32 Malăk Preslavec, burials # 93 and # 97.

Позиция: В неанатомичен ред.

Възраст: 4 години.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Животинска кост (от говедо?) под черепа.

Илюстрация: Обр. 2.33.

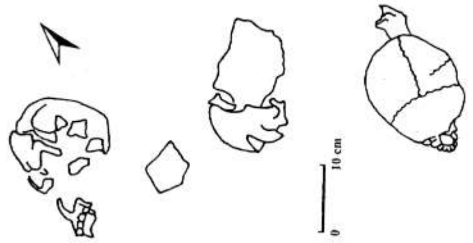

Обр. 2.33 Малък Преславец, гробове кат. № 94, 102.
Fig. 2. 33 Malăk Preslavec, burials # 94 and # 102.

ГРОБ № 95

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Няма данни.

Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.

Местоположение: Периферия на селището, кв. D9.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.

Позиция: Свита позиция наляво; крака свити в колената под остър ъгъл, ъгълът между бедрата и оста на гръбначния стълб е остър, колената допират лактите; ръце свити в лактите с длани пред лицето.

Ориентация: Глава на юг.

Възраст: 20 години.

Пол: Женски.

Инвентар: Няма.

Илюстрация: Обр. 2.34.

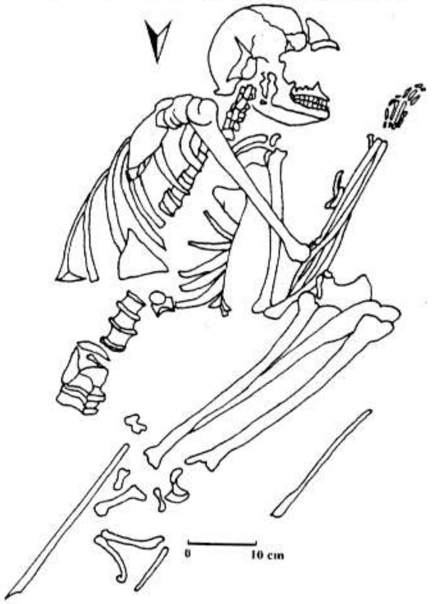

Обр. 2.34 Малък Преславец, гроб кат. № 95.
Fig. 2. 34 Malăk Preslavec, burial # 95.

ГРОБ № 96

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Няма данни.

Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.

Местоположение: Периферия на селището, кв. C9.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Цял скелет. Костите на крайниците и трупа са силно разместени.

Позиция: Свита позиция наляво?

Ориентация: Глава на югозапад.

Възраст: 8-10 години.

Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

Илюстрация: Обр. 2.35.

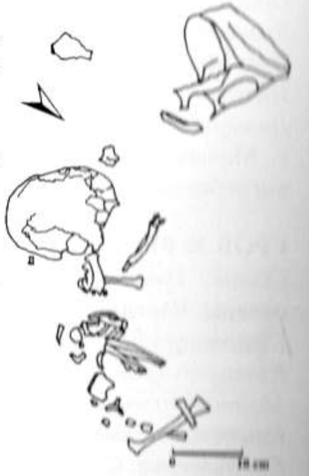

Обр. 2.35 Малък Преславец, гроб кат. № 96.
Fig. 2. 35 Malăk Preslavec, burial # 96.

ГРОБ № 97

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Няма данни.

Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.

Местоположение: Периферия на селището, кв. C9.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Дълги кости от долните крайници, разрушени.

Позиция: В неанатомичен ред.

Възраст: Неопределена, възрастен индивид (adultus).

Пол: Женски.

Инвентар: Няма.

Илюстрация: Обр. 2.32.

ГРОБ № 98

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Няма данни.

Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.

Местоположение: Периферия на селището, кв. С9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Дълги кости.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: До 8 години (Infans I).
Пол: Неопределен.
Инвентар: Мидени черупки в гроба.

ГРОБ № 99

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. С9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Вероятно цял скелет (вж. забележката).
Позиция: Свита позиция надясно?
Ориентация: Глава на североизток?
Възраст: Няма данни.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Няма данни (вж. забележката).
Забележка: По-голямата част от гроба не е разкопана, тъй като попада под шосеен път.
Илюстрация: Обр. 2.36.

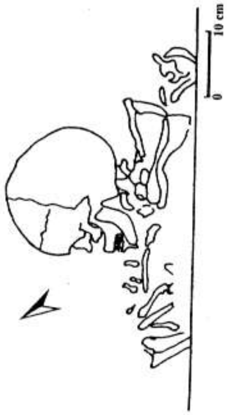

Обр. 2.36 Малък Преславец, гроб кат. № 99.
Fig. 2. 36 Malăk Preslavec, burial # 99.

ГРОБ № 100

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. С8.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция надясно; глава флективно; крака силно свити в коленете под остър ъгъл, ъгълът между бедрата и оста на гръбначния стълб е остър; ръце свити в лактите с длани пред устата.
Ориентация: Глава на северозапад.
Възраст: 14-16 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Мидени черупки върху и в гроба.
Илюстрация: Обр. 2.37.

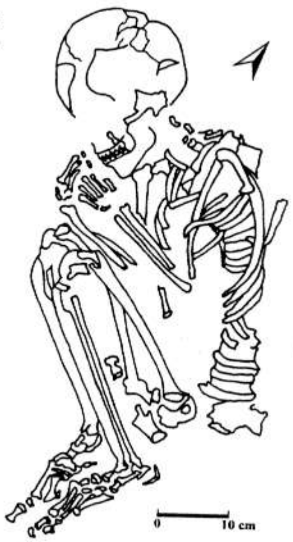

Обр. 2.37 Малък Преславец, гроб кат. № 100.
Fig. 2. 37 Malăk Preslavec, burial # 100.

ГРОБ № 101

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. С9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Кости на долните крайници: разрушен гроб.
Позиция: Свита позиция надясно.
Ориентация: Глава на север?
Възраст: Неопределена, възрастен индивид (adultus).
Пол: Мъжки.
Инвентар: Няма.
Илюстрация: Обр. 2.38.

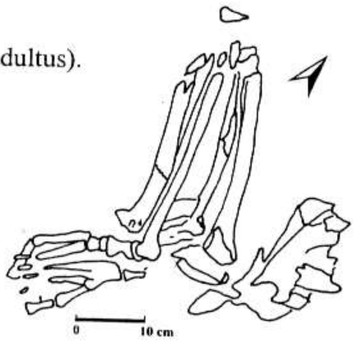

Обр. 2.38 Малък Преславец, гроб кат. № 101.
Fig. 2. 38 Malăk Preslavec, burial # 101.

ГРОБ № 102

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическапринадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. С9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Череп без долната и дясната половина на горната челюст.
Позиция: В неанатомичен ред.

Възраст: 4 години.
Пол: Неопределен.
Инвентар: Мидени черупки в гроба.
Илюстрация: Обр. 2.33.

ГРОБ № 103

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. D10.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Кости на горните крайници.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид (adultus).
Пол: Женски.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 104

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. С11.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Леви голямо- и малкопищялни кости.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: Неопределена, възрастен индивид (adultus).
Пол: Женски.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 105

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Кв. С9.
Контекст: Под пода на жилище?

Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Цял скелет, добре запазен.
Позиция: Свита позиция наляво; крака свити в коленете под остър ъгъл, ъгълът между бедрата и оста на гръбначния стълб е остър, коленете допират дланите на ръцете; ръце свити в лактите приблизително под прав ъгъл.
Ориентация: глава на югозапад.
Възраст: 30-35 години.
Пол: Женски?
Инвентар: Няма.
Литература: И. Панайотов, И. Гацов, Ц. Попова. "Помпена станция" близ с. Малык Преславец - ранненеолитическое поселение с интрамуральными погребениями. - St. Praeh. 11-12, 1992, с. 52, рис. 6.

ГРОБ № 106

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. С9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Череп и отделни кости от крайниците и тялото.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: 30-35 години.
Пол: Мъжки.
Инвентар: Няма.

ГРОБ № 107

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.
Стратиграфска позиция: Няма данни.
Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.
Местоположение: Периферия на селището, кв. С9.
Контекст: Няма данни.
Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.
Брой на погребаните индивиди: 1.
Скелетни останки: Череп и отделни кости от скелета.
Позиция: В неанатомичен ред.
Възраст: 4 години.
Пол: Неопределен.

Инвентар: Няма.

ГРОБ № 108

Обект: Помпена станция, с. Малък Преславец, Силистренско. Открито селище. Частично проучено.

Стратиграфска позиция: Няма данни.

Културно-хронологическа принадлежност: култура Криш (?), ранен неолит.

Местоположение: Периферия на селището, кв. С10.

Контекст: Няма данни.

Съоръжение: Следи от съоръжението не са констатирани.

Брой на погребаните индивиди: 1.

Скелетни останки: Череп.

Позиция: В неанатомичен ред.

Възраст: 55-60 години.

Пол: Мъжки.

Инвентар: Няма.

III. Анализ на неолитните гробни комплекси от българските земи

Pluralitas non est ponenda sine neccesitate.
Occam

В предишната глава детайлно описах в техния селищен контекст гробните комплекси, които влизат в интересуващия ме териториален и културен обхват, и систематизирах цялата известна информация за тях в каталожен вид. Тук ще използвам наличните данни, колкото и непълни да са те, за да изведа общите особености и спецификите на неолитните гробове, с други думи, ще анализирам изходния материал на това проучване, така че резултатите да ми позволят по-нататък да реконструирам самите неолитни погребални обреди.

Въпреки че гробните комплекси отдавна са обект на археологически проучвания и са правени редица опити за формулиране на обща археологическа теория на "гробното поведение" (за използването на този термин и обобщаваща историография вж. напр. O'Shea 1984, 1-22), прилаганите методи - които в повечето случаи са насочени към проучване на некрополи и в много по-малка степен на отделни интрамурални гробове (Veit 1992; 1996) - силно варират с оглед на целите, които си поставят различните автори. Общите наблюдения показват, че тези цели са свързани с директно реконструиране на социалната стратификация и организация на съответните пра- или исторически общества въз основа на отделни и изключително рядко по-комплексни признаци на гробния контекст. Тук няма да описвам многобройните методики за анализ, само накратко ще се спра на двете основни теоретични школи в тази област и ще се опитам да разработя действаща система за анализ на неолитните гробни комплекси от българските земи.

Обща особеност на гробните анализи в англоезичната праисторическа наука, които се характеризират с истински "бум" през 70-те и 80-те години на XX в. във връзка с появата на Новата археология, е тяхната социална насоченост и използването на етнографски материал за вторична проверка на резултатите. Прилаганите методи варират от тестове за значимостта на връзките между отделни елементи на гробния комплекс, например възраст, пол и гробен инвентар (Saxe 1971), формален анализ (Brown 1971) и анализ на принципните компоненти (Van de Velde 1979) до статистически методики като монотетично-делителен и клъстър анализ (Tainter 1975; Shennan 1975; Hodson 1977). Социалната насоченост на тези проучвания пределно ясно е формулирана от Р. Хънтингтън и П. Меткалф, според които "Смъртта и нейните ритуали не само отразяват социални стойности, но и са важна сила в тяхното формиране" (Huntington, Metcalf 1979, 5). Тезата, че обществената структура и социалната идентичност на индивида рефлектират в начина на погребване, се основава на интеркултурните проучвания на А. Сакс и Л. Р. Бинфорд от началото на 70-те години (Saxe 1970; Binford 1971). Всички тези автори обаче използват големи серии гробни данни по-скоро за да докажат една или друга теоретична изходна постановка, и търсят теоретична основа за възстановяване на взаимозависимостите между материалната култура и други елементи на цялостната културна система на древните общества. От друга страна, въпреки някои изводи, с които не мога да се съглася, анализът на пространствената и формална организация на гробовете, както и на гробния инвентар в "балканския неолит" на Дж. Чапман (1983) определено дава напълно валидни резултати.

През последното десетилетие на XX в. като цяло сред последователите на постпозитивизма и постпроцесуализма се налага тезата, че гробовете не разкриват ясна картина на обществените отношения и че гробният анализ не е достатъчен за интерпретиране на праисторическите общества (Thomas 1999).

В другата голяма теоретична школа, рускоезичната, гробните комплекси най-често се подлагат на сравнителен или формален анализ (вж. напр. Алекшин 1986; Генинг и др. 1990), също с оглед извличане на информация за социалния статус на погребаните индивиди и структурата на древните общества. През последните няколко десетилетия в Русия периодично се засилва научният интерес към един или друг аспект на гробните проучвания, което води до остро полемични дискусии в периодичните издания (напр. в Российская археология 1993, 1, 76-112 и 1995, 2, 84-122).

В началото на това проучване посочих неговите цели и очертах общите методологически рамки за тяхното осъществяване. В посветената на дискусията на термините част също обсъдих използването и развитието на понятия като "погребален обред" и "погребален обичай". Тук ще разгледам структурата на самия гробен комплекс, обект на настоящия анализ, първо в историографски план, а после и от гледна точка на практическите цели на проучването.

За северноамериканската и западноевропейската археологическа литература изобщо е характерно разчленяването на гроба на отделни, обикновено равнопоставени признаци или комбинации от признаци и анализирането на гробовете въз основа на един или няколко от тях, без оглед на структурата и целостта на комплекса (вж. напр. Jacobsen, Cullen 1981).

Руските праисторици, от друга страна обръщат, изключително внимание на структурата на погребалните обреди и в частност на тяхната материална проява. Тук присъщият на всяка теоретична разработка стремеж към формулиране на универсални принципи се проявява в създаване на прогресивно усложняващи се схеми и модели на погребалната обредност (вж. напр. Ольховский 1986, рис. 1; 1993, рис. 1-3; 1995, рис. 1; Смирнов 1990). Подобна тенденция се наблюдава и по отношение на самия гробен комплекс (табл. 3.1).

Групи елементи	В. Олховски	Ю. Смирнов
1	Гробно съоръжение	Гробно съоръжение + допълнителна съпровождаща структура + (допълнителна съпътстваща структура)
2	Скелетни останки	Скелетни останки
3	Гробен инвентар	Гробен инвентар
4	Надгробно съоръжение и следи от ритуални действия	(Допълнителна съпътстваща структура)
5	Подмогилни съоръжения и следи от ритуални действия	Допълнителна допирна структура
6	Извънмогилни съоръжения и следи от ритуални действия	
7	Метаструктура на гробния комплекс	Допълнителна съпричастна структура

Табл. 3.1. Структура на гробния комплекс според Олховски и Смирнов (по Ольховский 1993)
Tabl. 3.1. Structure of the burial complex according to Olhovski and Smirnov (after Ольховский 1993)

Според Ю. Смирнов гробният комплекс включва две постоянни величини, гробно съоръжение и останки от погребания, и две променливи, гробен инвентар и допълнителна (съпътстваща) структура (1990, 218). Както основателно посочва В. Олховски обаче (1993, 90), открити са гробове без гробно съоръжение, например на дъното на т.нар. рондели, и без човешки останки, кенотафите. С оглед на по-сложните гробни конструкции Смирнов предлага диференциране на гробния инвентар и въвежда термините "съпровождащ" (в гроба), "съпътстващ" (в могилния насип), "допирен" (на подмогилната повърхност и извън насипа) и "съпричастен" (извън гробния комплекс). В. Олховски, от друга страна, приема съвкупността от елементите, които според Смирнов образуват гробния комплекс, за гробен паметник и въвежда две йерархично по-високи категории, комплекс и група (1986, 71).

Колкото и да е парадоксално, очевидно стремежът към генерализиране прави тези теоретични схеми излишно детайлни. Още в края на 70-те години на XX в. Н. Леонова и Ю. Смирнов предлагат триделен модел на гробния комплекс - също термин, въведен от тях, - който включва гробно съоръжение, останки от погребания и гробен инвентар (Леонова, Смирнов 1977, 19, 22). Тези три елемента също притежават своя вътрешна структура. Компоненти на гробното съоръжение са онези съставни части на гробния комплекс, които характеризират затвореното пространство, предназначено за полагане на мъртвия; останките от погребания, скелетът или пепелта, се характеризират с начин на погребване (инхумация, кремация и пр.), начин на полагане спрямо структурата на гробното съоръжение; гробният инвентар се състои от предметите, предназначени за погребване заедно с покойника (Леонова, Смирнов 1977, 19-20).

В един или друг вид този модел и до днес се прилага от много изследвачи, които се занимават с древни погребални обреди. Тъй като е изключително подходящ от гледна точка на изходния материал, неолитните гробове от българските земи, аз ще го използвам за техния анализ, като, разбира се, съобразя с тях и вътрешната структура на елементите на гробния комплекс.

Така структурният анализ на неолитните гробни комплекси следва следната схема:

Гробно съоръжение. Това е мястото, определено за първично или вторично погребване на мъртвите, заедно със запълнителя и свързаните с полагането на тялото особености като керамични съдове, използвани в качество на погребални урни, и ограждане с камъни. Освен самата структура на гробното съоръжение, тук отчитам и неговото местоположение в рамките на селището и/или жилището.

Скелетни останки. Състоянието и видът на скелетните останки са от особено значение за цялостното проучване на гробните комплекси, защото са пряко свързани с начините на погребване: първична или вторична инхумация и кремация. Те обаче отразяват както съзнателното отношение на обществото към мъртвия, така и редица естествени процеси, и случайни човешки въздействия. Към структурата на този елемент от гробния комплекс се отнасят също позицията и ориентацията на останките и полово-възрастовият статус на погребаните.

Гробен инвентар. В една епоха, през която гробен инвентар се среща рядко, понякога е трудно да се установи дали даден предмет, независимо дали е артефакт, или животинска кост, е попаднал в гробното съоръжение случайно, заедно със запълнителя на ямата, или съзнателно е депониран в нея. Това обикновено се отнася за находки с малки размери от рода на костени оръдия и мъниста, както и за фрагменти от керамични съдове. Така или иначе, към вътрешната структура на гробния инвентар се отнасят видът му, начинът и мястото на полагане.

Този аналитичен модел не е йерархичен, тъй като не отчита взаимовръзките и взаимозависимостта между отделните структурни елементи. Макар че някои биха могли да се установят и чисто интуитивно, тяхното обективно регистриране е възможно едва след втория етап на анализа, а именно след корелативния анализ на елементите на гробния комплекс.

Обект на втория етап от анализа са съотношенията между отделни структурни елементи на гробния комплекс: полово-възрастов статус и местоположение на гроба, полово-възрастов статус и видове гробен инвентар, позиция и наличие/отсъствие на гробен инвентар, полово-възрастов статус и позиция, полово-възрастов статус и ориентация, позиция и ориентация на погребаните в свита и изпъната позиция. Техният избор не е случаен и е резултат от предварителна проверка на релевантността на интраструктурните зависимости в неолитните гробни комплекси.

Структурен анализ на гробния комплекс

Гробно съоръжение

В много случаи, например Кърджали, разкопвачите посочват, че гробовете се намират в "периферията на селището", но по този начин всъщност противопоставят "периферия" на "централна част на селището", докато аз противопоставям термина "периферия" на "жилищно и междужилищно пространство" и под него разбирам намиращата се извън района на жилищата, но непосредствено прилежаща му част. Поради тази причина не включвам информацията от въпросните комплекси в анализа на гробното съоръжение.

Наличните данни позволяват да проследя разпространението на гробовете в периферията на селищата (21 случая от Циганова могила, Казанлък, Малък Преславец), междужилищното (40 случая от Караново, Казанлък, Ясатепе, Ковачево, Българчево, Чавдар, Слатина, Самоводене) и жилищното пространство (10 случая от Кърджали, Езеро, Караново, Ракитово, Слатина, Самоводене, Малък Преславец). При един от карановските комплекси, съдържащ скелетни останки от неустановен, но голям брой деца, не е ясно дали мъртвите са били положени под или върху пода на жилището. Ако се съди по представеното от разкопвача описание, както и по големия брой на погребаните индивиди, по-вероятна е първата възможност, макар и втората да не е напълно изключена (вж. напр. Raczky 1982-1983, 5). Така или иначе обаче, комплексът принадлежи на жилищното пространство. Интересно е също да се отбележи, че три от гробовете в жилищно пространство са разположени под или близо до пещ. Само в четири случая е посочено в коя част на жилището е гробът - най-общо в северната (1) и западната (3 - с отклонения на югозапад и северозапад). И четирите комплекса се отнасят към ранния неолит.

Анализът на териториалното разпределение на местоположението на гробовете (табл. 3.2) показва категорично доминиране на комплексите в междужилищно пространство в Тракия и на гробовете в периферията на селището в Североизточна България. Трябва да се има предвид обаче, че тези резултати главно отразяват неравномерната проученост на отделните райони.

	Тракия	ЮЗ България	Соф. поле	СЗ България	ЦС България	СИ България
периферия	2	0	0	1	0	18
м/у жилища	28	6	5	0	1	0
жилище	7	0	1	0	1	1

Табл. 3.2. Местоположение на гробните комплекси: териториално разпределение
Tabl. 3.2. Location of burial complexes: territorial distribution

В едно свое по-ранно проучване посочих, че за тракийския неолит е характерна тенденция към изместване на гроба от жилищното пространство към периферията на селището (Бъчваров 1994, 267). Въз основа на повечето данни, с които разполагам сега, а и от гледна точка на цялата разглеждана територия, трябва да допълня това заключение. След като се изолират "съмнителните случаи", т.е. онези, при които разкопвачите представят двусмислена информация по отношение на местоположението на гробните комплекси, става ясно, че е налице доста по-сложна тенденция към изместване на гробовете от периферията и жилищното пространство към междужилищното (табл. 3.3).

	ранен неолит	късен неолит
периферия	21	0
м/у жилища	24	16
жилище	8	2

Табл. 3.3. Местоположение на гробните комплекси: хронологично разпределение
Tabl. 3.3. Location of burial complexes: chronological distribution

Гробно съоръжение е регистрирано в 11 селища: Циганова могила (1), Кърджали (5), Езеро (1), Караново (14), Азмак (1), Казанлък (1), Ясатепе (1), Ракитово (1), Ковачево (3), Чавдар (1), Слатина (2). То представлява яма с неправилна форма, в повечето случаи овална, но понякога кръгла (Слатина) или правоъгълна (Ясатепе, Чавдар, Слатина). В три случая от ранния неолит скелетните останки са положени в керамичен съд (Азмак, Ракитово, Ковачево). Има данни за формата само на съдовете от Ракитово и Ковачево - издължено-сферични гърневидни, във втория случай с похлупак. Усложнен вариант на обикновената яма е ямата, оградена с камъни, представена както през ранния (Кърджали), така и през късния неолит (Караново). В съответните публикации и полеви дневници са посочени размерите само на четири гробни ями (Циганова могила, Казанлък, Слатина), две правоъгълни, една овална и една кръгла. Диаметърът на кръглата е 0.80 м, а правоъгълните и овалната са с дължина 1.00-1.20 и широчина 0.50-0.90 м. Дълбочината варира в границите 0.20-0.40 м.

Т. Иванов споменава за яма с дървена конструкция от селищната могила в Казанлък (Иванов 1981, 13), но информацията не е достатъчна. Скелетните останки в Чавдар са покрити с фрагменти горяла стенна обмазка. Разкопвачите предполагат, че погребаният е бил положен върху земната повърхност и покрит с пръст и мазилка. Съществува обаче вероятност фрагментите от обмазка да са попаднали там по-късно, а от гробната яма да не са останали следи или да не е разпозната. Всъщност в много случаи границите на ямите не се забелязват, тъй като са изкопани в културния пласт и са запълнени със същата пръст.

Скелетни останки

Полово-възрастов статус на погребаните. Определена е възрастта на 37 индивида и възрастовата група на още 61 индивида. Представени са следните възрастови групи: бебета - 6, деца (infans I и infans II) - 38, юноши - 7, възрастни (adultus) - 41, стари индивиди (maturus) - 6. Териториалното разпределение на възрастовите групи е отразено в табл. 3.4.

	Тракия	ЮЗ България	Соф. поле	СЗ България	ЦС България	СИ България
бебета	2	4	0	0	0	0
деца	20	5	1	2	2	7
юноши	7	0	0	0	0	1
възрастни	16	7	7	2	1	8
стари	3	0	1	0	0	2

Табл. 3.4. Възрастови групи: разпределение по региони
Tabl. 3.4. Age groups: regional distribution

Наблюдава се известно доминиране на групите на бебетата, децата и юношите в Тракия и Югозападна България, почти пълно отсъствие на тези групи в Софийското поле и приблизително равно съотношение на млади и възрастни индивиди в Северозападна, Централна Северна и Североизточна България. Тези данни обаче отново трябва да се разглеждат на фона на неравномерното разпределение на гробните комплекси в българските земи. Важно е също да се отбележи, че някои възрастови групи са характерни само за отделни селища, а не за целия регион. Това особено се отнася за групата на бебетата: в Ковачево например са открити само бебешки и детски гробове и нито един на възрастен индивид. И обратно, в Слатина са регистрирани само гробове на възрастни, макар че от културния пласт на първи хоризонт произхождат отделни кости на две деца.

От хронологична гледна точка, налице е известно, макар и слабо изразено доминиране на групите на бебетата, децата и юношите както през ранния, така и през късния неолит (табл. 3.5). Трябва да отбележа обаче ясната тенденция към намаляване на броя на гробовете през втората половина на неолитната епоха.

	ранен неолит	късен неолит
бебета	5	1
деца	31	8
юноши	4	4
възрастни	31	8
стари	4	2

Табл. 3.5. Възрастови групи: хронологично разпределение
Tabl. 3.5. Age groups: chronological distribution

Определен е полът на 33 индивида (полът на бебета и деца по принцип се определя по-трудно): 18 жени и 15 мъже. В два случая от Малък Преславец полът не е определен със сигурност - антрополозите[1] предполагат, че става дума за жени.

В голямата си част гробовете съдържат скелети или отделни кости на един индивид. Само седем гроба са групови: два комплекса съдържат скелетни останки от голям брой индивиди в неанатомичен ред (Караново), три са двойни (Караново, Казанлък, Българчево) и един - троен (Градешница).

---

[1] Проф. д-р Й. Йорданов и д-р Б. Димитрова.

Позиция. Известна е позицията в 102 от всички 108 гробни комплекса. В 64 случая тя е свита настрани (наляво - 28: Циганова могила, Караново, Казанлък, Ковачево, Чавдар, Слатина, Градешница, Деветаки, Самоводене, Малък Преславец; надясно - 23: Караново, Азмак, Казанлък, Ясатепе, Ковачево, Слатина, Самоводене, Малък Преславец; в 13 случая от Караново, Казанлък, Българчево, Слатина и Самоводене няма данни на коя страна е извършено труполагането), в 8 случая - свита по гръб (Кърджали, Караново), в по 2 случая - свита по корем (Караново, Слатина) и свита седяща (Караново, Ковачево), в по 1 случай - изпъната по гръб и корем (Караново) и в 24 случая скелетните останки са в неанатомичен ред (Караново, Азмак, Казанлък, Ясатепе, Слатина, Кремиковци, Малък Преславец). Налице е информация и за кремирани скелетни останки от Азмак, но тъй като данните не са достатъчни, не могат да се включат в анализа.

	Тракия	ЮЗ България	Соф. Поле	СЗ България	ЦС България	СИ България
свита настрани	39	5	6	1	4	9
свита по корем	1	0	1	0	0	0
свита по гръб	8	0	0	0	0	0
седяща	1	1	0	0	0	0
изпъната	2	0	0	0	0	0
в неанатом. ред	12	0	2	0	0	10

Табл. 3.6. Скелетни останки, позиция: териториално разпределение
Tabl. 3.6. Skeletal remains, position: territorial distribution

Анализът на териториалното разпределение на позицията отново показва неравномерната степен на проученост на отделните райони, но повсевместното доминиране на свитата позиция настрани е очевидно. Единствено в Тракия са представени всички видове позиция, докато в райони като Северозападна и Централна Северна България, може би отчасти поради малкия общ брой гробни комплекси, е регистриран само един вид.

В отделните групи също се наблюдават вътрешни различия. Така в групата на свитата позиция могат да се разграничат: а) силно свита позиция с ръце, свити в лактите и притиснати към гърдите с длани пред лицето и крака, притиснати към корема; б) свита позиция, при която горните или долните крайници, или поне един от тях са по-слабо свити или изпънати. Очертава се известна тенденция към изпъване на крайниците и/или тялото към втората половина на неолитната епоха.

Проблематична е групата на скелетните останки в неанатомичен ред. Тя включва кости най-малко от 30 индивида от осем селища (Караново, Азмак, Казанлък, Ясатепе, Слатина, Кремиковци, Овчарово-горката, Малък Преславец). С голяма степен на сигурност може да се говори за интенционално погребани екскарнирани (декарнирани?) отделни човешки кости, части от човешко тяло или за следи от свързан със смъртта ритуал (вж. напр. Jacobson, Cullen 1981, 88) само в шест случая: два комплекса от Караново, съдържащи скелетни останки от голям брой индивиди, в единия случай - деца, а във втория мъже, жени и деца; един комплекс от Азмак, където в керамичен съд са открити черепи и дълги кости; един комплекс от Казанлък, където в яма с кости от "големи животни", волски рог и долен хромелен камък е открит череп; един комплекс от Ясатепе, където разнородните кости, принадлежащи на един индивид - части от фемур, тибия и теменна кост - вероятно предполагат елемент на преднамереност; и един комплекс от Слатина, където под пода на жилище е открита лява половина от мъжка мандибула. В останалите поне 25 случая от Казанлък, Слатина, Кремиковци, Овчарово-гората и Малък Преславец не могат да се направят обосновани предположения относно откритите части от черепи, мандибули и дълги кости.

Във връзка с това отделно трябва да се спра на два къснонеолитни комплекса от III и IV пласт в тел Караново. Става дума за гробове, в които са открити запазени скелети в анатомичен ред без черепи. Според В. Миков единият от тях е вторичен тъкмо поради отсъствието на черепа. Всички останали признаци обаче и на първо място позицията и ориентацията сочат, че се касае за първични гробове. Възможно е гробната яма да е била нарушена от по-късна дейност, но в контекста на разпространението на вторичните гробове и във въпросното селище, и в целия регион през неолитната епоха, според мен по-вероятно е да се касае за първични гробове, вторично отворени за ритуално изваждане на черепа.

От гледна точка на много по-малкия брой къснонеолитни гробни комплекси, не могат да се направят значими изводи за настъпващите през неолита промени в позицията (табл. 3.6), освен вече отбелязаната тенденция към изпъване на крайниците и/или тялото. Прави впечатление отсъствието на свитата по корем позиция през късния неолит.

	ранен неолит	късен неолит
свита настрани	44	20
свита по корем	2	0
свита по гръб	6	2
седяща	1	1
изпъната	1	1
неанатомичен ред	17	7

Табл. 3.7. Скелетни останки, позиция: хронологично разпределение
Tabl. 3.7. Skeletal remains, position: chronological distribution

Ориентация на погребаните. Налични са данни за ориентацията на целите скелети или случаите, в които по скелетните останки може да се възстанови ориентацията, от 61 гроба: с глава на юг - 6 (Караново, Малък Преславец), югоизток - 5 (Кърджали, Караново, Казанлък, Слатина), югозапад

- 7 (Кърджали, Караново, Казанлък, Градешница, Малък Преславец), запад - 8 (Циганова могила, Кърджали, Караново, Казанлък, Ковачево, Малък Преславец), северозапад - 11 (Караново, Азмак, Казанлък, Деветаки, Малък Преславец), север - 10 (Караново, Казанлък, Ковачево, Слатина, Малък Преславец), североизток - 6 (Казанлък, Чавдар, Слатина, Самоводене, Малък Преславец) и изток - 8 (Караново, Казанлък, Ясатепе, Ковачево, Слатина).

Не се наблюдават значими зависимости по отношение на ориентацията нито от териториална, нито от хронологична (табл. 3.8) гледна точка.

	ранен неолит	късен неолит
юг	4	2
югоизток	3	2
югозапад	6	1
запад	5	3
северозапад	5	6
север	8	2
североизток	5	1
изток	4	4

Табл. 3.8. Скелетни останки, ориентация: хронологично разпределение
Tabl. 3.8. Skeletal remains, orientation: chronological distribution

Гробен инвентар

Гробен инвентар е регистриран в 28 гроба. Според вида си той може да се раздели на четири основни групи: артефакти; животински кости и черупки от миди; съзнателно поставени в гроба необработени камъни; охра[1]. Ще ги разгледам поотделно и накрая ще се спра на комбинациите помежду им в един гробен комплекс.

А. Артефакти.

Керамични съдове (9 гробни комплекса от Кърджали, Езеро, Караново, Казанлък, Ясатепе, Слатина). В повечето случаи са по един, рядко по два в гроб (Слатина). Обикновено са фрагментирани. Срещат се и отделни керамични фрагменти, които най-вероятно са попаднали със запълнителя на ямата. В един случай от Казанлък обаче от пласта, отнасящ се към късконеолитния период Караново III, тялото е било покрито с фрагменти от керамични съдове.

Съдовете са с различна форма: лалевиден, гърневиден, паници. Поставени са до или върху тялото и пред лицето. В два случая, съответно от ранноенеолитния и късконеолитния пласт в Казанлък, съдовете са обърнати с устието надолу. Трябва да отбележа, че въпреки значително по-малкия брой на късконеолитните гробове, съотношението на инвентарните керамични съдове, макар и с малко, е в полза на тези от втората половина на късния неолит (5: 4).

---

[1] Тук разглеждам заедно оцветяването и посипването с охра, както и полагането на парчета охра в гроба, тъй като очевидно са логически свързани помежду си.

Накити и елементи от облекло[1] (5 гробни комплекса от Кърджали, Караново, Азмак, Градешница). Към тази група се отнасят мъниста от кост, охлювчета и камък, декоративни костени игли, костена кука за колан и мраморна антропоморфна фигурка с дупка за окачване. Открити са върху гърдите, при черепа и край тялото. И петте гроба се отнасят към ранния неолит и принадлежат на възрастни жени и деца.

Кремъчни оръдия (4 гробни комплекса от Кърджали, Езеро, Ракитово, Слатина). Кремъчните пластини са открити върху тялото, под черепа или до лицето. Два от гробовете принадлежат на бебета, другите два - на възрастни индивиди.

Каменни оръдия (4 гробни комплекса от Кърджали, Казанлък, Слатина). Към тази група спадат каменна брадва, каменна топка и три хромелни камъка, два от които произхождат от един гроб (Казанлък, късен неолит). Всички гробове принадлежат на възрастни индивиди.

Костени оръдия (1 гробен комплекс от Кърджали, ранен неолит). Трите предмета от тази група, две костени шила и пробита кост, са открити в гроб на около шестдесетгодишна жена.

Керамична пинтадера. Тази единична находка произхожда от ранонеолитен мъжки гроб в Слатина-София.

Б. Животински кости и черупки от миди.

Животински кости (3 гробни комплекса от Слатина, Самоводене, Малък Преславец). Костите произхождат от тур, говедо, овца/коза, свиня и глиган. В един от случаите са налице кости и от петте вида (Слатина), докато в останалите са открити само по една кост от говедо. И трите гроба, в които са регистрирани животински кости, се отнасят към ранния неолит. Известно е положението на костите в два от случаите: съответно под и до главата. Тези два гроба принадлежат на деца, а третият - на възрастен индивид.

Мидени черупки (5 гробни комплекса от Езеро, Малък Преславец). Четири от петте гроба принадлежат на деца и юноши. В бебешки гроб от късонеолитния пласт в Езеро е открита само една черупка от мида, докато в останалите случаи се касае за голям брой черупки, насипани в и върху гробовете.

В. Необработени камъни.

Необработени камъни са регистрирани в три ранонеолитни гробни комплекса (Циганова могила, Кърджали и Ковачево). И в трите случая разположението, а съответно и функцията им са различни. В гроба от Циганова могила от двете страни на таза са поставени два ломени камъка, в Кърджали малко червено камъче е открито в дланта на погребания, а в гроба от Ковачево тялото е положено върху камък. Комплексите принадлежат на жена и две деца.

---

[1] Естествено обозначението "накити и елементи от облекло" е чисто условно - тук не влагам в него интерпретативно съдържание.

Г. Охра.

Наличие на червена охра е регистрирано в три раннонеолитни комплекса: Ракитово (парчета охра сред костите в керамичния съд), Чавдар (оцветяване на черепа и дългите кости) и Самоводене (обилно посипана охра върху черепа). Гробовете принадлежат на две деца и възрастна жена.

Анализът на разпространението на тези групи в гробните комплекси показва, че те се явяват както поотделно, така и в комбинации помежду си. Поотделно се срещат необработени камъни, кремъчни оръдия, накити, керамични съдове, парчета охра, животински кости и мидени черупки. Наблюдават се следните комбинации гробен инвентар: керамични съдове и кремелни камъни; керамични съдове и каменни оръдия; керамични съдове и животински кости; керамични съдове, мидени черупки и кремъчни оръдия; накити и необработени камъни; накити, костени и каменни оръдия; кремъчни оръдия и парчета охра; кремъчно оръдие и керамична пинтадера. Очевидно доминира комбинирането на различни видове артефакти и по-рядко се срещат съчетания на артефакти от една страна и животински кости, необработени камъни или охра - от друга. Във връзка с това се откроява раннонеолитният гроб на около шестдесетгодишна жена от Кърджали, в който са открити пет артефакта - четири от тях са от различен вид (кука за колан, 2 костени шила, пробита кост, каменна топка).

Наблюденията върху хронологичните особености на гробния инвентар (табл. 3.9) показват драстичното му намаляване в гробните комплекси в края на неолитната епоха. Докато през ранния неолит инвентарните гробове представляват около 32 %, през късния те са повече от два пъти по-малко - около 14 %. Две от групите, тези на необработените камъни и охрата, изобщо не се срещат през късния неолит, групата на животинските кости и черупки от миди е представена само в един случай.

	ранен неолит	късен неолит
артефакти	12	5
животински кости и миди	8	1
необработени камъни	3	0
охра	3	0

Табл. 3.9. Гробен инвентар: хронологично разпределение
Tabl. 3.9. Grave goods: chronological distribution

Корелативен анализ на елементите на гробния комплекс

Въпреки изключително фрагментарния характер на информацията, като основно средство за установяване на зависимостите и връзките между елементите на гробния комплекс, корелативният анализ е от съществено значение за това изследване. Поради използването на различни данни в отделните му части обаче, те имат самостоятелно място и не са съотносими помежду си.

СЪОТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ПОЛОВО-ВЪЗРАСТОВИЯ СТАТУС И МЕСТОПОЛОЖЕНИЕТО НА ГРОБА.

В археологическата литература отдавна е изказано предположението, че съществува почти универсална зависимост между полово-възрастовия статус на погребаните и местоположението на гроба (вж. напр. Binford 1968). Анализът на гробните комплекси от българските земи показва ясно изразено доминиране на погребването в жилищно и междужилищно пространство в групите на младите индивиди, погребване само в периферията на селището в групата на старите мъже и погребване само в междужилищно пространство в групата на старите жени (табл. 3.10).

	млади индивиди			възрастни индивиди			
	бебета	деца	юноши	мъже (ad.)	жени (ad.)	мъже (mat.)	жени (mat.)
периферия	0	8	1	2	6	2	0
м/у жилища	4	8	1	3	4	0	3
жилище	2	5	0	1	3	0	0

Табл. 3.10. Съотношение между полово-възрастовия статус и местоположението на гроба
Tabl. 3.10. Ratio between sex-and-age status and burial location

От друга страна, в жилищно пространство са регистрирани гробове единствено на млади индивиди, възрастни жени и възрастни мъже, макар и последната група да е представена само с един пример. Наблюденията върху селищата с по-големи серии гробни данни обаче свидетелстват за известни регионални специфики и затова ще ги разгледам поотделно.

Очевидно в тракийските селища (Кърджали, Караново) групата на младите индивиди почти изключително се свързва с жилищното, а тази на възрастните - с междужилищното пространство. Регионално изключение по този показател представлява Казанлък, където гробовете на млади индивиди са разположени в междужилищно пространство, особеност, характерна и за Ковачево в Югозападна България. В Слатина, откъдето е налична информация само за гробни комплекси на възрастни индивиди, те са разположени в междужилищно пространство и изключение прави само парциалният гроб. В Малък Преславец, Североизточна България, гробовете на всички полово-възрастови групи са съсредоточени в периферията на селището.

Съотношение между полово-възрастовия статус и видовете гробен инвентар. Анализът на съотношението между полово-възрастовия статус и видовете гробен инвентар (табл. 3.11) показва ясно изразено доминиране на безинвентарните гробове. В същото време единствено в детската група са представени всички видове инвентар. В групата на бебетата съотношението е приблизително равно, като отсъстват животински кости и миди черупки. В групата на юношите са представени само животински кости, в групата на възрастните мъже - артефакти и животински кости. В групата на възрастните жени отсъстват животински кости и охра, а групите на старите мъже и жени са прекалено слабо представени, за да се правят каквито и да било заключения.

	млади индивиди			възрастни индивиди			
	бебета	деца	юноши	мъже (ad.)	жени (ad.)	мъже (mat.)	жени (mat.)
артефакти	2	3	0	2	3	0	1
жив. кости	0	5	1	1	0	0	0
камъни	1	1	0	0	1	0	0
охра	1	1	0	0	0	0	1
без инвентар	3	27	7	6	15	1	0

Табл. 3.11. Съотношение между полово-възрастовия статус и видовете гробен инвентар
Tabl. 3.11. Ratio between sex-and-age status and types of grave goods

Анализът на големите серии гробни данни от отделни селища отново показва известни специфики. В Кърджали доминират комплексите с гробен инвентар, главно артефакти. В Караново всички гробове на млади индивиди са безинвентарни, какъвто е и случаят в Ковачево (с едно изключение) и Казанлък. В последния обект няма нито един инвентарен гроб. В Слатина артефакти се свързват само с един гроб на възрастен мъж. В Малък Преславец повечето детски гробове са с инвентар, особеност, която не се среща другаде. От това селище произхождат и повечето случаи на полагане на животински кости и миди в гробовете. Прави впечатление, че черупките от миди се свързват само с детски и един мъжки гроб, докато всички женски гробове са безинвентарни.

Съотношение между позицията и наличието/отсъствието на гробен инвентар. Анализът на съотношението между позицията и наличието/отсъствието на гробен инвентар (табл. 3.12) дава напълно предвидими резултати от гледна точка на преобладаващия процент безинвентарни гробове. 73 % от комплексите, които се характеризират със свита позиция настрани, са безинвентарни, съотношението при свитата позиция по гръб, свитата седяща и изпънатата позиция е напълно изравнено. Примерите в последните две групи обаче са толкова малко, че резултатите едва ли могат да се смятат за релевантни. 87.5 % от комплексите със скелетни останки в неанатомичен ред са безинвентарни.

	с инвентар	без инвентар
свита настрани	14	37
свита по корем	0	1
свита по гръб	4	4
свита седяща	1	1
изпъната	1	1
неанатомичен ред	3	21

Табл. 3.12. Съотношение между позицията и наличието/отсъствието на гробен инвентар
Tabl. 3.12. Ratio between position of the deceased and presence/absence of grave goods

Съотношение между полово-възрастовия статус и позицията. Анализът на съотношението между полово-възрастовия статус и позицията (табл. 3.13) показва доминиране на свитата позиция наляво и костите в неанатомичен ред в групите на младите индивиди, главно на децата. В нито една от групите не са представени всички позиции. В групата на бебетата отсъстват свитата позиция по гръб и корем, изпънатата и костите в неанатомичен ред, в тази на децата не са представени седящата и изпънатата позиции, при юношите отсъстват свитата позиция по корем и свитата седяща позиция. При възрастните мъже се наблюдава категорично доминиране на костите в неанатомичен ред. При възрастните жени не е представена свитата седяща позиция. Поради недостатъчно данни, няма да коментирам резултатите за групите на старите мъже и жени.

		млади индивиди			възрастни индивиди			
		БЕБЕТА	ДЕЦА	ЮНОШИ	мъже (ad.)	жени (ad.)	мъже (mat.)	жени (mat.)
СВИТА	ляво	1	11	2	1	4	0	1
	дясно	2	5	3	3	3	0	1
	гръб	0	3	1	0	2	0	1
	корем	0	1	0	0	1	0	0
	седяща	1	0	0	1	0	0	0
изпъната		0	0	1	0	1	0	0
неанатом. ред		0	13	1	10	7	1	0

Табл. 3.13. Съотношение между полово-възрастовия статус и позицията
Tabl. 3.13. Ratio between sex-and-age status and position of the deceased

Представените в Кърджали три полово-възрастови групи, деца, възрастни и стари жени, се свързват само със свитата позиция по гръб. Тази устойчивост на позицията обаче е характерна единствено за това селище. В Караново за групите на младите индивиди е характерна свитата позиция наляво, въпреки че са представени и други позиции. В Ковачево, където са погребани само бебета и деца, не се регистрира устойчивост на позицията. От друга страна, в Малък Преславец младите индивиди и възрастните мъже се погребват в свита позиция надясно, а жените - в свита позиция наляво. Костите в неанатомичен ред почти изключително принадлежат на деца и възрастни жени.

Съотношение между полово-възрастовия статус и ориентацията. Анализът на съотношението между полово-възрастовия статус и ориентацията на погребаните в свита и изпъната позиция (табл. 3.14) показва известно групиране на данните за младите индивиди най-общо около южната и западната ориентация. Прави впечатление също групирането на юношите около северната, северозападната и западната ориентация. В групата на възрастните мъже напълно отсъства южната ориентация. Стойностите в останалите групи или са равномерно разпределени, или не позволяват извеждане на значими заключения.

	младии индивиди			възрастни индивиди			
	бебета	деца	юноши	мъже (ad.)	жени (ad.)	мъже (mat.)	жени (mat.)
Ю	0	1	1	0	2	0	0
ЮИ	0	2	0	0	2	0	0
ЮЗ	0	6	0	0	1	0	0
З	0	3	1	0	2	0	1
СЗ	0	2	4	1	1	0	0
С	1	2	1	2	1	0	0
СИ	0	1	0	0	0	0	1
И	2	1	0	1	2	0	1

Табл. 3.14. Съотношение между полово-възрастовия статус и ориентацията на погребаните в свита и изпъната позиция

Tabl. 3.14. Ratio between sex-and-age status and orientation of the burials with contracted/extended skeletons

Анализът на комплексите от Караново, най-голяма серия гробни данни, в известна степен потвърждава общите изводи. Налице е групиране на стойностите за децата в южната, западната и северозападната и за юношите - в северозападната и северната ориентация. Стойностите при всички останали серии са сравнително равномерно разпределени.

Съотношение между позицията и ориентацията на погребаните в свита и изпъната позиция. Анализът на съотношението между позицията и ориентацията на погребаните в свита и изпъната позиция (табл. 3.15) показва известно доминиране на северната и югозападната ориентация при свитата позиция наляво и източната ориентация при свитата позиция надясно. Ясно изразени закономерности не се наблюдават.

		Ю	ЮИ	ЮЗ	З	СЗ	С	СИ	И
свита	наляво	4	3	5	3	4	6	2	1
	надясно	1	1	0	3	4	4	3	6
	по гръб	1	1	1	1	2	0	0	0
	по корем	0	0	0	0	0	0	0	1
изпъната		0	0	0	1	1	0	0	0

Табл. 3.15. Съотношение между позицията и ориентацията на погребаните в свита и изпъната позиция

Tabl. 3.15. Ratio between position and orientation of the burials with contracted/extended skeletons

В Кърджали, където е представена свитата позиция по гръб, ориентацията е най-общо южна и западна. В Караново се наблюдава приблизително равномерно разпределение на южната и северна ориентация в свитата позиция наляво. Напълно отсъства източната ориентация. В Малък Преславец е налице определена връзка между свитата позиция наляво и най-общо южната ориентация, от една страна, и свитата позиция надясно и най-общо северната ориентация - от друга. В Казанлък, Ковачево и Слатина не се наблюдава зависимост между ориентация и позиция.

Въпреки очевидната информационна непълнота по отношение на различни показатели за отделните гробни комплекси, която силно ограничава възможностите за обобщение, анализът на елементите на гробния комплекс позволява да се направят някои значими заключения относно общите особености и спецификите на неолитните гробове.

Доколкото е възможно да се прецени въз основа на особено оскъдните данни за разположението на гробовете в рамките на селището, а за по-големите серии и един спрямо друг, става ясно, че те или са неравномерно разпръснати в жилищното и/или междужилищно пространство, което е характерно главно за Тракия, или са концентрирани в непосредствена близост до селището, какъвто е изолираният случай в Малък Преславец. Но тази "неравномерност" може да се обясни и с разновременното обитаване на различните части на селището, поради което тези наблюдения трябва да се приемат с изключителна предпазливост. От друга страна, макар да е разположен в междужилищно пространство например, възможно е даден комплекс да е свързан с точно определена жилищна структура, връзка, която във всички случаи засега остава археологически неустановима. Важна особеност на комплексите в жилищно пространство е разполагането им под или в близост до пещ. От хронологична гледна точка, трябва да отбележа вече изведената тенденция към съсредоточаване на късонеолитните комплекси изключително в междужилищно пространство.

В публикациите на комплексите обикновено изобщо не се споменава за гробно съоръжение, или защото не се смята за важно, или защото не е било регистрирано. Следи от него са констатирани при по-малко от 29 % от гробовете. В случаите, когато има данни за съоръжението, то представлява яма с неправилна форма, най-често овална. Формата и размерите на ямите очевидно се обуславят от практични фактори, свързани с конкретните пространствени условия. Усложнен вариант на гробното съоръжение се явява в 10 комплекса: ограждане с камъни, полагане в керамичен съд или върху камък.

Известна е възрастовата група на 92 % и полът на около 30 % от погребаните индивиди. В Тракия, откъдето произхождат най-големите серии гробни данни, 60 % от погребаните принадлежат към групите на бебетата, децата и юношите.

От друга страна, в Малък Преславец съотношението е в полза на възрастните и старите индивиди: 55 %. Като цяло се наблюдава приблизителен баланс на групите, но отново трябва да напомня, че в Ковачево са открити гробове само на бебета и деца. Разбира се, селището е проучено частично, а и е възможно сред събраните животински кости от културния пласт да има и неразпознати човешки, както често - и напълно обяснимо - се случва, но е факт, че поне на разкопаната площ отсъстват формални гробове на възрастни. Съотношението между отделните полово-възрастови групи се запазва относително стабилно през цялата неолитна епоха.

Най-пълни са данните за позицията на погребаните индивиди, въпреки че далеч не е налична цялата информация. В 71 % от случаите позицията е свита - настрани, по гръб или по корем - в 1.8 % е изпъната и в 22 % скелетните останки са в неанатомичен ред. Както нееднократно споменах обаче, отделните човешки кости най-вероятно са много повече и просто са събирани заедно с животинските. Това се потвърждава във всички случаи, когато са анализирани палеозоологичните ансамбли от неолитните селища. От хронологична гледна точка, съотношението между различните позиции през ранния и късния неолит се запазва сравнително устойчиво. Сведенията за единствения случай на кремация не са достатъчни за каквито и да било заключения, но е важен и самият факт на съществуването на такъв вид скелетни останки.

Гробен инвентар се среща сравнително рядко, едва в 26 % от комплексите, и най-често е представен от артефакти. Прави впечатление обаче, че макар като цяло гробовете да са безинвентарни, при 57 %, т.е. при повече от половината бебета е полаган инвентар. Това съотношение рязко се отличава от останалите полово-възрастови групи, при които инвентарните комплекси не надвишават 33 % (възрастни мъже). Следват групите на децата с 27 %, възрастните жени с 21 % и юношите с 12.5 %.

При анализа на съотношението между наличието/отсъствието на гробен инвентар и полово-възрастовите групи се наблюдава още една важна зависимост: инвентарните комплекси представляват 29 % и от групите на младите индивиди, и от тези на възрастните.

Установява се явно доминиране на гробове на млади индивиди и възрастни жени в жилищното пространство, въпреки привидното "разсейване" на стойностите за отделните полово-възрастови групи. Изключение прави само мандибулата на млад мъж от Слатина. Тази особеност се запазва през целия проучван период: в двата къснонеолитни случая на погребване в жилищно пространство се касае за индивидуален детски гроб и двоен гроб на жена и дете.

Полово-възрастовият статус очевидно обуславя и позицията на погребаните индивиди, поне в някои възрастови групи. 70 % от погребаните в свита позиция наляво са бебета, деца и юноши, на представители на същите групи принадлежат близо 44 % от скелетните останки в неанатомичен ред. От друга страна, примерите от Кърджали и Малък Преславец показват, че позицията вероятно се обуславя и от местната традиция. По-слаба изглежда зависимостта между позиция и ориентация при погребаните в свита и изпъната позиция, но резултатите навярно щяха да са различни, ако можеха да се изолират само четирите основни посоки на света. Възможно е също ориентирите да имат съвсем конкретна материална форма, специфична за отделните селища или региони и неустановима археологически. Интересно е, че и двата примера на изпъната позиция имат сходна ориентация, запад-северозапад, въпреки че произхождат от различни периоди, съответно Караново II и Караново III-IV, което може би косвено потвърждава последното предположение.

IV. Реконструкция на неолитните погребални обреди

You are not stones, but men.
Shakespeare

След като подложих неолитните гробни комплекси от българските земи на структурен и корелативен анализ и обобщих резултатите, вече мога да пристъпя към следващата фаза от проучването, възстановяването на самите погребални обреди по археологическите паметници, неолитните гробове. Разбира се, само те не са достатъчни за максимално комплексна реконструкция и поради това ще използвам близки в културно и географско отношение праисторически паралели, а също етнографски и исторически сведения или "релативни аналогии", както ги нарича Я. Ходър (Hodder 1982), които не само разкриват различни идеи за тълкуване на такива ритуални действия, но и осветляват тяхната социална логика (Veit 1992, 108). Това се отнася и за интерпретацията на погребалните обреди, с други думи, за възстановяването на тяхната символна натовареност, на лежащите в основата на обредите религиозно-митологични представи.

Гробните комплекси са една от най-многобройните групи паметници, които ни позволяват да съдим за обредните практики на ранните земеделци. Първите проучвания на структурата на погребалните обреди принадлежат на представителите на културната антропология от края на XIX и началото на XX в. Те обаче се основават на конкретни сведения от съвременни традиционни общества и не могат универсално да се прилагат при реконструиране на погребални обреди по археологически данни, което, разбира се, не изключва използването им при възстановяването на отделни ритуални действия или обредна семантика (вж. табл. 4.1).

	Тялото	Душата	Живите	Колективното съзнание
I. Първично погребение	1. Изолирано погребение	1. Обект на траур	1. Отговорност към мъртвия - табута	1. Обществото е поразено от нарушаването на социалната организация
	2. Тялото се оставя за пречистване	2. Злобна: носи болести и вреди, ако не бъде задоволявана	2. Влияние на злобата на душата	2. Време за възстановяване на обществото
	3. Разлагане на тялото	3. Няма установено място в Отвъдното	3. Отговорности и влияния по време на разлагането	3. Това време се измерва с ориентирането към тялото и душата на мъртвия
II. Вторично погребение	1. Пренасяне на останките	1. Пренасяне на душата в Отвъдното	1. Участват в ежедневието	
	2. Семейно погребение	2. Присъединяват се към предците	2. Нямат повече отговорности към мъртвия	
	3. Миене на костите	3. Пречистване на душата: престава да е злобна	4. Вече не са уязвими от мъртвия	

Табл. 4.1. Структура на погребалния обред по Р. Херц (Hertz 1907)
Tabl. 4.1. Structure of mortuary practices after R. Hertz (1907)

Както и със структурата на гробния комплекс, от гледна точка на археологически реконструкции структурата на погребалните обреди е обект на дискусия главно в рускоезичната археологическа литература през последните три десетилетия. Тук се наблюдава аналогичен стремеж към "универсализиране", който в най-крайните си форми се проявява в опити за извеждане на пълна и окончателна дефиниция на самото понятие "погребален обред". Така В. Генинг и В. Борзунов го определят като "статистическа съвкупност", която "може да се разчлени на шест фази" (Генинг, Борзунов 1975, 44), а В. Кореняко - като "сложна развиваща се система с няколко равнища" (Кореняко 1977, 4).

Според В. Альокшин погребалният обред се състои от два взаимосвързани компонента, първият от които характеризира ритуалната страна и включва одобрени от традицията ритуални действия преди, по време и след погребението. Вторият компонент характеризира общественото положение на мъртвия и включва материалните елементи на погребалния обред: гробно съоръжение, гробен инвентар и поза на погребване. Съвкупността от тези два компонента представлява "стандартният (традиционен) погребален обред на всяка археологическа култура" (Алекшин 1980, 3; 1986, 6). Без да коментирам явната непълнота на въпросния "втори компонент", очевидно авторът интегрира ритуални действия и материални елементи като гробен инвентар и човешки останки и се опитва да обедини в едно различни понятия като "погребален обред" и "гробен комплекс". Привлекателността на такъв подход според В. Олховски се дължи на факта, че дава "теоретично" основание изследването на гробните паметници да се приема за пълноценно изучаване на погребалните обреди, а тяхната реконструкция да се свежда в най-добрия случай до реконструкция на гробния паметник (Ольховский 1995, 87).

От друга страна, самият Олховски приема, че погребалният обред трябва да се разглежда на две равнища, едното от които характеризира религиозно-идеологическото съдържание на обреда, а другото - практическия израз на това съдържание (Ольховский 1986, 67-69, рис. 1; 1993, 84-87, рис. 2-3). Тези сфери притежават своя вътрешна структура. Идеологическата отново се разглежда на две нива: семантично и процесуално. Процесуалното ниво на погребалния обред представлява система от предписания, които регламентират процеса на погребване на мъртвия, и сбор от действия, които трябва да се изпълнят в определена последователност в хода на погребението. Семантичното ниво характеризира религиозно-идеологическата система от предписания на процесуалното и представлява религиозно-митологичната същност на обреда като цяло. Практическата сфера на погребалния обред е система от символични и реални действия, които се извършват при погребването на мъртвия. Фактически това е проява на религиозно-идеологическата сфера на обреда, на нейните норми и предписания, в реални действия, носещи определена религиозно-семантична натовареност (обр. 4.1). Оттук авторът стига до извода, че погребалният обред е съвкупност от символични и реални действия, които се осъществяват в съответствие с определени норми и които носят религиозно-идеологическа натовареност, в процеса на подготовката и погребването на мъртвия.

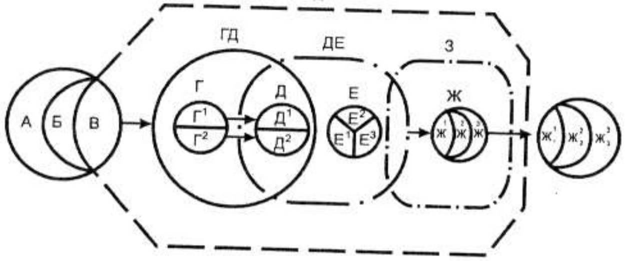

Обр. 4.1 Структура и взаимовръзка на понятията, свързани с погребалните обреди, по Олховски (1995). А - идеология; Б - религиозно-митологична система; В - представи за тафологични, некрологични, морологични обичаи и норми; ГД - погребални обреди (ПО); Г - идеологическа сфера на ПО: $Г^1$ - семантично равнище на идеологическата сфера, $Г^2$ - процесуално равнище на идеологическата сфера; Д - практическа сфера на ПО (обредни действия): $Д^1$ - символични действия, $Д^2$ - стереотипни действия; Е - извънобредни действия: $Е^1$ - произволни (целесъобразни ненормирани), $Е^2$ - утилитарни (целесъобразни нормирани); $Е^3$ - стандартни (стереотипни утилитарни = обичаи); ДЕ - погребална практика; Ж - гробен паметник: $Ж^1$ - гроб, $Ж^2$ - гробен комплекс, $Ж^3$ - гробна група; З - тафосфера; $Ж_1$ - гроб, археологически обект; И - култ (погребален, към мъртвите).

Fig. 4.1 Structure and interrelation of terms, related with mortuary practices (after Олховски 1995). А - ideology; Б - religio-mythological system; В - views for taphological, necrological and morological rites and rules; ГД - mortuary rites (ПО); Г - ideological sphere of ПО: $Г^1$ - semantic level of the ideological sphere, $Г^2$ - processual level of the ideological sphere; Д - practical sphere of ПО (ritual activities): $Д^1$ - symbolic activities, $Д^2$ - stereotype activities; Е - extraritual activities: $Е^1$ - arbitrary (expedient, unfixed), $Е^2$ - utilitarian (expedient, fixed); $Е^3$ - standard (stereotype, utilitarian = rites); ДЕ - mortuary practice; Ж - burial monument: $Ж^1$ - burial, $Ж^2$ - burial complex, $Ж^3$ - burial group; З - taphosphere; $Ж_1$ - burial, archaeological site; И - cult (mortuary, of the dead).

С морфологията на погребението като процес се занимава Ю. Смирнов, според когото широко разпространеното мнение за "приказното" разнообразие на формите и начините на третиране на тялото на мъртвия не отговаря на действителността (Смирнов 1990). Авторът разработва сложен модел на всички известни типове отношение към покойните, който всъщност се свежда до вариационен ред на действия, извършвани с тялото на мъртвия в последните фази от погребалния обред, и стига до заключението, че погребалният обред представлява "строго определена система, притежаваща крайно ограничено поле на окончателни резултати" (Смирнов 1990, 218). Освен това той предлага свързаните с погребването на мъртвия действия да се разделят на предварителни и завършителни и по този начин въвежда елемента време в своята схема на погребалния обред.

Според авторите на колективната монография "Формално-статистическите методи в археологията (анализ на гробните паметници)" погребалният обред представлява "традиционни рационални и ирационални действия, свързани с погребването на мъртвите" (Генинг и др. 1990, 9). Като процес, той се дели на определени фази, които отразяват установена последователност на действията при погребението. Всяка фаза се характеризира с един или няколко категории признаци, представляващи резултат от действия, свързани с един обект, например гробно и надгробно съоръжение, скелетните останки и т.н. (Генинг и др. 1990, 34, 40-42). Така всъщност връзката между действията и материалните останки се постига с помощта на прякото им отъждествяване.

За разлика от разгледаните чисто теоретични разработки, проучването на С. Валович, посветено на погребалните обреди в балканските "протонеолитни и неолитни култури", има далеч по-конкретна насоченост. Той предлага доста опростена структурна схема, като я въвежда с по-неутралното обозначение "основни параметри на изследването на погребалния обред". Те включват място на погребване, начин на погребване, действия около покойника и действия, свързани с погребалния ритуал, но не пряко свързани с покойника и гробната яма (Валовић 1986, 11). С други думи, тук отново става дума за модел, който най-общо дефинира погребалните обреди на две равнища, едното свързано с археологическия паметик, а второто - с ритуалната сфера.

В началото на това проучване посочих, че негова цел не е теоретично формулиране на понятията, свързани с погребалните обреди, и извеждане на тяхната структурна взаимовръзка, а разработване на реконструктивна система, приложима към конкретните археологически паметници, неолитните гробни комплекси от българските земи, и съобразена с техните културни специфики. В този смисъл според мен е най-коректно да се говори за реконструиране на процеса, довел до появата на археологическия паметник, а именно на погребението като система от ритуални действия, като се отчита влиянието на естествени и културни фактори при формирането на археологическия документ (обр. 4.2). Ето защо тук на първо място предлагам възстановяване на структурата на онази сфера от погребалните обреди, която Олховски определя като практическо равнище на обреда или погребални практики и която има

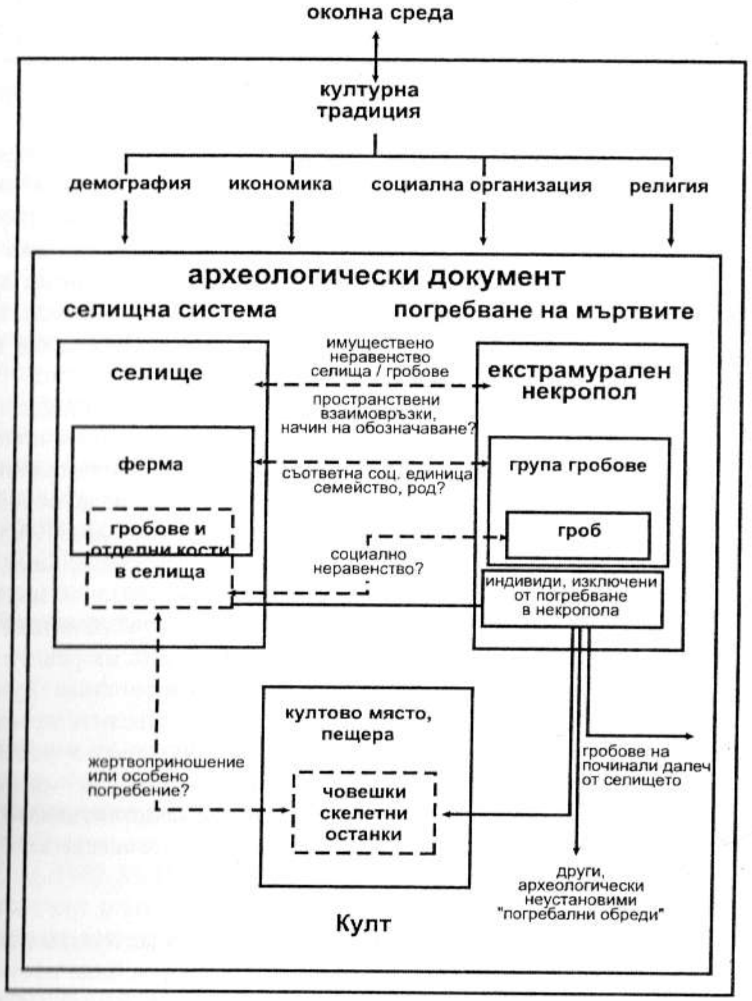
околна среда
културна традиция
демография
икономика
социална организация
религия
археологически документ
селищна система
погребване на мъртвите
селище
имуществено неравенство селища / гробове
екстрамурален некропол
пространствени взаимовръзки, начин на обозначаване?
ферма
съответна соц. единица семейство, род?
група гробове
гроб
гробове и отделни кости в селища
социално неравенство?
индивиди, изключени от погребване в некропола
култово място, пещера
жертвоприношение или особено погребение?
човешки скелетни останки
гробове на починали далеч от селището
други, археологически неустановими "погребални обреди"
Култ

Обр. 4.2 Археологически контексти със скелетни останки и вероятните връзки между тях (по Veit 1992).

Fig. 4.2 Archaeological contexts with skeletal remains and the possible relations between them (after Veit 1992).

физическо - материално - съответствие в археологическия документ, но без последователните етапи да се отъждествяват с материалните елементи, елементите на гробния комплекс. Едва на тази основа може да се пристъпи и към опит за реконструиране на религиозно-идеологическата сфера, доколкото семантичното и процесуалното ниво се отразяват в конкретните действия, свързвани с погребването на мъртвите.

Структурният анализ на неолитните гробове показва наличие на три главни категории скелетни останки, резултат от коренно различно третиране на тялото на мъртвия, изискващи отделна реконструкция: артикулирани скелети, отделни човешки кости или скелетни останки в неанатомичен ред и кремирани останки. Ритуалните действия в съответните групи разделям на подготвителни и завършителни, като на това равнище осъществявам връзката със структурните елементи на гробния комплекс - скелетните останки, гробния инвентар и гробното съоръжение. Някои автори извеждат като самостоятелни комеморативните обреди и логически това навярно е правилно, но поне по отношение на неолитните гробни комплекси не може да се аргументира с достатъчно археологически материал.

Като се обосновава с твърдението, че в погребалните обреди се отразяват различията в полово-възрастовия статус, Альокшин предлага реконструиране по полово-възрастови групи (1986, 9). Корелативният анализ обаче не дава основание за такъв подход (вж. табл. 3.10-11 и 3.13-14) и неговото възприемане крие реална опасност от свръхинтерпретиране на материала. Едва след реконструкцията и изграждането на класификация на погребалните обреди е възможно да се изведе зависимост - ако изобщо съществува - между полово-възрастовите групи и съответен обред. Когато може да се извърши в различни структурни части на обреда, едно или друго ритуално действие се разглежда поотделно за съответната част. Ритуални действия, които изглеждат естествени от гледна точка на формалната логика (вж. напр. Леонова, Смирнов 1977, 18), но не са подкрепени от конкретен археологически материал, не се коментират. Ако е възможно, при интерпретиране на ритуалните действия се отчитат проявите на тяхната полистадиалност (Антонова 1990, 27-28), т.е. мъртвият може да се локализира и в гроба, и в отвъдния свят, и поради това полаганият при погребението инвентар например да има двойно предназначение.

Естествено археологическият материал не може да отразява погребалните обреди в тяхната структурна цялост. С редки изключения, извън границите на археологическата интерпретация остават действията, които са извършвани преди и след полагането на останките в гроба. Археологическите контексти съдържат твърде малко преки доказателства за ритуалите, които непосредствено предшестват полагането на останките. При липсата на такива следи обаче не бива да се пренебрегва самата възможност за тяхното съществуване и въздействие върху археологическия документ, което оказва своята роля при интерпретацията на погребението.

Реконструкция на обредите по гробове, съдържащи скелети в анатомичен ред

Подготвителни ритуални действия

Въпреки че ритуалните действия, които предшестват инхумацията, като цяло остават археологически неуловими (Алекшин 1986, 7; Антонова 1990, 37), налице са свидетелства за разнообразни ритуали, които логически се отнасят към тази структурна част на погребалните обреди: етапа до полагането на мъртвия в гробното съоръжение. Естествено вербалните ритуални елементи не подлежат на археологическа реконструкция, макар че играят интегрална роля в обредите (Yakar 1991, 313). От друга страна, всеки обред има свой божествен образец (Елиаде 1995, 32) и от такава гледна точка може да се мисли, че цялото погребение представлява микрокосмическо повторение на акта на Сътворението.

Подготвяне на тялото

Оцветяване с охра. Оцветяване с охра се среща само в раннонеолитния гроб от Чавдар. То обаче може да се дължи също на отлагане на оцветители от дрехите на погребания по скелетните останки или да е резултат от посипване с охра. Поради това, както и поради семантичното единство на случая с посипването с охра, ще го разгледам в реконструкцията на завършителната фаза на обреда.

Поставяне в позиция. Повечето от анализираните в предишната глава комплекси съдържат скелетни останки в анатомичен ред: общо 83 гроба от Циганова могила, Кърджали, Езеро, Караново, Азмак, Казанлък, Ясатепе, Ракитово, Ковачево, Българчево, Чавдар, Слатина, Градешница, Деветашка пещера, Самоводене и Малък Преславец. Всички те принадлежат на индивиди, положени в свита позиция наляво, надясно, по гръб, по горем, свита полуседяща и изпъната позиция по гръб и корем. Повечето гробове са индивидуални, но са открити и групови, които съдържат скелетни останки от максимум три индивида в един гроб: Караново, Казанлък, Българчево и Градешница. Ще разгледам случаите поотделно.

Поставянето на мъртвите в свита позиция може да се извърши както преди, така и по време на инхумацията, т.е. в следващата структурна част на обреда, в самата гробна яма. Ако обаче е вярно второто предположение, погребението трябва непосредствено да е следвало смъртта, тъй като според Закона на Нистен процесът на вкочаняване (rigor mortis) обикновено започва 4-12 часа след това. От долната челюст то преминава към шията и се спуска надолу. Изчезва в същата последователност за шест дни, когато започва процесът на разлагане (Смирнов 1990, 223). А. Евънс смята, че позицията задължително се постига преди вкочаняване на трупа и може би дори още преди смъртта, като

се аргументира с данните на Херодот за либийското племе на насамоните, които принуждавали умиращите да седат (A. Evans 1921, 126). Сигурно е, че в отделни случаи индивиди с особен социален статус не са били погребвани толкова скоро след смъртта им, като се има предвид взаимозависимостта между степента на дезинтеграция на обществото и относителния социален статус на починал негов член (Van Gennep 1909; Miles 1965, 174; Binford 1971; Tainter 1975). В този смисъл може да се разглежда и един от бебешките гробове в Ковачево. Лабораторният анализ показва, че съществува голяма вероятност тялото да е положено в гробната яма по време на първите фази на разлагане (Sellier 1993, 32-34).

Някои автори отбелязват възможността за завързване на долните крайници при поставяне на тялото в свита позиция (вж. напр. Николов и др. 1991, 14; Станев 1991). Такова действие би подкрепило първото предположение, а именно, че погребението е извършвано до шест дни след смъртта, иначе завързването щеше да е безсмислено. Доскоро преки данни за това отсъстваха и можеше да се съди само по положението на дланите и ходилата в отделни случаи, например от Слатина и Малък Преславец, както и по степента на свиване на тялото. По време на подновените през 1993 г. разкопки на Чаталхьоюк обаче около основата на черепа и мандибулата, и около костите на краката на погребано дете е регистрирано голямо количество фитолитни останки, което категорично потвърждава предположението за завързване на мъртвите при поставянето им в позиция и дава основание за предложената от археологическия илюстратор на проекта Дж.-Г. Суогър графична реконструкция на гробния комплекс (Çatalhöyük Online Image Archive, E922-924, E1072). Смятам за неаргументирана хипотезата, че мъртвите са завързвани, “за да не възкръснат и причинят зло на живите” (Станев 1991), тъй като цикличната концепция за битието лежи в основата на религиозно-митологичното мислене на древните земеделци. По-скоро става дума за напълно целесъобразни действия от гледна точка на естествените процеси в тялото след настъпване на биологичната смърт, действия, които вероятно са получили и своята ритуализирана - и съответно митологизирана - форма. В полза на това твърдение може да се приведе например практикуваното и до днес завързване на долната челюст на мъртвия с цел устата да остане затворена при вкочаняване на тялото.

Тук трябва да се спра и на една особеност, регистрирана в три гроба от Ковачево. Става въпрос за заключението от физикоантропологическия анализ на комплексите, според което погребаните бебета вероятно са били поставени в плътна обвивка, може би рогозка или чувал (Sellier 1993, 32-36; 1994, 32-38; 1995, 63-67). Този случай едва ли е изолиран дори и само в българските земи, като се има предвид, че други неолитни гробове не са проучвани на място от антрополози, нито са подлагани на такива анализи. В същото време от Чаталхьоюк, където поради благоприятния климат се запазва органична материя, са известни много примери за погребване в кошници или увиване на мъртвите в кожа, плат и рогозки (Mellaart 1967, 204-209; Molleson et al. 1996; 1998; Molleson, Andrews 1997; Hamilton 1998).

Свитата позиция често е обсъждана в археологическата и културноантропологическа литература и е обект на различни противоречиви интерпретации: спяща, ембрионална, адоративна (вж. обобщението в Orphanidis-Georgiadis 1981, 226-227). Според Е. Джеймс твърдението, че свитото тяло символизира зародишна позиция, чиято цел е погребаният да се прероди, не е вероятно, тъй като е много съмнително дали хората през палеолита - откогато датират първите известни такива гробове, - са знаели каква е позата на ембриона. Той също смята за по-приемливо със свиването преди вкочаняването да се пречи на "мъртвия да стане, за да вреди на живите" и тълкува свитата позиция с изпънати крака като спяща или "икономична" поза (James 1958, 34). Последната теза поддържа и А. Орфанидис-Георгиадис (Orphanidis-Georgiadis 1981, 227).

Ако проблемът се разгледа в контекста на древното митологично мислене за Земята като майка на всички живи същества обаче, полагането на мъртвите във фетална позиция изглежда най-логично (Nikolov 1991b). Писмените извори дават достатъчно основания за такава интерпретация. "Върни се в земята, твоята майка", се казва в Ригведа (X, 18: 10); "... haec terra, quem matrem apellamus", посочва Ливий (Livius IV, 54, 2); при Есхил се среща словосъчетанието "παμμήτωρ γῆ" (Banffy 1991, 198). От античността са известни богини с еднаква власт над плодородието, с други думи, над земята и живота, и смъртта. Такава е Ферония, наричана "dea agrorum sive inferorum" (Eliade 1976, 352). Подобна на нея е Илития, вероятно свързана с Деметра хтонична богиня на плодородието и раждането (Guanella 1968, 20), за чиято свещена пещера на северното гръцко крайбрежие споменава Омир във връзка с принудителното спиране на Одисей "στῆσε δ᾽ ἐν Ἀμνισῷ, ὅθι τε σπέος Εἰλειθυίης, ἐν λιμέσιν χαλεποῖσι"[1] (Od. 19: 188-189). Почитаната в неолитна Анатолия Богиня-майка, архетипният женски аспект на божественото начало, е изобразена в скулптурна група от Чаталхьоюк, която представя родилка - главата на детето се подава от утробата, - седнала между два леопарда и стъпила върху човешки черепи (обр. 4.3). Аналогично е онова проявление на индийската богиня на плодородието Дурга, в което тя танцува върху черепи (Banffy 1991, 198). М. Елиаде илюстрира тази широко разпространена в целия свят концепция с твърде отдалечен, но извънредно репрезентативен пример. В Китай брачното ложе традиционно се разполагало в най-тъмния ъгъл на къщата, точно над мястото, където починалите се погребвали под пода. В същото помещение се съхранявало зърното за посев (Eliade 1976, 350; вж. също Rehm 1994). Пълен археологически и семантичен аналог на описаната от Елиаде традиция се открива в Чаталхьоюк, Централна Анатолия, където мъртвите се погребват под спалните платформи на жилищата (вж. напр. груповия гроб под платформата в жилище VI.B34: Mellaart 1975, 102, Fig. 47). Връзката на семето, символ на живота, със смъртта също е ясна от факта, че то често се предпазва със змии, които традиционно се идентифицират като животни на смъртта и вечността. В този смисъл посяването на зърното се мисли като погребение, покоят в тъмното - като престой в отвъдния свят и покълването на новия посев - като пре[въз]раждане (Lurker 1974). Тази символна логика става още по-очевидна от факта, че споменатата фигура на Богинята-майка е открита в зърнохранилище.

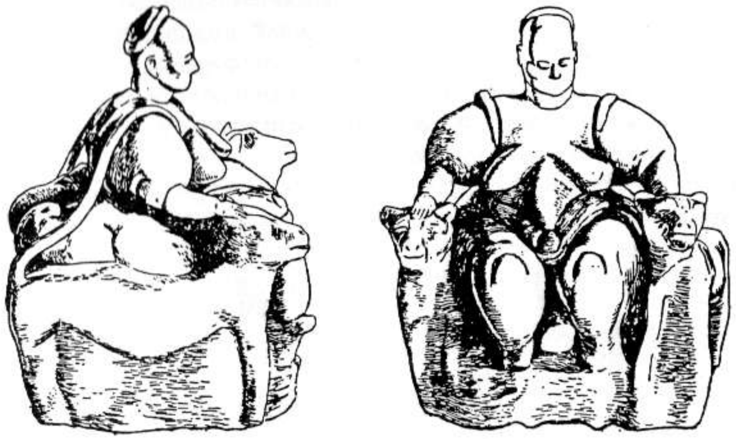

Обр. 4.3 Чаталхьоюк, A.II.1. Керамична фигура на Богинята-майка (по Mellaart 1967). Без мащаб.

Fig. 4.3 Çatalhöyük, A.II.1. Clay figurine of the Mother Goddess (after Mellaart 1967). Without scale.

Към интерпретирането на свитата позиция като фетална може да се привлече и схемата на циклична транформация на Г. Леви: от смъртта до погребението, от погребението до края на траура, от края на траура до прераждането, от раждането до даването на име, от даването на име до инициацията, от инициацията до смъртта (Levi 1963, 63-64). Според мен тъкмо тази циклична концепция се отразява в този начин на полагане на мъртвите.

Изключително показателна от тази гледна точка е свитата позиция по корем, която е представена в Караново и Слатина. Детайлна информация за позицията от Караново отсъства, поради което се основавам главно на случая от Слатина. Мъртвата 16-17 годишна жена е положена по корем: долните крайници са плътно свити назад, така че ходилата са до таза, а коленете са силно разтворени встрани. Ръцете са свити в лактите, а главата е изпъната назад (Николов и др. 1991, 14, обр. 2). Тази позиция далеч не е изолирана. Аналогичен женски гроб е открит например в Ел-Вад, Палестина (натуфийска култура; Valla 1975, 64). Наистина, свитата позиция по корем не е запазена само за жените. Известни са такива гробове на бебета и възрастни мъже от Чаталхьоюк, Аргиса в Тесалия, Котацпарт-Вата-таня, Деск и Ендрьод 119 в долината на Тиса. Това не противоречи на семантичната реконструкция, която предлагам тук, тъй като женските гробове със свита позиция по корем са хронологически най-ранни и впоследствие концепцията може по аналогия и/или целесъобразност да е била отнесена и към другите полово-възрастови групи.

---

[1] "... При Амнисос, където е пещерата на Илития - опасно пристанище". – Пр. Г. Батаклиев.

Същата поза е представена и от антропоморфни керамични фигури (обр. 4.4), най-характерни от които са тези от Хаджилар, пласт VI (Mellaart 1970b, 481) и Ахилейон, фаза IIa (Gimbutas 1989a, Pl. 7.10:33, Fig. 7.46:1). Такива фигури са открити също в Медведняк, югоизточно от Белград (Gimbutas 1974c, Pls. 156-157), и в Тарксиенските храмове на Малта (J. Evans 1959, Pl. 62). Появяват се още през късния палеолит (Delporte 1979, 51, 70-77). Във всички случаи позицията се интерпретира като раждаща (Mellaart 1970b, 481; Gimbutas 1989a, 196), а при фигурата от Ахилейон дори шийката на матката е представена с разкритие (Gimbutas 1989a, 196). Аналогична е позицията и при друг тип фигури, открити в Тракия (Караново I), Югозападна България (Ковачево: Pernitcheva 1990, 167, fig. 14.3) и Македония (Анза II: Gimbutas 1976, 214, Fig. 152), а най-типична (обр. 4.5) е тази от Ахилейон (Gimbutas 1989a, Fig. 7.89). М. Гимбутас интерпретира последните като зооморфни и смята, че първите са изображения на раждащи богини, а вторите - на богини на възраждането. Според мен става дума за една и съща позиция, а оттук и за еднаква символика. За раждане в такава позиция се споменава и в Стария завет, при това в контекст, също свързан със смърт (Царства I, 4: 19).

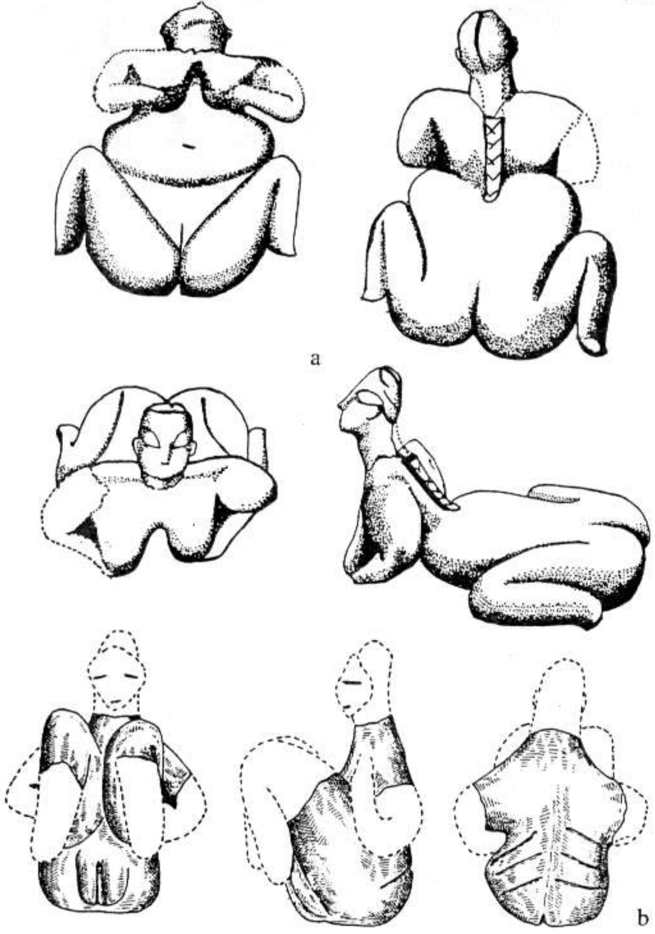

Обр. 4.4 Керамични фигури на раждаща жена: a) Хаджилар VI (по Mellaart 1970); b) Ахилейон (по Gimbutas 1989). Без мащаб.
Fig. 4.4 Clay figurines of women giving birth: a) Hacılar VI (after Mellaart 1970); b) Achilleion (after Gimbutas 1989). Without scale.

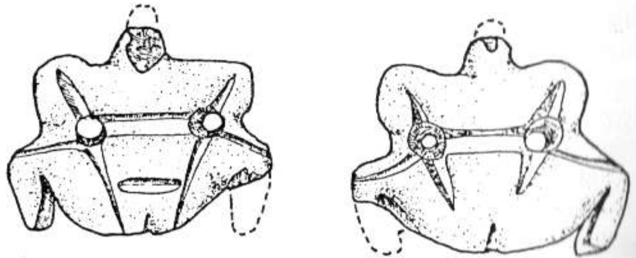

Обр. 4.5 Ахилейон, фигура от яспис (по Gimbutas 1989). Без мащаб.
Fig. 4.5 Achilleion, jasper figurine (after Gimbutas 1989). Without scale.

Тази семантична реконструкция на свитата позиция пряко се потвърждава и от сцената на южната стена на "светилище" V.1 в Чаталхьоюк (Mellaart 1966, 190, Pl. LXII). В източната част на стената са представени дългокраки птици, обърнати с глави една към друга, а до тях - приличащо на козел животно. Вляво долу е изобразена едра фигура на мъж, коленичил на едно коляно с простряни встрани ръце. Косата му е буйна, но лицето липсва. Срещу него се движат двама мъже - единият носи кошница, вторият е с ръка зад главата. Зад тях е изобразена жена в поза на родилка с разкрачени встрани колене, а под всички - лежащ по гръб човек (обр. 4.6). Фигурите от композицията видимо са голи. Според разкопвача Дж. Мелаарт едрата фигура вляво принадлежи на мъжко божество, към което се приближават поклонници, криещи лицата си в негово присъствие и носещи дарове в кошница. Авторът смята, че най-долната фигура представлява мъртвец, и предполага, че става дума за сцена на оплакване, но не намира обяснение за позата на младата жена. Всъщност в Чаталхьоюк темата за раждането винаги е свързана със смъртта, а и раждащата жена е често срещан мотив в погребалните обреди на праисторическите и архаичните народи (Маразов 1981, 51; Антонова 1990, 64). На тази основа може да се изведе отразената в ритуалните действия символна връзка Земя–плодородие–раждане–смърт.

Свитата седяща или “полуседяща” позиция също е представена само от два примера, произхождащи от Ковачево и Караново. В първия случай, който се отнася към ранния неолит, е погребано бебе, а във втория, датиращ от края на късния неолит - възрастен мъж. Интересно е заключението от физикоантропологичния анализ на раннонеолитния гроб, според което бебето е било увито в рогозка или поставено в чувал. Аналогични гробни комплекси от региона на Балканите и Анатолия са известни от натуфийската култура, Чаталхьоюк, пластове VIII-VII, Обре I в Далмация и Турдаш в Банат (Benac 1973, 351, Fig. 16; Mellaart 1975, 37; Comşa 1960, 86-87). Според А. Орфанидис-Георгиадис свитата вертикална позиция изразява особен социален статус (Orphanidis-Georgiadis 1981, 227). Доколкото тя е свързана с различни полово-възрастови групи, сред които бебета, деца, възрастни мъже и жени, такова тълкуване е лишено от основание. Х. Тодорова търси аналози на свитата седяща позиция от некрополите на култура Варна в анконските мумии в Перу, които според нея “хвърлят светлина върху редица интересни палеоетнографски подробности на погребалните обреди от каменно-медната епоха у нас” (Тодорова 1980, 195, рис. 94).

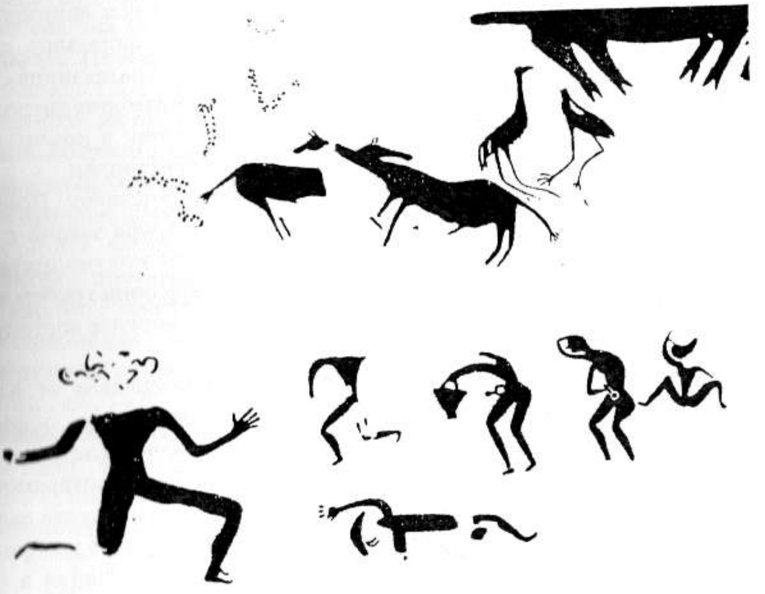

Обр. 4.6 Чаталхьоюк, V.1, южна стена, “сцена на оплакване” (по Mellaart 1966).

Fig. 4.6 Çatalhöyük, V.1, south wall, a “mourning scene” (after Mellaart 1966).

Поради очевидни причини съществуването на тези комплекси категорично отхвърля общата интерпретация на свитата позиция като “спяща”. Тъй като всеки ритуал има архетип, божествен образец (Елиаде 1995, 32), със сигурност може да се говори за религиозно-митологична обоснованост на логическата опозиция хоризонталност/вертикалност, но това не променя тяхната символна идентичност с останалите гробове в контекста на вече обсъдената циклична концепция за битието. От друга страна е напълно възможно да присъства и целесъобразен елемент, макар че това навярно се отнася само за бебешките и детските гробове - гробовете на възрастни индивиди, положени в свита седяща позиция, заемат прекалено много пространство и изискват твърде голям разход на време и усилия от страна на живите.

Изпънатата позиция се появява още през ранния неолит, в пласт II в Караново. Представена е само от още един пример, от същото селище, но от пласт III-IV, при това вече не по корем, а по гръб. Макар и рядко, на Балканите се срещат аналогични комплекси: Франхти в Пелопонес (2 гроба, по корем и по гръб), Дивостин и Гривац в Шумадия (Jacobsen, Cullen, 1981, 85-87; Zoffman 1988, 447; Станковић 1990, 60-63). Скелетът от Гривац е без череп, в женския гроб от Франхти липсва долната половина от скелета. Във всички случаи разкопвачите определят изпънатата позиция като изключение и я обясняват с жертвоприношение, смъртно наказание и т.н. (Jacobsen, Cullen, 1981, 87). Не смятам, че има основания за такова заключение: всъщност изпънатата позиция се появява още през палеолита.

Друга важна особеност на погребалните обреди, свързана с подготовката на тялото, е самият брой на погребаните индивиди. Освен индивидуални, в българските земи са открити 4 гроба, съдържащи артикулирани скелетни останки от повече от един индивид: в Българчево, Градешница, Караново и Казанлък. Първите два комплекса са раннонеолитни, а останалите се отнасят към втората половина на неолитната епоха (Караново III). Комплексите от Караново, Казанлък и Българчево са двойни, този от Градешница - троен. Различия се наблюдават и при полово-възрастовия статус: в Казанлък и Градешница са погребани възрастни индивиди с деца, докато в Българчево - само възрастни индивиди. За карановския комплекс няма повече информация. За съжаление, на физикоантропологичен анализ е подложен само остеологичният материал от Казанлък.

Гробните комплекси от региона на Балканите и Анатолия допълват общата картина. Аналогични примери са известни от Чаталхьоюк, Хаджилар, Франхти, Копанч-Жолдош таня, Котацпарт-Вата-таня, Анза, Лепенски вир, Валя Лупулуй и Глъвънещи Веки (Cessford 2000; Mellaart 1970, 88; Jacobsen, Cullen 1981, 86; Trogmayer 1969, 5-6; Gimbutas 1976, 381, 385; Srejović 1969, 164-165; Nestor et al. 1951, 66; Comşa 1995). Освен това е представен и друг тип комплекси, какъвто не е регистриран в българските земи: гробове, съдържащи скелетни останки от по-голям брой индивиди. Най-много погребани в един гроб произхождат от Чаталхьоюк - 42, следван от Аймана - 16, Винча - 9, Велесница - 7, Рудник Косовски - 5 и Копанч-Ковач таня - 4 (Angel 1971, 79; Stalio 1986, 29; Сталио 1992, 67; Schwidetsky 1971-1972; Vasić 1986; Trogmayer 1969, 6).

Очевидно е, че тези паметници са свързани с два различни обреда, които определят съществуването на групови и колективни гробове. От своя страна, първите съдържат скелетни останки на жена и бебе/дете, жена и мъж или трима мъже, а вторите - на различни по пол и възраст индивиди. Комплексите от Чаталхьоюк, изглежда, не поставят въпросителни: починалите обитатели на къщите се погребват под спалните платформи, като гробовете се отварят за всяко следващо погребение. В останалите случаи обаче най-вероятно става дума за едновременни погребения в една гробна яма. Най-типичен е примерът от Аймана, където шестнадесетте индивида - 11 деца, двама възрастни и един стар мъж, една възрастна и една стара жена (Radosavljević 1986, 51-58) - са положени в свита позиция с различна ориентация и без инвентар в яма, преди това използвана за добив на глина. Разкопвачката Б. Сталио смята, че става въпрос за родствена група, покосена от епидемия. Все пак не бива да се изключва възможността гробната яма да е била последователно отваряна като в Чаталхьоюк и комплексът от Велесница, където мъртвите са положени в свита позиция настрани или по гръб един върху друг, може би косвено потвърждава тази теза.

От друга страна, има достатъчно основания да се смята, че при двойните гробове, които съдържат скелетни останки на жени и бебета, се касае за смърт при или скоро след раждане. По-сложен е въпросът с гробовете на жени и по-големи деца, а също на двама или трима възрастни индивиди от различен или еднакъв пол. Твърдението на В. Альокшин, че такива комплекси позволяват да се проследи развитието на формите на семейството (Алекшин 1980, 6) е прекалено общо и не засяга същността на проблема. Според мен такива случаи не подлежат на единна интерпретация и трябва да се разглеждат в специфичния им археологически и културен контекст. В този смисъл извънредно показателен е примерът с открития през 1986 г. в Долни Вестонице, Моравия, граветски гроб, който съдържа скелетни останки от трима млади индивиди, двама мъже и 17-20 годишна жена. Останките от дебел дървен кол, забит в хълбока на единия мъж, показват, че е умрял от насилствена смърт.

Жената е положена в средата. Мъжът отляво лежи по корем с лице, обърнато в срещуположната посока, но лявата му ръка докосва нейната. Вторият мъж лежи по гръб с глава, обърната към жената. Ръцете му са протегнати така, че дланите са отпуснати върху пубиса й. Земята между краката й е поръсена с червена охра, както и черепите на тримата. До главите на мъжете са поставени огърлици от кучешки зъби и слонова кост. Възможно е мъжът със забития в хълбока кол да е носил някаква маска (Shreeve 1995, 265-272).

Тук няма да се спирам на многобройните интерпретации на този комплекс: привеждам го само като аргумент в полза на твърдението си, че реконструкцията на погребални обреди по групови и колективни гробове изисква строго контекстуален подход и прилагане на интердисциплинарни методи на изследване.

Подготвяне на гробен инвентар

Както посочих при анализа на гробните комплекси, като цяло гробен инвентар се среща рядко, едва в 26 % от случаите. Присъствието му обаче има определена ритуална роля.

Повечето изследвачи на погребалните обреди свързват гробния инвентар със социалния статус на мъртвите (вж. напр. Häusler 1966, 72; Nieszery 1995, 213; Siemoneit 1997, 144; Turek 1997). Обсъждайки вариативността на гробните признаци, П. Ъкоу посочва примери, според които гробният инвентар по-скоро е израз на социално-личностната идентичност, и стига до извода, че неговото отсъствие или малко количество има два различни контекста: цялостен диахронен феномен и социална стратификация (Ucko 1969, 265). Е. Антонова, от друга страна, подчертава многовариантната символика на инвентара (1990, 27). Според Е. Джеймс през неолита в гроба се поставят предмети, пряко свързани с реинкарнацията на индивида (James 1966, 201).

Поставяне на "накити". В археологическия документ не се откриват други данни за погребалното облекло на мъртвите, освен костената кука за колан от Кърджали. Към категорията на "накитите" формално се отнасят находки от 4 селища, Кърджали, Караново, Азмак и Градешница, където са открити мъниста, декоративни костени игли и плоска мраморна антропоморфна фигура. Очевидно е, че този елемент не е задължителен: в повечето гробове той не е представен или поне археологически не е регистриран.

Подготвяне на храна и напитки, съпътстващи мъртвия. Подготвянето на храната и напитките, които да бъдат положени в гроба заедно с мъртвия, несъмнено се отнася към ритуалните действия преди инхумацията. За този аспект на погребалните обреди свидетелстват две категории гробен инвентар: от една страна, керамичните съдове и от друга - животинските кости и черупки от миди.

Керамични съдове са открити в осем гробни комплекса от Кърджали, Езеро, Караново, Казанлък, Ясатепе и Слатина. Няма пряко основание за интерпретативното им разделяне на дарове, предназначени за предците или боговете, и такива, предвидени за прехода на починалия към отвъдното, както предлага Антонова (1990, 27-28), но косвен аргумент в тази насока евентуално може да е положението на съдовете в гробната яма. Полагането им пред лицето на мъртвия, както е в един от гробовете на възрастни индивиди в Слатина, подсказва, че храната (или питието) поне отчасти е за него. Видовете съдове от българските гробни комплекси обаче не дават податки за характера на вероятното си съдържание. Най-много са паниците - 4. И накрая трябва да посоча напълно реалната възможност присъствието на керамични съдове в гроба да не е свързано с полагане на ритуална храна. Почти със сигурност такъв е случаят в Езеро, където погребаното бебе е покрито с дълбока паница с канелюрна украса, и в двата комплекса от Казанлък, съответно от раннонеолитния и къснонеолитния пласт, в които съдовете са обърнати с устието надолу, практика, очевидно свързана с гробния контекст (Åström 1987).

По-сложен е проблемът с наличието на животински кости и черупки от миди, тъй като те се срещат достатъчно често в културния пласт. Към гробния инвентар със сигурност могат да се отнесат такива находки от 4 селища: Езеро, Слатина, Самоводене и Малък Преславец. Във всички случаи те са елемент от погребалния обред, макар че е трудно да се установи действителната им функция. Археологически не може да се определи дали животните - тур, говедо, овца, свиня, глиган - са само обект на жертвоприношение, дали са положени като съпътстваща покойника храна, дали са останки от някакъв вид погребално угощение, или става дума за комбинация от изброените възможности.

Специален интерес представлява наличието на мидена черупка в гроба от Езеро. Докато в комплексите от Малък Преславец най-вероятно става дума за явление, широко разпространено още от епипалеолита в крайречните и крайморски селища на Балканите (ср. напр. Власац в района на Железни врата и Франхти, Пелопонес: Letica 1969; Cullen 1995, 283), единствената черупка в бебешкия гроб очевидно се различава функционално и семантично. Интенционалността на поставянето ѝ изглежда сигурна, като се има предвид, че бебето е било покрито с керамичен съд. Известни насоки за интерпретацията на този вид гробен инвентар може да даде находката от един старчевски гробен комплекс в Сараорац, Шумадия, където в устата на погребания възрастен индивид е открита черупка от речна мида (M. Garašanin 1959, 7). Като ритуална практика, поставянето на предмет в устата на мъртвите се появява през ранния неолит. Регистрирано е в още два интрамурални раннонеолитни гроба от Неа Никомедия (Западна Македония) и Кирокития (Кипър). В първия случай става дума за речно камъче, а във втория - за костено шило (Mellaart 1975, 251; Weinberg 1970, 579; Dikaios 1953, 220). Изглежда логично да се говори за символна връзка на тази практика с много по-късния обичай на поставяне на т.нар. Харонов обол, възприеман като ναυλον, такса за лодкаря, който превозва душите през реката, граница на света на мъртвите, и изобщо с темата за прехода от света на живите към света на мъртвите като преминаване, преодоляване на преграда - характерен елемент от митологичното мислене на древния човек. Както и в древногръцката митология, преградата тук вероятно е водна, за което свидетелстват речното камъче и мидата. Особеното място на мидите в гробен контекст се потвърждава и от факта, че в двоен гроб на жена с дете от Чаталхьоюк са открити черупки от сладководни миди, пълни с червена охра (Mellaart 1967, 207).

Трудно може да се обясни мястото на костеното шило, но е факт, че находката от Кирокития не е изолирана. По две шила се явяват отново в гробен контекст - в женски гробове от Кърджали и Златара в Срем (Leković 1985, 159-161). Ако тези находки се разгледат в светлината на археологическите данни за Хароновия обол обаче, прави впечатление семантичната им близост с мидата. В класическия си вид практиката на поставяне на обол се оформя към IV в. пр. Хр. - археологически е регистрирана например в детски гроб от Олинт (Kurtz, Boardman 1971, 204). За Хароновия обол споменава Аристофан в комедията си "Жаби" (140, 270). В гробове от Аргос и о-в Кипър от геометричната и архаичната епохи са били поставяни "ὀβέλοι" - предмонетна разменна единица, представляваща бронзови и железни шишове. Думата "ὀβολός" означава "остър инструмент", "шип" и има успоредни форми "ὀβελός" и "ὀδελός". Тя произлиза от глагола "βάλλω" и неговата успоредна форма "δέλλω", чието основно значение е "бода". Думата е етимологически свързана с "βελόνη" - "игла" и "βέλος" - "остро оръжие". Шишовете също били наричани "ὀβελίσκοι": наставката "ισκος" се използва, за да покаже, че "ὀβολός" е от особен вид (Stecchini 1946). Много е вероятно поставянето на шишовете "ὀβέλοι" в гробове да има далеч по-ранен произход и през класическата епоха просто да е било "митологично рационализирано". В този смисъл е напълно възможно и костените игли от гробове в Караново и Азмак, за които вече стана дума, да имат аналогично символно съдържание.

Значението на останалите артефакти, представени в неолитните гробни комплекси - керамична пинтадера, кремъчни и каменни оръдия - не подлежи на обоснована възстановка. Особено странно е присъствието на кремъчни пластини в бебешките гробове от Езеро и Ракитово. Във връзка с това интересна хипотеза развива Я. Турек, според когото данните за погребалните обреди на културата с шнурова керамика могат да се разглеждат като отражение на социалната диверсификация на членовете на обществото, включително децата. Авторът интерпретира положените в детски гробове каменни оръдия като ясен символ на очакваната им и останала нереализирана социална роля като възрастни (Turek 1997). Данните от българските земи обаче не са достатъчни, за да потвърдят това заключение. Във всеки случай, в гробен контекст кремъчните оръдия явно се свързват с децата, както показват аналогичният комплекс от Доня Браневина, Бачка (Karmanski 1979, 18) и двойният гроб на жена с дете от Чаталхьоюк, сграда VIII.1, в който е открита кремъчна кама (Mellaart 1967, 207).

Подготвяне на камъни. За интенционално поставяне на необработени камъни в гробните комплекси със сигурност може да се говори в 5 случая от Циганова могила, Кърджали, Казанлък и Ковачево. Естествено е да бъдат подготвени преди инхумацията, затова ще ги разгледам при реконструкцията на тази структурна част от погребалния обред.

В случаите с камъка, върху който е положено бебето от Ковачево, и двата ломени камъка, поставени от двете страни на таза на жената от Циганова могила, може да се мисли за аналогии със структури от типа на т.нар. каменна възглавница, появили се още през късния палеолит, например във Вадо ал'Аранцио, Централна Италия (Minellono et al. 1980, 10) и представени в неолитния пласт на Франхти, Пелопонес (Jacobson, Cullen 1981, 88), а също и "каменен килим" (Vlassa 1976, 89), с други думи, гробен инвентар, по-скоро свързан с гробното съоръжение, отколкото с погребаните индивиди. От същия вид например са оградданията на главите на мъртвите в мезолитна Падина и Власац в района на Железни врата (Živanović 1975, 163; Letica 1969, 9).

По-особен е случаят с полагането на хромелни камъни в гробовете от Кърджали и Казанлък, в първия комплекс върху тялото, а във втория - до коленете. Макар и само два в българските земи, тези комплекси имат аналози в Кирокития, пещерното селище Франхти, откритото селище Паралия при същата пещера, Макри в Западна Тракия, Айос Петрос на о-в Кира Паная, Обре I в Далмация и Гура Бачулуй в Трансилвания (Dikaios 1953, 218; Le Brun 1989; Jacobson, Cullen 1981; Ευστρατιου 1991, 435; Efstratiou 1985, 13; Benac 1973, 349; Lazarovici, Maxim 1995, 399). Често поставянето на камъни върху телата в гробовете се тълкува като предпазна мярка срещу "вампирясване" на покойните (Mellaart 1975, 37) и изобщо като страх от мъртвите (Orphanidis-Georgiadis 1981, 225). Според Т. Кълън студените, мрачни камъни представляват адекватна метафора на скръбта или се поставят върху краката или гърдите на мъртвите, за да не се "изправят". Авторът предлага и прагматична интерпретация: да не се допусне изравяне на трупа от животни (Cullen 1995, 281). Може да се приеме, че поради формата си, хромелните камъни са най-удобни за такива цели. Възможно е също полагането на голям плосък камък при затваряне на гробовете да е целесъобразно от гледна точка на факта, че те често са под подове на жилища, какъвто е и случаят с женския гроб от Кърджали, но това обяснява само комплексите, в които камъкът е върху тялото на погребания. Преднамереният избор точно на хромели насочва към друга линия на разсъждение. Като се има предвид семантичната реконструкция на свитата позиция и особено описаният от М. Елиаде пример с разполагането в едно помещение на брачно ложе, семеен гроб и зърно за посев, ми изглежда логично да поставя хромелния камък - който естествено се асоциира със зърно и оттам с живот/смърт, - в аналогичен семантичен контекст. Разбира се, интерпретирането му в плана на връзката Земя–плодородие–раждане–смърт не изключва целесъобразното обяснение. Всъщност може би по-скоро се касае за поливариантна символна натовареност на ритуала, евентуален резултат от продължителното му развитие.

Вероятно потвърждение на тази хипотеза е фактът, че хромелни камъни се откриват предимно в гробове на жени и деца. Според Г. Лазарович и З. Максим ритуалната практика на поставяне на хромел в гроба е свързана с култа към оплождането и плодородието, с идеята за земната сексуалност на жената, за зърното, което излиза от земята, оплодено от дъжда. Оттук и авторите стигат до заключението, че през ранния неолит е съществувал култ към хромела (Lazarovici, Maxim 1995, 399). Известни са и етнографски сведения в полза на тези предположения. Така при угандийското племе лугбара хромелни камъни се поставяли само в женски гробове, за да изразят статуса на жената като майка (Middleton 1960, 29, 200).

В този смисъл не са необичайни и следите от пепел по хромела от женския гроб в Кърджали. Свързаните с горене ритуални действия и не на последно място сред тях пурификацията са често срещан елемент на погребалните обреди, но на семантиката и ролята на огъня в гробния контекст ще се спра по-нататък.

Накрая ще разгледам червеното камъче, открито в един от детските гробове в Кърджали. Присъствието му там едва ли е случайно, като се има предвид мястото му сред костите на дясната длан. Въпреки че това е изолиран случай в българските земи, боядисани с охра камъчета са известни - понякога и от гробове - от епиграветски обекти в Италия (Bietti 1990, 135). По-големи боядисани камъни се срещат през мезолита във Власац и разкопвачите ги интерпретират като сакрални предмети, свързани с погребалните обреди (Srejović, Letica 1978, 153). На семантиката на охрата и изобщо червения цвят ще се спра при реконструкцията на посипването с охра в завършителния етап на обредите, но вероятно може да се говори за символна връзка с находката от Кърджали. От друга страна, излъскано зелено камъче е открито върху шията на погребаното дете от Макри (Efstratiou 1993, 38). Не е известен видът на камъчетата и от двете селища, но ако са речни, навярно комплексите могат да се разглеждат в контекста на вече обсъдения гроб от Неа Никомедия и символиката на прехода от света на живите към света на мъртвите като преодоляване на водна преграда.

Подготвяне на гробно съоръжение

Гробно съоръжение е регистрирано в 11 селища - Циганова могила, Кърджали, Езеро, Караново, Азмак, Казанлък, Ясатепе, Ракитово, Ковачево, Чавдар и Слатина. Във всички случаи то представлява яма с неправилна форма, обикновено овална или кръгла, но понякога и правоъгълна. Въз основа на данните от българските земи могат да се разграничат два вида ями. При едните липсват каквито и да било допълнителни елементи, а при вторите се явява ограждане с камъни като в примерите от Кърджали и Караново, традиция с твърде древен произход, широко представена в региона на Балканите и Анатолия. Аналогични на втория вид комплекси са известни от Хайоним, натуфийска култура, Франхти, Обре I в Далмация и Лепенски вир в района на Железни врата (Valla 1975, 64ff., Jacobson, Cullen 1981; Benac 1973, 348; Срејовић 1969, 164-165).

Т. Иванов споменава за следи от дървена конструкция в гробна яма от раннонеолитен строителен хоризонт в Казанлък (1978, 158; 1981, 13). Макар и в полевите дневници на разкопките на селищната могила да не са посочени такива сведения, данни за дървена конструкция в гробната яма произхождат от Илъпънар IX от района на Източно Мраморно море, където под един от скелетите е открита дъска и изтлялото дърво отгоре му свидетелства, че може би е бил покрит с дъски (Roodenberg 1999, 186).

Трябва да обърна внимание и на два вида гробни съоръжения, които не са регистрирани в българските земи, но са представени в синхронен културен контекст. На първо място това е ямата, измазана и покрита с глина като в детските гробове от Макри и Обре I (Ευστρατιου 1991, 435; Benac 1973, 348-349). По-сложни са съоръженията от старчевски пластове в две селища в Шумадия и Срем - Винча и Златара. Както показва името на първия комплекс, “гробницата с дромоса”, става въпрос за ями с правоъгълна или овална форма, свързани с рампа или “дромос” (Васић 1936a, 9-13; Leković 1985, 159-161).

Ямата с основание се смята за единствен архетип на гробното съоръжение. Според Олховски тя е най-простата, но достатъчно определена форма на реализация на идеята за скриване на тленните останки чрез погребване, появила се след покриването на мъртвите върху самата земна повърхност с трева, клони, кожи, а по-късно и с пръст или камъни (Ольховский 1993, 89). Редица изследователи на балканските неолитни гробни комплекси смятат, че на гробната яма, а оттук и на самото погребване на мъртвите не е обръщано голямо внимание, и се аргументират с примери за използване на боклучни ями (Јовановић 1967, 13; Гарашанин 1973, 27; Brukner 1974; вж. също обзора в Lindenlauf 2001). Твърди се дори, че интрамуралните гробове изобщо не принадлежат на представители на населението на селищата, а на техни победени врагове и че гробовете на съответната раннонеолитна култура са изолирани в екстрамурални некрополи (Csalog 1965). Главна причина за широкото разпространение на такива мнения е фактът, че повечето раннонеолитни гробове нямат инвентар и че ямите са запълвани с изкопаната пръст от културния пласт, съдържаща археологически материал. Оттук и привидно логичният извод, че мъртвите са “изхвърляни”, а не погребвани. В началото на 80-те години на XX в. Дж. Чапман изказва становището, че “гробът е вторична функция на ямата, без трайно значение” и привежда за доказателство старчевския комплекс от Течич в Шумадия, където според разкопвача Р. Галович в една яма на различна дълбочина и с малка разлика във времето са погребани двама възрастни индивиди (Галовић 1967, 168). Според Чапман обаче комплексът е по-сложен и включва първоначален пласт боклук, 0.40 м боклук между двата скелета и отново пласт боклук върху втория

погребан (J. Chapman 1983, 7). В публикациите на гроба липсват подобни сведения.

Като посочва за пример Караново и Азмашка могила, Чапман разпростира валидността на твърдението си върху цялата “македоно-българска зона” и тълкува малкия брой на гробовете като “погребване на незначителни членове на обществото (символично определяни като “неличности”) в “боклучни” ями, докато гробовете на индивидите с позитивни “социални персони” са или археологически неуловими, или редки” (Chapman, J. 1983, 10).

В друго, много по-късно свое проучване той предлага съвсем различна хипотеза за т.нар. боклучни ями в праисторическите селища и стига до заключението, че те представляват резултат от съзнателно структурно депониране, важна обществена практика, водеща до установяване на големи количества материал в контексти, благоприятстващи отличното им съхраняване, поради което съвременната дума “боклук” не може да се отнесе към праисторически контекст. Новите мъртъвци, смята авторът, се погребват в материал, символизиращ “праотческата матрица”, в която винаги се завръщат членовете на обществото (Chapman 2000, 1, 8). Тъй като неолитните гробове са интрамурални, гробните ями естествено са вкопани в културния пласт, който по дефиниция съдържа материални останки - при това натрупани не само от “предците”, но и от самите обитатели на селището, погребващи мъртвия. Това обаче едва ли може да се отнася за тънкослойни селища и дори за ранните фази на обитаване на селища, впоследствие превърнали се в селищни могили. Както с право подчертава М. Антунович, откритият във Велесница, Железни врата, колективен гроб ясно демонстрира, че под най-ранния погребан индивид няма нито керамика, нито животински кости. Много показателно е, че дотогава никой не е обръщал внимание на това (Antunovic 1990, 46). Известни са и гробни ями, вкопани направо в стерилна основа, например в Циганова могила и Тополе, Банат (Trajković 1988, 99-100). Въз основа на отсъствието на формални инхумации, съдържащи артикулирани скелетни останки, в обществото на северноевропейските неолитни мегалитостроители, Ф. Криейдо извежда генералното заключение, че мирогледът на земеделското население почива върху отхвърлянето на новите мъртъвци и поддържането на вече съществуващите връзки само с предците (Criado 1989). В обобщение на анализа на погребалните обреди на културата с линейно-лентеста керамика, У. Файт предполага, че гробовете на възрастни индивиди не са свързани с жилища и всъщност изобщо не са “гробове в селища”, а “гробове извън некрополи”. Макар да признава, че е извънредно трудно да се определи къде свършва селището и започва “пустошта”, авторът е склонен да смята, че се касае за индивиди със сравнително нисък “социален престиж”, хора, които поради някакви причини - например преждевременна смърт, особена причина или време на смъртта - са водили маргинално съществуване и затова труповете им се свързват със селищния боклук и се изхвърлят в периферията на селището, т.е. по този начин се подчертава тяхното лиминално състояние между културата и пустошта (Veit 1992, 124-125). Файт се позовава на етнографския пример със западноафриканското племе ашанте, което понякога дори практикувало ритуално членовредителство (McLeod 1981, 36ff.). Авторът признава, че не разполага с достатъчно конкретни сведения, но въпреки това разпростира наблюденията си и върху Югоизточна Европа.

Такава логика на разсъждение трудно може да се приеме, като се има предвид, че поне за района на Балканите тя изхожда от некоректното интерпретиране на гробните ями като боклучни. Естествено, запълнителят им често е сходен с този на отпадъчните и "археологически неуловима" по-скоро е разликата между тях. Присъствието на големи количества фрагменти от керамични съдове и животински кости не превръща автоматично ямата в боклучна, както става ясно например от две "обредни ями" в Парца I (Resch 1991; вж. също анализа на т.нар. структурни депозити в Chapman 2000). Освен това може да се говори за преизползване на вече съществуващи ями, например такива, останали от изкопаване на глина, какъвто е случаят в Аймана (Сталио 1992, 65-66), и на зърнохранилища като в Неа Никомедия (Rodden 1962, 286), но за тях ще стане дума по-нататък. От друга страна, са известни несъмнени примери на "отхвърляне" и "изолиране" на мъртвите. Такъв е случаят от Ваксево, където анализът на позицията на скелета недвусмислено показва, че мъртвият е бил хвърлен в ямата. Изключително показателен е и гроб № 285 от Чаталхьоюк, единственият извън жилищно пространство в селището. Физикоантропологичният анализ показва сериозни патологии и вероятно погребаният млад мъж е страдал от тежка болест през целия си живот, предизвикала и външни деформации (Hamilton 1998; Farid 1998; Molleson et al. 1998).

И накрая, при интерпретациите на ямите като боклучни винаги се пропускат гробовете под подове на жилища, които имат особена тежест като контрааргумент. Тяхното местоположение според мен не позволява да се твърди, че принадлежат на индивиди с "негативни социални персони", а и те не се ограничават единствено до детската възрастова група, за да се обяснят с "жертвоприношения" - макар да не е напълно ясно защо изобщо въпросните "жертвоприношения" се свързват с децата. В този смисъл също трябва да отбележа, че гробните комплекси от Анатолия обикновено не се характеризират като принадлежащи на маргинални членове на обществото, а те в голямата си част културно и формално кореспондират с южнобалканските.

Гробната яма е мислена в същия семантичен контекст, в който разгледах поставянето на трупа в свита позиция. Ако символното ѝ съдържание се приеме за фетално, виждането за ямата като утроба на Земята-майка е напълно логично. Пещерите, цепнатините, земните кухини са естествени прояви на утробата на Богинята-майка (Gimbutas 1989b, 151; Кызласов 1993, 103). Тази идея не е неолитна, а се оформя още през палеолита, когато тесни проходи,

овални процепи и кухини се маркират или изцяло се боядисват в червено като символ на цвета на възпроизводствените органи на Богинята. Аналогично са възприемани и по-късните мегалитни гробници в Северна Европа, чийто проход е виждан като вагина на Богинята, и чрез внасянето на мъртвото тяло през него се имитира акт на оплождане (Gräslund 1994, 22-25). Но както вече посочих, гробни съоръжения с такъв план са известни още от раннонеолитните пластове във Винча и Златара и се явяват логично семантично развитие на обикновената яма. Очевидно е, че в своята цялост ритуалните действия възпроизвеждат митологичния акт на Сътворението и гробното съоръжение играе съществена роля в тях.

Допълнителен аргумент за това твърдение дават гробовете от Ракитово и Ковачево, където мъртвите бебета са положени в керамични съдове. Тази практика е позната от съседни балкански райони, например от Вардарска Македония (Nemeskeri, Lengyel 1976, 396, Fig. 242, Pl. 47), а също и от Тел Хазна II (обр. 4.7) в Северна Месопотамия, откъдето е известен почти пълен аналог на ракитовския комплекс (Мунчаев и др. 1993, 27-28). Самият керамичен съд също е схващан като утроба, но в гробен контекст тази негова ритуална роля вторично се подсилва, например в Алишар Хююк, където на

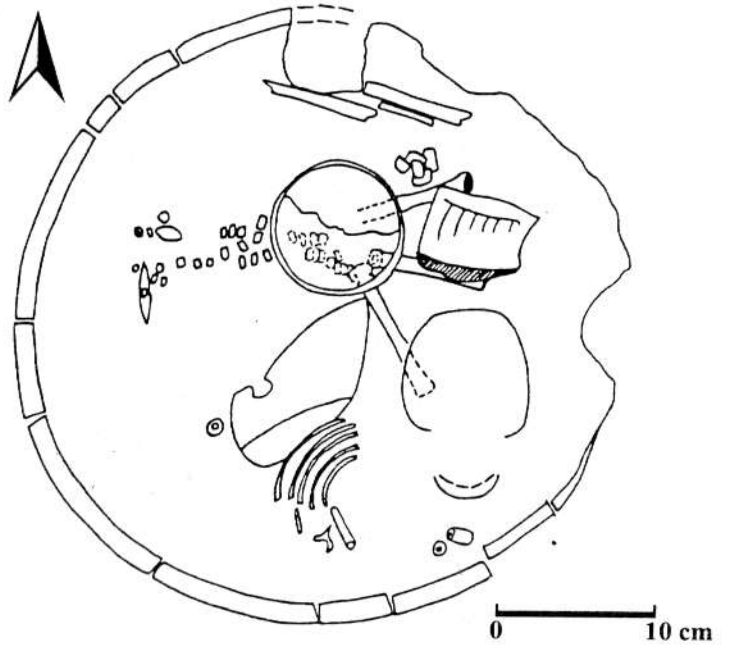

Обр. 4.7 Тел Хазна II, бебешки гроб в керамичен съд (по Мунчаев и др. 1993).
Fig. 4.7 Tell Hazna II, an infant burial in a clay pot (after Мунчаев и др. 1993).

две от урните са моделирани конични “гърди” (Schmidt 1932, 72). В този си семантичен аспект на съсъд, вместилище, утроба на Богинята, съдът, независимо от какъв материал, присъства в многобройни обреди, познати от писмени паметници (вж. напр. Кызласов 1993, 107). Първичната функция - и реалната, и символичната - на керамичните съдове от двата раннонеолитни обекта не е известна, но традицията на погребване в зърнохранилища може да се проследи до Ейнан в Леванта (Mellaart 1975, 37). Тук е мястото да се върна на комплексите от Аймана и Неа Никомедия и конкретно на първичната функция на гробните ями: в първия случай за изкопаване на глина, а във втория - зърнохранилище. Разбира се, не бива да се омаловажава и целесъобразният аспект на преизползване на ямите, но е очевидна семантичната близост с керамичния съд, от една страна, и със зърното - от друга. Всичко това за пореден път потвърждава вече изведената символна връзка гроб/смърт/погребение - зърно/плодородие/пре[въз]раждане. В случая от Ракитово няма археологически данни за точната позиция на бебето, но ако се съди по аналогичния гроб в Тел Хазна II, тя е свита. Позицията на бебето от Ковачево е силно свита надясно, което също свидетелства в полза на това предположение.

Както показва анализът на гробните комплекси, ямите са разполагани и под подове на жилища. От българските земи са известни 8 такива случая, 6 от ранния - Кърджали, Караново (2), Ракитово, Самоводене и Малък Преславец - и 2 от късния неолит - Езеро и Казанлък. В 5 случая са погребани бебета и деца, в 2 случая - възрастни жени и в един - млада жена с дете. В 3 случая гробните ями са под или в непосредствена близост до пещ. В още два случая от ранния неолит гробовете се намират до жилище и в несъмнена връзка с него.

Като практика, погребването на мъртвите в жилищно пространство частично се осветлява от находките в Ейнан, натуфийска култура, които представляват първа проява на този обред. Гробовете са разположени под пещи (Mellaart 1965a, 26-27). Аналогична е практиката в Чаталхьоюк, където погребването под платформи в сградите е правило. Гробове под подове на жилища и пещи са открити в Хаджилар, Фикиртепе в района на Източно Мраморно море, Макри в Западна Тракия, Айос Петрос на о-в Кира Паная, Суфли Магула и Кефаловрисо в Тесалия, Анза във Вардарска Македония, Тополе в Банат и Лепенски вир в района на Железни врата (Mellaart 1970, 88-89; Bittel 1969-1970, 9; Efstratiou 1985, 21, 343, 353; Efstratiou 1993, 38; Gallis 1996, 171; Hourmouziadis 1971, 209; Гарашанин 1969, 18; Trajković 1988, 99-100; Letica 1974, 51-57).

Гробове в жилища, но върху подовете, са известни от две селища в долината на Тиса, които се отнасят към култура Кьорьош, Сайол-Фелсьофьолдек и Солнок-Санда-Теньосигет (Kalicz, Raczky 1978, 274; Raczky 1980; 1983, 5). Мъртвите са положени в свита позиция, придружени от голям брой оръдия, накити и "култови" предмети. Впоследствие двете жилища са изгорени заедно с тях, за което се съди по следите от огън по костите. Според П. Рацки тези комплекси, от една страна, свидетелстват за тясна връзка на погребаните със селището, а от друга, изразяват страхопочитанието и боязънта от мъртвите, поради което след обреда “къщата на мъртвеца” не функционира като жилище. От гледна точка на тези заключения изглежда странно твърдението на автора, че населението на култура Кьорьош погребва мъртвите си без никакви погребални обреди и не ги смята за част от обществото на живите. Дж. Чапман дори нарича такива жилища “убити с огън” и ги свързва със смъртта на важен индивид и/или промяна в реда на цялото общество. Според него тази смърт е толкова оскверняваща, че за да се възстанови обществото, трябва да се унищожат всички връзки с новия мъртвец (Chapman 1994, 60). Случай на изгаряне на къщата след погребване в нея обсъжда В. Кобленц (Coblenz 1956). Примерът произхожда от отнасящото се към културата с линейно-лентеста керамика селище Цаушвиц в Саксония. Както посочва обаче У. Файт във връзка със същия случай, масовото предпочитане на погребването до, но не в жилищата предполага, че те не са били изоставяни в резултат на погребението (Veit 1992, 118).

Очевидно е, че става въпрос за два различни и натоварени с различно символично съдържание аспекта на иначе широко разпространената и продължителна традиция на погребване в жилища. Разполагането на гробната яма в жилищното, а и в междужилищното пространство семантично се вписва в същата религиозно-митологична концепция, някои от страните на която вече разгледах, а именно символната връзка Земя–плодородие–раждане–смърт, но този път интегрирана в социален план. Така цикличността се пренася в рамките на съответната социална единица, която обитава жилището. За българските земи тази интерпретация се потвърждава на първо място от полово-възрастовия статус на погребаните индивиди, главно бебета и деца, а също жени в детеродна възраст и жени с деца. Може би е оправдано да се говори за териториално-хронологично развитие на предноазиатския обред и ограничаването му само до тези полово-възрастови групи. Данните от Балканите като цяло подкрепят тази хипотеза. Като доказателство могат също да се привлекат многобройни археологически и етнографски примери (Фрейзър 1989, 336; D. Garašanin 1968, 255; Scott 1991).

От друга страна, изгарянето на жилището заедно с мъртвия по-скоро трябва да се разглежда като вариант на кремиране, особено като се има предвид, че през късния палеолит се наблюдава аналогично повърхностно обгаряне на костите при кремация.

Рацки открива произхода на практиката на погребване в жилища в епипалеолита, в гробовете до или под огнища на открито. Според него успоредно с появата на произвеждащата икономика предишните открити огнища постепенно се пренасят до или в жилищата, които осигуряват постоянство и уседнал живот. Оттук и самите жилища се натоварват с предишната символна функция на огнищата и гробовете се свързват с тях (Raczky 1983, 7). Всъщност по-скоро може да се каже, че се запазва и развива връзката с огъня и пещта, която от своя страна също носи символно съдържание на утроба на Богинята-майка, аналогично на самата гробна яма. Древната представа за огъня като оплождаща, раждаща и възраждаща стихия е широко проучвана археологически, етнографски и лингвистично. Въз основа на анализа на семантичното поле на думата "огън" в монголоезичната лексика (ut//od; ot/öt) Т. Бертагаев извежда най-малко осем понятийни групи, сред които и следния комплекс значения: "женски детероден орган, орган на плодородието", "размножавам се, плодя се", "произход, начало, наследственост", "старост, остарявам", "баба, дядо; старшинство" (Бертагаев 1973). Макар че не е проучена в достатъчна степен, семантиката на жилището е сходна с тази на пещта/огнището и като развитие е тясно свързана с нея, което обаче не потвърждава хипотезата на Рацки. Доказателства могат да се открият и в българската традиционна култура, в която гробът често малко или повече фигуративно се означава като къща, дом, жилище на покойника (Вакарелски 1990, 125). Вакарелски описва и принасяне на кръвна жертва на предците, свързано с огнището (1990, 159), което навярно също е реминисценция на древното му символно съдържание. С други думи, връзките гроб/огнище/жилище и смърт/огън/пре[въз]раждане се вписват в този семантичен контекст и хронологичните смислови напластявания не го променят.

По различен начин стои проблемът с гробове, групирани в периферията на селището. Единственото селище в българските земи, където е представена такава ситуация обаче, Малък Преславец, не е проучено в достатъчна степен, за да се правят релевантни заключения. Все пак е очевидно, че още от ранния неолит тече процес на отделяне на гробното от жилищното пространство.

Пречистване на гробното съоръжение с огън. В археологическия документ няма категорични свидетелства за пурификация с огън на гробното съоръжение. Следи от пепел са регистрирани в два случая, по хромелен камък от женски гроб в Кърджали и в запълнителя на ямата от детски вторичен колективен гроб от пласт II в Караново. В рамките на Югоизточна Европа аналогични сведения са известни от Сервия в Западна Македония, Златара в Срем и Обре I в Далмация (Heurtley 1932, 230; Leković 1985, 159-161; Benac 1973, 347). В случая от западномакедонското селище на дъното на гробната яма е положен възрастен индивид, покрит с плътен пепелен пласт, над който следват отделни човешки кости. Най-вероятно известно време след първичното погребение гробната яма е била ритуално пречистена с огън, за да бъде извършено вторичното. Тънък спорадичен пласт пепел покрива дъното на "камерата" на "гробна конструкция В" от Златара, а около детски гроб от Обре I е установен трисантиметров пепелен пласт. Всички тези сведения очевидно подсказват извършване на ритуални действия, може би пурификационни. Възможно е и в примера от Караново да се касае за подобно опалване на гробното съоръжение, макар че за по-твърдо заключение са необходими далеч по-детайлни наблюдения, тъй като в конкретния случай присъствието на пепелта може да се обясни например с по-късното опожаряване на жилището.

Завършителни ритуални действия

Инхумация

При реконструкцията на първата фаза на обреда разгледах ритуалните действия, свързани с поставянето на мъртвия в позиция. Ще припомня само, че те могат да се извършат и при полагането му в гробната яма. Тук ще се спра само на ориентирането на тялото, посипването и/или полагането на червена охра в гроба и на въпроса за ритуално повреждане на предмети. Що се отнася до полагане на мъртвия настрани, по гръб, по корем или в седяща позиция, поставянето на гробен инвентар и затварянето на гробното съоръжение, археологически възстановим е единствено самият факт.

Ориентиране на тялото. Етнографските свидетелства представят различни възможни обяснения на модела на ориентиране. Отделни археологически проучвания свързват ориентацията на тялото със сезона на погребението (Gruber 1971; Saxe 1971). Някои автори смятат, че ориентирането следва изгрева и залеза на слънцето (S. Binford 1968). Като се основава на случай, в който е известен годишният сезон на погребението, Ю. Смирнов посочва за ориентир изгрева на луната през лятото (Смирнов 1991, 200). Структурният и корелативен анализ на неолитните гробни комплекси от българските земи не показва значими зависимости по отношение на ориентацията на погребаните. Това навежда на мисълта, че е възможно за ориентир да е избиран конкретен обект в селището или района му. Съществува вероятност ориентирането да е според лицето и погледа, а не според оста на тялото, както е прието да се отчита в археологическите изследвания - по традиция от много по-късни гробни контексти. Напълно реална и твърде вероятна е възможността ориентирането на погребаните да е продиктувано от съображения за целесъобразност: например от особеностите на конкретното селищно пространство. В рамките на целия регион на Анатолия и Югоизточна Европа рядко има големи серии гробни комплекси с унифицирана ориентация. Мелаарт например посочва, че в Чаталхьоюк главата на погребаните обикновено сочи към центъра на сградата, а краката - към стената (Mellaart 1967, 205), което косвено потвърждава "целесъобразната" хипотеза.

Посипване или полагане на червена охра. Следи от червена охра са регистрирани в три раннонеолитни комплекса от Ракитово, Чавдар и Самоводене. В два случая са погребани деца, в третия - стара жена. В гроба от Чавдар следи от охра са установени по бедрените кости, докато в другите два комплекса е налице посипване с парчета охра. В първия случай е възможно по костите да се е отложил оцветител от дрехите, но има вероятност да става дума за ритуално боядисване на тялото. Посипването с червена охра масово се среща в Предна Азия още в натуфийската култура и е известно от Хаджилар и Чаталхьоюк (Mellaart 1970, 102; 1975, 37). В района на Югоизточна Европа обаче не е толкова широко разпространено и се наблюдава само в Мунтения - Дудещи, Банат - Ченад[1], Трансилвания - Клуж и долината на Тиса - Сарваш Сапанош и Ендрьод-Варняи пуста (Comşa 1997, 19; Idem 1960, 85; Vlassa 1976, 89; Trogmayer 1969, 5-6), с други думи, не е представено в по-голямата част от Балканите.

Червената охра за пръв път се появява през мустиера в неандерталски гробове (Burland 1977, 57). Приблизително по същото време или малко по-рано съвременният човек Homo sapiens sapiens в Субсахарска Африка използва охра и постепенно я разпространява из целия свят. До известна степен древното символно съдържание на червената охра се изяснява от етимологията на старогръцката дума "хематит" - "кръвен камък". Охрата може би се е схващала като съживяващо средство (James 1963, 117; Idem, 1966, 201; Orphanidis-Georgiadis 1981, 227), а вероятно се е използвала и за лекарство, както днес при някои африкански племена, според които тя спира кървенето на раните и лекува ухапвания от змии. Друго тълкуване на червената охра в гробен контекст е предположението, че тя защитава най-уязвимите членове на обществото, например младите жени и децата, и тъкмо затова се поставя при мъртвите, които се нуждаят от колкото може по-голяма защита, за да достигнат света на душите (Yakar 1991, 324, 334). Ф. Мей предлага по-практична причина за присъствието на охра в гробовете: според него тя се използва, за да премахне миризмата на тлен. Тъй като това не обяснява целите парчета охра, Мей допуска, че се касае за съчетание от целесъобразност и символна функция (May 1986, 203-204).

Както вече стана дума, червеният цвят е символ на Богинята-майка, с която тясно са свързани религиозно-митологичните представи за смъртта. Особено показателен за това е примерът с централноанатолийската селищна могила от предкерамичния неолит Ашъклъ, където в помещение от т.нар. светилищен комплекс с боядисани в тъмночервено стени са открити два двойни гроба (Esin 1996, 38). Широкото разпространение на охрата вероятно е причина за разнообразната ѝ семантична натовареност, но очевидно в основата ѝ стои цикълът на живота и смъртта, над който господства Богинята. Присъствието на червена охра в женския и детските гробове от Чавдар, Ракитово и Самоводене напълно се вписва в този символен контекст. Показателно е, че в аналогичния на ракитовския гроб комплекс от Тел Хазна II също са регистрирани парчета червена охра (Мунчаев и др. 1993, 27-28). Тук също трябва да припомня случая

---

[1] Стратиграфската позиция и следователно датирането на този комплекс са съмнителни. Вж. М. Garašanin 1956, 210.

от Кърджали: в дланта на погребаното дете е положено червено камъче, което вероятно смислово кореспондира с посочените примери.

Ритуално повреждане на предмети. В повечето неолитни гробове се открива голям брой фрагменти от керамични съдове. Обикновено се приема, че те случайно попадат в гроба заедно със запълнителя на ямата - пръст от културния пласт. Възможно е също обаче това да е проява на ритуално повреждане на предмети, добре познато на изследователите на погребалните обреди (вж. напр. Wiesner 1938, 164-165; Grinsell 1961; Mellaart 1975, 131; Orphanidis-Georgiadis 1981, 229). От друга страна, както посочва П. Ъкоу, ритуално унищожените преди погребението гробни дарове естествено не могат да се регистрират археологически (Ucko 1969, 266). Практиката на ритуално разбиване на керамични съдове обсъжда например Я. Маккай, но като опозиция на кръвните жертвоприношения в културата с линейно-лентеста керамика (Makkay 1983). Факт е, че от неолитен гробен контекст в българските земи не е известен нито един пример, който недвусмислено да свидетелства за такава ритуална практика.

Ритуални действия след инхумацията. Единствените следи от ритуални действия след инхумацията навярно са мидените черупки върху някои гробове в Малък Преславец. Логично обяснение е те да са останки от ритуални погребални угощения или мидите да са оставени като дар за погребаните.

Реконструкция на обредите по гробове, съдържащи отделни човешки кости

Както стана ясно от предишната глава, от българските земи са известни скелетни останки в неанатомичен ред от 8 селища: Караново, Азмак, Казанлък, Ясатепе, Слатина, Кремиковци, Овчарово-горага и Малък Преславец. С голяма степен на сигурност за затворени комплекси може да се говори в шест случая: един раннонеолитен и един къснонеолитен гроб от Караново, които съдържат черепи и дълги кости от голям брой индивиди, в първия случай - деца, а във втория - възрастни и деца; един раннонеолитен гроб от Азмак, съдържащ керамичен съд с черепи и дълги кости; един къснонеолитен гроб от Казанлък, където в яма с кости от “големи животни”, волски рог и долен хромелен камък е открит череп; един къснонеолитен комплекс от Ясатепе, където разнородните кости, принадлежащи на млад мъж - части от фемур, тибия и теменна кост - вероятно предполагат елемент на преднамереност; и един раннонеолитен комплекс от Слатина, където под пода на жилище е открита лява половина от мъжка мандибула. Ето защо в реконструкцията ще се основавам главно на тях, но ще използвам останалите случаи от Казанлък, Слатина, Кремиковци, Овчарово-горага и Малък Преславец в рамките на цялостното разглеждане на проблема.

Подготвителни ритуални действия

ПОДГОТВЯНЕ НА ТЯЛОТО

Екскарнация и/или трупоразчленяване. Присъствието на отделни кости в праисторическите селища отдавна привлича вниманието на специалистите. Рядко обаче има достатъчно сведения за археологическия контекст и особеностите на скелетните останки, които да позволяват напълно аргументирано разчитане на археологическия документ. Малкото случаи, в които целите палеоостеологични ансамбли от селищата са събирани и подлагани на съвременни анализи, демонстрират възможностите на интердисциплинарния подход. Такъв систематичен анализ предлага например Й. Петраш, който разглежда примери от средноевропейския неолит. Като разделя скелетните останки на единични кости, кости, откривани почти в анатомичен ред, и артикулирани скелети (обр. 4.8), той стига до заключението, че разпространението на единичните кости из целите селища не е изключение, а характерно явление за културата с линейно-лентеста керамика и вероятно изобщо за льосовите селища на средноевропейския неолит. Въз основа на данни като следи от зъби на хищни животни и от рязане по костите, Петраш извежда съществуването на многостепенни погребални обреди, практикувани успоредно с първичната инхумация и кремацията (Petrasch 2000). В литературата широко е дискутиран и проблемът за канибализма в ранноземеделското общество, но до този момент липсват каквито и да било

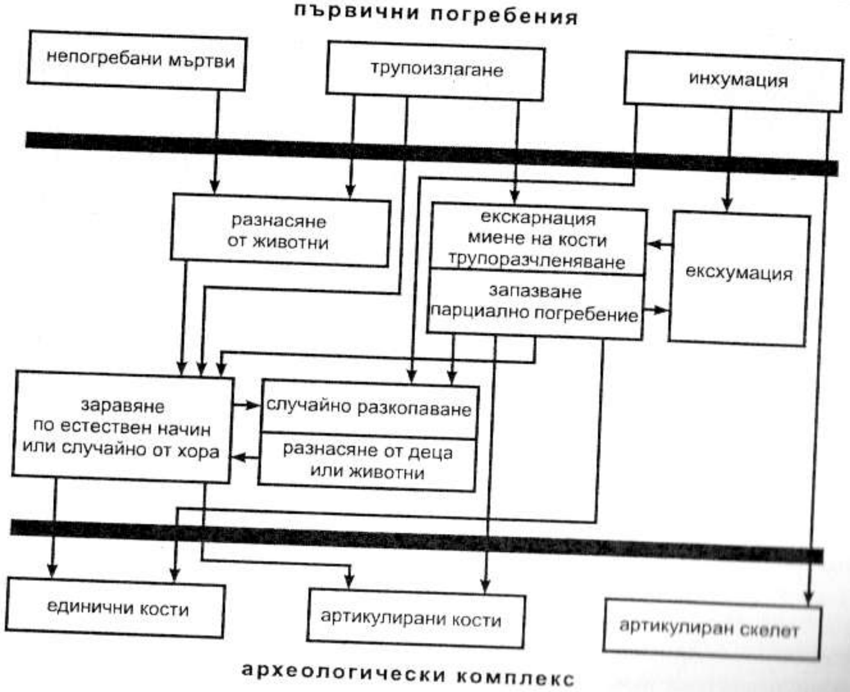

Обр. 4.8 Формиране на гробния комплекс (по Petrasch 2000).
Fig. 4.8 Formation of the burial complex (after Petrasch 2000).

убедителни доказателства, напротив, всички свидетелства показват, че не е практикувана дори ритуална антропофагия (вж. напр. Villa 1992; Villa et al. 1988; Byrd, Monahan 1995).

Погребалният обред, при който окончателният археологически резултат е гробен комплекс, съдържащ отделни кости или цели, но дезартикулирани скелети, обикновено се определя като вторично погребение или реинхумация на екскарнирани скелетни останки. Съществуват обаче две възможности: телата да бъдат разчленени след настъпване на физическата смърт, но преди окончателното им разлагане или поне по време на неговите начални фази, които започват до шест дни след настъпване на смъртта, и полагане след първоначална екскарнация или освобождаване на костите от меките тъкани. Тези алтернативи водят началото си от средния палеолит и широко са дискутирани в праисторическата, културно- и физикоантропологическата литература (вж. напр. Bloch 1971). Подробен анализ на трупоразчленяването предлага Ю. Смирнов (Смирнов 1991, 202-205), който извежда форми като разсичане, ампутиране, разчленяване, отделяне на долната челюст, отделяне на основата на черепа и т.н. Методите за екскарниране също са разнообразни: предварително погребване в земята - първично погребение (Hertz 1907), декарниране - механично отрязване на тъканите (Смирнов 1991, 203), оставяне на тялото на птици и насекоми (Mellaart 1975, 101) и пр.

В посочените 6 случая от българските земи най-вероятно е да се касае за екскарниране, макар че и декарнирането и трупоразчленяването не могат да се изключат. Същото е в сила за черепите и мандибулите от останалите неолитни селища.

Проблемът за екскарнирането през неолита на Югоизточна Европа и Анатолия до голяма степен се осветлява от находките в Чаталхьоюк и на първо място от стенописите и свързаните с тях гробни контексти. Въпреки съмненията около достоверността на някои публикувани през десетилетията след разкопките на двете могили сведения (вж. обстойния обзор на този въпрос в Mallet 1990; 1992), автентичността на всички релевантни изображения и данни е безспорна. На първо място това е полихромният стенопис на северната стена на "светилище" VI.B.1 (обр. 4.9a-b). Изображението е дълго около 1.0 и високо 0.71 м. То заема най-долната част на стената и представя няколко човешки черепа и кости под архитектурна фасада. Разделените със стълбове четири двускатни покрива са нарисувани с червена и бяла боя върху бежова повърхност. Мелаарт основателно интерпретира стенописа като погребални постройки-костници от плет или тръстика, в които са полагани мъртвите за първата фаза от погребалния обред, процеса на екскарнация, както предполагат човешките черепи и кости отдолу. Той смята, че кръстовете, които увенчават покривите, вероятно са стилизирано изображение на кръстосаните снопи тръстика, и дава за пример съвременни тръстикови постройки от блатистите райони край ез. Ебер на северозапад от Коня, а също изображенията на тръстикови колиби в преддинастическото египетско изкуство и тръстиковата архитектура на арабите в южен Ирак (Mellaart 1967, 65-66, Pl. 8, Fig. 44). Въз основа на Мелаартовите предположения и новите находки от Чаталхьоюк, които напълно потвърждават неговата хипотеза, археологическият илюстратор на подновените разкопки предлага отлична графична реконструкция на гробните постройки (обр. 4.10).

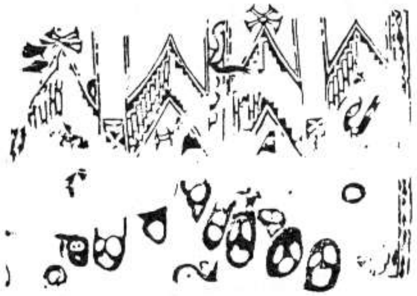
a

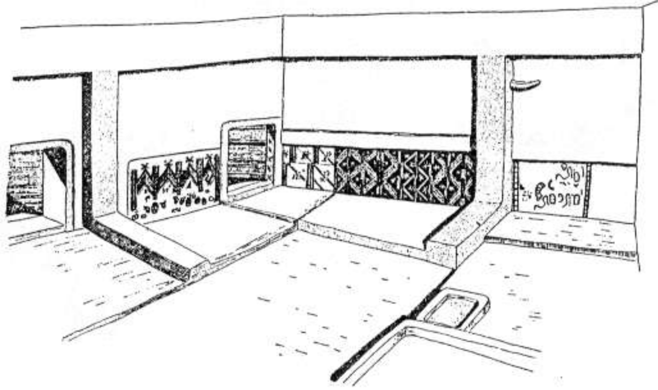
b

Обр. 4.9 Чаталхьоюк, VI.B.1: a) полихромен стенопис на северната стена (по Mellaart 1967); b) реконструкция на северната и източната стена (по Mellaart 1964).
Fig. 4.9 Çatalhöyük, VI.B.1: a) a polychrome mural on the northern wall (after Mellaart 1967); b) a reconstruction of the northern and eastern walls (after Mellaart 1964).

Смислово свързани с този стенопис са серия от изображения в три "светилища" от нива VII-VIII. Те илюстрират вече споменатата първа фаза от неолитните погребални обреди в Чаталхьоюк и представят фигури на лешояди, които нападат човешки тела. Най-ранно е изображението от източната стена на "светилище" VIII.8 (обр. 4.11). Две големи черни птици нападат много по-дребен човек, който според колоритното описание на Мелаарт, "яростно размахва прашка", може би за да ги пропъди от безглавата фигура - труп,

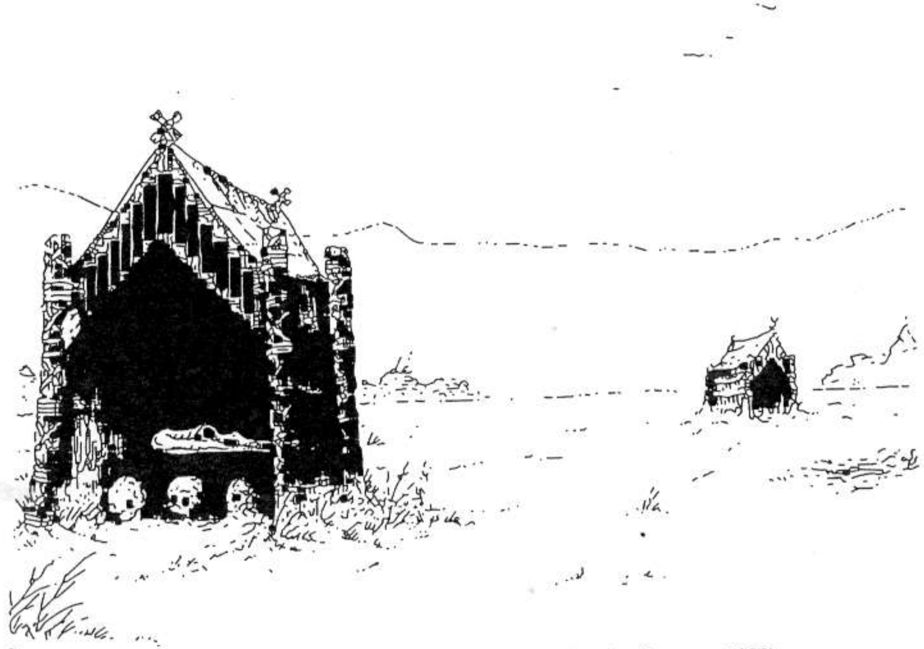

Обр. 4.10 Чаталхьоюк, реконструкция на гробните постройки (по Swogger 1998).
Fig. 4.10 Çatalhöyük, a reconstruction of the burial structures (after Swogger 1998).

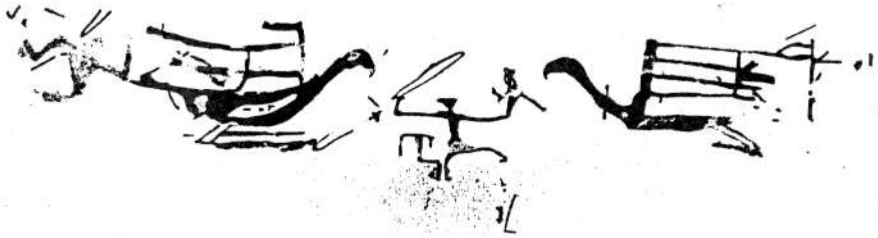

Обр. 4.11 Чаталхьоюк, VIII.8, източна стена (по Mellaart 1964).
Fig. 4.11 Çatalhöyük, VIII.8, eastern wall (after Mellaart 1964).

- лежаща от дясната му страна. В лявата си ръка човекът държи предмет, напомнящ на палица. Долната част на стенописа е унищожена от влага. Второто изображение е на северната стена на "светилище" VII.21 (обр. 4.12a-b) и представя напълно запазена сцена с два лешояда над безглава човешка фигура. След ъгловия стълб започват други криле, което показва, че сцената най-вероятно е била повторена, но само с един лешояд, тъй като вратата не оставя място за втори. В тази сграда цялата сцена е нарисувана с червеникаво-кафява боя на бял фон. Мелаарт обръща внимание на краката на птиците: според него са изобразени човешки крака, което го кара да смята, че се касае за костюмирани хора и че цялата сцена всъщност представлява погребален обред, като привежда за доказателство откритите в постройката четири човешки черепа. Общо на северната и източна стена на "светилище" VII.8 са изобразени най-малко седем лешояда с разперени криле, разкъсващи шест безглави човешки фигури (обр. 4.13a-b). Както посочва разкопвачът, безглавите хора може би представляват условен начин за изобразяване на мъртъвци. Откритите гробове под тази "вдъхваща ужас" сцена се характеризират с анатомичен ред, така че явно нямат непосредствена връзка с изображенията. Труповете от стенописите са в позиции, каквито се откриват в гробовете, или свити наляво, или изпънати (Mellaart 1967, 166-167).

Напълно естествено е лешоядите, които очевидно играят съществена роля в реалния процес на екскарнация, да заемат особено място в религиозно-митологичните представи на древните земеделци (Wunn 2001, 111) и съответно да присъстват в ритуалните действия на погребалния обред. Те, изглежда, са свързани с Богинята-майка в аспекта й на повелителка на смъртта, но най-вероятно не като нейни символи, както смята Мелаарт (Mellaart 1964, 64), а като нейни атрибути. За това може да се съди по комплекса в "светилище" E.VI, на чиято източна стена вдясно от бичата глава са моделирани две боядисани в червено - свещеният цвят на Богинята - женски гърди. Вместо зърна в тях грижливо са оформени отвори, от които стърчат клюнове, тъй като в гърдите са вградени цели черепи на грифонови лешояди (Gyps fulvus), най-големите анатолийски лешояди, които достигат височина над 1.0 м. В яма под платформата пред бика и гърдите са открити човешки кости в извънанатомичен ред (Mellaart 1963, 70, Fig. 15).

Лешоядите са свещени птици на египетските богини Хатор и Мут, тясно свързани с прехода на душите в отвъдния свят и с раждането, и може би - поне Мут - хипостази на Изида. От друга страна, при повечето народи от древността човешката душа се мисли като птица (Лосев 1957; Соколникова 1972). Твърде

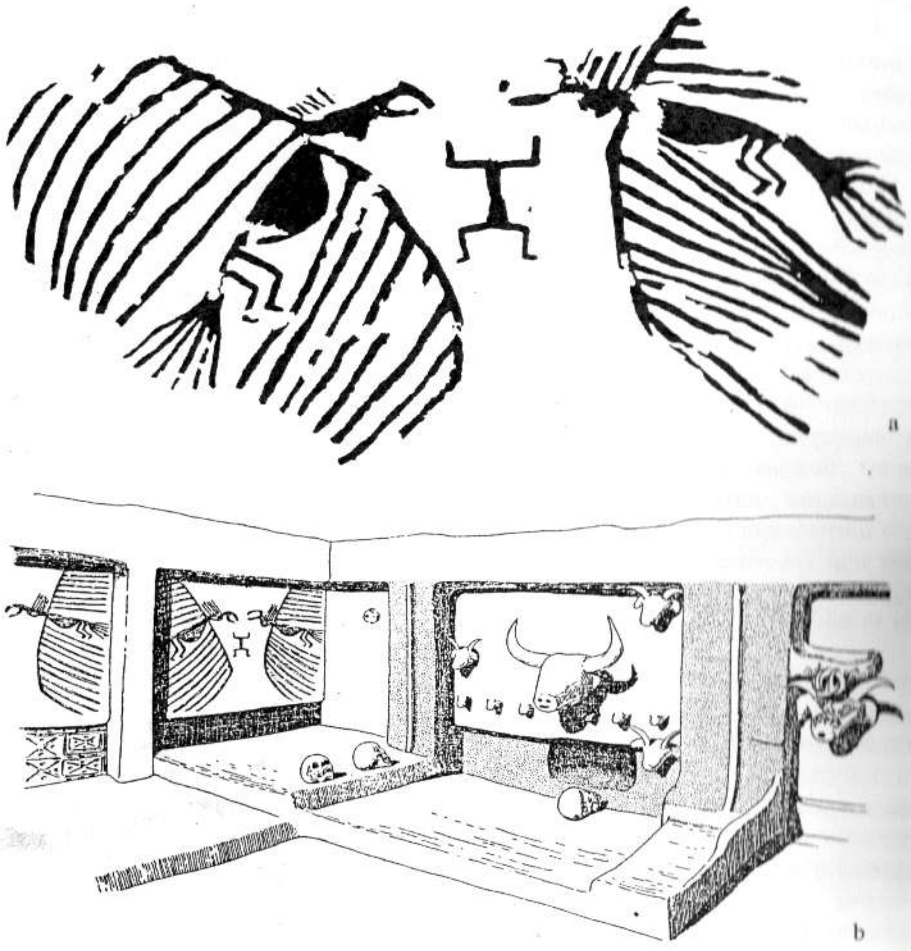

Обр. 4.12 Чаталхьоюк: a) VII.21, северна стена; b) VII.21, реконструкция на източната и част от северната стена (по Mellaart 1964).
Fig. 4.12 Çatalhöyük: a) VII.21, northern wall; b) VII.21, a reconstruction of the eastern and part of the northern wall (по Mellaart 1964).

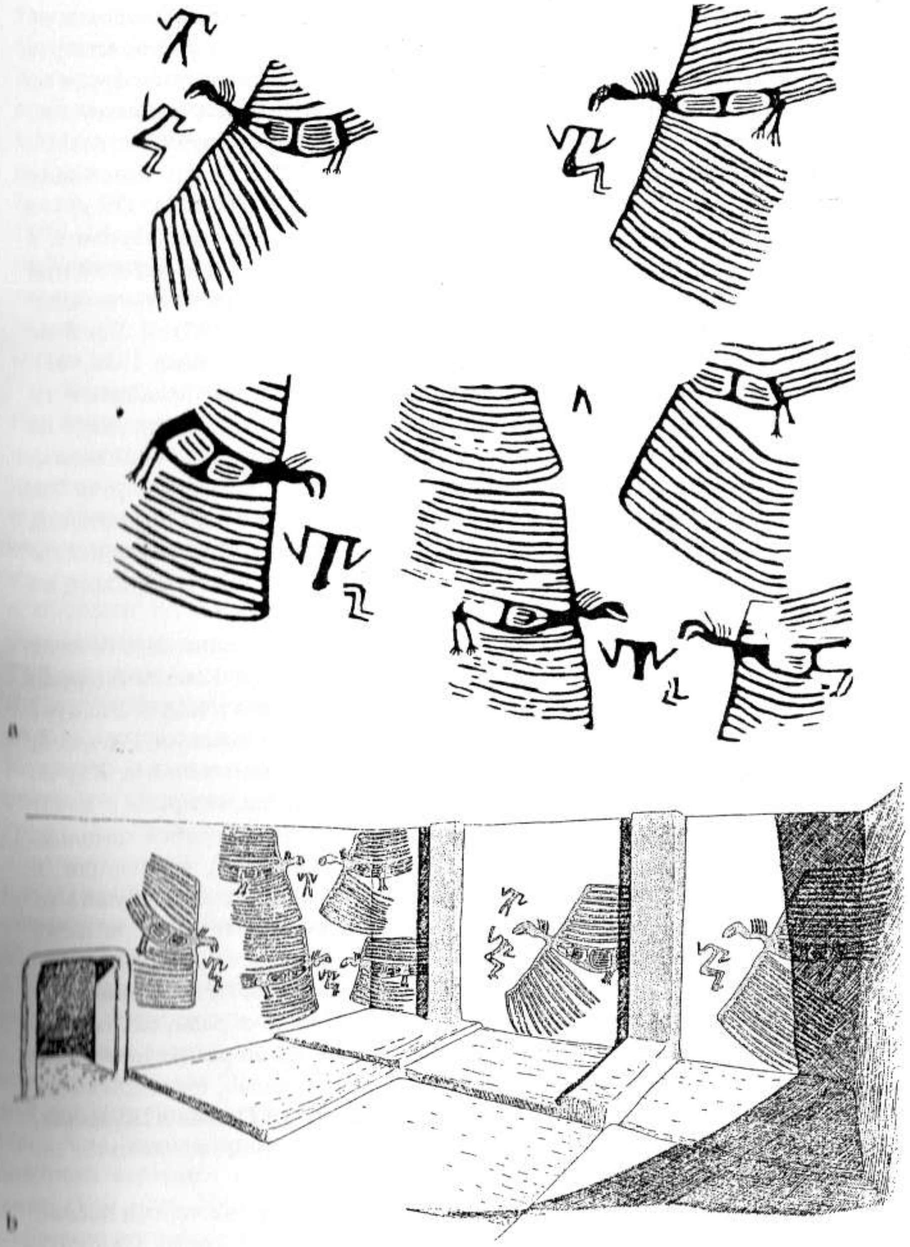

Обр. 4.13 Чаталхьоюк: a) VII.8; b) VII.8, реконструкция (по Mellaart 1964).
Fig. 4.13 Çatalhöyük: a) VII.8; b) VII.8, a reconstruction (after Mellaart 1964).

е показателно, че в древен Египет обозначават душата с йероглиф, изобразяващ птица с човешка глава. В персийския език думата "murgh" едновременно означава "птица" и "душа" (Gattiker, Gattiker, 1989). Една от латинските думи за гроб, "columbarium", означава и "гълъбарник". По данни на В. Проп (1986) в митовете на много народи по света съществуват представи за това, че птиците са душите на мъртвите или пренасят душите в отвъдния свят. Във Вавилон например мъртвите се изобразяват като птицеподобни същества (Борейко, Грищенко 1999). Това вярване пряко се отразява в откъса от седма плоча на "Епос за Гилгамеш", в който се описва преходът на един от героите от света на живите в отвъдния свят: "... човек се зададе - а лицето му мрачно, // в лицето приличаше на буревестна птица, // с крила като нея, с нокти орлови... // Докосна ме, в птица и мене превърна, // и птичи крила на раменете ми сложи: // погледна ме той, отведе ме в мрака - // в дома на Иркала, // в дома, в който няма светлина за очите, // в дома, в който с пепел и с глина се хранят, // в дома, в който носят крила, а не дрехи..."[1] Схващането за душата като птица е широко отразено и в българската народна култура (Вакарелски 1990, 33).

Следователно е напълно възможно и изобразените на чаталхьоюкските стенописи лешояди да представляват духовете на предците, които взимат/посрещат душата на новия мъртвец. Без да извеждам конкретен архетип, тук отново съм склонен да допусна, че става дума за многопластова символика, резултат от развитието на религиозно-митологичните представи, свързани с Богинята-майка и смъртта. В потвърждение на коректността на тези културни екстраполации може да се привлече иконографията на моделираните върху дръжки на късноенеолитни похлупаци от Тракия антропоорнитоморфни глави, които вероятно изобразяват духове-охранители (Nikolov 2002).

Подготвяне на гробно съоръжение

Конкретни данни за гробно съоръжение в случаите на погребване на скелетни останки в неанатомичен ред няма. Вероятно става дума за ями, следи от които не са регистрирани. Два от комплексите, от Караново и Слатина, са разположени под подове на жилища, като във втория случай жилището е изградено след погребването. Очевидно обредът се свързва с жилището. Тук няма да се спирам на този факт, тъй като вече го интерпретирах при реконструкцията на обредите по гробове, съдържащи скелети в анатомичен ред. Въпреки очевидните разлики, семантиката на гробната яма и нейното разположение остава непроменена.

---

[1] Пр. Г. Крумов.

Завършителни ритуални действия

Инхумация

В 4 български селища са открити 11 черепа, части от черепи или мандибули - Казанлък, Слатина, Кремиковци и Малък Преславец. В находките от Слатина и Казанлък са в достатъчно сигурен гробен контекст. Както вече отбелязах, в първия случай става дума за лява половина от мандибула, положена под пода на жилище, а във втория - за яма с човешки череп, положен наред с животински кости и хромелен камък.

Отделни, главно детски мандибули се откриват, при това много често, още от палеолита и следователно практиката на погребване на долни челюсти се появява успоредно с появата на погребалните обреди въобще (Смирнов 1991, 205). Култът към черепа и мандибулата има изключително дълготрайна традиция, която намира отражение и през по-късните праисторически епохи (Bienert 1991; Nissen et al. 1991, 17-19). В ранноземеделските общества тази практика за пръв път е регистрирана към края на IX и началото на VIII хил. пр. Хр. в левантийския предкерамичен неолит А. Според В. Альокшин след 5700 г. пр. Хр. обичаят изчезва и се запазва само в Южна Турция, по ливанското крайбрежие и в Северозападен Ирак, където се регистрира в раннохалафски паметници. Разцветът на халафската култура съвпада с пълното изчезване на този обичай от култовата практика на ранноземеделските общности в Предна Азия (Алекшин 1994, 60).

В предкерамичния пласт в Йерихон (Тел ес-Султан) К. Кениън открива материални останки от обред, включващ изваждане на черепи от гробовете дълго след изтляването на плътта. Това се отнася както за първичните, така и за вторичните гробове, като при първичните се внимава да не се наруши анатомичният ред на посткраниалните кости. В културния пласт на Йерихон са открити 33 отделни и 12 групи черепи (Kurth, Röhrer-Ertl 1981, 433-435). На два черепа от Айн Газал и на един от Атлит са установени следи от оръдията, с които са отделени последните тленни останки (Rollefson, Simmons 1984; Rollefson et al. 1989; Hershkowitz 1990). Практиката на отделяне на черепите след първичното погребение получава може би най-ярката си изява в Чайоню, Югоизточна Анатолия. В две постройки в селището, "Сградата с черепите" и "Сградата с мозайките", са открити черепи от голям брой индивиди, и в подземни помещения, и в ями под подовото ниво (Özbek 1988; Aurenche, Calley 1988; Özdogan, Özdogan 1989, 70-72; вж. също Çambel 1981, 532-534). Според У. Ширмър тези комплекси свидетелстват за практикуване на човешко жертвоприношение, тъй като по полираната каменна плоча в най-южното помещение на Сградата с черепите имало следи от човешка и говежда кръв, съхранена като хемоглобинови кристали (Loy, Wood 1989). По конвексния каменен ръб на ямата в североизточния ъгъл на Сградата с мозайките, както и по каменната плоча с релефно човешко лице, също били регистрирани такива следи (Schirmer 1990, 382-384; Pardo Mata 1999). Заключенията на Ширмър за принасяне на човешки жертви обаче не се споделят от другите разкопвачи на селището, според които следите от животинска и човешка кръв предполагат, че на това място са принасяни в жертва животни и е отделяна главата от трупа на мъртвите (Harmankaya et al. 1997). Според Я. Якар, ако изобщо е съществувало в неолитното анатолийско общество, човешкото жертвоприношение говори за дълбоко вкоренени религиозно-митологични представи, изискващи редовното заплащане на тази висока цена (Yakar 1991, 310-311). От друга страна, Альокшин предполага, че ранните земеделци използват черепите в обред, включващ символите на мъжкото и женското начало, и конкретно при сеитбата, обред, който символизира брачно сношение и представлява един от най-ранните примери на хиерогамия (Алекшин 1994, 64-65). Е. Джеймс не изключва и практикуването на ритуална антропофагия (James 1958, 31). И. Вун приема тези находки за останки от домашен култ към предците и ги свързва с бичите рога, които според нея са доказателство за практикуване на кръвно жертвоприношение в рамките на погребалния обред в Чаталхьоюк. Впоследствие според нея човешкият череп и рогата на принесения в жертва бик стават част от "домашното обзавеждане" като символ на смъртта на индивида (Wunn 2001, 112). Находките на отделни човешки черепи в средноевропейската ранонеолитна култура с линейно-лентеста керамика разглежда Й. Оршидт, но без да стигне до конкретни заключения (Orschiedt 1998, 40-41).

Отделни човешки черепи и мандибули се откриват и в неолитните селища в Егея и Югоизточна Европа: Айос Петрос, Лепенски вир, Копанч-Жолдош таня, Котацпарт-Вата-таня и Ендрьод 119 в долината на Тиса и Кърча-Виадукт в Олтения (Efstratiou 1985, 353; Срејовић 1969, 164-165; Trogmayer 1969, 5-6; Makkay 1992, 134; Nica 1996, 29). Особено важен тук е комплексът от Кърча, където в голяма овална яма са били положени три черепа, покрити с пласт животински кости, тъй като е аналогичен на късонеолитния гробен комплекс от Казанлък, съдържащ череп, кости от "големи животни", волски рог и хромелен камък. В специфичния си археологически контекст мандибулата от Слатина няма синхронни югоизточноевропейски паралели и по-скоро може да се свърже с вече обсъдените находки от левантийския предкерамичен и раннокерамичен неолит и особено с аналогичния комплекс от мезолитния пласт в Лепенски вир (Srejović 1972, 118-119). Като примери за обреди, свързани с изваждане на черепа дълго след погребението, могат да се разглеждат двата скелета без черепи от късонеолитните пластове в Караново, принадлежащи на млад индивид и възрастна жена. Аналогичен е гробът от Гривац в Шумадия, където в най-долния пласт е открит скелет на възрастен мъж, положен по корем. Черепът липсва (Minichreiter 1998-1999, 9).

Успоредно с тази практика е регистрирано погребване на черепи заедно с отделни посткраниални, главно дълги кости и на единични кости. Гробните комплекси са както индивидуални, така и групови. Към първата категория се отнасят случаи от раннонеолитните селища Малък Преславец, Слатина, Ваксево и Овчарово-гората и от къснонеолитните пластове в Ясатепе и Казанлък, а към втората - от раннонеолитния пласт в Азмак, раннонеолитния и къснонеолитния пласт в Караново. В Егея и Югоизточна Европа такива случаи са известни от Сервия в Западна Македония, Полина-Благотин и Винча в Метохия, Обре I в Далмация, Доня Браневина в Бачка, Трестиана в Молдова и Гура Бачулуй в Трансилвания (Heurtley 1932, 230; Minichreiter 1999, 12; Васић 1932, 26; 1936a, 182; 1936c, 73, 107; Benac 1973, 350-359; Karmanski 1979, 18; Popuşoi 1992; Lazarovici, Maxim 1995). Най-близък до комплексите от Караново е примерът от Продромос, Западна Тесалия, където под пода на голямо жилище от отнасящия се към култура Протосескло пласт е открит гроб, съдържащ три последователни пласта дезартикулирани скелетни останки най-малко на 11 индивида (Χουρμουζιαδης 1971, 175).

Терминът “вторично погребение” е подходящ за обозначаване на обред, при който окончателното погребване е заключение поне на двустепенен процес, чиято начална фаза може да бъде излагане на тялото, временно погребение или друг от вече обсъдените начини за екскарниране. Следователно вторичното погребение предполага значителен период между настъпване на смъртта и окончателното погребване. Разработеният от Бинфорд и по-късно доразвит от Тейнтър (L. Binford 1971; Tainter 1975) принцип на разхода на усилия е обобщен по следния начин: “По-високият социален ранг на починалия кореспондира с по-голям разход на усилия по ритуала” (Tainter 1978, 125). Тъй като раннонеолитният гроб от Караново е детски, къснонеолитният - на индивиди от различни полово-възрастови групи, а този от Слатина - на млад мъж, съответно статусите им също са различни. Останалите детски гробове в Караново съдържат артикулирани скелетни останки. Вариането на обредите очевидно се дължи на статусна диференциация в самата детска възрастова група. При липсата на достатъчно точни данни признакът, на който се основава делението, остава неизвестен. Най-вероятно става дума за преминаването на някакъв род инициация. В законите на Ману например има параграф, определящ специален погребалéн обред за непреминали инициация деца (Manu Samhita: V, 58). Данни за подобно отношение представя и Дж. Фрейзър (Фрейзър 1989, 336). В случая от Слатина не може да се каже повече, освен констатирането на високия относителен социален статус на погребания. Тази констатация обаче е сигурна и доказателство за това е изграждането на жилище непосредствено след инхумацията. Що се отнася до къснонеолитния групов гроб от Караново, той със сигурност не може да принадлежи на “убити обитатели” на селището. Наистина, такива примери не са непознати. От късната култура с линейно-лентеста керамика например е известен масов гроб на 34 убити мъже и жени (Veit 1996, 209). В този и други аналогични случаи обаче става дума за първични погребения, докато човешките кости от карановския комплекс не са в анатомичен ред, както всъщност потвърждава самият разкопвач. Това означава предварителна фаза на екскарнация и вторично събиране на скелетните останки в яма, изпълняваща функцията на костница. Въпросът може да се доизясни единствено след евентуално разкриване на други вторични групови гробове и след попълване на информацията относно възрастта на погребаните индивиди, точната археологическа ситуация и пр. Без детайлно изследване на остеологичния материал и без данни за точния брой на индивидите, чиито скелетни останки са били обект на вторично погребение, както и без наличието на съответните стратиграфски наблюдения като в комплекса от Продромос, не е възможно да се съди за продължителността на традицията. Не подлежи на коментар и въпросът дали следите от пепел, споменати в информацията на В. Миков за раннонеолитния комплекс, са резултат от по-късното опожаряване на жилището или например от пурификация с огън на гробното съоръжение в рамките на самия погребален обред.

Реконструкция на обредите по кремирани скелетни останки

Както посочих в Глава II, в жилище от раннонеолитния пласт в Азмак Г. И. Георгиев открива голям керамичен съд, съдържащ горели детски кости. Комплексът най-вероятно е бил разположен в яма под пода, въпреки че в единствения запазен за него източник, публикувания през 1972 г. план на жилището, това не е ясно обозначено (Georgiev 1972b, fig. 4). Макар и изолиран в българските земи, този случай не е уникален в рамките на Югоизточна Европа. Гробове с кремирани човешки скелетни останки са известни от късонеолитните пластове в пещерата Алепотрипа, късностарчевския пласт във Винча, късонеолитния пласт във Връшац, фаза II-III в Гура Бачулуй в Трансилвания и отнасящото се към култура Кьорьош селище Горжа I в долината на Тиса (Παπαθανασοπολος 1971, 24; Васић 1936а, 182; M. Garašanin 1956, 209; Milleker 1938, 166; Lazarovici, Maxim 1995, 186-187; Makkay 1975). Изследван е само остеологичният материал от егейското селище - и в двата случая кремираните останки принадлежат на деца. Формално комплексите от Винча, Връшац и Горжа са аналогични на азмашкия: калцинираните кости са положени в керамичен съд.

Най-характерни обаче са примерите на погребване на кремирани скелетни останки от две източнотесалийски селища, Суфли Магула и Платия Магула Зарку (Γαλλις 1975, 257-258; Gallis 1996, 172-173). В Суфли Магула овъглените скелетни останки са полагани в кръгли ями с гробен инвентар, който се състои от ритуално счупени монохромни керамични съдове и по един грубо изработен миниатюрен съд. В най-голямата гробна яма са открити овъглени кости от няколко индивида наред с малък хромелен камък. В пласта, отнасящ се към култура Протосескло, общо са проучени 29 гроба и две "крематорийни ями", които са малко по-големи от гробните. На юг от селището са открити 7 съда с овъглени скелетни останки, които се отнасят към фаза Цангли-Лариса на култура Димини.

На по-малко от половин километър от Платия Магула Зарку е открит некропол от фаза Цангли-Лариса с над 70 гробни комплекса, които съдържат кремирани скелетни останки, поставени в керамични съдове и покрити с друг съд, в един случай зооморфен. Гробните ями са оградени с камъни или съдовете са положени върху пласт камъчета. Като гробен инвентар е полаган и по един по-малък съд. К. Галис отбелязва, че костите от Платия Магула Зарку са горели повече, отколкото в Суфли Магула.

По-различен е случаят с двете вече обсъдени кьорьошки селища Сайол-Фелсьофьолдек и Солнок-Санда-Теньосигет в долината на Тиса, където кремацията всъщност представлява не предварително, както в останалите примери, а завършително ритуално действие. Тъй като при реконструкцията на обредите по гробове, съдържащи скелети в анатомичен ред, разгледах и проблема за символиката на този обред, тук няма да се спирам на него.

В археологическата литература е широко разпространено мнението, че актът на кремиране редуцира наличната информация за погребалните обреди от миналото, особено данните за човешките останки. Слабо проучените кремирани кости и останки от погребални клади обаче запазват достатъчно сведения за ритуалните действия, които предшестват, придружават и следват полагането на кремираните кости и гробния инвентар. Археологическото проучване на гробове, съдържащи кремирани скелетни останки, в много отношения се смята за второстепенно по отношение на "по-осезаемите" сведения за инхумациите. Физикоантропологичните изследвания се съсредоточават само върху изгарянето на тялото, докато археологическите публикации се концентрират главно върху типовете керамични съдове и гробен инвентар, без да интерпретират свързаните с полагането на останките погребални обреди - поредица от ритуални действия, в които кремирането и полагането на останките представляват съвсем малка част.

Като ритуална практика, кремирането е известно още от късния палеолит, но костите често са само повърхностно обгорени (Binant 1991, 145-146). Разпространена е и в епипалеолитни селища, но много рядко: пещерното селище Кебара в Леванта, Белдиби в Югоизточна Анатолия, Франхти и Власац I (Bar-Josef 1987, 229; Bostanci 1959, 147; Angel 1969, 380; Cullen 1995; Srejović, Letica 1978, 149). Възможно е обаче отделните горели човешки кости да не са разпознавани и да са събирани заедно с животинските, както показва примерът от Франхти, където след грижливо пресяване на терена и анализ на палеозоологическия ансамбъл са регистрирани останки от 28-34 индивида (Cullen 1995, 274).

Погребалните обреди, при които тленните останки се кремират и изгорелите кости и пепел се погребват в земята, се интерпретират различно: като средство за пречистване, начин за освобождаване на душата от тялото и т.н. И. Вун смята, че гробните комплекси от Платия Магула Зарку и Суфли Магула са ясен индикатор за вярване в съществуването на душа, която се отделя от земната си обвивка чрез процеса на изгаряне и по този начин се улеснява преминаването ѝ в друга екзистенциална форма (Wunn 2001, 134-136). Тезата за връзка между погребването на кремирани останки и вярата в "съществуване, освободено от материалния живот, при който духът е окован в тялото", поддържат и Г. Лазарович и З. Максим (Lazarovici, Maxim 1995, 395-396). Не мога да се съглася с твърдението, че този погребален обред е резултат от детайлизирането на представите за отвъдното, тъй като вече посочих, че той се появява доста по-рано. По-скоро кремирането и погребването на изгорелите останки се мисли в същия религиозно-митологичен контекст, в какъвто и трупополагането в свита позиция, но в аспект, по-тясно свързан с огъня, символна връзка, която разгледах при реконструкцията на обредите по гробове, съдържащи скелети в анатомичен ред. В подкрепа на това заключение може да се приведе фактът, че в повечето случаи кремираните останки са поставени в керамичен съд, чиято семантична натовареност вече изясних. От друга страна, присъствието на хромелен камък в най-голямата гробна яма в Суфли Магула допълнително насочва към връзката Земя–плодородие–раждане–смърт.

По-неясен остава въпросът за успоредното практикуване на първична, вторична инхумация и погребване на кремирани останки. Етнографските данни сочат, че това дали един индивид да се изгори, или инхумира зависи от ролята и статуса му в обществото, а също - и може би главно - от специфичните обстоятелства на смъртта му (MacLeod 1925, 133; Bendann 1930, 55-56). Комплексът от Азмак съдържа детски кости, но липсата на физикоантропологична информация за аналогичните случаи от Югоизточна Европа не позволява конкретни изводи.

Накрая ще се спра на твърдението на А. Орфанидис-Георгиадис, според която случаите на погребване на кремирани останки в отделните райони не са свързани помежду си, а обредът независимо се е появил и развил успоредно с инхумацията (Orphanidis-Georgiadis 1981, 223). Както вече стана ясно, кремацията води произхода си още от късния палеолит, а и развитието ѝ не може да се разглежда изолирано само в границите на една или друга праисторическа епоха. Формалните сходства на гробните комплекси очевидно показват известно единство на ритуалните действия и вероятно, поне отчасти, на стоящите в основата им религиозно-митологични представи.

Както основателно посочва още в края на 50-те години на XX в. Е. Джеймс, "култът към мъртвите" е тясно свързан с "култа към плодородието" и често се слива с него по отношение на мит, ритуал и символика (James 1958, 139). От друга страна, материалните останки от неолитните погребални обреди са толкова хетерогенни, че различните прояви и аспекти на ритуала не могат да се схематизират в елементарна стройна система. Съвременният стремеж към търсене на рационална аргументация не е в състояние да преодолее ирационалността и двусмислието в поведението на участниците в културния процес (Veit 1992, 129). При определянето на съответния вид погребение трябва да се взимат предвид фактори като културни традиции, полово-възрастов и социален статус на мъртвия, но обредът до голяма степен зависи от конкретните обстоятелства на смъртта, а те не могат да се установят по археологически път. В този си вид обаче реконструираната последователност от ритуални действия представлява достатъчно стабилна основа, която позволява да се изгради класификация на неолитните погребални обреди като логичен следващ етап на проучване.

V. Класификация на неолитните погребални обреди

Въз основа на реконструираните в предишната глава ритуални действия е възможно класифицирането на самите погребални обреди, разбира се, преди всичко с оглед на археологическия документ. Въпреки широко разпространеното мнение, че в научната литература често се срещат детайлни класификации на погребални обреди, всъщност археологическите проучвания се фокусират главно върху самия гробен комплекс. Обикновено се предлагат само основни параметри на подразделяне и се изграждат частни класификации, които се основават само на един или малък брой признаци (Федоров-Давыдов 1987, 189). Естествено, същностната структура на прилаганата класификация задължително трябва да се обуславя от целите на проучването (L. Binford 1972, 114). Много автори приемат за изходен критерий на разделение типа гробно съоръжение (напр. Leković 1985, 164; Anan 1987, 20; Antunovic 1990, 39-40), но докато от гледна точка на огромния хронологически и териториален обсег на проучването на анатолийските праисторически гробни комплекси например този подход може би е приемлив, разграничаването на "прости ями" и "гробни конструкции" в култура Старчево едва ли е достатъчно, за да обхване максимално особеностите на погребалния обред. Нещо повече, макар да си поставят за цел изучаването на погребалните обреди, тези автори остават на равнището на гробния комплекс, без да реконструират древния археологически контекст, и сливат понятията "погребален обред" и "гробен паметник" (вж. напр. Николова 2002, 57-59, Fig. 1). Също въз основа на материал, отнасящ се към култура Старчево, С. Валович предлага класификацията да изхожда от следните параметри в тяхната йерархична последователност: място на погребване, начин на погребване, действия, свързани с мъртвия, и действия, свързани с погребалния ритуал, но не пряко свързани с мъртвия и гробната яма (Валовић 1986, 11). Очевидно в резултат на аналогично понятийно размиване обаче, втората част на неговата схема остава повече или по-малко нереализирана.

Интересен пример за комплексно приложение на система от типологии дава Дж. О'Шей, който проучва погребалните обреди на група индиански племена от гледна точка на структурното използване на артефакти като символи в погребалния ритуал и върху съотношенията между местни и евроамерикански продукти (O'Shea 1984, 61-62, Tabls. 4.1-4.2). От тази принципна позиция той извежда три главни критерия, които смята за релевантни за типологическата схема: функция, произход и суровина на артефактите. Вторият типологически блок включва шест категории или класове артефакти - украшения за тялото от чужд произход, украшения за дрехи от чужд произход, оръдия/инструменти от чужд произход, местни украшения, местни оръдия/инструменти, "социотехнически" предмети - и според автора позволява ролята на материалната култура в погребалния ритуал да се разглежда на още по-общо равнище с цел максимална възможност за сравнение на отделни гробове и обекти. Този модел обаче не се отнася до класификацията на самите погребални обреди, а представлява методологическа основа за анализ на елемент от гробния комплекс.

Като използва етнографски и исторически извори, У. Файт извежда четири варианта погребване в селища: окончателен гроб в селище, което продължава да се обитава, окончателен гроб в напуснато или разрушено селище, предварителен гроб в напуснато или разрушено селище и предварителен гроб в селище, което продължава да се обитава. Авторът приема и втори класификационен принцип, социокултурната роля на погребания индивид, която обуславя погребване в селище като постоянна практика в дадена общност и погребение, запазено за отделни социални категории (Veit 1996, 25-36).

Частна класификация изгражда и И. Л. Кизласов, макар да я представя под формата на "универсално дърво" на развитието на погребалните обреди (Кызласов 1993, 100, рис. 1). Въпреки опита си да включи в своя модел и мотивите, които стоят в основата на погребалните обреди, и на биологично, и на културно равнище, авторът не стига по-далеч от извеждането на преден план на един общ признак, местоположението на гроба - вода, дърво, земя, пещера, скала и т.н.

Обща класификация на погребалните обреди е разработена в статията на Ю. Смирнов "Морфология погребения (опыт создания базовой модели)" (1990). Като водещ критерий или по собствените му думи "златен ключ", той извежда "двойствеността в отношението към мъртвия... която от една страна се изразява в стремежа мъртвият колкото може по-дълго да остане сред живите, а от друга - колкото може по-скоро да се отстрани" (Смирнов 1990, 219). На тази основа е изведено деление според местоположението на гроба във вода, въздух и земя и според неговото място в културната среда: в границите на културния ареал, в границите на селището, в границите на жилището, в границите на некропола, в границите на светилището или извън тях. Всъщност изходният признак има интерпретативен характер, който по дефиниция е субективен. При класифицирането на обреди по археологически данни обаче възприемането на такъв принцип е рисковано, тъй като еднакви ритуали и дори обреди - или поне еднакви археологически контексти, въз основа на които са реконструирани еднакви ритуални действия, - имат различно символно съдържание в различни

общества, а от друга страна, в повечето случаи семантичната реконструкция е чисто хипотетична.

Ето защо, както и при реконструкцията на ритуалните действия, смятам за най-приемливо използването на формални признаци, главно свързани с практическата страна на обредите, която има пряко отражение в археологическия документ, гробния комплекс. С оглед на целите, които си поставям, и най-вече разглеждането на цялостния контекст на неолитните погребални обреди в Югоизточна Европа и Анатолия, тук предлагам изграждане на обща класификация въз основа на конкретния материал от българските земи.

За изходен признак на делението приемам формата на погребване, която определя съществуването на три основни класа обреди. При първите периодът между настъпване на биологическата смърт и погребението е относително кратък, тялото на мъртвия се полага в земята в свита или изпъната позиция и археологическият резултат е гроб, съдържащ в по-голяма или по-малка степен артикулиран скелет. При вторите този период е по-продължителен, тялото на мъртвия се подлага на екскарнация и археологическият резултат е гробен комплекс, съдържащ скелетни останки в неанатомичен ред. При третите - както вече стана ясно, засега представени само от един пример в българските земи, - продължителността на периода е археологически неизвестна, но тленните останки се подлагат на кремация и археологическият резултат е гробен комплекс, съдържащ кремирани скелетни останки в неанатомичен ред. Тези три класа определям респективно като обикновена инхумация, вторична инхумация и погребение на кремирани останки.

Класът се разделя на групи, видове и варианти според следните признаци в тяхната йерархична последователност, избрани поради общата им валидност: брой на погребаните индивиди, място на погребване в селището и позиция на мъртвите (обр. 5.1). За улеснение обозначавам класовете с римска цифра, групите - с арабска, видовете - с главна латинска буква и вариантите - с малка.

Клас ← Начин на погребване
↓
Група ← Брой на погребаните индивиди
↓
Вид ← Място на погребване в селището
↓
Вариант ← Позиция

Обр. 5.1. Неолитни погребални обреди: класификационен модел
Fig. 5.1. Neolithic mortuary practices: classification principles

Клас I. Обикновена инхумация

Както вече стана ясно, обикновената инхумация е погребален обред, при който между настъпването на смъртта и погребението изтича сравнително кратък период и археологическият документ представлява гробен комплекс, съдържащ цял скелет в анатомичен ред. Разбира се, тук трябва да се отчитат отклоненията от нормата, настъпили в резултат на постдепозиционни промени, независимо дали се дължат на културни, или природни фактори (вж. обсъждането на този проблем в Увода). Това несъмнено е най-широко представеният клас неолитни погребални обреди: регистриран е в 84 случая от Циганова могила, Кърджали, Езеро, Караново, Азмак, Казанлък, Ясатепе, Ракитово, Ковачево, Българчево, Чавдар, Слатина, Градешница, Деветаки, Самоводене и Малък Преславец. Въз основа на класификационните признаци могат да се обособят следните групи:

I.1. Обикновена индивидуална инхумация

Групата включва 3 вида: обикновена индивидуална инхумация в жилищно, междужилищно и извънжилищно пространство.

I.1.А. Обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство. Този вид е представен от 7 примера, произхождащи от Кърджали (кат. № 2), Езеро (кат. № 7), Караново (кат. № 14, 21), Ракитово (кат. № 69), Самоводене (кат. № 88) и Малък Преславец (кат. № 105). Не смятам за целесъобразно извеждане на варианти, тъй като в 3 детски гроба от Езеро, Ракитово и Самоводене позицията не е известна. В останалите комплекси се наблюдава свита позиция настрани (наляво), по гръб и по корем. Мъртвите са погребани под подове на жилища. В трите случая, когато са налице точни данни за местоположението, гробът е в северната, северозападната или югозападната част на жилището. В два случая гробната яма е под или в непосредствена близост до пещ. Инвентар е регистриран в 4 случая от Кърджали, Езеро, Ракитово и Самоводене и се състои от керамични съдове, хромелен камък, мидена черупка, кремъчни пластини и парчета охра. Представени са полово-възрастовите групи на възрастните жени (2) и бебета/деца (5). Комплексите се отнасят към ранния (Караново I и II, Овчарово-Самоводене, Криш) и късния (Караново IV) неолит.

I.1.В. Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен от 33 примера и има 2 варианта.

I.1.В.а. Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита позиция. Вариантът е регистриран в 30 примера от Караново (кат. № 10, 12, 22, 38), Казанлък (кат. № 42-44, 47-48, 51-56, 58-59, 63), Ясатепе (кат. № 67), Ковачево (кат. № 70-74), Чавдар (кат. № 76), Слатина (кат. № 79-81, 83) и Самоводене (кат. № 87). Гробното съоръжение представлява овална или правоъгълна яма, в един случай оградена с камъни, а в друг погребаното бебе е положено в керамичен съд. Позицията е свита наляво (9), надясно (9), седяща (2) и по корем (1). Гробен инвентар е регистриран в 7 случая и се състои от керамични съдове (4), охра (1), кремъчна пластина и керамична пинтадера (1) и хромелни камъни (1). Представени са следните полово-възрастови групи: възрастни индивиди с неопределен пол (4), бебета и деца (9), юноша (1), възрастни жени (3), стари жени (2) и възрастен мъж (1). 19 комплекса се отнасят към ранния (Караново I, II и I-III, Кремиковци, Овчарово-Самоводене), а 11 - към късния (Караново III, III-IV и IV).

I.1.В.b. Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в изпъната позиция. Този вариант е регистриран в един сигурен (кат. № 13) и един вероятен (кат. № 32) пример от Караново, съответно пластове II и III-IV. В първия случай е погребана възрастна жена, положена в изпъната позиция по корем, а във втория - млад индивид в изпъната позиция по гръб. Инвентар е открит само в първия случай: седем мъниста от охлювчета и две костени игли.

I.1.С. Обикновена индивидуална инхумация в периферията на селището. Този вид е представен от 11 примера от Циганова могила (кат. № 1), Азмак (кат. № 39) и Малък Преславец (кат. № 90, 92-93, 95-96, 99-101, 105). Мъртвите са положени в свита позиция наляво (4) и надясно (7). Гробен инвентар е регистриран в 5 случая и се състои от съзнателно положени камъни (1), костена игла (1) и мидени черупки (3). Представени са следните полово-възрастови групи: деца (4), възрастни жени (3), стар мъж (1) и възрастни с неопределен пол (2).

I.2. Обикновена групова инхумация

И четирите примера на обикновена групова инхумация са свързани с един вид, обикновена групова инхумация в междужилищно пространство, представен в два варианта.

I.2.В.а. Обикновена групова инхумация в междужилищно пространство в свита позиция един до друг. Този вариант включва 3 примера от Караново (кат. № 31), Казанлък (кат. № 62) и Градешница (кат. № 85). В първите два случая се касае за гробове на жени с по едно дете, а в третия - на възрастен индивид и две деца. Инвентар е регистриран само в гроба от Градешница: мраморни мъниста и мраморна антропоморфна фигурка. Последният гроб се отнася към ранния (Градешница-Кърча), а тези от Караново и Казанлък - към късния (Караново III) неолит.

I.2.В.b. Обикновена групова инхумация в междужилищно пространство в свита позиция един върху друг. Този вариант е представен само от един пример, гроба от Българчево (кат. № 75), който съдържа скелетни останки на двама възрастни индивиди. Комплексът се отнася към ранния неолит (Кременик-Анзабегово).

И двата варианта се характеризират със свита позиция настрани, но е много вероятно начинът на полагането на мъртвите един до/върху друг да има и хронологичен аспект. В случаите от Караново, Казанлък и Градешница индивидите са погребани едновременно, докато в случая от Българчево е възможно това да е станало последователно през известен кратък период.

Клас II. Вторична инхумация

Вторичната инхумация е погребален обред, при който периодът между физическата смърт и окончателното погребване е продължителен, тялото на мъртвия се подлага на екскарнация и археологическият резултат е гробен комплекс, съдържащ скелетни останки в неанатомичен ред. Известни са такива комплекси, които съдържат кости поне от 30 индивида. Както изясних в Глава III, със сигурност за интенционално погребани екскарнирани човешки кости обаче може да се говори само в 6 случая. След тяхното класифициране ще обсъдя и останалите и ще опитам с някаква степен на вероятност да ги отнеса към една или друга категория.

II.1. Вторична индивидуална инхумация

Групата вторична индивидуална инхумация е представена с три комплекса от Казанлък, Ясатепе и Слатина. Тя включва два вида:

II.1.А. Вторична индивидуална инхумация в жилищно пространство. Този вид е представен само от един пример от раннонеолитното селище Слатина (кат. № 82). Комплексът съдържа лява половина от мандибула на млад мъж, запечатана под пода на жилище.

II.1.В. Вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен от два примера, произхождащи от Казанлък (кат. № 64) и Ясатепе (кат. № 68). В първия случай се касае за човешки череп в яма с кости от едри рогати животни, рог от говедо и хромелен камък, а във втория - за части от бедрена кост, тибия и теменна кост на млад мъж. И двата комплекса са къснонеолитни (Караново III и III-IV).

Тук е мястото да припомня два къснонеолитни гроба от пластове III и IV в Караново, които съдържат артикулирани скелети в свита позиция наляво и по гръб и принадлежат на млад индивид и възрастна жена (кат. № 28, 34). И в двата случая черепите липсват, но няма данни за по-късни нарушения. Напълно е възможно тези комплекси да са свързани с обреда на вторична индивидуална инхумация и да са били отворени след разлагането на плътта, за да бъдат извадени черепите и подготвени за вторично погребение.

II.3. Вторична колективна инхумация

Вторичната колективна инхумация е представена с три примера, които се отнасят към два вида:

II.3.А. Вторична колективна инхумация в жилищно пространство. Този вид е представен от един пример от Караново, пласт II (кат. № 18). Комплексът съдържа черепи и дълги кости от голям брой деца, положени под пода на жилище.

II.3.В. Вторична колективна инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен от два примера, произхождащи от къснонеолитния пласт IV в Караново (кат. № 37) и раннонеолитния пласт в Азмак (кат. № 40). В първия случай се касае за яма, съдържаща черепи и отделни кости от възрастни индивиди и деца, положени в неанатомичен ред, а във втория скелетните останки са в керамичен съд.

Известни са непълни данни за още 17 комплекса, които съдържат отделни кости. За да ги свържа с конкретна категория обреди, формално ги разделям на три групи според вида на останките.

1. Отделни черепи, фрагменти от черепи и мандибули: 9 примера от Казанлък, Кремиковци и Малък Преславец. Четирите черепа от Казанлък произхождат от междужилищно пространство и се отнасят към ранния (кат. № 46, 49-50) и късния (кат. № 65) неолит. Пълната липса на друга информация не дава възможност за ясно класифициране, но напълно условно мога да свържа тези комплекси с обреда на вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство (II.1.В). Тъй като поради характера на разкопките в Кремиковци не е известен археологическият контекст на детската мандибула (кат. № 84), тя може да се свърже на ниво група с обреда на вторична индивидуална инхумация (II.1). От Малък Преславец произхождат 4 черепа, един на възрастна жена (кат. № 91), един на стар мъж (кат. № 108) и два детски (кат. № 94, 102). В първите два случая няма никакви насочващи данни и също като с примера от Кремиковци комплексите могат да се свържат с обреда на вторична индивидуална инхумация (II.1). В случая с двата детски черепа обаче може с по-голяма сигурност да се говори за елемент на интенционалност, като се има предвид, че единият е положен върху животинска кост, а вторият е покрит с мидени черупки. В такъв случай за тях трябва да се изведе нов вид обред, вторична индивидуална инхумация в периферията на селището (II.1.С).

2. Черепи и отделни посткраниални кости: 2 примера от Малък Преславец. В единия случай скелетните останки принадлежат на възрастен мъж (кат. № 106), а в другия - на четиригодишно дете (кат. № 107). Като се има предвид цялостната археологическа ситуация в Малък Преславец, най-вероятно се касае за разрушени гробове и затова свързвам двата комплекса с обреда на обикновена индивидуална инхумация в периферията на селището (I.1.С).

3. Дълги кости: 6 примера от Казанлък (кат. № 60, 66) и Малък Преславец (кат. № 97-98, 103-104). Отсъствието на данни позволява отнасянето на тези случаи единствено към обреда на вторична индивидуална инхумация (II.1).

Клас III. Погребение на кремирани останки

Погребението на кремирани останки е обред, при който продължителността на периода между физическата смърт и окончателното погребване не може археологически да се установи, тленните останки се подлагат на кремация и археологическият резултат е гробен комплекс, съдържащи кремирани скелетни останки в неанатомичен ред - или гроб с кремация.

Единственият пример на гроб с кремация от българските земи произхожда от раннонеолитния пласт в Азмак и представлява голям керамичен съд с горели детски кости (кат. № 41). Комплексът произхожда от жилище. Макар да няма други такива случаи, той може да се свърже с обреда индивидуално погребение на кремирани останки в жилищно пространство (III.1.А).

В следващите две глави ще разгледам неолитните гробни комплекси от региона на Югоизточна Европа и Анатолия и ще допълня и разширя класификацията, за да проследя териториално-хронологичното разпространение на групите погребални обреди, както и да се опитам да установя вероятния им произход.

VI. Гробни комплекси от Анатолия и Югоизточна Европа

След като в предишната глава изградих класификация на неолитните погребални обреди и свързах с отделните категории гробовете от българските земи, тук ще разгледам праисторическите селища от Анатолия и Югоизточна Европа, в които са открити неолитни гробни комплекси. Тъй като в центъра на това изследване стоят българските земи, разделям съседните на България територии на четири региона, в които проследявам селищата по географски области. Не се спирам на комплекси, които макар и определени според съответните регионални хронологии като неолитни (напр. според анатолийската и егейската хронология), не се вписват в интересуващия ме културно-хронологичен обхват.

Югоизточен регион

Този регион включва 7 селища (карта 6.1):

Западна Тракия

Макри

Селищната могила се намира близо до пещерата Макри, на 10 км западно от гр. Александруполис. Проучването й започва през 1988 г. под ръководството на Н. Ефстратиу (Καλλιντζη, Ευστρατιου 1988; Ευστρατιου 1991; Efstratiou 1993; 1996; Agelarakis, Efstratiou 1996). Според получените до момента данни културният слой е с дебелина около 4 м. Установени са два основни пласта, отнасящи се към ранния и късния неолит, вероятно разделени с кратък хронологически хиатус.

Под пода на късносеолитно жилище в централната част на селището са открити два гроба, разположени един до друг (Ευστρατιου 1991, 435; Efstratiou 1993, 38, fig. 9; 1996, 575; Agelarakis, Efstratiou 1996, 15-18, fig. 1). По-добре запазеният гроб принадлежи на единадесет-дванадесетгодишно дете (Infans II[1]), положено в свита позиция надясно с глава на северозапад. Краката са свити под остър ъгъл спрямо оста на гръбначния стълб, а ръцете са свити в лактъя и дланите лежат пред лицето. Върху гърдите е поставен плосък, вероятно хромелен камък, а около скелета са открити голямо количество животински кости и морски миди. Върху шията е намерено излъскано зелено камъче (обр. 6.1). Гробната яма вероятно е била измазана с глина.

---

[1] В повечето публикации е посочено, че погребаният индивид е млад мъж. Аз приемам полово-възрастовата характеристика по Agelarakis, Efstratiou 1996 поради физикоантропологичната й издържаност.

Вторият комплекс е съвсем близо до първия. Гробното съоръжение представлява плитка яма, съдържаща скелетни останки от два индивида, единадесет-четиринадесетгодишно дете (Infans II-Iuvenilis) с неопределен пол и шестнадесет-осемнадесетгодишно момиче (Subadultus). Черепът на последното е открит точно на ръба на ямата. Става дума за групов вторичен гроб. Според авторите характерът на тези комплекси в центъра на селището не е ясен, тъй като целият участък все още не е проучен.

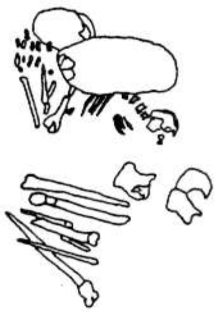

Обр. 6.1 Макри, гроб (по Efstratiou 1993). Без мащаб.
Fig. 6.1 Makri, a burial (after Efstratiou 1993). Without scale.

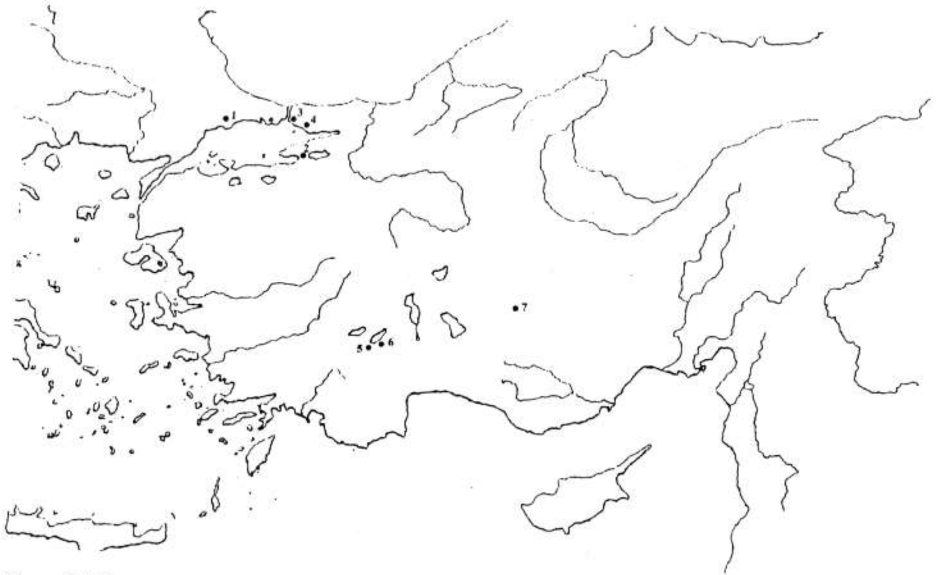

Карта 6.1 Неолитни гробни комплекси: Югоизточен район. 1 Макри, 2 Илъпънар, 3 Фикиртепе, 4 Пендик, 5 Хаджилар, 6 Куручай Хьоюк, 7 Чаталхьоюк.
Map 6.1 Neolithic burials: Southeastern area. 1 Makri; 2 Ilıpınar; 3 Fikirtepe; 4 Pendik; 5 Hacılar; 6 Kuruçay Höyük; 7 Çatalhöyük.

Източно Мраморно море

Илъпънар

Селищната могила се намира на източния бряг на Мраморно море, на около 2.00 км западно от езерото Изник. Основата й е с диаметър около 250 м, височината в западния й край е 3.00, а в източния - 10.0 м. Проучвана е от И. Кьоктен през 1948 г., Дж. Мелаарт през 1960 г., С. Кулберг през 1964 г. и от Д. Френч през 1965 г. В периода 1987-1994 г. няколко сондажа прави Я. Роденберг (Roodenberg 1987; 1993; 1999; Roodenberg et al. 1989-1990; Roodenberg, Gérard 1996). Дебелината на културния слой достига около 5 м. Установени са десет пласта, най-ранният от които, Илъпънар X, може да се синхронизира с ранните фази на периода Караново I, а следващите два, Илъпънар IX-VIII, с периода Караново II и вероятно II-III (Николов 1998, 169).

В пласт Илъпънар IX, в края на жилищното пространство, но в рамките на селището, са открити повече от 30 гроба (обр. 6.2-3), повечето от които на бебета и малки деца (Roodenberg 1999, 186). Гробното съоръжение представлява овална, навярно плитка яма. В един от случаите под скелета е открита дъска и прахът от изтляло дърво върху него показва, че е възможно да е бил покрит с дъски (обр. 6.4). Мъртвите са положени в свита позиция настрани без определена ориентация. Разкопвачът подчертава факта, че с изключение

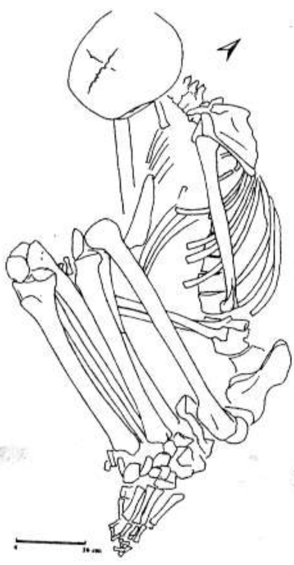

Обр. 6.2 Илъпънар IX, гроб.
Fig. 6.2 Ilıpınar IX, a burial.

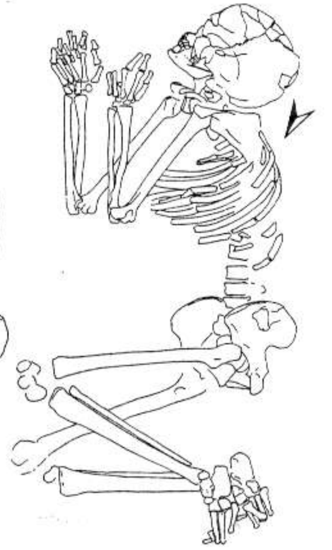

Обр. 6.3 Илъпънар IX, гроб. Без мащаб.
Fig. 6.3 Ilıpınar IX, a burial. Without scale.

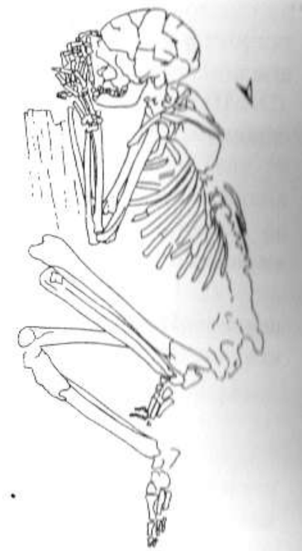

Обр. 6.4 Илъпънар IX, гроб. Без мащаб.
Fig. 6.4 Ilıpınar IX, a burial. Without scale.

на бебетата, които понякога са погребвани близо до жилища, гробовете се намират в извънжилищно пространство.

Фикиртепе

Праисторическото селище се е намирало върху югоизточния склон на естествен хълм, който гледа към югоизточния бряг на Мраморно море. Открито е в самото начало на XX в. Проучвано е с 6 сондажа от К. Бител и Х. Чамбел през 1952-1954 г. на площ от 480 м^2 (Bittel 1960; 1970; French 1967; Özdoðan 1983; Yakar 1975; 1985). През 1962 г. Ш. Кансу също прави 3 сондажа. Културният пласт е с дебелина 0.50-1.20 м. Разкопвачът установява два хоризонта. Долният вероятно може да се синхронизира с периода Караново I, а горният с края на Караново III-IV и началото на Караново IV (В. Николов 1998, 171-173).

В района на селището (обр. 6.5) са открити 5 гроба на възрастни индивиди (Bittel 1970, 9, Taf. 3, 5, Abb. 3), три от които вероятно погребани под подове на жилища (лична информация от М. Йоздоган[15]). В публикацията не е посочено към кой хоризонт се отнасят. Гробното съоръжение във всички случаи представлява плитка яма. Мъртвите са положени в свита позиция надясно или наляво с глава на югоизток, изток, югозапад или северозапад. Краката обикновено са силно свити, ръцете са свити в лактите с длани пред лицето. Гробен инвентар е открит само в един от комплексите: фрагментирана костена шпатула, зооморфна фигура и керамичен съд на четири крачета с бялоинкрустирана орнаментация и дръжка. Въз основа на този съд комплексът може да се синхронизира с периода Караново III-IV и следователно да се отнесе към горния пласт на Фикиртепе.

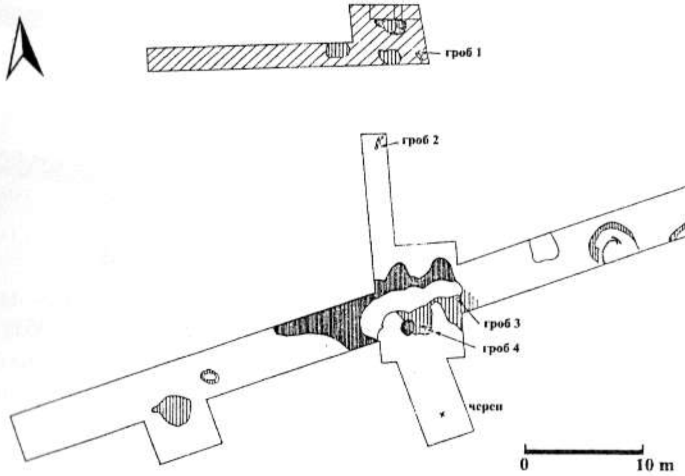

Обр. 6.5 Фикиртепе. Общ план на сондажите и гробовете (по Bittel 1969-1970).
Fig. 6.5 Fikirtepe. General plan of the trenches and burials (after Bittel 1969-1970).

Пендик

Праисторическото селище се намира на югоизточния бряг на Мраморно море в подножието на хълмовете Гьозтепе и Тавсантепе на север. Има овална форма с размери 170 X 280 м. Открито е в началото на XX в. и е проучвано от Ш. Кансу през 1961 г. и от А. Пасинли с прекъсвания от 1981 до 1992 г. (Özdogan 1983; Pasinli et al. 1994). Културните напластявания достигат дебелина около 2 м. Стратиграфската информация от този обект е несигурна, но вероятно може да се говори за същата ситуация като във Фикиртепе. Според последните разкопки на А. Пасинли най-долният пласт се отнася към анатолийския късен неолит и ранен халколит и има до 6 строителни хоризонта (Pasinli et al. 1994, 152).

Не са известни много данни за откритите от Ш. Кансу гробове, освен че мъртвите са били положени в свита позиция без инвентар под подовете на жилища A и B (Özdogan 1983, 403; Harmankaya et al. 1997). По време на по-късните разкопки на праисторическото селище са проучени общо 30 гробни комплекса (Pasinli et al. 1994, 150-151, resim 4-6). Според публикацията типичната позиция е свита наляво или надясно. Авторите споменават за изключение от нея, но без да уточняват какво. 19 гроба принадлежат на възрастни индивиди, 7 - на деца, останалите - на мъртвородени бебета. Гробният инвентар се състои от мъниста и костени оръдия.

Югозападна Анатолия

Хаджилар

Селищната могила се намира на около 26 км югозападно от Бурдур и на 1.5 км западно от едноименното съвременно село. Проучвана е от Дж. Мелаарт в периода 1957-1960 г. (Mellaart 1970) с два сондажа. В западния е установен пласт от акерамичния/раннокерамичния неолит, а в източния - 9 пласта от анатолийския късен неолит (VI-IX) и ранен халколит (I-V).

През 1985-1986 г. Р. Дуру също провежда сондажни разкопки в търсене на вероятния некропол на Хаджилар. В радиус от 100 м от могилата разкопвачът прави 29 сондажа, в които достига стерилна почва. Макар че тази изследователска цел остава неосъществена, Дуру установява, че най-ранният пласт всъщност най-вероятно не се отнася към акерамичния, а към раннокерамичния неолит (Duru 1986; 1987a; 1987b; 1989).

Общо са открити 20 интрамурални гроба, един от които двоен (Mellaart 1970a, 88). За т.нар. акерамични фази е характерно парциално погребване на черепи, което според автора свидетелства за развит култ към предците или за човешки жертвоприношения (Mellaart 1970a, 6). Обикновени инхумации се появяват в керамичните фази, най-вече под подове на жилища и сгради, които Мелаарт определя като "светилища" (обр. 6.6) (Mellaart 1970a, 36, 88-89). Гробното съоръжение представлява тясна овална яма. За Хаджилар VI е типична силно свитата позиция наляво с глава на изток или запад, за Хаджилар

IV - свита позиция наляво с глава на север. В пластове Хаджилар II-I не се наблюдава постоянна позиция и ориентация. Като гробен инвентар най-често са поставяни керамични съдове.

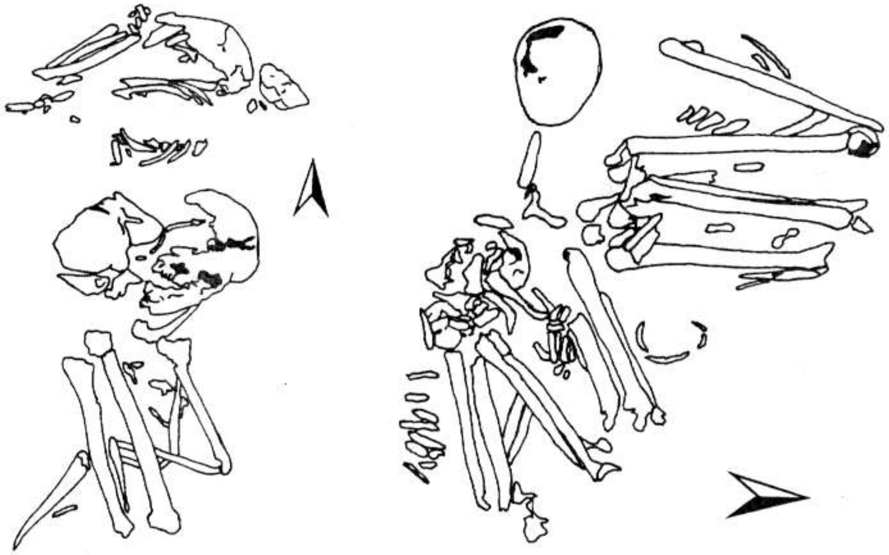

Обр. 6.6 Хаджилар, гробове в "светилище" (по Mellaart 1970b). Без мащаб.
Fig. 6.6 Hacılar, burials in a "shrine" (after Mellaart 1970b). Without scale.

Куручай Хьоюк

Селищната могила се намира недалеч от Хаджилар - на около 4 км от югозападния бряг на езерото Бурдур. Висока е 8 м и основата й е с размери 90 Х 60 м. Проучена е от Р. Дуру от края на 1978 г. до 1988 г. (Duru 1994). Установени са 13 пласта. Най-долните два (12-13) се отнасят към ранния неолит, пласт 11 - към късния неолит, пластове 10-7 - към ранния халколит (Хаджилар V-I), пластове 6А, 6-4, 3, 3А - към късния халколит, пласт 2 - към Ранна бронзова епоха II-I и пласт 1 - към Ранна бронзова епоха II (Harmankaya et al. 1997).

В къснонеолитния пласт (11) са открити 4 гроба (Duru 1994, 101, lev. 31.1-4). Всички са интрамурални, принадлежат на двама възрастни и две деца и се характеризират със свита позиция наляво (гроб 1) и надясно (гробове 2-4) и непостоянна ориентация (обр. 6.7). Гробен инвентар няма.

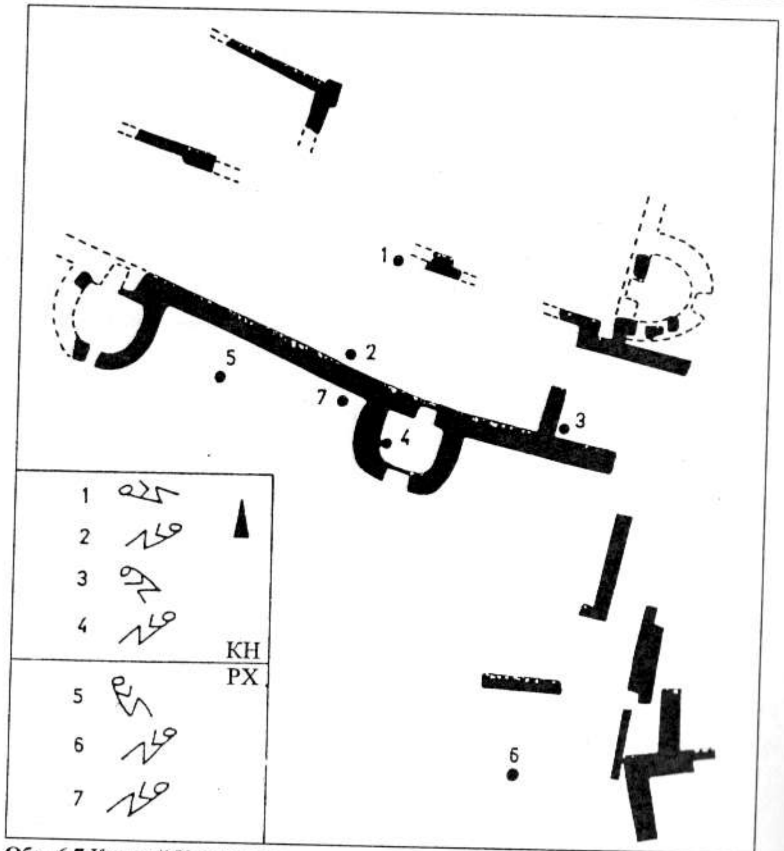

Обр. 6.7 Куручай Хююк, план на неолитните гробове (по Duru 1994).
Fig. 6.7 Kuruçay Höyük, plan of the Neolithic burials (after Duru 1994).

Централна Анатолия

Чаталхьоюк

Отдалечени на около 52 км югоизточно от Коня, двете селищни могили са проучвани в периода 1961-1963 и 1965 г. от Дж. Мелаарт (Mellaart 1962; 1963; 1964; 1965b; 1966; 1967). В източната са регистрирани 13 пласта, синхронни на пластовете в Хаджилар. В западната са установени два пласта, отнасящи се към анатолийския ранен халколит.

През четирите сезона под платформите в жилищата и "светилищата" и съвсем рядко под други части на пода общо са открити скелетни останки от около 480 индивида (Mellaart 1967, 204-209; Todd 1976, 64-74). Според разкопвача се практикува вторично погребване, вероятно не просто от хигиенни съображения, а като част от сложни ритуали на прехода към нов статус. Доказателство за вида погребване е например парче тъкан, открито в череп под пода на сграда VI.1, както и следите от червена охра, нанесена по костите след разлагане на плътта. Не се наблюдава установена ориентация, но главата обикновено сочи центъра на сградата, а краката - стената. Повечето мъртви лежат в свита позиция наляво, но се среща и изпъната позиция по гръб. В пластове VIII-VII е регистрирана седяща позиция. Индивидуалните гробове са изключение. Максималният брой според Мелаарт е 32 индивида от гроб в сграда, отнасяща се към Чаталхьоюк VIB-A, докато Ейнджъл посочва 42 индивида от сграда VII.31 (Angel 1971, 79).

В "светилищата" са погребани по-малко индивиди (повечето скелети принадлежат на жени) и гробният инвентар е "по-богат", което според Дж.

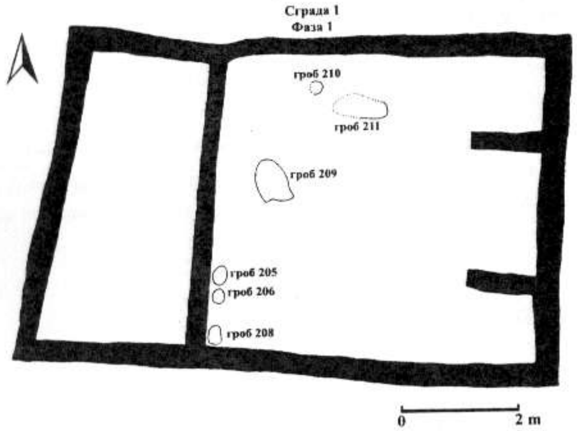

Обр. 6.8 Чаталхьоюк, сграда 1, фаза 1 (по Hodder 1998).
Fig. 6.8 Çatalhöyük, building 1, phase 1 (after Hodder 1998).

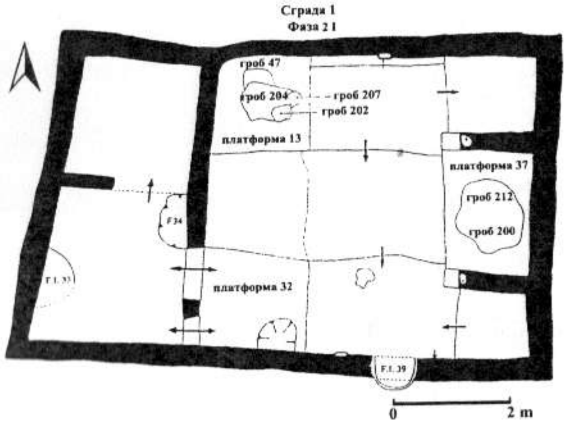

Обр. 6.9 Чаталхьоюк, сграда 1, фаза 2 I (по Hodder 1998).
Fig. 6.9 Çatalhöyük, building 1, phase 2 I (after Hodder 1998).

Мелаарт предполага, че става дума за жреци и жрици. Това обаче не обяснява откригия гроб на мъртвородено бебе от пласт VI и на този, в който е била погребана майка с дете.

Регистрирани са 21 гроба с охра (Чаталхьоюк IX-III). Максимален брой (7) се явяват в пласт VII. Седемнадесет от тях са открити в "светилища", докато останалите четири произхождат от разрушени сгради с неизвестно предназначение. Понякога охрата покрива целия скелет, друг път се ограничава само до черепа или до част от него. Специално внимание изисква един бебешки гроб с охра: високо в стената на сграда VI.A.14 е открита кирпичена тухла, съдържаща кости на бебе, покрити с охра и увити в плат. В пластове VII-VI е регистрирана синя лазуритна и зелена малахитна боя.

Повечето мъртви са увити в кожа или плат, поставени в кошници или полагани върху рогозки. Някои видове гробен инвентар се срещат само в гробове на индивиди от определен пол, други се използват повсеместно. В мъжките гробове се откриват каменни боздугани, обсидианови върхове от копия, кремъчни ками и оръдия от обсидиан, керамични пинтадери, медни пръстени, костени куки и токи за колан, мъниста и пендантиви. Инвентарът на женските гробове се състои главно от накити и лични украшения - мъниста, пендантиви, пръстени от мед и кост, козметични палети за стриване на боя, обсидианови огледала, наред с костени и каменни оръдия. В случаите на двоен гроб на жена с дете допълнително се поставят костени лъжички, шпатули и черпаци. Единственото изключение е кремъчна кама, поставена в гроб на жена и дете от сграда VIII.1. В гробове на индивиди и от двата пола се срещат дървени съдове, кошници и останки от храна. Огледала от обсидиан, костени куки за колан, кремъчни ками и каменни съдове с чучури се откриват само в гробове в "светилища". От друга страна, керамични съдове и антропоморфни или зооморфни фигури никога не се явяват в гробен контекст.

По време на започналите през 1993 г. нови разкопки под ръководството на Я. Ходър (Hodder 1996; 1998) под платформите само в една сграда, обитавана в продължение на пет фази (обр. 6.8-13), до 2000 г. в източната могила са открити 17 гроба със скелетни останки от поне 59 индивида, предимно малки деца и бебета (обр. 6.14-15) (Molleson et al. 1996; 1998; Molleson, Andrews 1997; Hamilton 1998). Други десет гробни комплекса са регистрирани в участъка, проучван през първата половина на 60-те години от Дж. Мелаарт (обр. 6.16-17) (Molleson et al. 1998). Повечето гробове са колективни (до 17 индивида) и индивидуалните представляват изключение. В един и същ гробен комплекс се наблюдава както първично, така и вторично, и парциално погребване. Позицията при първичното погребване обикновено е свита настрани, най-често наляво, но има случаи на свита позиция по корем и изпъната позиция по гръб. Не е установена стандартна ориентация. Гробен инвентар се среща съвсем рядко: мъниста, парче "жълта" охра, каменен съд, каменно хаванче с охра, мидени черупки. Регистрирани са данни за вероятна екскарнация, а също

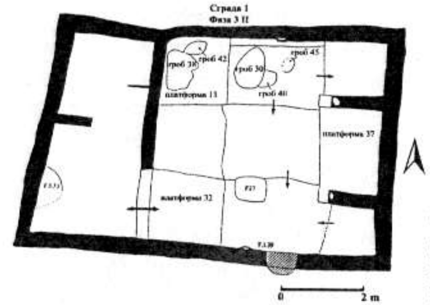
Сграда 1
Фаза 3 II
гроб 38
гроб 42
гроб 30
гроб 45
гроб 40
платформа 13
платформа 37
платформа 32
F27
F.130
0
2 m

Обр. 6.10 Чаталхьоюк, сграда 1, фаза 3 II (по Hodder 1998).

Fig. 6.10 Çatalhöyük, building 1, phase 3 II (after Hodder 1998).

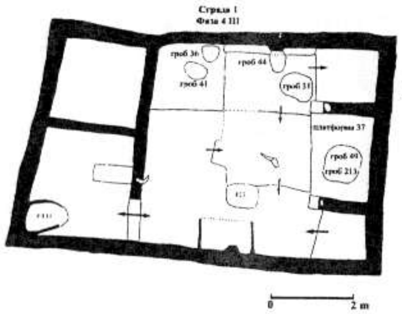
Сграда 1
Фаза 4 III
гроб 36
гроб 44
гроб 41
гроб 31
платформа 37
гроб 49
гроб 213
0
2 m

Обр. 6.11 Чаталхьоюк, сграда 1, фаза 4 III (по Hodder 1998).

Fig. 6.11 Çatalhöyük, building 1, phase 4 III (after Hodder 1998).

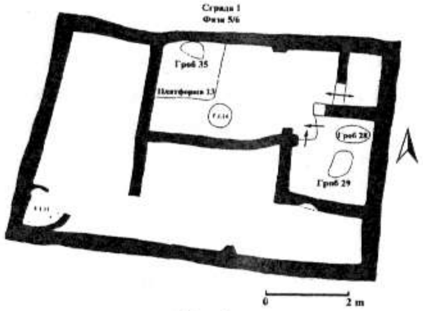
Сграда 1
Фаза 5/6
Гроб 35
Платформа 13
Гроб 28
Гроб 29
0
2 m

Обр. 6.12 Чаталхьоюк, сграда 1, фаза 5/6 (по Hodder 1998).

Fig. 6.12 Çatalhöyük, building 1, phase 5/6 (after Hodder 1998).

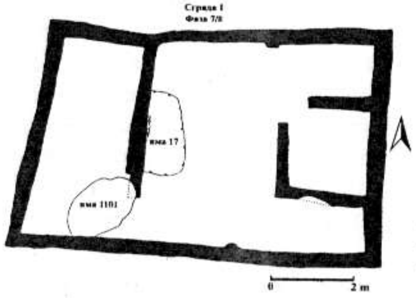
Сграда 1
Фаза 7/8
яма 17
яма 1101
0
2 m

Обр. 6.13 Чаталхьоюк, сграда 1, фаза 7/8 (по Hodder 1998).

Fig. 6.13 Çatalhöyük, building 1, phase 7/8 (after Hodder 1998).

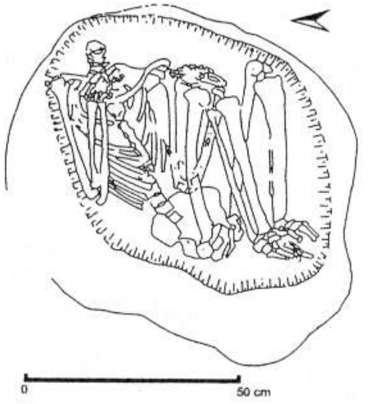

Обр. 6.14 Чаталхьоюк, фаза 5/6, гроб 29 (по Molleson et al. 1996).

Fig. 6.14 Çatalhöyük, phase 5/6, burial # 29 (after Molleson et al. 1996).

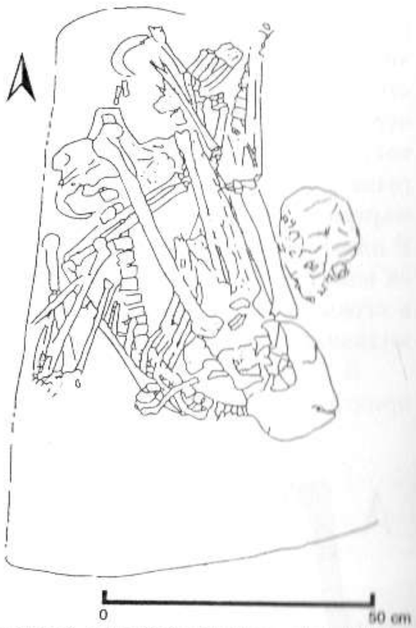

Обр. 6.15 Чаталхьоюк, фаза 3, гроб 38 (по Molleson et al. 1996).

Fig. 6.15 Çatalhöyük, phase 3, burial # 38 (after Molleson et al. 1996).

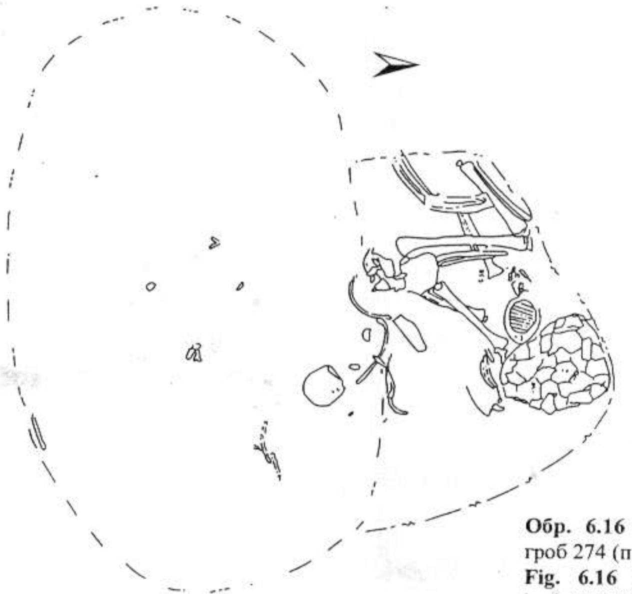

Обр. 6.16 Чаталхьоюк, южен сондаж, гроб 274 (по Molleson et al. 1998).

Fig. 6.16 Çatalhöyük, southern trench, burial # 274 (after Molleson et al. 1998).

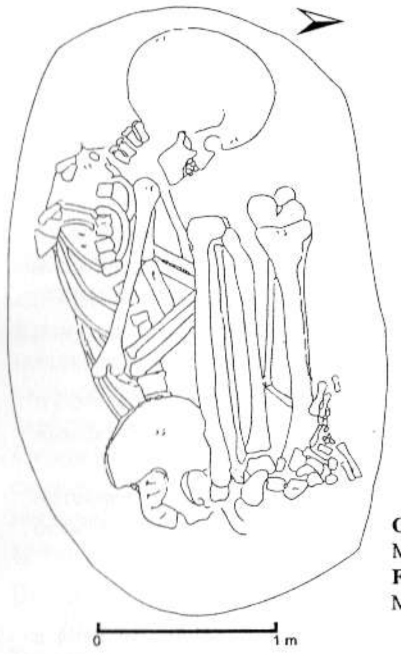

Обр. 6.17 Чаталхьоюк, южен сондаж, гроб 277 (по Molleson et al. 1998).
Fig. 6.17 Çatalhöyük, southern trench, burial # 277 (after Molleson et al. 1998).

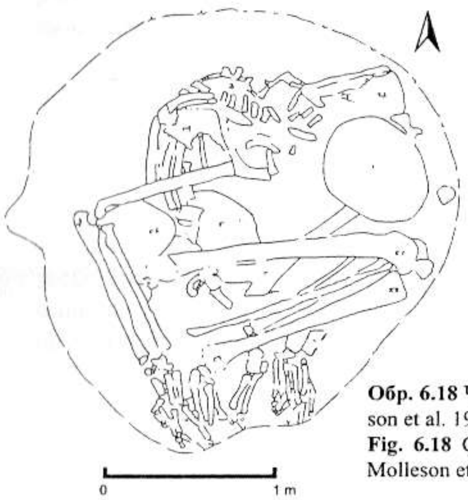

Обр. 6.18 Чаталхьоюк, южен сондаж, гроб 285 (по Molleson et al. 1998).
Fig. 6.18 Çatalhöyük, southern trench, burial # 285 (after Molleson et al. 1998).

за погребване в кошница, завързване или увиване на трупа в рогозка. Само един от гробовете се намира в извънжилищно пространство (обр. 6.18). Авторите го обясняват с факта, че погребаният млад индивид е починал от тежка болест.

Югозападен регион

Този регион включва 14 селища (карта 6.2):

Пелопонес

Лерна

Ниската селищна могила се намира в подножието на планината Понтикос, близо до блатистото езеро Лерна на западния бряг на п-ов Арголида. Проучена е в периода 1952-1959 г. от Дж. Каски (Caskey 1955; 1956; 1957) с два сондажа, южен и югоизточен. Установени са напластявания от ранния неолит (синхронен с Франхти I и Коринт А), средния неолит (синхронен с Франхти IV), късния неолит (синхронен с Франхти III), ранната и средната бронзова епоха. В среднонеолитния пласт са вкопани гробове от фаза Рахмани.

В първия, ранонеолитен пласт на могилата са открити 5 гроба, представляващи обикновени инхумации в ями (Weinberg 1970, 579). Мъртвите са били положени в свита позиция настрани с глави на запад или североизток.

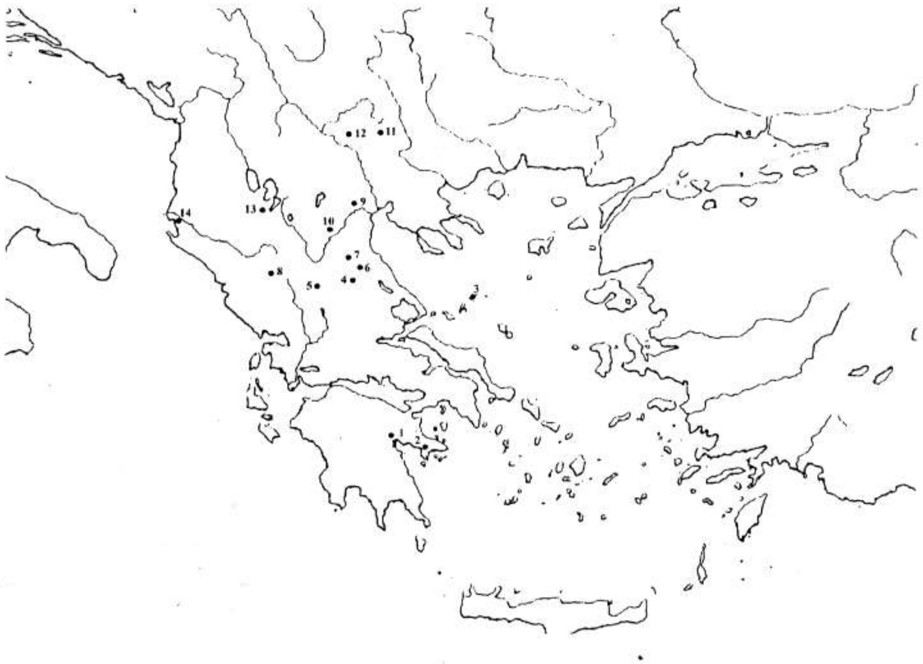

Карта 6.2 Неолитни гробни комплекси: Югозападен район. 1 Лерна, 2 Франхти, 3 Айос Петрос, 4 Аргиса, 5 Кефаловрисо, 6 Суфли магула, 7 Платия магула Зарку, 8 Продромос, 9 Неа Никомедия, 10 Сервия, 11 Връшник, 12 Анза, 13 Подгори, 14 Чакран.
Map 6.2 Neolithic burials: Southwestern area. 1 Lerna; 2 Franchthi; 3 Agios Petros; 4 Argissa; 5 Kephalovrisso; 6 Souphli-Magoula; 7 Plateia-Magoula Zarkou; 8 Prodromos; 9 Nea Nikomedeia; 10 Servia; 11 Vršnik; 12 Anza; 13 Podgorie; 14 Cakran.

Гробен инвентар е регистриран само в гроб на петгодишно дете, до главата на което е бил поставен керамичен съд с черна излъскана повърхност.

Франхти

Пещерата се намира в южния край на п-ов Арголида в Източен Пелопонес. Проучена е в периода 1967-1979 г. от Т. Джейкъбсън (Jacobsen 1969; 1973a; 1973b; 1979). Установени са напластявания от късния палеолит до края на гръцкия неолит. Намиращото се в непосредствена близост до пещерата открито селище, обозначено от разкопвача като Паралия, е обитавано през цялата неолитна епоха (с кратък хиатус около 6000 B.P.).

В раннонеолитните и средноnеолитните пластове на Франхти са открити общо 11 гроба, както и отделни кости от над 100 индивида (Jacobsen, Cullen 1981, 84-88). Освен първични, са регистрирани и вероятни случаи на вторична инхумации, макар че в голяма част от тях е възможно дезартикулацията или необичайната позиция на скелетите да се дължи на по-късни нарушения. Разкопвачите отбелязват, че първичната инхумация е типична за раннонеолитния пласт във Франхти. Повечето от погребаните (8) са бебета и малки деца. Вторичното погребване, от друга страна, се свързва с възрастни индивиди. Позицията обикновено е силно или слабо свита настрани, в един случай погребаната млада жена е положена изпъната по корем. Ориентацията варира.

Гробен инвентар е регистриран само в три случая: в раннонеолитен бебешки гроб - половин керамичен съд и мраморно съдче върху крачета - и в два средноneолитни гроба, в първия, който принадлежи на 33-годишна жена, - каменна гладилка, а във втория, принадлежащ на 39-годишна жена, - керамичен съд, костени и обсидианови оръдия. Върху скелетите в пет раннонеолитни бебешки гроба са открити каменни плочи, а под главата на 5-6 годишно дете от същия пласт е открита "каменна възглавница".

Северни Споради

Айос Петрос, о-в Кира Паная

Малкото неолитно селище е проучвано с няколко сондажа от Д. Теохарис и по-късно от Н. Ефстратиу. Разграничени са три хоризонта, най-долният раннонеолитен, горните два - къснонеолитни (Efstratiou 1985; 1996).

По време на разкопките на Теохарис в най-долния пласт е открит гроб на дете, положено в свита позиция. Върху гръдната област са били поставени камъни, наблизо е намерен хромелен камък (Efstratiou 1985, 13).

По време на подновените през 1981 г. разкопки са открити още 3 гроба, един от които се е намирал на 30 см от огнище и принадлежал на неколкомесечно бебе, положено в свита позиция. Скелетът е зле запазен, черепът липсва (Efstratiou 1985, 21, 343, 353, Pl. 10a, 15a). В един от сондажите е открита човешка мандибула (Efstratiou 1985, 353, Pl. 15b).

Тесалия

Аргиса

Селищната могила се намира в Източна Тесалия. Проучвана е с два сондажа в периода 1956-1958 г. от В. Милойчич (Milojcić et al. 1962). Регистрирани са пластове от акерамичния неолит, раннокерамичния неолит (монохром), култура Протосескло, култура Пресескло, култура Сескло/фаза Арапи на култура Димини, ранната и средната бронзова епоха.

От пласта от култура Протосескло произхожда гроб на около 10 годишно дете, положено в силно свита позиция по корем (Weinberg 1970, 579). Гробното съоръжение представлява плитка, приблизително кръгла яма, в чийто запълнител са открити животински кости. Инвентар няма.

Кефаловрисо

Селищната могила се намира в Източна Тесалия. Проучвана е през 1966 г. от Г. Хурмузиадис (Hourmouziadis 1971). Установени са два пласта, отнасящи се към неолитните култури Протосескло и Пресескло.

В тясна яма под пода на жилище в долния пласт е открит гроб на възрастен индивид, положен в силно свита позиция до кръста и с изпънати крака, като десният е прехвърлен над левия (Hourmouziadis 1971, 209).

Суфли Магула

Селищната могила се намира в Източна Тесалия. В началото на века е проучвана от Х. Цунтас, а през 1958 г. поотделно от Д. Теохарис и Х. Бизанц. В периода 1974-1976 г. разкопки провежда К. Галис (Γαλλις 1975; Gallis 1983; 1996). Установени са пластове от акерамичния неолит (?), раннокерамичния неолит (монохром), култура Протосескло, началото на култура Пресескло и финала на култура Сескло.

В пласта от култура Протосескло са регистрирани два вида гробни комплекси: първични инхумации и гробове, съдържащи кремирани скелетни останки. Първичните гробове са два, на възрастен индивид и дете, в единия случай под пода на жилище. Характеризират се със свита позиция настрани (Gallis 1983, 100; 1996, 171, fig. 44). Гробовете с кремирани скелетни останки са открити в североизточната периферия на могилата (Γαλλις 1975, 257-258; Gallis 1983, 99-100; 1996, 172). Овъглените кости са положени в неправилни кръгли ями с диаметър 0.60-0.80 м и дълбочина 0.10-0.30 м. Гробният инвентар се състои от ритуално счупени монохромни керамични съдове и по един грубо изработен миниатюрен съд (Gallis 1983, fig. 61-62). Съдовете са типични за култура Протосескло, което твърдо фиксира датировката на комплексите. В най-голямата гробна яма са открити овъглени кости от повече от един индивид, наред с малък хромелен камък. На сравнително малка площ от около 10.0 X 5.00 м са проучени 29 гроба, както и две "крематорийни ями". Те са малко по-големи от гробните - диаметърът им достига до 1.10 м.

На юг от селището са открити 7 съда с овъглени скелетни останки, отнасящи се към фаза Цангли-Лариса на култура Димини (Gallis 1996, 173).

Платия Магула Зарку

Селищната могила се намира в Източна Тесалия, на 30 км западно от Лариса. В периода 1974-1976 г. спасителни разкопки провежда К. Галис (Γαλλις 1975; Gallis 1983; 1996). Отдолу нагоре са регистрирани пластове от третия етап на култура Сескло, фаза Зарку, и фазите Цангли-Лариса и Арапи на култура Димини (Demoulle et al. 1988).

На около 0.4 км северно от селището е открит некропол, отнасящ се към фаза Цангли (Γαλλις 1975, 157-258; Gallis 1983, 101; 1996, 172-173). Проучени са над 70 гробни комплекса, съдържащи кремирани скелетни останки. Кремираните кости са поставени в керамични съдове от няколко типа и понякога са покрити с друг съд. В един от случаите кости на дете под 7 години са положени в зооморфен съд (Gallis 1983, fig. 65). Разкопвачът отбелязва, че скелетните останки са горели повече, отколкото в раннонеолитните гробове от Суфли Магула. Гробните ями понякога са оградени с камъчета, в други случаи самите съдове са положени върху пласт от камъчета. По правило в ямата е поставен и по един по-малък съд (Gallis 1983, fig. 64). В некропола са открити кремъчни оръдия и две антропоморфни керамични фигури.

Продромос

Двете разположени едно до друго неолитни селища се намират в Западна Тесалия. Проучвани са през 1970 г. от Г. Хурмузиадис (Χουρμουζιαδης 1971; Michaud 1972). Установени са пластове от култура Протосескло и началния етап на култура Сескло.

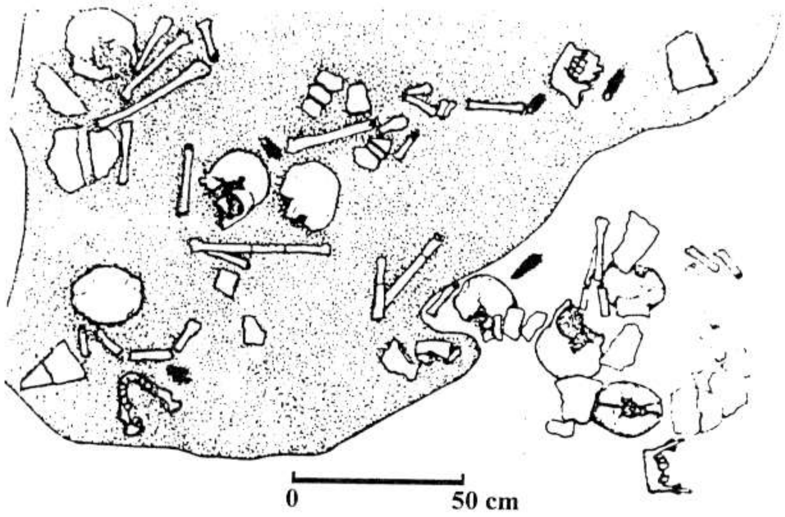

Обр. 6.19 Продромос I, колективен вторичен гроб (по Χουρμουζιαδης 1971).
Fig. 6.19 Prodromos I, a collective secondary burial (after Χουρμουζιαδης 1971).

Под пода на голямо жилище от пласта, отнасящ се към култура Протосесকло, е открит гроб (обр. 6.19), съдържащ три последователни пласта дезартикулирани човешки скелетни останки - 11 черепа, фрагменти от дълги кости и ребра (Χουρμουζιαδης 1971, 175, εικ. 1; Hourmouziadis 1971, 210; Michaud 1972, 694). Сред тях са намерени фрагменти рисувана и монохромна керамика и три оръдия на труда.

Западна Македония

Неа Никомедия

Селището се намира в в алувиалната низина при устията на р. Халиакмон и Вардар, на югозападния бряг на блато. Обхваща площ от около 220 Х 110 м. Проучвано е в периода 1961-1963 г. от Р. Родън (Rodden 1962; Rodden, Wardle 1996). Направени са два сондажа, единият 104 м², а другият 150 м². Установени са два пласта. Къснонеолитният горен пласт частично е унищожен при оран и запазената му дебелина достига до 1.20 м. Долният има дебелина до 1.30 м и се отнася към ранния неолит.

В раннонеолитния пласт са открити 23 гробни комплекса (Rodden 1962, 286; Weinberg 1970, 579; Theocharis 1971, 202; Angel 1973). Двадесет и два от гробовете са индивидуални и се характеризират със свита позиция, обикновено настрани, но в два случая по гръб. Гробните съоръжения представляват обикновени ями с неправилна форма. Между челюстите на един от погребаните по гръб индивиди е открито камъче (обр. 6.20), а в три детски гроба са установени животински кости. Специално внимание изисква троен гроб, принадлежащ на жена и две деца (Rodden 1962, Pl. XLII). Жената е положена в силно свита позиция наляво, децата са в свита позиция надясно, с лице към нея. Всички са ориентирани с глави на юг (обр. 6.21). Трябва да се отбележи фактът, че мъртвите са погребани в зърнохранилищна яма.

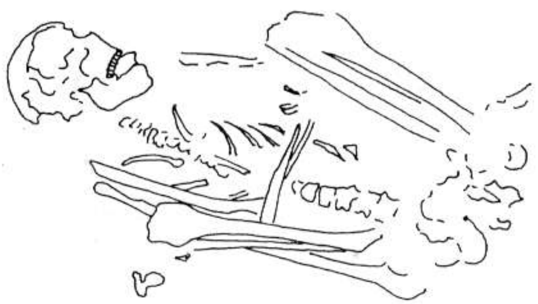

Обр. 6.20 Неа Никомедия, гроб (по Seferiades 1993). Без мащаб.
Fig. 6.20 Nea Nikomedeia, a burial (after Seferiades 1993). Without scale.

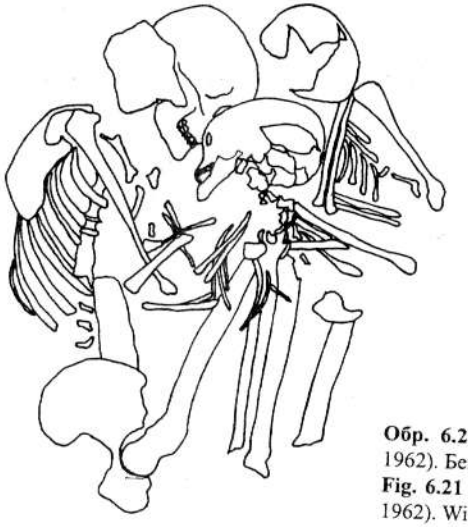

Обр. 6.21 Неа Никомедия, групов гроб (по Rodden 1962). Без мащаб.
Fig. 6.21 Nea Nikomedeia, a group burial (after Rodden 1962). Without scale.

Сервия

Многослойното селище е проучвано през 1930 г. от У. Хъртли и в периода 1971-1973 г. от К. Ридли (Heurtley 1932; 1939; Ridley, Wardle 1979). В неолитния пласт Хъртли регистрира 7 строителни хоризонта, най-горните два от които, 6 и 7, отнася към фаза Цангли-Лариса на култура Димини, а долните пет - към култура Сескло. Ридли установява 5 хоризонта: горните четири от култура Сескло, а най-долният - от култура Протосескло.

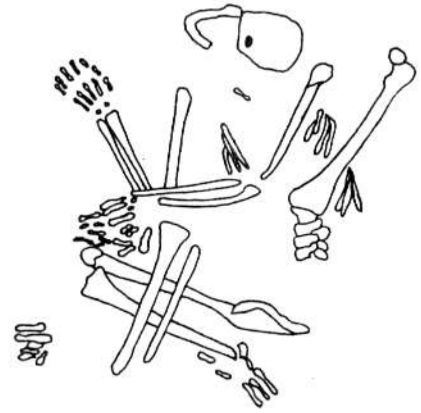

Обр. 6.22 Сервия, гроб (по Heurtley 1939). Без мащаб.
Fig. 6.22 Servia, a burial (after Heurtley 1939). Without scale.

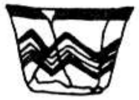

Обр. 6.23 Сервия, керамичен съд, гробен инвентар (по Heurtley 1939). Без мащаб.
Fig. 6.23 Servia, a clay bowl, grave good (after Heurtley 1939). Without scale.

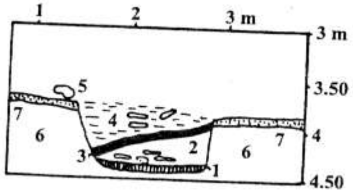

Обр. 6.24 Сервия, вертикален профил на гробната яма (по Heurtley 1939).
Fig. 6.24 Servia, a cross-section of the grave pit (after Heurtley 1939).

В пласта от фаза Цангли-Лариса е открит гроб в кръгла яма, пробита в пода на горяло жилище от долен хоризонт (Heurtley 1932, 230, fig. 4; Heurtley 1939, 54-55, figs. 45, 50, Pl. VI, 15). На дъното на ямата е погребан възрастен индивид, положен в свита позиция надясно с глава на север (обр. 6.22). Под него е поставен обсидианов нож, до дясната му ръка - фрагмент от зооморфен съд, а върху краката - коничен съд с фина излъскана повърхност, светло върху тъмносиворисувана украса и оранжева подустийна лента (обр. 6.23). Над покриващия скелета плътен слой пепел в същата яма са открити дезартикулирани кости от вторично погребване (обр. 6.24).

Вардарска Македония

Връшник

Многослойното селище е проучвано през 1958-1959 г. от М. Гарашанин и Д. Гарашанин (Гарашанин, Гарашанин 1960-1961). Направени са три сондажа с размери 3 X 3 м. Културните напластявания достигат дебелина 3.70 м. Установени са четири пласта, най-долният от които се характеризира с керамични съдове с бялорисувана, а горните три с тъмнорисувана украса.

Във втория пласт (отдолу нагоре) е открит гроб на възрастен индивид, положен в свита позиция наляво с глава на запад (обр. 6.25). Очертанията на гробната яма не са регистрирани (Гарашанин, Гарашанин 1960-1961, 15-16, пл. 4).

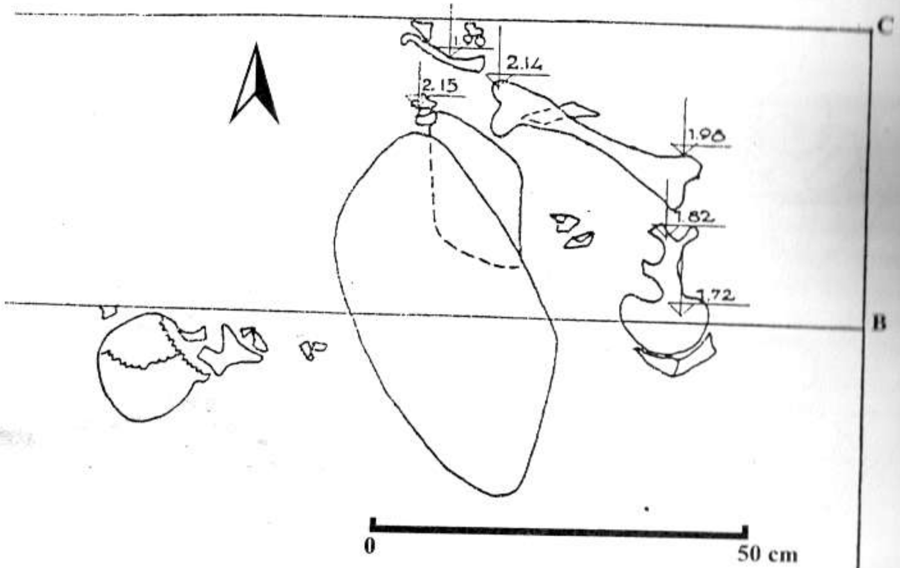

Обр. 6.25 Връшник, гроб (по Гарашанин, Гарашанин 1961).
Fig. 6.25 Vršnik, a burial (after Гарашанин, Гарашанин 1961).

Анзабегово

Многослойното селище е проучвано с многобройни сондажи (Гарашанин 1969; Корошец, Корошец 1973; Gimbutas 1976; M. Garašanin 1998). По време на разкопките на М. Гимбутас (24 сондажа в периферията) и М. Гарашанин (1 сондаж в централната част) през 1969-1970 г. са установени три раннонеолитни пласта (III-I) с керамични съдове с рисувана украса и един пласт от Винча А (Анза IV).

От четирите пласта произхождат скелетни останки най-малко от 34 индивида, в повечето случаи отделни кости, принадлежащи на 17 новородени и деца, 5 юноши и 12 възрастни. В сондажа на М. Гарашанин под подове на жилища са открити пет гроба, които се характеризират с първична инхумация в свита позиция (Гарашанин 1969, 18). В яма К от пласт Анзабегово Ic са открити части от бебешки скелет, а от границата между квадрати C и F произхожда гроб на две жени (съответно на 21-22 и 28-48 г.), положени в свита позиция една върху друга. В кв. F в същия пласт е открит гроб (обр. 6.26) на новородено бебе (4-6 седмици), положено в сферичен хранилищен съд (Gimbutas 1976, 397, Fig. 242, Pl. 47; M. Garašanin 1998, 30).

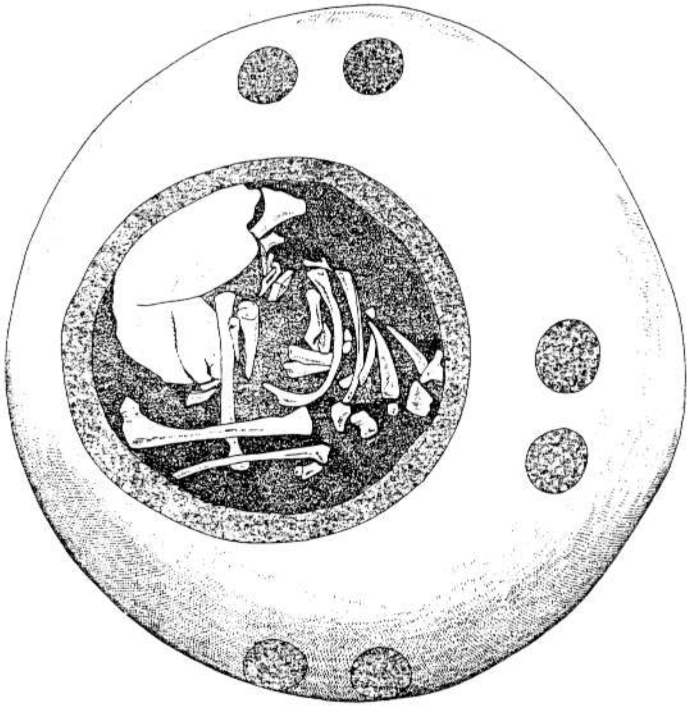

Обр. 6.26 Анза, бебешки гроб (по Gimbutas 1976). Без мащаб.
Fig. 6.26 Anza, an infant burial (after Gimbutas 1976). Without scale.

Южна Албания

Подгори

Многослойното селище се намира в равнината на Корча в Югоизточна Албания. Проучено е с три сондажа от Ф. Пренди. Установени са три строителни хоризонта, отнасящи се към раннонеолитната група Подгори (Korkuti 1995, 34-35).

В най-долния хоризонт са проучени три гроба на възрастни индивиди, характеризиращи се със силно свита позиция надясно с глава на югоизток (обр. 6.27). Инвентар няма (Korkuti 1995, 34-36, Abb. 5).

Чакран

Многослойното селище се намира в Югозападна Албания. Проучвано е през 1969-1970 и 1984 г. от М. Коркути (Korkuti 1995, 136). Направени са 9 сондажа, но основен е сондаж А с площ от 196 м². Културният пласт достига дебелина 1.40 м. Установени са 5 строителни хоризонта, отнесени от разкопвача към средния неолит.

В най-долния строителен хоризонт са открити два гробни комплекса (Korkuti 1995, 137-138, Abb. 20). Първият принадлежи на млад индивид, положен в свита позиция наляво с глава на изток (обр. 6.28). Краката са свити под тъп ъгъл спрямо гръбначния стълб, ходилата допират таза. Вторият гроб е зле запазен, но е ясно, че мъртвият е бил положен в свита позиция. И в двата случая гробното съоръжение представлява обикновена неправилна яма. Инвентар няма.

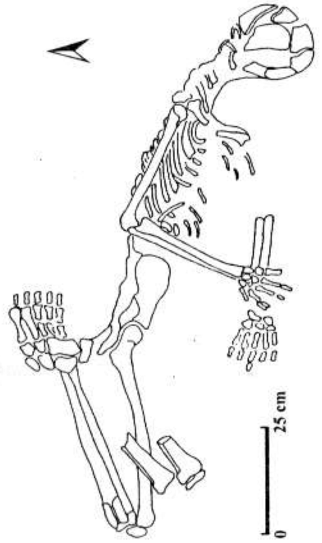

Обр. 6.27 Подгори, гроб (по Korkuti 1995).
Fig. 6.27 Podgorie, a burial (after Korkuti 1995).

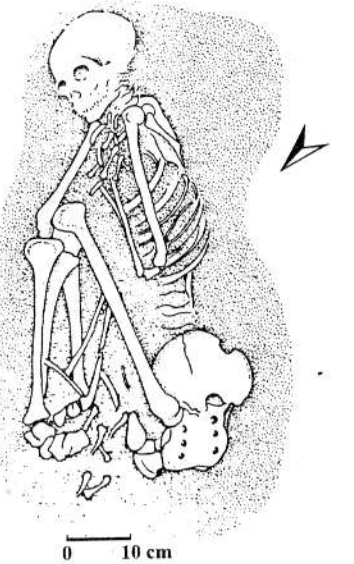

Обр. 6.28 Чакран, гроб (по Korkuti 1995).
Fig. 6.28 Cakran, a burial (after Korkuti 1995).

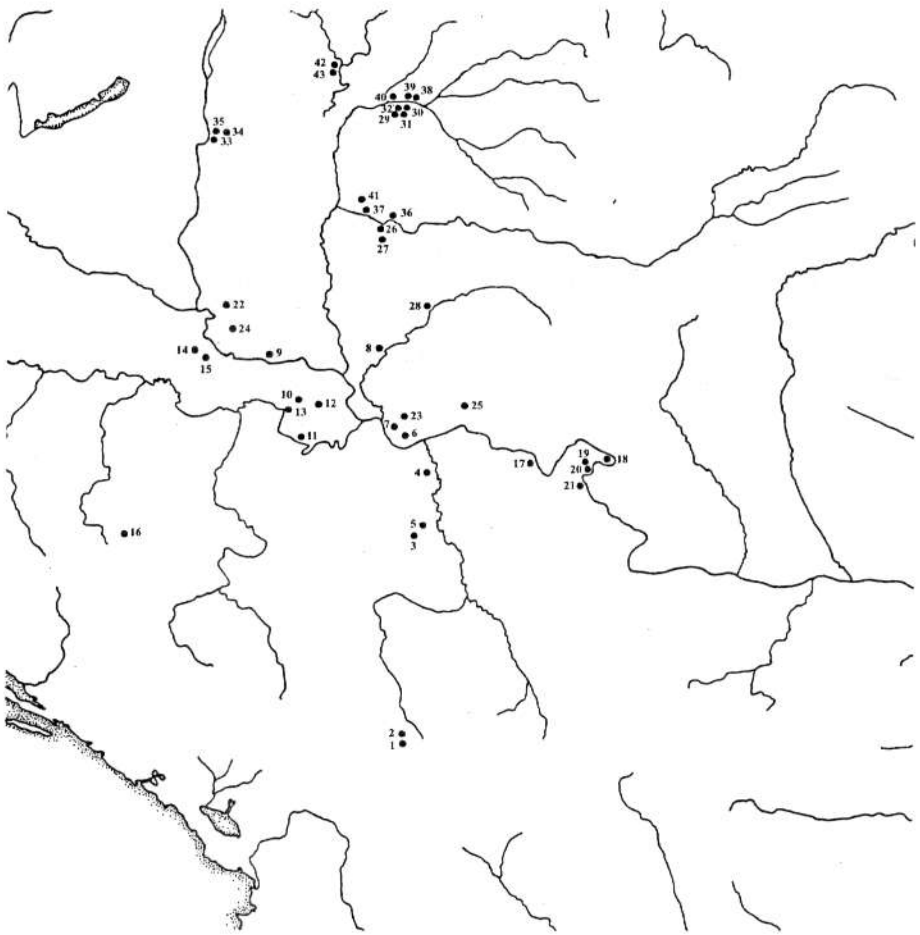

Карта 6.3 Неолитни гробни комплекси: Северозападен район. 1 Полина-Благотин, 2 Рудник Косовски, 3 Течич, 4 Сараорац, 5 Дивостин, 6 Гривац, 7 Винча, 8 Ботош, 9 Голокут, 10 Златара, 11 Обреж, 12 Бара Алиция, 13 Шашинци, 14 Винковци-Тръжница, 15 Винковци-Нама, 16 Обре I, 17 Лепенски вир, 18 Аймана, 19 Ваюга, 20 Велесница, 21 Каменички поток, 22 Доня Браневина, 23 Старчево, 24 Тополе, 25 Връшац, 26 Ченад, 27 Бешенова веке, 28 Парца, 29 Сарваш Сапанош, 30 Копанч-Жолдош таня, 31 Копанч-Ковач таня, 32 Ендрьод-Варняи пуста, 33 Вашкут, 34 Котацпарт, 35 Бодзашпарт, 36 Марошлеле-пана, 37 Деск, 38 Деваваня, 39 Барцеи кисхалом, 40 Ендрьод 119, 41 Сайол, 42 Солнок, 43 Горжа I.
Map 6.3 Neolithic burials: Northwestern area. 1 Polina-Blagotin; 2 Rudnik Kosovski; 3 Tečić; 4 Saraorci; 5 Divostin; 6 Grivac; 7 Vinča; 8 Botoš; 9 Golokut; 10 Zlatara; 11 Obrež; 12 Bara Alicia, 13 Šašinci; 14 Vinkovci-Nama; 15 Vinkovci-Tržnica; 16 Obre I; 17 Lepenski Vir; 18 Ajmana; 19 Vajuga; 20 Velesnica; 21 Kamenički Potok; 22 Donja Branjevina; 23 Starčevo; 24 Topole; 25 Vršac; 26 Cenad; 27 Beşenova Veche; 28 Parța; 29 Sarvas Szappanos; 30 Kopáncs-Zsoldos tanya; 31 Kopáncs, Kovács tanya; 32 Endrőd-Varnyai puszta; 33 Vaskút; 34 Kotacpart; 35 Bodzáspart; 36 Maroslele-Pana; 37 Deszk; 38 Dévaványa; 39 Barcéi kishalom; 40 Endrőd 119; 41 Szajol; 42 Szolnok; 43 Gorza I.

Северозападен регион

Този регион включва 43 селища (карта 6.3):

Метохия

Полина-Благотин

Многослойното неолитно селище е разположено в западната периферия на с. Полина. През 1989 г. сондажни разкопки на площ от 40 м^2 провеждат С. Станкович и Д. Рунич (Станковић, Рунић 1990, 64; Станковић 1992, 77). Регистрирани са два пласта, съответно от ранния и късния неолит. В долния пласт е открита яма с неправилна овална форма, вкопана в стерилната основа. На дъното й са намерени отделни кости от мъжки скелет: части от черепа, дълги кости и ребра, положени без анатомичен ред (Minichreiter 1999, 12). Д. Срейович отнася този хоризонт към култура Протостарчево I-II.

Рудник Косовски

Селището се намира в подножието на южните склонове на планината Мокра в североизточна Метохия. Проучвано е през 1984 г. от Й. Глишич (разкопките не са публикувани). Културният пласт се отнася към прехода между култура Протостарчево и Старчево Ia. (Mikić 1988, 21).

Открит е първичен колективен гроб, принадлежащ на възрастен мъж, три жени и индивид, чийто скелет е бил много зле запазен и не подлежи на физикоантропологично определяне. Мъртвите са били положени в свита позиция. Гробният инвентар се състои от три керамични съда и амулет (Сталио 1992, 67).

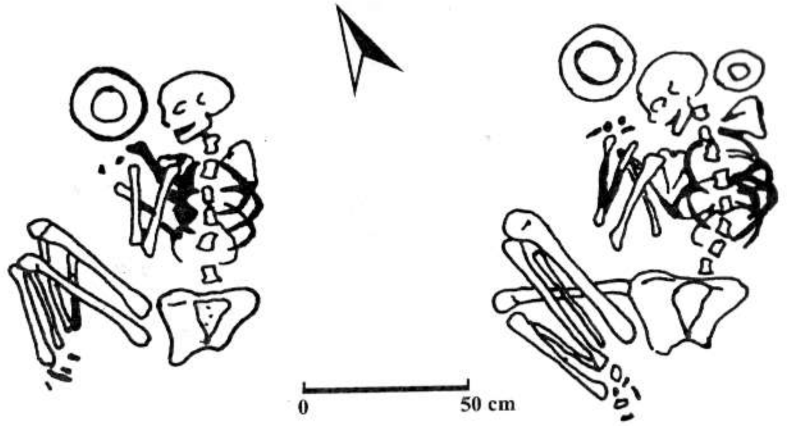

Обр. 6.29 Течич, гробове (по Галовић 1967).
Fig. 6.29 Tečić, burials (after Галовић 1967).

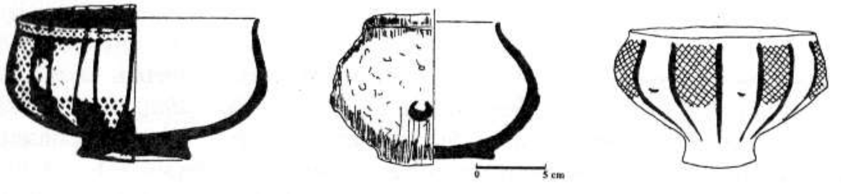

Обр. 6.30 Течич, керамични съдове, гробен инвентар (по Галовић 1967). Без мащаб.
Fig. 6.30 Tečić, clay vessels, grave goods (after Галовић 1967). Without scale.

Шумадия

Течич

Еднослойното селище се намира на брега на р. Дуленка при Крагуевац и обхваща обща площ от около 3 ха. Проучено е от Р. Галович (Галовић 1959; 1967). Културният пласт е частично разрушен от дълбока оран и достига дебелина 0.60 м. Установен е един пласт, отнесен от разкопвача към култура Старчево, фаза IIB.

Открити са два скелета (обр. 6.29), принадлежащи на възрастни индивиди, положени в една гробна яма в свита позиция надясно с глава на североизток, първият на дълбочина 0.52, а вторият - 0.92 м (Галовић 1959, 33, сл. 1-2; 1967, 168, сл. 1-4). В единия случай до главата на погребания са били поставени купа с бялорисувана украса върху ниско столче и гърневиден съд (обр. 6.30a-b), а в другия - купа с полихромна орнаментация върху ниско столче (обр. 6.30c). Очертанията на гробната яма не са регистрирани. Разкопвачът предполага, че мъртвите са били погребани почти едновременно.

Сараорац

Селището се намира край Смедерево. Проучвано е от М. Гарашанин и не е публикувано. Отнася се най-общо към култура Старчево.

Откритият гроб принадлежи на възрастен индивид, положен в свита позиция наляво с глава на изток (Гарашанин 1973, 27; M. Garašanin 1959, 7, Abb. 1). Торсът е извит по корем, дясната ръка е протегната напред, лявата е опъната край тялото (обр. 6.31). В устата на погребания е била поставена черупка от речна мида.

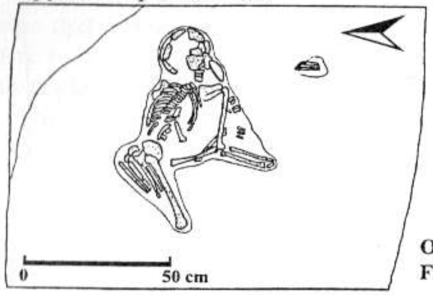

Обр. 6.31 Сараорац, гроб (по Garašanin 1959).
Fig. 6.31 Saraorci, a burial (after Garašanin 1959).

Дивостин

Селището се намира на 7 км западно от гр. Крагуевац. Проучвано е в периода 1968-1970 г. от А. Макферън, Д. Срейович и М. Богданович (McPherron 1988, 1; Srejović 1997, 215-216). Цялото селище покрива площ от 5.0 дка. Установени са два пласта, отнасящи се към култура Старчево и Винча-Плочник.

В пласта от култура Старчево (според Д. Срейович - фаза Протостарчево) е открит гроб на бременна жена (31-35 години), положена в изпъната позиция по корем (обр. 6.32). Дясната ръка е свита под прав ъгъл в лакътя, предлакътницата е перпендикулярна на тялото. Следи от гробната яма не са регистрирани (Zoffman 1988, 447, fig. 5.7, Pl. Ia). В пласта са открити и отделни кости: деветнадесет дълги кости, шест черепни фрагмента, няколко задноходилни кости и фаланги.

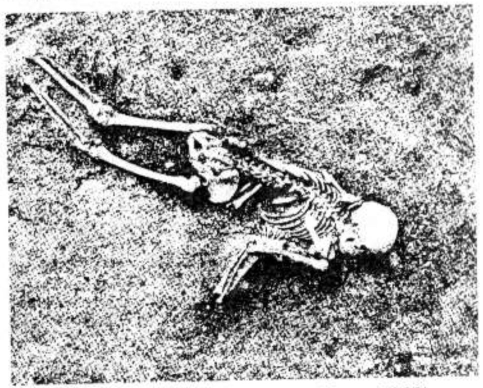

Обр. 6.32 Дивостин, гроб (по Zoffman 1988).
Fig. 6.32 Divostin, a burial (after Zoffman 1988).

Гривац

Многослойното праисторическо селище се намира на двата бряга на малка река близо до Гривац. Регистрирано е през 1952 г. с многобройни находки от новокаменната и каменно-медната епоха (Гавела 1958). Проучвано е през периода 1953-1989 г. последователно от Б. Гавела, Д. Срейович и С. Станкович на площ от 324 м² (Станковић 1990).

По време на разкопките на Б. Гавела в контекст, отнасящ се към култура Старчево, е открит гроб, разположен в южната периферия на селището. През 1989 г. С. Станкович попада на скелетни останки, принадлежащи на възрастен мъж, положен в "необичайна" позиция: по корем, с ръце, свити в лактите пред тялото. Черепът липсва. Находката се отнася към най-ранната фаза на обитаване на селището, която разкопвачът отнася към култура Протостарчево (Станковић 1990, 60-63; Minichreiter 1999, 9).

Винча

Селищната могила е частично проучена в периода 1908-1934 г. от М. Васич (Васић 1932; 1936a; 1936b; 1936c). Културният пласт достига дебелина около 10 м (включително ямите). Регистрирани са напластявания от късния етап на култура Старчево и култура Винча.

В пласта от култура Старчево е проучен първичен колективен гроб, станал известен в литературата като "гробница с дромос" (Васић 1936a, 9-13, сл. 8-9). Гробното съоръжение представлява яма с правоъгълна основа и размери 1.40 X 1.50 м. Дългият 4.76 м "дромос" се намира откъм северната страна. В ямата са открити 9 скелета, осем от които принадлежат на възрастни мъже (Schwidetsky 1971-1972). Мъртвите са били положени в свита позиция (обр. 6.33). Гробният инвентар се състои от два прешлена за вретено (Васић 1936а, сл. 24 a-b).

Вероятно от същия пласт произхожда биконичен керамичен съд с "калцинирани" (горели?) човешки кости (Васић 1936а, 182). Стратиграфската позиция на комплекса не е ясна, но въз основа на формалните особености и барботинната орнаментация върху долната половина на съда М. Гарашанин го отнася към късния етап на култура Старчево (M. Garašanin 1956, 209).

На дълбочина 8.75 м (Винча А?) е открит гроб на възрастен индивид, положен в свита позиция надясно с глава на запад. Краката са силно свити, дясната ръка е свита с длан под главата. Инвентар няма. (Васић 1936а, 35, сл. 55).

На различни дълбочини в могилата са установени дезартикулирани скелетни останки, най-вече фрагментирани човешки черепи и дълги кости, но тяхната стратиграфска позиция е несигурна (Васић 1932, 26; 1936а, 182; 1936с, 73, 107).

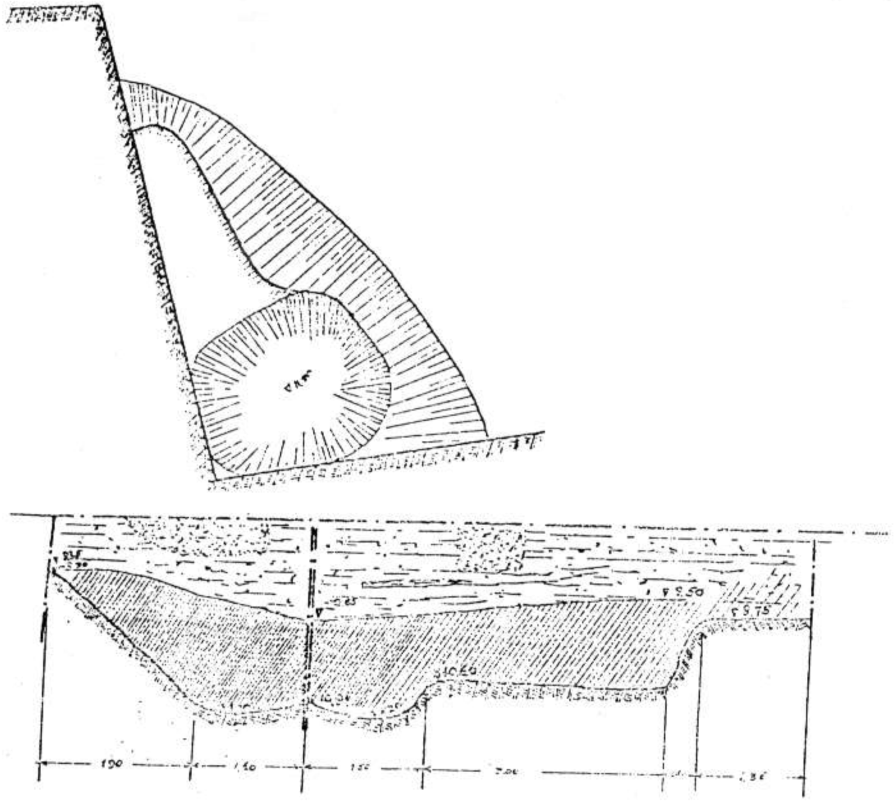

Обр. 6.33 Винча, "гробница с дромос " (по Васић 1936). Без мащаб.
Fig. 6.33 Vinča, the "tomb with a dromos" (after Васић 1936). Without scale.

Срем

Ботош

Обектът е известен още от 1925 г., но системни разкопки за пръв път провежда М. Гръбич през 30-те години на XX в. (Грбић 1935; Milleker 1938, 112-114). Общо са открити 21 гробни комплекса (обр. 6.34). 18 принадлежат на индивиди, положени в свита позиция наляво (10) и надясно (6) с глава на югоизток (9), североизток (1), запад (1) и юг (6). Един от гробовете е двоен. 3 гробни комплекса съдържат човешки черепи. В някои гробове е открит инвентар, който се състои от керамични съдове, каменни брадви, антропоморфни и зооморфни фигури и животински кости. В пласта са регистрирани и отделни посткраниални кости. Въз основа на керамичния материал обектът е отнесен към ранната фаза на култура Винча - Турдаш (Garašanin 1956, 206-209, sl. 1).

Обектът е обозначен като "некропол", но връзката му с конкретно селище не е ясна. Поради начина на проучване не може да се определи със сигурност дали не се касае за група гробове, съсредоточени в периферията на селище, останало незасечено със сондажи.

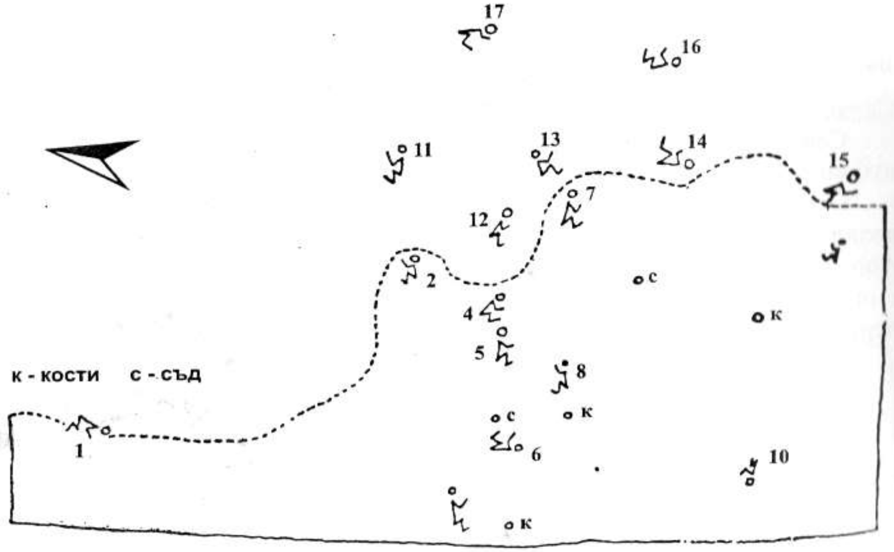

Обр. 6.34 Ботош, общ план на гробовете (по Garašanin 1956). Без мащаб.
Fig. 6.34 Botoš, general plan of the burials (after Garašanin 1956). Without scale.

Голокут

Многослойното селище се намира на западния склон на Фрушка гора, на 2 км източно от с. Визич, Югозападна Войводина. Проучвано е през 70-те и 80-те години от Е. Петрович (Petrović 1986; 1986-1987; Петровић 1990). Разкопките покриват площ от 309 кв. м. Културните напластявания достигат дебелина 0.20-0.80 м. Установени са пластове от новокаменната, каменно-медната и бронзовата епоха. Най-долните два строителни хоризонта се отнасят към късната фаза на култура Старчево.

В пласта от култура Старчево са проучени два гробни комплекса. В първия случай става дума за първична инхумация в обикновена яма (Petrović 1986-1987, 19, Pl. 2, 3, sl. 7, 8). Погребаният възрастен индивид е положен в силно свита позиция надясно с глава на северозапад. Краката са свити към гърдите, ръцете са свити в лактите с длани до брадичката (обр. 6.35). В гробната яма е открита кост от едро рогато животно.

Гробната яма на втория гроб пробива първата подова обмазка на землянка (в югозападната част на жилището), което очевидно свързва комплекса със сградата (Петровић 1990, 56). Касае се за парциално (вторично?) погребване на горна половина на скелет.

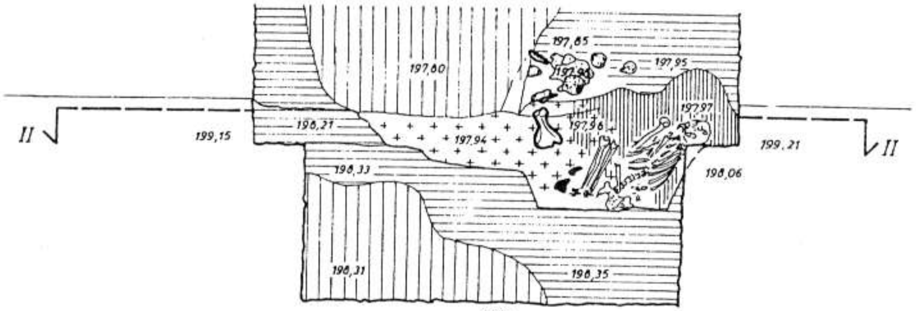

Обр. 6.35 Голокут, гроб (по Petrović 1986-1987).
Fig. 6.35 Golokut, a burial (after Petrović 1986-1987).

Златара

Голямото около 1.6 дка еднослойно неолитно селище се намира край малко езеро при поток, който тече по южния склон на Фрушка гора. В началото на 80-те години спасителни разкопки в югоизточната му част провежда В. Лекович (Leković 1985; 1988a; Лековић 1995). Културният пласт е почти изцяло разрушен при селскостопанска дейност и дебелината му достига 0.15 м. Разкопвачът отнася селището към късната фаза на култура Старчево.

В Златара са открити два гробни комплекса, които изискват подробно описание (Leković 1985, 159-161, Pl. 3, 4, fig. 3). Обозначената от В. Лекович "гробна конструкция А" (обр. 6.36) има неправилна форма и е вкопана в стерилната основа. Състои се от овална яма с рампа, в която са вкопани плитки

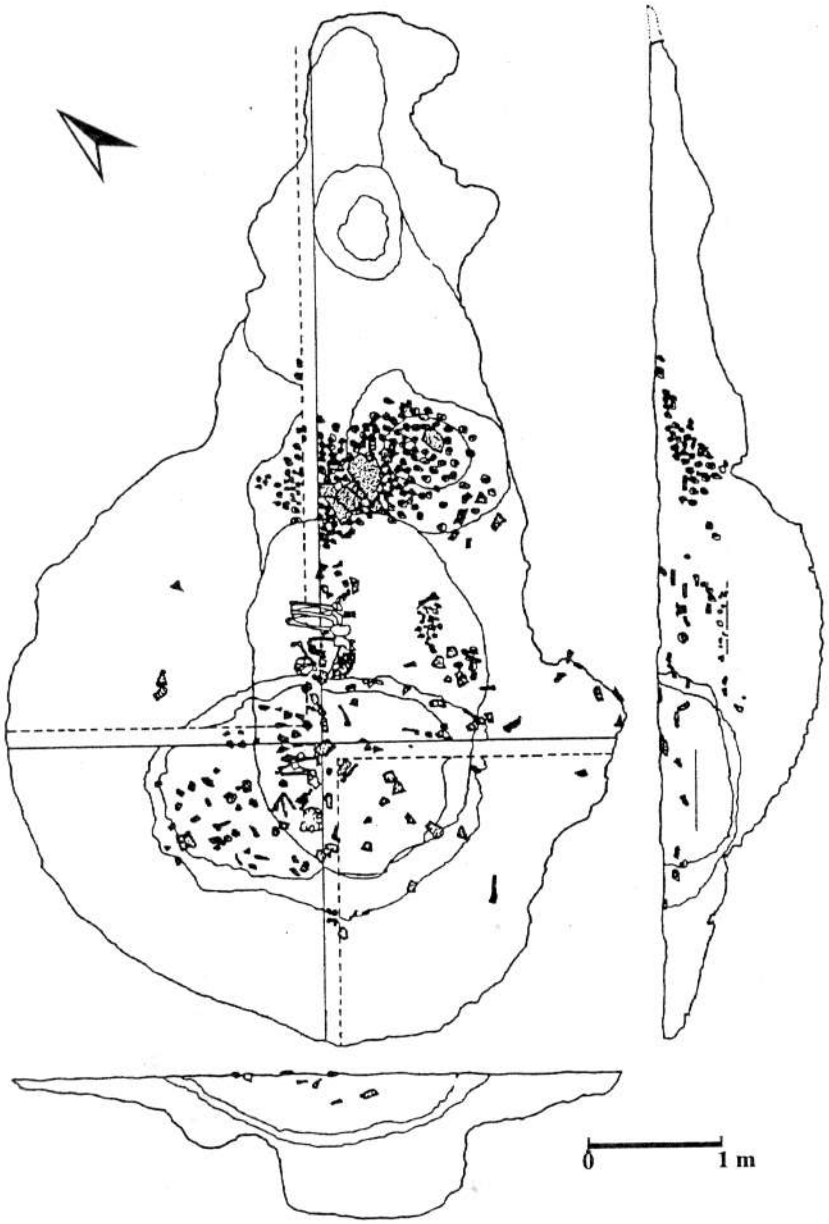

Обр. 6.36 Златара "гробна конструкция А" (по Leković 1985).
Fig. 6.36 Zlatara, "burial construction A" (after Leković 1985).

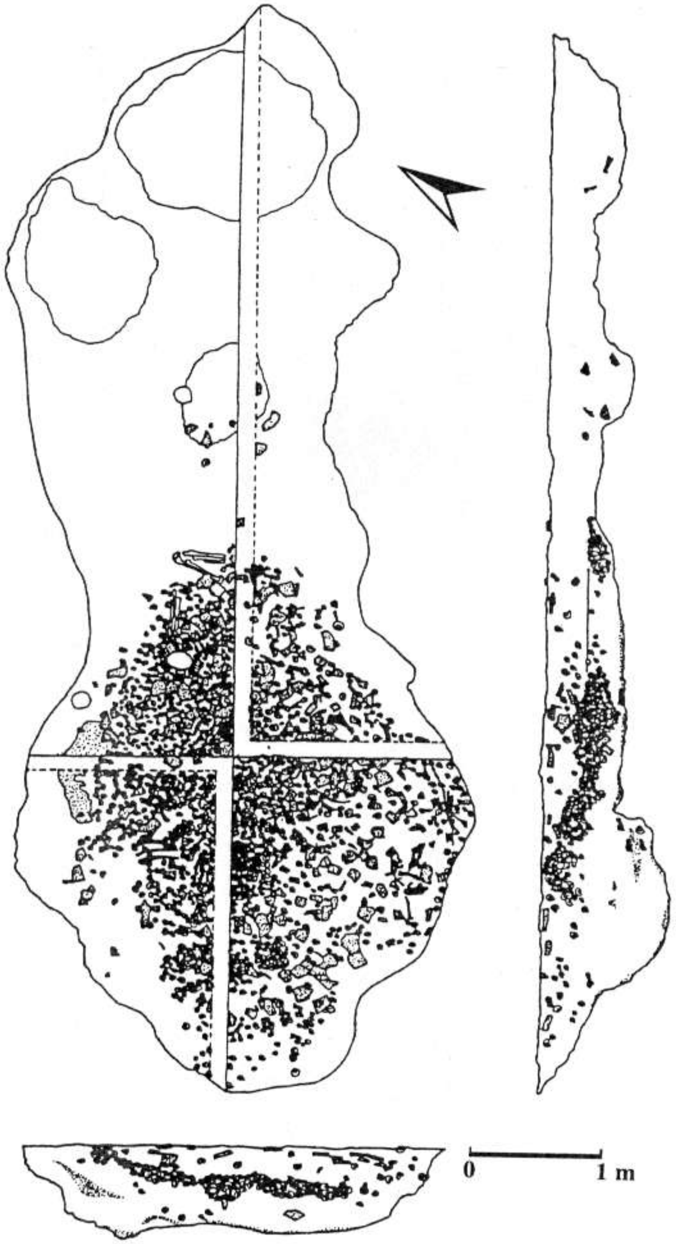

Обр. 6.37 Златара "гробна конструкция В" (по Leković 1985).
Fig. 6.37 Zlatara, "burial construction B" (after Leković 1985).

ями. Общата й дължина достига 8 м ("гробна камера" - 4.40 м, рампа - 3.60 м). Ширината й е 4.60 м. Дългата ос на комплекса е ориентирана североизток (рампа)-югозапад. В ямата са погребани два индивида, положени в свита позиция наляво с глава на югозапад. Според разкопвача археологическите данни сочат, че не са били погребани едновременно. След изкопаването на "гробната камера" най-дълбоката централна част е била запълнена със стерилна почва (според автора - ритуална пурификация), върху която е положено тялото на 19-21 годишен мъж. Цялата конструкция и трупът са покрити с керамични фрагменти (фини монохромни и няколко с рисувана украса - тъмнокафяво върху червено; също и груба керамика), животински кости и миди. При скелета са открити фрагментиран мраморен амулет и кварцитен фрагмент. В най-близката до "камерата" яма от рампата са открити фрагменти от голям керамичен съд, съдържащ повече от 500 черупки от охлюви.

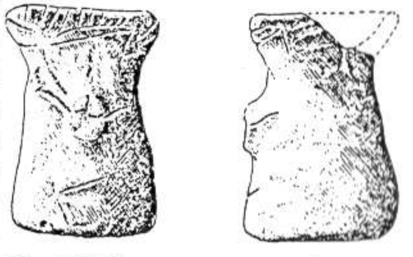

Обр. 6.38 Златара, антропоморфен миниатюрен съд, гробен инвентар (по Leković 1985).
Fig. 6.38 Zlatara, anthropomorphic miniature vessel from a burial (after Leković 1985).

Скелетните останки от втория гроб, принадлежащ на около 6-годишно дете, са открити в плитка яма до главата на мъжа. При погребението останките от първия гроб не са нарушени, което предполага, че е станало скоро след първото. Тялото на детето е покрито по същия начин и при скелета също е открит кварцитен фрагмент.

"Гробна конструкция В" (обр. 6.37) повтаря плана на първата и се различава само по размерите си и по броя на плитките ями в рампата. Дължината й е 7.80 м ("гробна камера" - 4.20 м, рампа - 3.60 м). "Камерата" е широка 3.20 м. Ориентацията остава непроменена. В гробната яма са открити скелетни останки на 40-45 годишна жена, положена в свита позиция наляво с глава на запад. В този случай обаче гробният инвентар е много по-разнообразен. Освен керамични фрагменти в камерата са открити няколко цели съда, сред които миниатюрен съд с антропоморфно лице, поставен върху плътно столче (обр. 6.38), няколко мъниста от спондилус, две каменни брадви, едната от които миниатюрна, две фрагментирани кремъчни пластини, две костени шила, слабо изпечена тежест за тъкачен стан и няколко фрагмента кварцит. Установени са останки от голямо количество домашни и диви растителни видове, едър рогат добитък, овца/коза, куче, глиган, червена лисица, белка, два вида елени, черупки от миди и охлюви (само в "гробната камера" 7 хил.). Като се основава на тънкия спорадичен пласт пепел, покриващ дъното на "камерата", В. Лекович предполага, че преди погребението тя е била подложена на ритуална пурификация с огън.

Трите плитки ями в рампата съдържат няколко керамични фрагмента и растителни останки.

Обреж

Еднослойното селище се намира на брега на р. Сава и обхваща площ от около 10 дка. През 1958 г. спасителни разкопки провежда Б. Брукнер (Брукнер 1960). Направени са два сондажа (10 X 4 м). Културният пласт достига дебелина 0.50-0.78 м и се отнася към култура Старчево IIb.

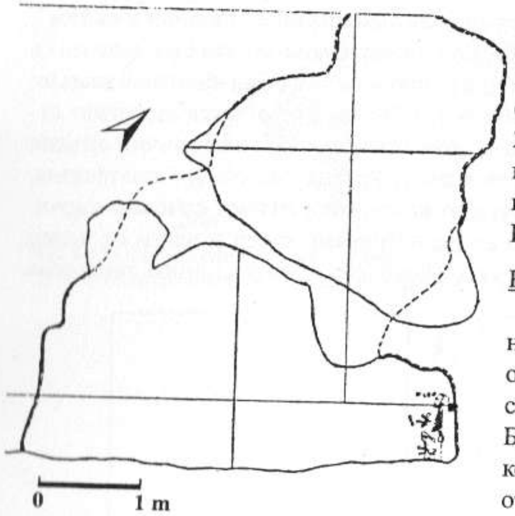

Обр. 6.39 Обреж, гроб (по Брукнер 1960).
Fig. 6.39 Obrež, a burial (after Брукнер 1960).

В селището е открит гроб на дете, положено в свита позиция надясно с глава на северозапад (Брукнер 1960, 87, сит. 2, сл. 21). Краката са силно свити към гърдите. Ръцете са свити в лактите и скръстени на гърдите (обр. 6.39). Инвентар няма.

Бара Алиция

Многослойното селище се намира на около 600 м. югозападно от с. Печинци. През 1988 г. спасителни разкопки провежда Б. Брукнер (Лековић, Падров 1992), който установява два пласта, отнасящи се към новокаменната и каменно-медната епоха.

В строителен хоризонт от фаза IIb на култура Старчево е открит гроб на възрастен индивид, положен в свита позиция надясно с глава на югозапад. Инвентар няма.

Шашинци

Еднослойното селище се намира при с. Шашинци, на северния и североизточния бряг на голямо езеро. Покрива обща площ от около 10 дка. През 1986 г. спасителни разкопки провежда В. Лекович, който проучва площ от 120 м² (Leković 1988b). Установен е културен пласт с дебелина 0.30-0.10 м, отнасящ се към късната фаза на култура Старчево.

В селището е открит гроб, принадлежащ на около 40-годишна жена, положена в свита позиция надясно с глава на север. Гробното съоръжение представлява голяма яма с форма на неправилен правоъгълник със заоблени ъгли и следните размери: къси страни 2.40 и 3.30 м, дълги страни 4.0 и 4.20 м. Максималната й дълбочина достига 0.37 м. Ориентирана е североизток-югозапад. В запълнителя са открити животински кости, черупки от охлюви и миди и огромен брой керамични фрагменти.

Винковци-Тръжница

Селищната могила се е намирала на северния бряг на р. Босут, с. Винковци, Източна Славония. Част от нея е била разрушена по време на строителни работи през 1951 г. Проучена е през 1962 и 1978 г. от С. Димитриевич (Dimitrijević 1966, 39-42; Idem 1979, 239-240; Idem 1984, 9-11). В пласта от края на култура Старчево са открити четири гроба на трима възрастни и едно дете с пендантив от мида Spondylus и два съда.

Винковци-Нама

Селището се е намирало близо до могилата в Тръжница, с. Винковци, и е проучено от И. Искра-Яношич през 1977 г. (Iskra-Janošić 1977, T. XLIV/11-12, XLIII/10; Minichreiter 1992, 68, Fig. 9-10, 19). В най-долния пласт, отнасящ се към култура Старчево, са открити гробове, характеризиращи се със свита позиция настрани.

Далмация

Обре I

Многослойното селище се намира в Централна Босна, на р. Тръстионица, и е регистрирано по време на строителни работи през 1965 г. (Benac 1973; Gim-

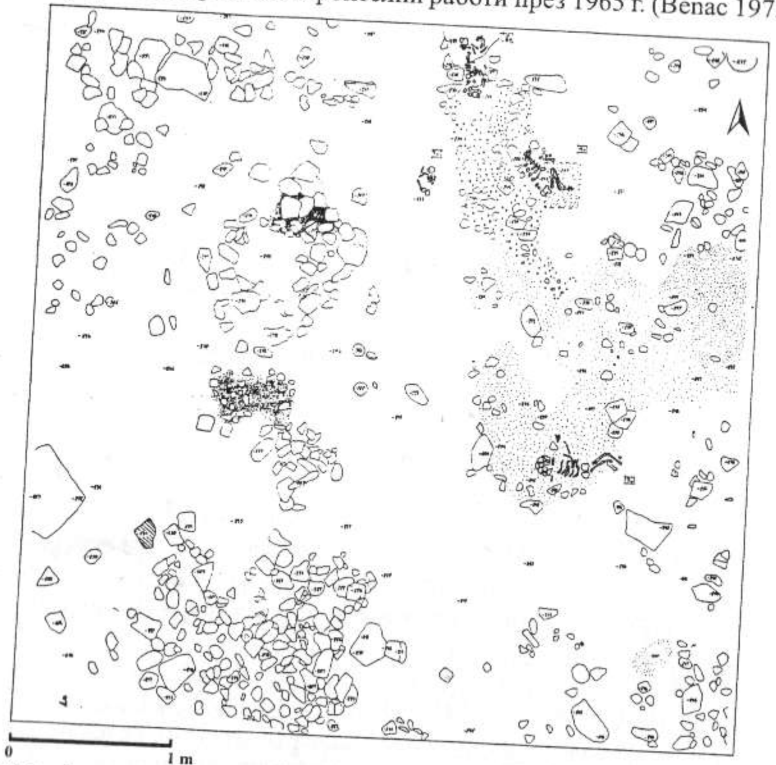

Обр. 6.40 Обре I, сондаж VI, общ план на гробовете (по Benac 1973).
Fig. 6.40 Obre I, trench VI, general plan of the burials (after Benac 1973).

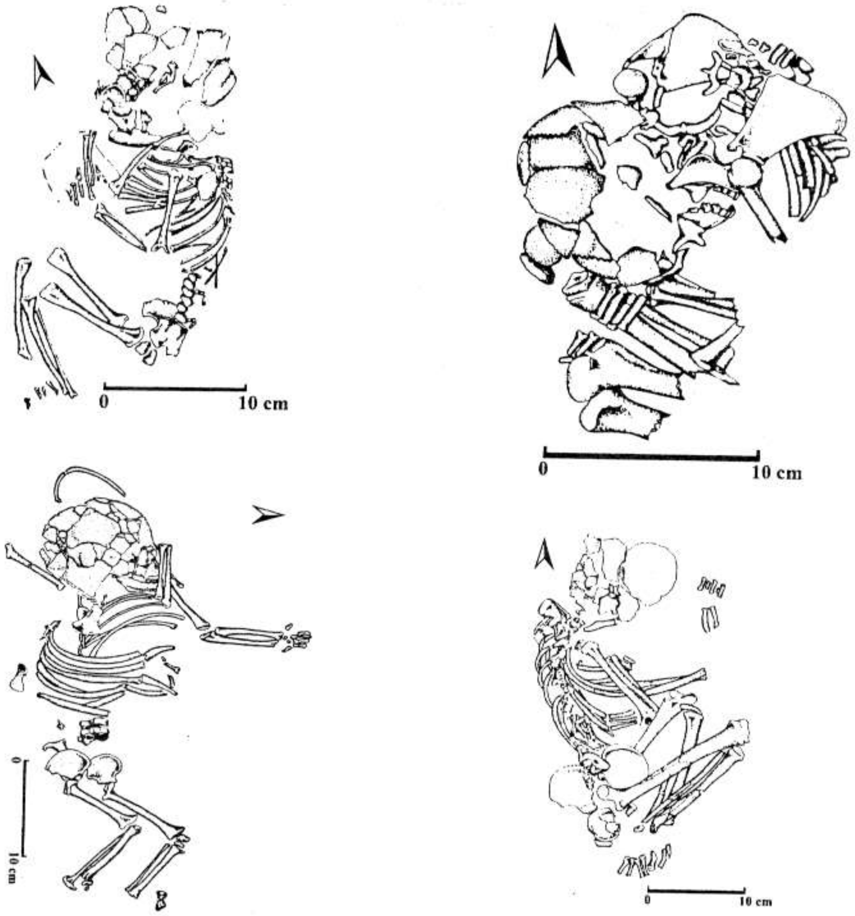

Обр. 6.41 Обре I, бебешки гробове (по Benac 1973).
Fig. 6.41 Obre I, infant burials (after Benac 1973).

butas 1974a; 1974b). Проучено е със сондажни разкопки през 1967-1968 и 1970 г. от Б. Брукнер, А. Бенац и М. Гимбутас на обща площ 450 м². Културният слой достига дебелина около 1.20 м. Регистрирани са два пласта, които се отнасят към култура Старчево с елементи на адриатическата група Импресо и ранната фаза на култура Какани.

През 1968-1970 г. в хоризонти от фаза II (Старчево) са открити общо 8 гробни комплекса (Benac 1973, 347-359, Figs. 9-18, Pl. IV.1, 3, 5). От сондаж VI (обр. 6.40) произхождат 4 гроба, които съдържат скелетни останки на 3 деца на възраст от 2.5-3.0 до 11-13 години и едно неколкоседмично бебе (Nemeskéri 1974, 41-43), положени в свита позиция наляво (2) и надясно (1) с глава на северозапад, север, запад и североизток (обр. 6.41). В един от случаите около гробната яма е регистриран пласт пепел с дебелина 3 см, в друг гробът е заобиколен с камъни и покрит с каменна плоча. Два гроба са покрити с глина. Върху краката на едно от бебетата е поставен хромелен камък.

Останалите 4 комплекса са открити в сондаж VII (обр. 6.42). Един от тях принадлежи на бебе, положено в свита седяща позиция върху "каменен килим", вероятно заобиколен с вертикални каменни плочи. Около костите на краката са регистрирани горели животински кости. Целият участък е бил настлан с камъни и фрагменти от керамични съдове (обр. 6.43). Други 2 комплекса съдържат отделни кости в неанатомичен ред, наред с животински кости и кремъчни оръдия (обр. 6.44). Последният комплекс се състои от кръгла глинобитна платформа, в средата на която е разкрита структура от камъчета и големи каменни плочи. В югозападния ъгъл на платформата са регистрирани кости и части от череп в неанатомичен ред. Към комплекса се отнасят съд с тъмна, добре загладена

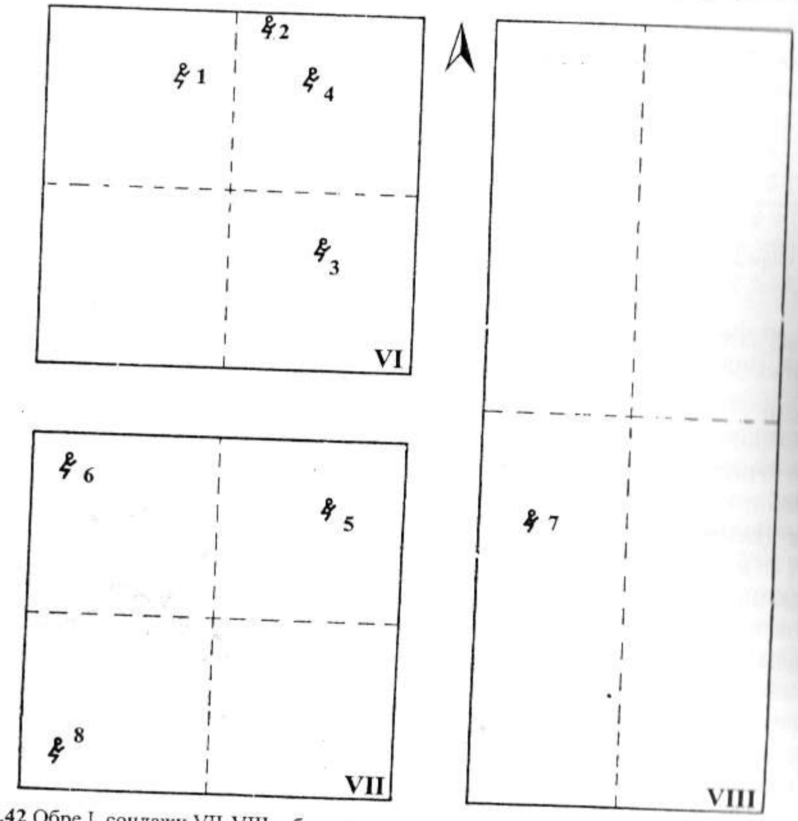

Обр. 6.42 Обре I, сондажи VII-VIII, общ план на гробовете (по Benac 1973).
Fig. 6.42 Obre I, trenches VII-VIII, general plan of the burials (after Benac 1973).

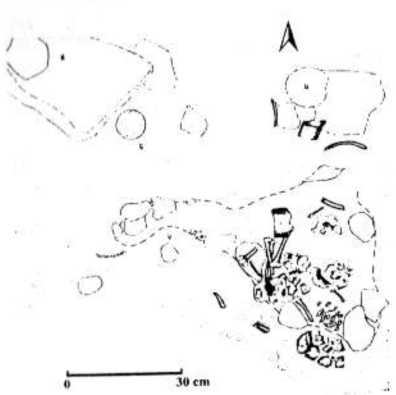

Обр. 6.43 Обре I, вторичен гроб (по Benac 1973).
Fig, 6.43 Obre I, a secondary burial (after Benac 1973).

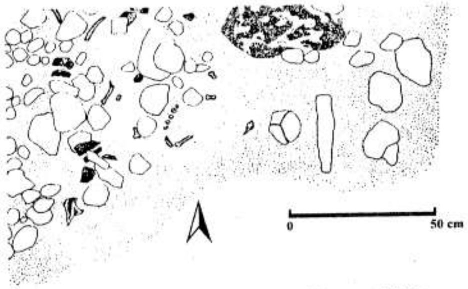

Обр. 6.44 Обре I, вторичен гроб (по Benac 1973).
Fig, 6.44 Obre I, a secondary burial (after Benac 1973).

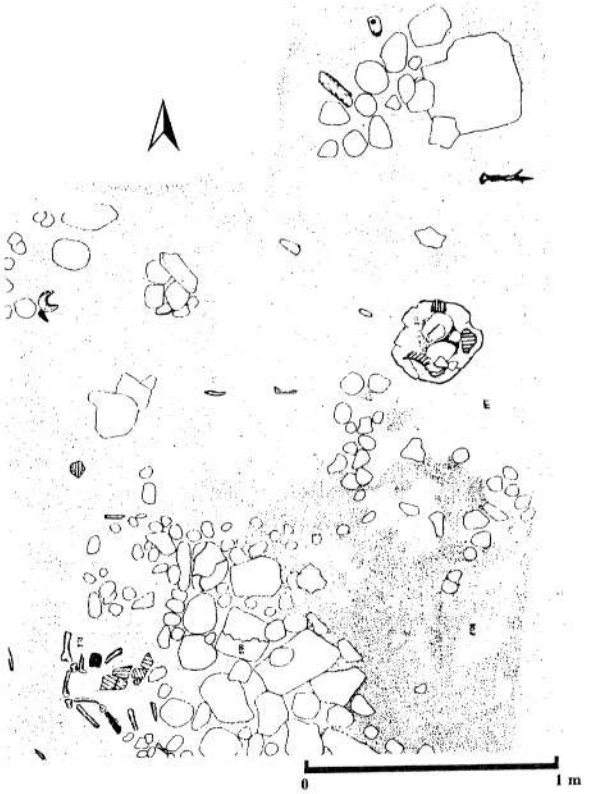

Обр. 6.45 Обре I, вторичен гроб (по Benac 1973).
Fig, 6.45 Obre I, a secondary burial (after Benac 1973).

повърхност и импресо-орнаментация, голям хранилищен съд с барботинна украса, парче полиран кехлибар, три каменни брадви и заострен еленов рог (обр. 6.45). Скелетните останки в извънкорпусен контекст принадлежат общо на 13 индивида: 30-35 годишна жена, 45-54 годишен мъж, девет деца от първа и едно дете от втора възрастова група (Nemeskéri 1974, 40, 43-45). Бенац и Немешкери смятат, че четирите комплекса от сондаж VII свидетелстват за практикуване на човешки жертвоприношения, но не привеждат физикоантропологични данни в подкрепа на това предположение.

Железни врата

Лепенски вир

Селището се намира на десния бряг на р. Дунав близо до устието на р. Болетинска. В периода 1965-1971 г. Д. Срейович проучва площ от 3800 м^2 (Срејовић 1969). Културният пласт достига дебелина 3.5 м. Установени са 9 строителни хоризонта от мезолита и ранния неолит. Двата раннонеолитни строителни хоризонта (Лепенски вир IIIa и IIIb), отнасящи се съответно към културите Протостарчево и Старчево, са с дебелина 1.50 м.

Разкопвачът не представя подробно описание на откритите в ранно-неолитните пластове 41 гробни комплекса (39 от пласта, отнасящ се към култура Протостарчево, и 2 от този, който се отнася към култура Старчево), а обобщава информацията за погребалните обреди (Срејовић 1969, 164-165, сл. 72-73). Според него обитателите на Лепенски вир IIIa и IIIb погребват мъртвите си около селището, в непосредствена близост до периферните землянки и колиби. Гробните ями са дълбоки и имат кръгла форма. Мъртвите се погребват в свита позиция и често са заобиколени с ломени камъни или са покрити с големи плочи. На ориентацията не е придавано никакво значение. Парциално погребване се практикува само в отделни случаи. Скелетът от гроб 1, Лепенски вир IIIb, например е без череп, докато черепът в гроб 19, Лепенски вир IIIa, е поставен върху голяма каменна плоча, покриваща погребания отдолу възрастен индивид. Повечето гробове са индивидуални. Открит е само един двоен гроб, принадлежащ на възрастни мъж и жена, положени в свита позиция с лица един срещу друг.

Аймана

Многослойното селище се намира край с. Мала Върбица. През 1982 г. спасителни разкопки провежда Б. Сталио (Stalio 1986, Сталио 1992). Направени са 29 сондажа с обща площ 701 м^2. Дебелината на културния пласт варира между 1.20 и 1.80 м., а ямите достигат до дълбочина 2.26 м. Установени са пластове от ранния неолит, каменно-медната и бронзовата епоха.

В раннонеолитния пласт е открит колективен гроб, принадлежащ на 16 индивида (обр. 6.46), положени в свита позиция с различна ориентация (Stalio 1986, 29, Pl. I, fig. 6; Сталио 1992, 65-66, пл. 1-5). Гробната яма има неправилна овална форма и размери 2.5 X 1.80 м (обр. 6.47). Според авторката преди

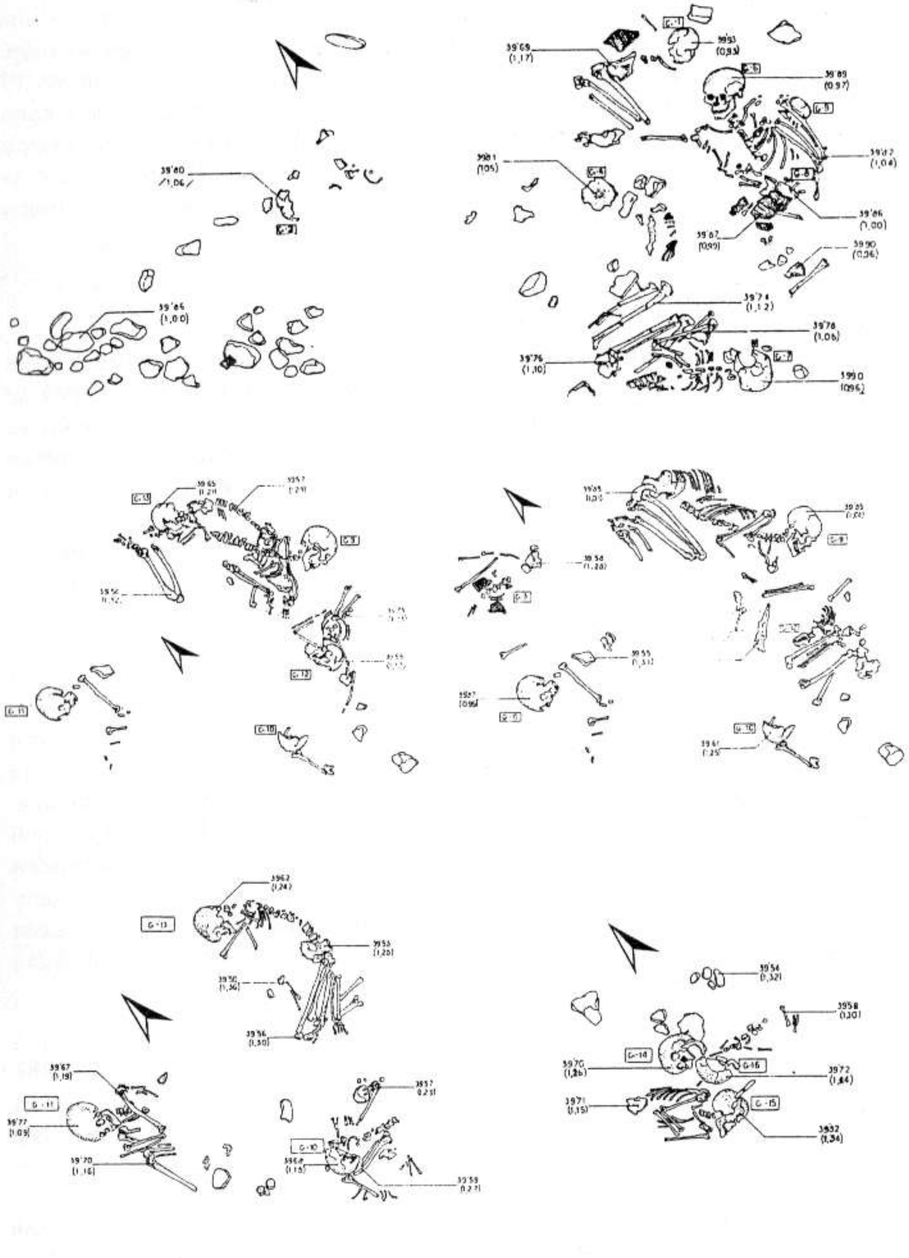

Обр. 6.46 Аймана, гробове (по Сталио 1992).
Fig. 6.46 Ajmana, burials (after Сталио 1992).

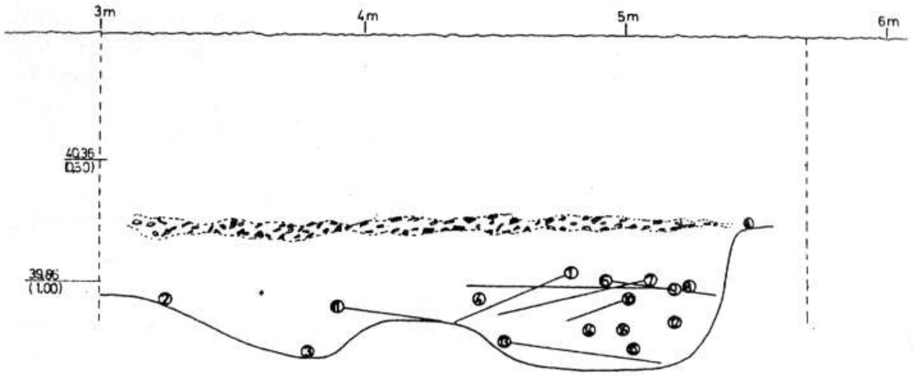

Обр. 6.47 Аймана, вертикален профил на гробната яма (по Сталио 1992).
Fig. 6.47 Ajmana, a cross-section of the grave pit (after Сталио 1992).

погребението е била използвана за изкопаване на глина. Скелетните останки принадлежат на 11 деца, 2 възрастни и един стар мъж, една възрастна и една стара жена (Radosavljević 1986, 51-58). Гробен инвентар няма. Б. Сталио смята, че става въпрос за покосена от епидемия родствена група.

Ваюга

Многослойното селище се намира на десния бряг на Дунав. Проучвано е през периода 1980-1983 г. на площ 1200 м². Регистрирани са останки от ранния неолит, халколита, бронзовата и желязната епоха (Srejović 1988, 62).

В сондаж XV, в пласт от ранния неолит е открит гроб на възрастен индивид, положен в свита позиция (Premk et al. 1984, 118-119).

Велесница

Многослойното селище се намира край гр. Кладово. Проучвано е от Р. Васич в периода 1980-1982 г. (Vasić 1986). Направени са 12 сондажа с обща площ 660 м². Дебелината на културните напластявания достига 3.10 м. Пластът, отнасящ се към култура Старчево, има дебелина 1.0-1.5 м. Установени са пластове от мезолита, каменно-медната, бронзовата, желязната и къснoримската епоха, както и от средните векове.

В старчевския пласт са открити три гробни комплекса, единият от които колективен, другите два индивидуални (Vasić 1986, 267-268).

Първият гроб принадлежи на дете, положено в свита позиция с глава на север. Черепът липсва, което се дължи на късно нарушение. При погребаното дете е бил поставен сферичен съд с четири симетрично разположени въжести дръжки (обр. 6.48).

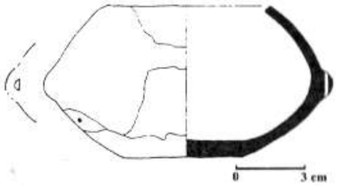

Обр. 6.48 Велесница, гроб 1, гробен инвентар (по Vasić 1986).
Fig. 6.48 Velesnica, a clay pot from burial # 1 (after Vasić 1986).

Вторият гроб принадлежи на възрастна жена, положена в свита позиция надясно с глава на североизток. Костите са силно разместени, някои липсват (Vasić 1986, fig. 21).

Гробното съоръжение в третия комплекс представлява кръгла яма с диаметър 1.20 м. Открити са 5 цели и 2 фрагментирани скелета, принадлежащи на възрастен мъж, 4 възрастни жени и 2 деца (Vasić 1986, figs. 14-17). Мъртвите са погребани в свита позиция настрани или по гръб един над друг. Ориентирани са с глави на изток и в един случай на север.

Каменички поток

Многослойното селище се намира при с. Нови Михайловац край Неготин. Проучвано е в периода 1981-82 г. от С. Станкович (Stanković 1986, 468). Сондажът обхваща площ от около 40 м². Културните напластявания достигат дебелина 3.25 м. Установени са пластове от римската епоха, култура Жуто бърдо и култура Старчево, последният с три строителни хоризонта. Най-долният пласт (IV) се отнася към мезолита.

В пласт III, в строителния хоризонт, отнасящ се към култура Протостарчево/I фаза на Старчево, са проучени 2 гробни комплекса, единият от които разрушен (Stanković 1986, 469, fig. 2). Другият принадлежи на мъж под 40-годишна възраст, положен в свита позиция надясно с глава на запад (обр. 6.49). До ръката му е открит кремъчен нуклеус.

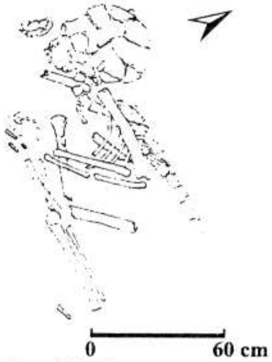

Обр. 6.49 Каменички поток, гроб (по Stankovic 1986).
Fig. 6.49 Kamenički Potok, a burial (after Stankovic 1986).

Бачка

Доня Браневина

Многослойното селище се е намирало на брега на днес пресушено блато и е покривало площ от около 40 дка. Проучвано е през 1965-1966 г. и в края на 80-те години от С. Кармански (Karmanski 1979; 1988). Направени са три сондажа с обща площ около 360 м². Културният пласт достига дебелина 1.60-1.70 м. Установени са четири "етапа на обитаване", отнесени от разкопвача към култура Криш и култура Старчево.

От I (най-горен) пласт произхождат 3 гробни комплекса (обр. 6.50) (Karmanski 1979, 18, Pl. III; Mikić 1988, 22). Първият принадлежи на възрастен мъж. Скелетните останки са дезартикулирани и не се намират в анатомичен ред. Отсъствието на по-късни нарушения предполага, че става дума за вторично погребение, макар според С. Кармански вероятно да се касае за канибализъм.

Останалите два гроба принадлежат на деца. В единия случай е открита само горна половина от скелета, но не е ясно дали става дума за парциално погребение, или нарушение. Позицията в двата комплекса е свита наляво с глава на

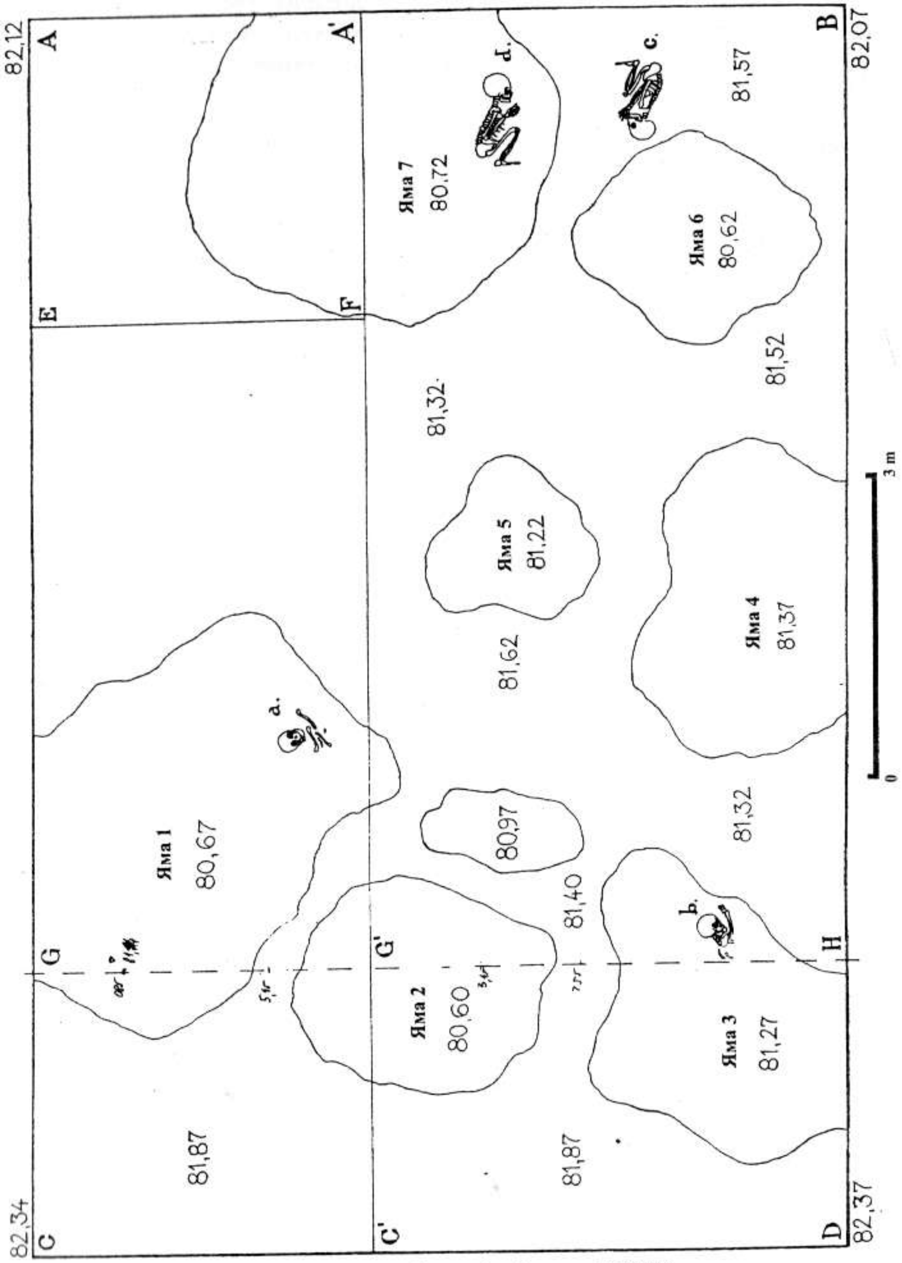

Обр. 6.50 Доня Браневина, общ план на гробовете (по Karmanski 1979).
Fig. 6.50 Donja Branjevina, general plan of the burials (after Karmanski 1979).

север. Инвентар не е регистриран в нито един от трите гроба от I пласт.

В най-долния пласт на Доня Браневина е открит детски гроб (Karmanski 1979, 18, Pl. III). При положеното в силно свита позиция наляво с глава на юг дете е бил поставен кремъчен нож.

Банат

Старчево

Многослойното селище е проучвано от В. Фюкс, Х. Голдман и Р. Ерих в периода 1931-1932 г. Периодизацията е направена много по-късно на базата на керамичните комплекси (вж. Aranđelović-Garašanin 1954).

Информацията за откритите в Старчево гробни комплекси е съвсем оскъдна. Разкопвачите съобщават само за 3 безинвентарни гроба, характеризиращи се с първична инхумация в свита позиция (Fewkes et al. 1933, 42-43).

Тополе

Еднослойното селище се намира на левия бряг на р. Мостонга в Югозападна Войводина. Проучвано е от Ч. Трайкович през 1977 г. с няколко сондажа, само в три от които - с обща площ 147.5 м² - е установен археологически материал

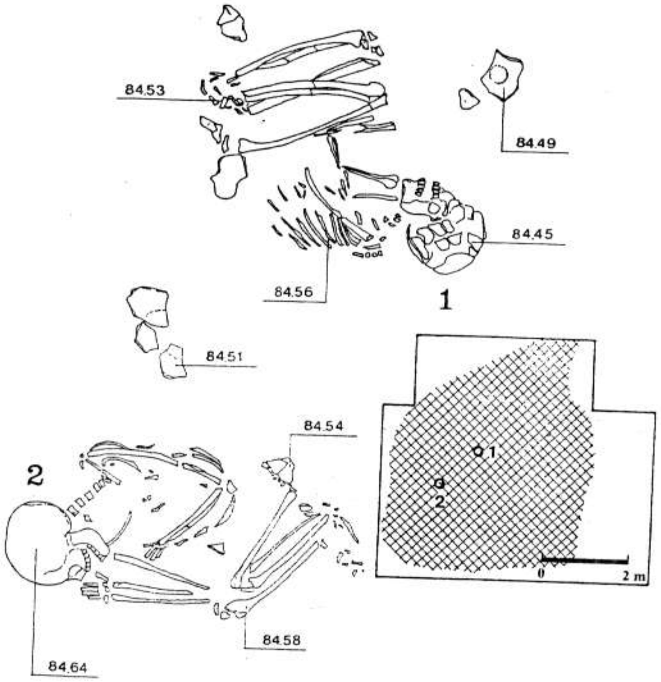

Обр. 6.51 Тополе, гробове (по Trajković 1988).
Fig. 6.51 Topole, burials (after Trajković 1988).

(Trajković 1988). Културният пласт достига дебелина 0.40-0.70 м и е отнесен от разкопвача към последната фаза на култура Старчево.

В селището са открити три гробни комплекса (Trajković 1988, 99-100). Два от тях се намират под пода на жилище, а третият е в непосредствена близост с него. Самият под има форма на заоблен правоъгълник и размери 4.30 X 5.50 X 0.50 м. Положените в силно свита позиция надясно възрастни мъже са погребани на разстояние от около 0.5 м с гръб един към друг (обр. 6.51). Ориентирани са съответно с глава на североизток и югозапад. Гробен инвентар няма.

Вкопаният в стерилната основа трети гроб се намира на около 3 м североизточно от първите два. Погребаният възрастен мъж е положен в слабо свита позиция надясно с глава на северозапад. В запълнителя на гробната яма са открити керамични фрагменти и черупки от миди и охлюви.

Връшац

Неолитното селище се намира в местността Козлук-Кременяк край Връшац в Югоизточна Войводина. Спасителни разкопки са провеждани от много специалисти, но материалите не са публикувани. Културният пласт е частично унищожен от дълбока оран и запазената му дебелина достига 0.80 м (Јовановић 1967).

В една от първите публикации на материали от селището Ф. Милекер споменава за керамичен съд с "калцинирани", вероятно горели човешки кости (Milleker 1938, 166, т. XII). На базата на преки аналогии на този съд във Винча М. Гарашанин го отнася към ранната фаза на култура Винча - Турдаш (M. Garašanin 1956, 209).

В периферията на селището са открити още два гробни комплекса (Јовановић 1967, 11-13, т. I, 14-15, II, 15-17), но известните за тях данни също са ограничени. Б. Йованович отбелязва само, че гробното съоръжение представлява плитка яма и че погребаните възрастни индивиди са положени

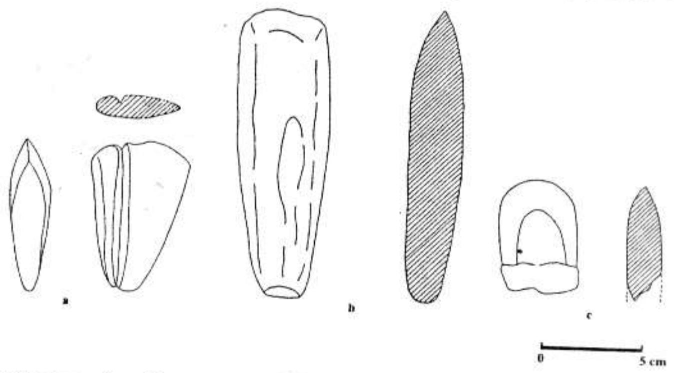

Обр. 6.52 Връшац: а-с) гробен инвентар (по Јовановић 1967).
Fig. 6.52 Vršac: a-c) grave goods (after Јовановић 1967).

в свита позиция. И в двата гроба е регистриран гробен инвентар: в първия гърневиден съд със сферично тяло, ниска, вертикално профилирана шия и четири симетрично разположени въжести дръжки и каменна брадва (обр. 6.52а), а във втория - плитка конична паница с равно дъно и две каменни брадви (обр. 6.52b-c). Като се основава на керамичните съдове, Б. Йованович отнася гробните комплекси към култура Старчево.

Ченад

Многослойното селище е проучвано в периода 1904-1907 г. от Г. Наги (Nagy 1907; Milleker 1938). Установени са пластове от културите Старчево-Криш, Винча, Тиса и Тисаполгар.

В селището е проучен гроб на възрастен индивид, положен в свита позиция (Comşa 1960, 85). По костите са установени следи от червена охра, а до скелета е открита кремъчна пластина. Стратиграфската позиция на комплекса не е известна, поради което и датировката му е съмнителна. Според Е. Комша той трябва да се отнесе към култура Криш (Comşa 1960, 85), докато М. Гарашанин смята, че във всички случаи е по-късен от винчанския пласт (M. Garašanin 1956, 210).

Бешенова веке

Селището е проучвано в началото на века от Г. Наги (Nagy 1911, 161-162). Открити са два гробни комплекса, отнасящи се към култура Старчево-Криш (Comşa 1960, 84). В първия случай мъртвият е положен в силно свита позиция надясно. Във втория са регистрирани само дългите кости на краката. Не е ясно дали става дума за разрушен гроб, или за парциално (вторично?) погребване. Инвентар няма и в двата случая.

Парца

Двете разположени на около 400 м една до друга селищни могили са проучвани още от края на миналия век (вж. Lazarovici 1979, 204 и цитираната там литература). Установени са напластявания от културите Старчево-Криш, Винча и Тисаполгар.

По време на проведените от И. Милоя през 1931 г. разкопки на "източната могила" в пласта от култура Винча-Турдаш е открит гроб на възрастен индивид, положен в свита позиция надясно с изпънати по тялото ръце (Miloia 1931, fig. 3; M. Garašanin 1956, 209; Comşa 1960, 86-87). Инвентар няма.

Долината на р. Тиса

През първата половина на XX в. в долината на Тиса частично са проучени голям брой селища, отнасящи се към култура Кьорьош, в повечето случаи еднослойни. Информацията за тях е ограничена, поради което ще разгледам само откритите гробни комплекси.

Сарваш Сапанош. В селището са проучени 5 безинвентарни гроба, 3 от които с цели скелети (Trogmayer 1969, 5). В един от случаите погребаната 35-40 годишна жена е била положена в свита позиция наляво с глава на югоизток. Около черепа са открити парчета червена охра. Охра е регистрирана и по черепа и шийните прешлени на скелета в друг гроб.

Копанч-Жолдош таня. В селището са открити са 8 гроба (Trogmayer 1969, 5). В пет от случаите се касае за първична индивидуална инхумация в свита позиция настрани, обикновено наляво, с глава на изток или югоизток. Открит е също двоен детски гроб, както и парциално погребан череп. Инвентар е регистриран само в един случай: гривна от мида.

Копанч-Ковач таня. Открит е колективен гроб, съдържащ скелетни останки от 4 индивида, положени в свита позиция (Trogmayer 1969, 6).

Ендрьод-Варняи пуста. В селището са проучени три гроба (Trogmayer 1969, 6). По черепа на погребания в един от тях са установени следи от червена охра, а при скелета е открит керамичен съд.

Вашкут Хиесл-керт. Открит е гроб на 35-40 годишен индивид, положен в свита позиция наляво с глава на изток (Trogmayer 1969, 6).

Котацпарт-Вата-таня. В селището са проучени 8 гробни комплекса, един от които принадлежащ на 3 възрастни мъже, положени в свита позиция по корем с глави на север-североизток (Trogmayer 1969, 6). В 6 други гроба мъртвите са били погребани в свита позиция настрани, обикновено наляво. Ориентацията е предимно източна, с отклонения на юг и север. В последния гроб е открит отделен череп.

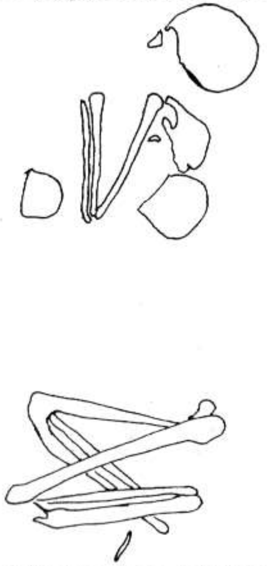

Обр. 6.53 Деск, гроб (по Trogmayer 1969). Без мащаб.
Fig. 6.53 Deszk, a burial (after Trogmayer 1969). Without scale.

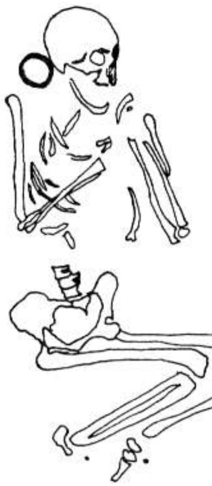

Обр. 6.54 Деск, гроб (по Trogmayer 1969). Без мащаб.
Fig. 6.54 Deszk, a burial (after Trogmayer 1969). Without scale.

Бодзашпарт. В селището са открити 9 раннонеолитни гроба, характеризиращи се с първична индивидуална инхумация в свита позиция настрани (Trogmayer 1969, 6-7). Ориентацията варира, гробен инвентар не е регистриран.

Марошлеле-Пана. Открити са 7 гробни комплекса, характеризиращи се с първична индивидуална инхумация в свита позиция настрани или по гръб (Trogmayer 1969, 7).

Деск. Открити са 2 раннонеолитни гроба (Trogmayer 1969, 7). В първия случай мъртвият възрастен индивид е бил погребан в свита позиция по гръб с глава на югоизток (обр. 6.53). До черепа е открит керамичен съд. Позицията във втория комплекс е свита по корем с глава на юг (обр. 6.54). Върху черепа са открити големи керамични фрагменти.

Проучените през втората половина на XX в. неолитни селища са публикувани по-детайлно, което ми дава възможност да ги разледам поотделно.

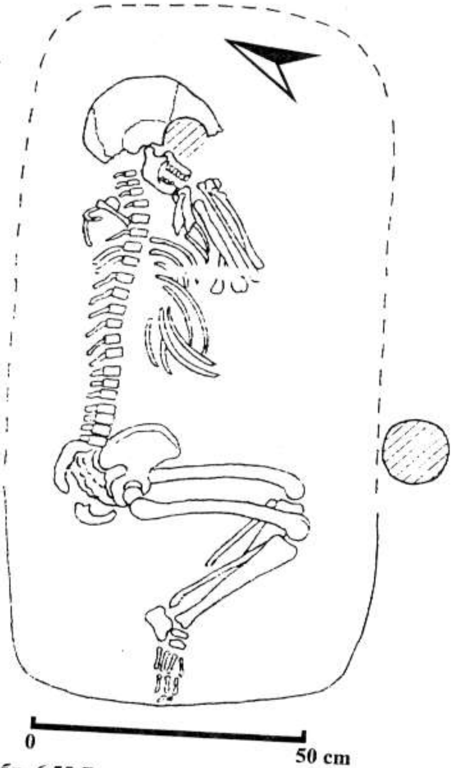

Обр. 6.55 Деваваня, гроб (по Ecsedy 1972).
Fig. 6.55 Dévaványa, a burial (after Ecsedy 1972).

Деваваня

Селището се намира на брега на малка река в Югоизточна Унгария. Проучвано е със сондажни разкопки през 1970 г. от И. Ечеди (Ecsedy 1972). Отнася се към култура Кьорьош.

Откритият гроб принадлежи на възрастна жена, положена в свита позиция наляво с глава на североизток (Ecsedy 1972, 61, Taf. 23). Краката са симетрично свити под прав ъгъл спрямо гръбначния стълб. Ръцете са свити в лактите с длани пред лицето (обр. 6.55). Инвентар няма.

Барцеи кисхалом

Селището също се намира в Деваваня и е проучвано на малка площ през 1982 г. от Ф. Лоситс (Losits 1983). Въз основа на керамичния материал Х. Оравес го отнася към края на култура Кьорьош-Протовинча (Oravesz 1997, 23-24).

Открит е гроб на 40-44 годишна жена (Zoffmann 1997, 30), положена в свита позиция настрани (няма данни на коя страна) с глава на североизток. Инвентар няма (Oravesz 1997, 25).

Ендрьод 119

Селището е проучвано в периода 1986-1989 г. от Я. Маккай (Makkay 1992). Разкопана е площ от 2500 м². Културният пласт достига дебелина около 1.00 м. и се отнася към култура Кьорьош.

В Ендрьод 119 са открити общо 9 раннонеолитни гроба (Makkay 1992, 132-134, Pl. 41.1-3). 3 от тях принадлежат на бебета, положени в свита позиция настрани с глава на изток или запад, други 3 - на възрастни индивиди, положени в същата позиция и ориентирани с глави на северозапад или североизток. Погребаният в един от гробовете възрастен индивид е положен в свита позиция по корем с глава на запад. В два от комплексите се касае за отделни кости, в един от случаите - бебешки череп. Разкопвачът подчертава, че в културния пласт често се срещат дезартикулирани скелетни останки.

Сайол-Фелсьофьолдек

Отнасящото се към култура Кьорьош селище е проучвано през 1976 г. от П. Рацки (Raczky 1980; 1983). Върху пода в северозападния ъгъл на горяло жилище с правоъгълен план и размери 7.5 X 4.5 м е открит скелет на млада жена, положена в свита позиция надясно с глава на изток. Сградата е горяла заедно с тялото на мъртвата. Следи от по-късни нарушения няма. В жилището са открити многобройни керамични съдове, фигурки, каменни и костени оръдия (Raczky 1980, 27).

Солнок-Санда-Теньосигет

Аналогична ситуация се наблюдава в проученото през 1977 г. селище Солнок-Санда-Теньосигет (Kalicz, Raczky 1978). Открит е скелет на възрастен инвидид, положен в свита позиция настрани върху пода на впоследствие горяло жилище (Kalicz, Raczky 1978, 274; Raczky 1983, 5).

Горжа I

В отнасящото се към култура Кьорьош селище е открит гробен комплекс, съдържащ калцинирани кости в антропоморфен съд. Контекстът на тази находка не е известен (Makkay 1975).

Североизточен регион

Този регион включва 11 селища (карта 6.4):

Молдова

Трестиана

По време на разкопките на Е. Попушой през 1964 г. в селището са открити 11 гробни комплекса, които се отнасят към култура Криш (Popuşoi 1980; 1992; Necrasov, Antoniu 1978) и съдържат скелетни останки от 12 индивида: 4 деца, 3 възрастни мъже, 2 възрастни жени и 3 индивида с неопределени пол и възраст

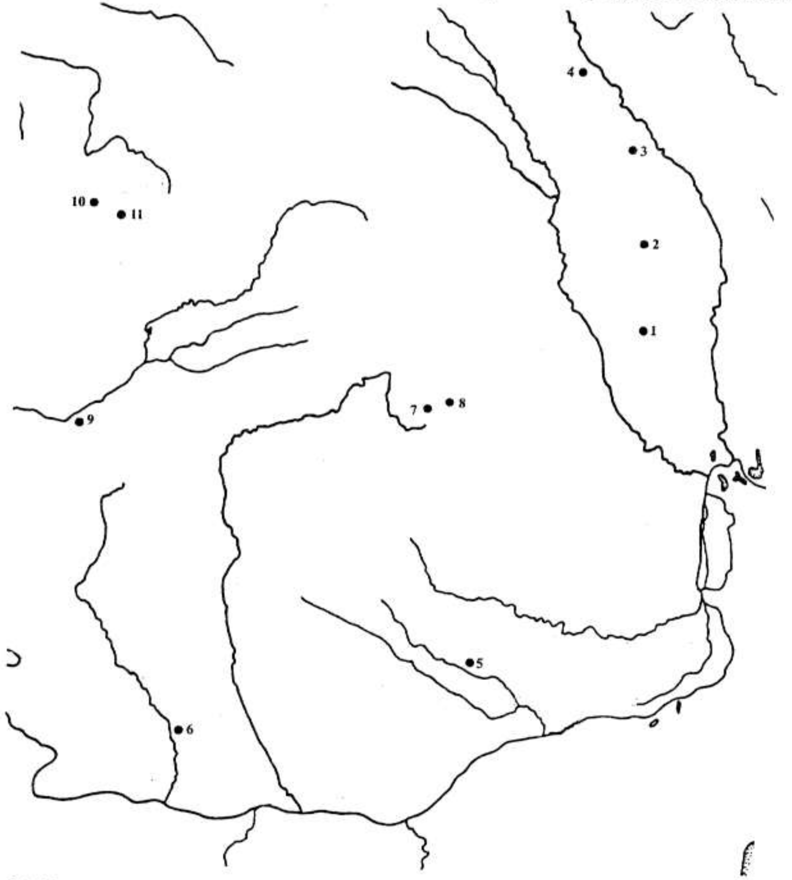

Карта 6.4 Неолитни гробни комплекси: Североизточен район. 1 Трестиана, 2 Пойенещи, 3 Валя Лупулуй, 4 Глъвънещи Веки, 5 Дудещи, 6 Кърча, 7 Св. Георге Бедехаза, 8 Лец, 9 Турдаш, 10 Гура Бачулуй, 11 Клуж.

Map 6.4 Neolithic burials: Northeastern area. 1 Trestiana; 2 Poieneşti; 3 Valea Lupului; 4 Glăvăneşti Vechi; 5 Dudeşti; 6 Cîrcea; 7 Sf. Gheorghe-Bedeháza; 8 Leţ; 9 Turdaş; 10 Gura Baciului; 11 Kluj.

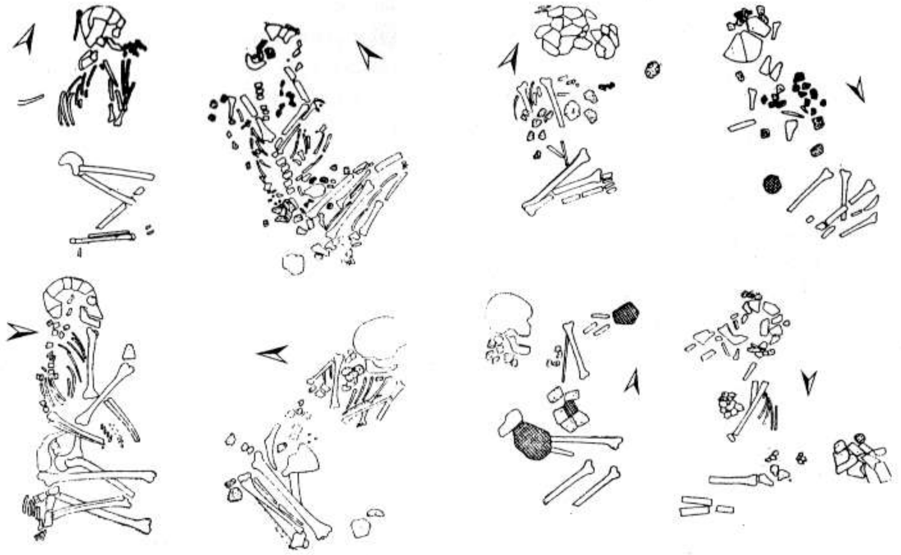

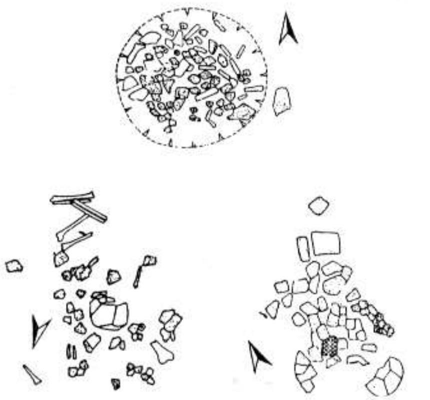

Обр. 6.56 Трестиана, гробове (по Popuşoi 1992). Без мащаб.

Fig. 6.56 Trestiana, burials (after Popuşoi 1992). Without scale.

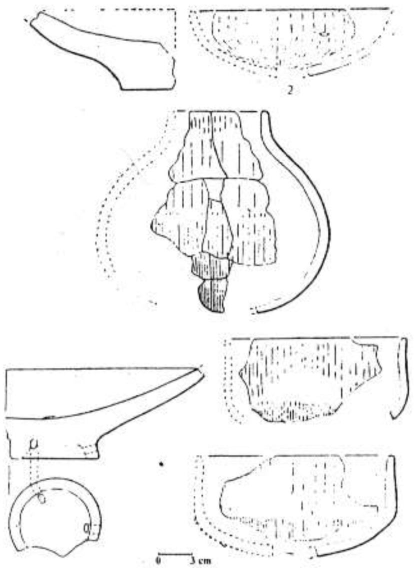

Обр. 6.57 Трестиана, гробен инвентар (по Popuşoi 1992).

Fig. 6.57 Trestiana, grave goods (after Popuşoi 1992).

(обр. 6.56). В 3 случая мъртвите са положени в свита позиция надясно, в 5 - в свита позиция наляво, и в останалите 3 скелетните останки са в неанатомичен ред. Ориентирани са с глава на северозапад (3), североизток (1), изток (1), югоизток (1) и юг (2). Три комплекса съдържат животински кости, други два - керамични съдове (обр. 6.57).

Пойенещи

Селището се намира на речна тераса и обхваща площ от ок. 300 м². Проучено е частично. Културният пласт е с дебелина 0.20-0.50 м и се отнася към култура Старчево-Криш (Mantu 1991; Mantu et al. 1992).

В жилище 3 е открита кръгла яма с диаметър ок. 2.40 м. На дъното на ямата е положена антропоморфна фигура (обр. 6.58b), следвана от пласт фрагменти от керамични съдове, керамичен рог, кремъчни и обсидианови оръдия и керамична пинтадера (обр. 6.58c). Върху "керамичния килим" е положен млад индивид (adultus) в свита позиция наляво с глава на ССЗ/ЮЮИ (обр. 6.58a). Краката са силно свити в колената, ходилата допират таза. Предмишницата на дясната ръка е притисната към тялото, предлакътницата сочи коленете. Лявата ръка е свита в лакътя с длан пред черепа. Мъртвият е покрит с фрагменти от керамични съдове и замазка от пещ, най-отгоре е открита фрагментирана биконична купа (Mantu 1991, 175, Fig: 4; Mantu et al. 1992, 153-154, Fig. 7, 15: 1-2, 20: 1-2).

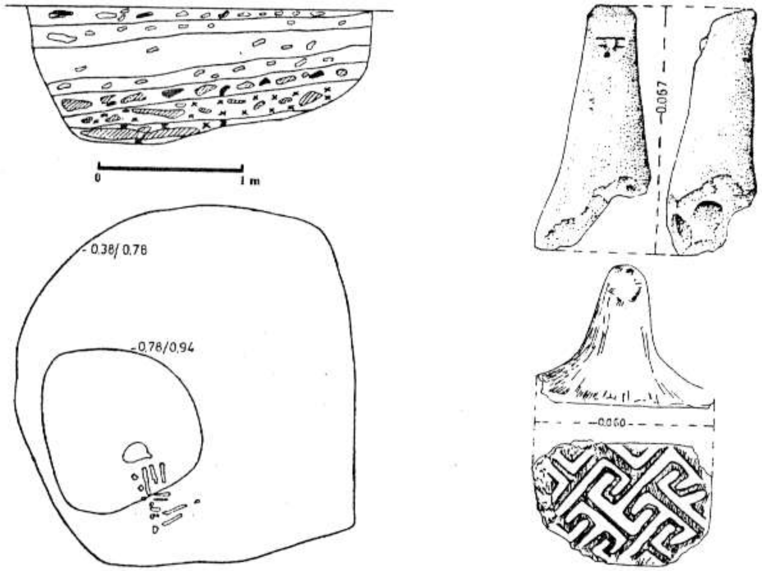

Обр. 6.58 Пойенещи: a) гроб на млад индивид (по Mantu 1991); b) керамична фигура, гробен инвентар (по Mantu et al. 1992); c) керамична пинтадера, гробен инвентар (по Mantu et al. 1992).
Fig. 6.58 Poieneşti: a) a burial of a young individual (after Mantu 1991); b) a clay figurine from the burial (after Mantu et al. 1992); c) a clay stamp-seal from the burial (after Mantu et al. 1992).

Валя Лупулуй

По време на разкопките на В. Зира през 1950 г. в селището е открит двоен гроб на възрастни индивиди, положени в свита позиция настрани (Nestor et al. 1951, 66). Горната половина на скелетите е покрита с керамични фрагменти. Разкопвачът отнася комплекса към култура Криш.

Глъвънещи Веки

Селището е проучено през периода 1949-1950 г. от М. Петреску-Дъмбовица и А. Флореску (Nestor et al. 1951). Въз основа на анализа на 9 гроба Е. Комша свързва 4 от тях с култура Криш (Comşa 1995). Мъртвите са положени в свита позиция наляво (3) и надясно (1) с глава на изток, югоизток, североизток и север (обр. 6.59). Два от комплексите принадлежат на млад индивид (16-18 г.) и възрастна жена (35-40 г.). Един гроб е двоен и според Комша принадлежи на семейна двойка (обр. 6.60).

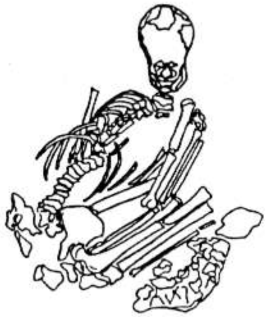

Обр. 6.59 Глъвънещи Веки, гроб (по Comşa 1995). Без мащаб.
Fig. 6.59 Glăvăneşti Vechi, a burial (after Comşa 1995). Without scale.

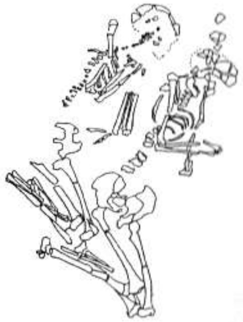

Обр. 6.60 Глъвънещи Веки, двоен гроб (по Comşa 1995). Без мащаб.
Fig. 6.60 Glăvăneşti Vechi, a double burial (after Comşa 1995). Without scale.

Мунтения

Дудещи

Многослойното селище се намира в района на Букурещ и е проучено от Е. Комша (Comşa 1971; 1974). В строителен хоризонт, отнасящ се към фаза Фундени, е открит гробен комплекс, който принадлежи на възрастен индивид, положен в свита позиция надясно с глава на югоизток. Гробното съоръжение представлява яма с неправилна кръгла форма. Върху скелета са установени следи от червена охра (Comşa 1997, 19, Fig. 1).

Олтения

Кърча-Виадукт

Селището е проучено от М. Ника, който регистрира два строителни хоризонта, отнасящи се към края на култура Криш (Nica 1977). В сондаж

LXXV е открита е голяма овална яма с размери 3.75 X 2.75 м. Под пласт кости от говеда и свине, на равни разстояния по дългата ос на ямата са били положени три човешки черепа, принадлежащи на около двадесет и пет годишна жена, млад индивид и индивид с неустановена полово-възрастова характеристика (Nica 1996, 29).

Трансилвания

Св. Георге Бедехаза

В периферията на селището е открит гроб (обр. 6.61) на 55-60 годишна жена, положена в свита позиция наляво с глава на север (Horedt 1956, 17, fig. 8). Краката са свити приблизително под прав ъгъл спрямо гръбначния стълб, ръцете са свити в лактите с длани пред лицето. Инвентар няма.

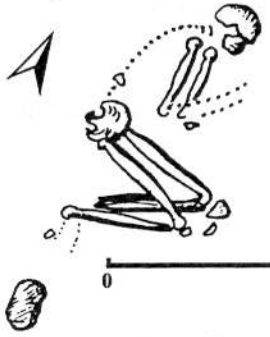

Обр. 6.61 Св. Георге-Бедехаза, гроб (по Horedt 1956).
Fig. 6.61 Sf. Gheorghe-Bedeháza, a burial (after Horedt 1956).

Лец

Многослойното селище е проучвано през 1949 и 1955 г. от Е. Захария (Nestor 1957; Zaharia 1962). Долните три пласта се отнасят към ранната фаза на култура Криш, вероятно хронологически непосредствено след Гура Бачулуй. Следват два пласта от фаза Джулещи на култура Боян и от култура Кукутени.

По време на разкопките през 1955 г. са открити два гроба на деца, положени в свита позиция, без инвентар (Nestor 1957, 62). Разкопвачите отнасят комплексите към култура Боян, фаза Джулещи, а Е. Комша - към култура Криш (Comşa 1960, 85).

Турдаш

По време на разкопките на З. фон Торма в селището е открита яма с размери 2.0 X 1.0 м, на дъното на която, вероятно в свита седяща позиция, е била положена възрастна жена. В ямата са установени многобройни кости от говеда и свине. В друга яма са открити детски ребра (Roska 1941, 7-8; M. Garašanin 1956, 210; Comşa 1960, 87).

Гура Бачулуй

Многослойното селище се намира върху полегата речна тераса в покрайнините на гр. Клуж. Регистрирано е още през 1891 г. от Е. Орос, който събира материали от обрушения речен бряг и предприема сондажни разкопки на терасата, за да установи границите на селището (Orosz 1900, 29-34; 1906, 340-341). През периода 1960-1971 г. Н. Власа (частично със съдействието на А. Палко и Е. Лако) проучва обекта със сондажни разкопки на площ от около

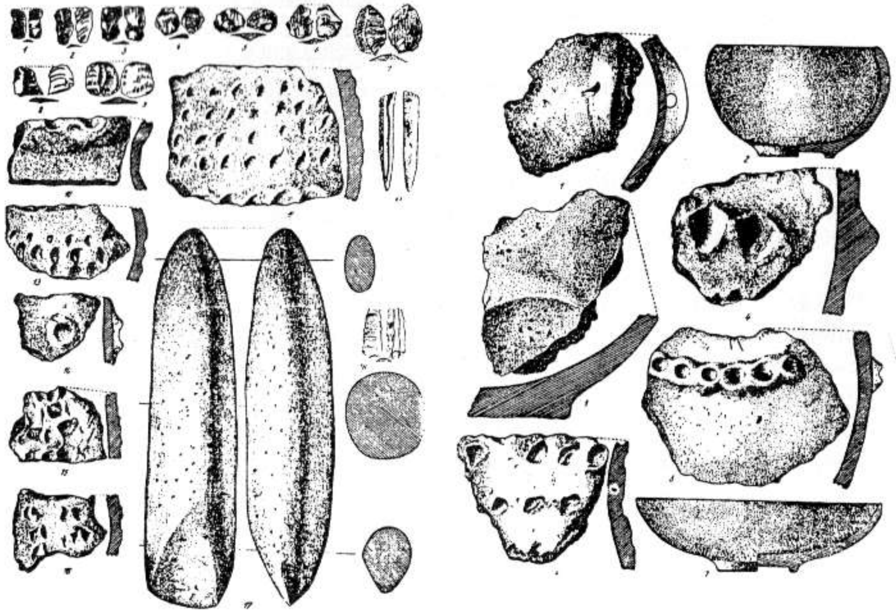

Обр. 6.62 Гура Бачулуй, гробен инвентар (по Vlassa, Palko 1964). Без мащаб.
Fig. 6.62 Gura Baciului, grave goods (after Vlassa, Palko 1964). Without scale.

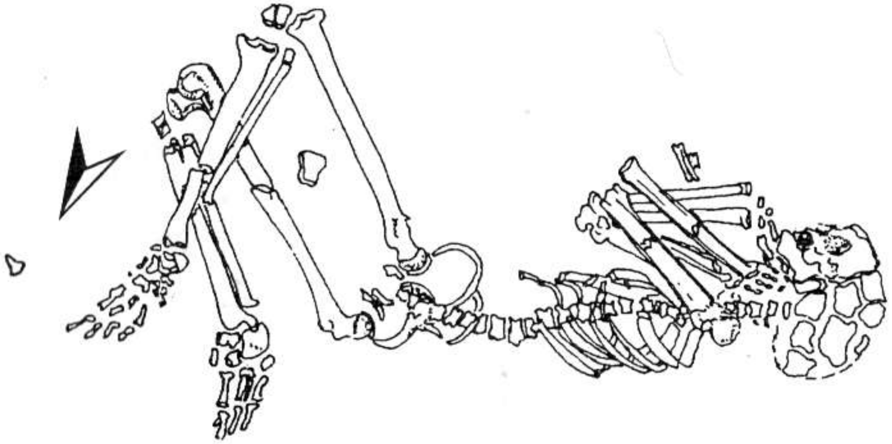

Обр. 6.63 Гура Бачулуй, гроб (по Lazarovici, Maxim 1995). Без мащаб.
Fig. 6.63 Gura Baciului, a burial (after Lazarovici, Maxim 1995). Without scale.

165 м^2 и отнася находките към култура Криш (Vlassa, Palko 1965, 13-17, Fig. 1-2; Vlassa 1968; Idem, 1972a; Idem, 1972b; Idem, 1976; Necrasov 1964; Zoffmann 1980, 12, 15) Открити са три гроба. Първият принадлежи на възрастна жена, положена в слабо свита позиция наляво с глава на изток, а вторият - на дете (11-13 г.), положено в слабо свита позиция надясно. Третият се намира в близост до първите два и принадлежи на жена, положена в свита позиция надясно с глава на север. На дъното на ямата на първия комплекс е открит полукръг от камъни, а около скелета - микролити, обсидиан, каменна брадва, костено шило и кости от птици (обр. 6.62). Близо до главата на погребаното дете са били поставени два големи камъка, а до втората жена - хромелен камък.

През 1989 г. Г. Лазаровичи и З. Максим предприемат нови разкопки, които продължават до 1993 г. (Lazarovici, Maxim 1995) и по време на които са открити още осем гробни комплекса. Пет от тях принадлежат на деца (2) и възрастни индивиди (2 възрастни жени, 1 възрастен индивид с неустановен пол), положени в свита позиция надясно или наляво с глава на северозапад, изток или югозапад (обр. 6.63). Инвентар е регистриран в два случая, кремъчни оръдия и хромелен камък. В други два гробни комплекса са открити отделни кости в неанатомичен ред. Осмият гроб съдържа кремирани скелетни останки.

Клуж

По време на строителни дейности в гр. Клуж през 1961 г. са открити 6 гроба, един от които се отнася към култура Криш (Vlassa 1970, 531-532, fig. 4-5; 1976, 89). Гробното съоръжение представлява добре очертана яма с размери 1.05 X 0.50 м, вкопана в жълтеникавосив глинест пласт. Дъното й е покрито с "килим" от камъчета. Мъртвият възрастен индивид е положен в слабо свита позиция с извита почти по корем горна част на тялото. Бедрата са изпънати. Краката са свити приблизително под прав ъгъл в колената и десният покрива левия. Дясната ръка е изпъната по тялото, а лявата е свита с длан вдясно от главата. Ориентиран е с глава на северозапад. По таза и краката са установени следи от червена охра. До лявото рамо е открито дъно от голям, зле изпечен керамичен съд.

VII. Неолитните погребални обреди от българските земи в контекста на Анатолия и Югоизточна Европа

След като разгледах неолитните гробни комплекси от Анатолия и Югоизточна Европа в техния селищен контекст, мога да пристъпя към допълването и разширяването на класификацията на погребалните обреди въз основа на археологическите документи от целия регион, за да проследя разпространението на групите обреди и развитието им в диахронен план, както и да очертая зоните на практикуването им и да се опитам да потърся техния произход.

Клас I. Обикновена инхумация

I.1. ОБИКНОВЕНА ИНДИВИДУАЛНА ИНХУМАЦИЯ

Групата включва 3 вида: обикновена индивидуална инхумация в жилищно, междужилищно и извънжилищно пространство.

I.1.A. Обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство. С този вид се свързват комплекси от Макри в Западна Тракия, Фикиртепе в района на Източно Мраморно море, Хаджилар и Чаталхьоюк в Югозападна и Централна Анатолия, Айос Петрос на о-в Кира Паная, Кефаловрисо в Тесалия, Анзабегово във Вардарска Македония, Кърджали, Езеро, Караново и Ракитово в Тракия и Родопите, Самоводене и Малък Преславец в Централна Северна и Североизточна България, Тополе в Банат и Пойенещи в Молдова. Мъртвите са полагани в свита позиция настрани, по гръб и корем. Гробен инвентар се среща предимно в анатолийските селища. Варианти не се наблюдават.

I.1.B. Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен с примери от 54 селища и има 2 варианта.

I.1.B.a. Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита позиция. Вариантът е регистриран в Илъпънар, Фикиртепе и Пендик в района на Източно Мраморно море, Чаталхьоюк и Куручай Хююк в Централна и Югозападна Анатолия, Лерна и Франхти на Пелопонес, Айос Петрос на Кира Паная, Аргиса и Суфли Магула в Тесалия, Неа Никомедия и Сервия в Западна Македония, Връшник и Анза във Вардарска Македония, Караново, Казанлък и Ясатепе в Тракия, Ковачево в Югозападна България, Чавдар и Слатина в

Софийското поле, Самоводене в Североизточна България, Подгори и Чакран в Южна Албания, Сараорац, Дивостин, Гривац и Винча в Шумадия, Голокут, Златара, Обреж, Бара Алиция, Шашинци, Винковци-Тръжница и Винковци-Нама в Срем, Обре I в Далмация, Ваюга, Велесница и Каменички поток в района на Железни врата, Доня Браневина в Бачка, Старчево, Тополе, Бешенова веке, Парца и вероятно Ченад в Банат, Сарваш Сапанош, Копанч-Жолдош таня, Ендрьод-Варняи пуста, Вашкут Хиесл-кепт, Котацпарт-Вата-таня, Бодзашпарт, Марошлеле-Пана, Деск, Деваваня, Барцеи кисхалом и Ендрьод 119 в долината на Тиса, Трестиана и Глъвънещи Веки в Молдова, Дудещи в Мунтения, Лец, Турдаш, Гура Бачулуй и Клуж в Трансилвания. Мъртвите са положени в свита позиция надясно, наляво, по корем и в свита седяща позиция. Инвентар се среща често, включително охра. Представени са всички полово-възрастови групи.

I.1.B.b. Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в изпъната позиция. Вариантът е представен във Франхти в Пелопонес, Караново в Тракия и Дивостин в Шумадия. Погребани са жени, положени в изпъната позиция по корем или по гръб. Инвентар е регистриран само в един случай от Караново.

I.1.C. Обикновена индивидуална инхумация в периферията на селището. Този вид е представен от примери, произхождащи от 8 селища: Илъпънар в района на Източно Мраморно море, Циганова могила и Азмак в Тракия, Малък Преславец в Североизточна България, Гривац в Шумадия, Лепенски вир в района на Железни врата, Връшац в Банат и Св. Георге Бедехаза в Трансилвания. Както вече стана ясно, не е изяснен проблемът с комплексите от Ботош в Срем. Според мен гробовете най-вероятно са разположени в периферията на незасечено със сондажи селище, както показват голямото количество керамични фрагменти и аналогичните случаи на гробно концентриране. Мъртвите са полагани в свита позиция настрани, често с инвентар.

I.2. Обикновена групова инхумация

Тази група е свързана с гробове от 15 селища и има три вида.

I.2.A. Обикновена групова инхумация в жилищно пространство. Този вид е представен само в анатолийските селища Хаджилар и Чаталхьоюк. И в двете селища се касае за двойни гробове на жени с деца, положени под подове на сгради в свита позиция настрани. Гробовете са инвентарни. Разкопвачът ги отнася към анатолийския късен неолит.

I.2.B. Обикновена групова инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен от два варианта.

I.2.B.a. Обикновена групова инхумация в свита позиция един до друг. Този вариант включва примери от Неа Никомедия в Западна Македония, Караново и Казанлък в Тракия, Градешница в Северозападна България, Златара в Срем, Копанч-Жолдош таня и Котацпарт-Вата-таня в долината на Тиса, Валя Лупулуй и Глъвънещи Веки в Молдова. Гробовете са двойни и тройни и принадлежат на жена с едно дете (2), жена с две деца (2), мъж с дете (1), две деца (1) и двама или трима възрастни индивиди (3). В гроба от Котацпарт-Вата-таня са погребани трима мъже, в останалите случаи отсъстват физикоантропологични данни. Мъртвите са погребани в свита позиция наляво и надясно, често един срещу друг. Трябва да обърна внимание на сремския комплекс, в който мъртвите не са погребани едновременно, а през известен, може би кратък период.

I.2.B.b. Обикновена групова инхумация в свита позиция един върху друг. Този вариант е представен от три примера, произхождащи от Анзабегово във Вардарска Македония, Българчево в Югозападна България и Течич в Шумадия. И в трите случая са погребани възрастни индивиди, в първия - жени. Инвентар е открит само в третия случай.

I.2.C. Обикновена групова инхумация в периферията на селището. Този вид е представен само в Лепенски вир в района на Железни врата. Гробът е двоен и принадлежи на възрастни мъж и жена, положени в свита позиция един срещу друг.

I.3. Обикновена колективна инхумация

Тази група е свързана с гробове от 6 селища и има 2 вида.

I.3.A. Обикновена колективна инхумация в жилищно пространство. Този вид е регистриран в Хаджилар и Чаталхьоюк, Югозападна и Централна Анатолия. Мъртвите са полагани в свита позиция настрани, понякога един върху друг.

I.3.B. Обикновена колективна инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен с комплекси от Рудник Косовски в Метохия, Винча в Шумадия, Аймана и Велесница в района на Железни врата и Копанч-Ковач таня в долината на Тиса. Гробовете съдържат скелетни останки от 13 възрастни и стари мъже, 9 възрастни и стари жени, 13 деца и двама възрастни индивиди с неустановен пол. Мъртвите са полагани в свита позиция настрани или по гръб. Инвентар е открит в Рудник Косовски - три керамични съда и "амулет" - и Винча - два прешлена за вретено.

Клас II. Вторична инхумация

II.1. Вторична индивидуална инхумация

Групата вторична индивидуална инхумация е представена с примери от 20 селища и има три вида:

II.1.A. Вторична индивидуална инхумация в жилищно пространство. Този вид е представен с примери от четири селища, Хаджилар и Чаталхьоюк в Югозападна и Централна Анатолия, Слатина в Софийското поле и Голокут в Срем. Докато в анатолийските селища и Слатина се касае за отделни черепи и кости, в Голокут е погребана горна половина от скелет.

II.1.B. Вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен в 15 селища и има два варианта:

II.1.B.a. Вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство на отделни черепи и/или мандибули. Този вариант е представен в Айос Петрос на о-в Кира Паная, Казанлък в Тракия, Винча в Шумадия, Котацпарт-Ватантаня и Ендрьод 119 в долината на Тиса.

II.1.B.b. Вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство на отделни посткраниални кости, понякога заедно с черепи, в неанатомичен ред. Вариантът се свързва с примери от Франхти в Пелопонес, Сервия в Западна Македония, Анза във Вардарска Македония, Ясатепе в Тракия, Полина-Благотин в Метохия, Винча в Шумадия, Обре I в Далмация, Доня Браневина в Бачка, Бешенова веке в Банат, Ендрьод 119 в долината на Тиса, Лец и Гура Бачулуй в Трансилвания. Инвентар е регистриран само в Обре I.

II.1.C. Вторична индивидуална инхумация в периферията на селището. Този вид е представен със сигурни находки в две селища, Ботош в Срем и Лепенски вир в района на Железни врата, и една вероятна, в Малък Преславец, Североизточна България. Във всички случаи се касае за погребване на отделни черепи или мандибули.

II.2. Вторична групова инхумация

Обредът на вторична групова инхумация е представен с примери само от 2 селища, поради което не смятам за целесъобразно да извеждам отделни видове. Вторична групова инхумация е регистрирана в Макри, Западна Тракия, където в плитка яма под пода на късонеолитно жилище е открит гроб, съдържащ скелетни останки от единадесет-четиринадесетгодишно дете и шестнадесет-осемнадесетгодишно момиче, положени в неанатомичен ред. От друга страна, в Кърча-Виадукт в Олтения е намерена яма, която съдържа три черепа, принадлежащи на около двадесет и пет годишна жена, млад индивид и индивид с неустановена полово-възрастова характеристика.

II.3. Вторична колективна инхумация

Обредът на вторична колективна инхумация е представен с примери от 5 селища в два вида:

II.3.A. Вторична колективна инхумация в жилищно пространство. Този вид е регистриран в Хаджилар и Чаталхьоюк в Югозападна и Централна Анатолия, Продромос в Западна Тесалия и Караново в Тракия. Скелетните останки се състоят главно от черепи и дълги кости. Част от комплексите са инвентарни. Някои стратиграфски наблюдения показват, че погребенията са извършвани през определен период, след което подът на жилищата отново е бил запечатван.

II.3.B. Вторична колективна инхумация в междужилищно пространство. Този вид е представен от два примера, произхождащи от Караново и Азмак в Тракия. Скелетните останки принадлежат на индивиди от различни полово-възрастови групи.

Клас III. Погребение на кремирани останки

III.1. Индивидуално погребение на кремирани останки

Тази група е представена в 6 селища и има 3 вида.

III.1.A. Индивидуално погребение на кремирани останки в жилищно пространство. Този вид е свързан с три комплекса от раннонеолитния пласт в Азмак и кьорьошките селища Сайол-Фелсьофьолдек и Солнок-Санда-Теньосигет. В първия случай става дума за керамичен съд с горели детски кости, а във втория - за специфичен обред, при който кремацията се отнася към завършителните, а не към предварителните ритуални действия. И в двата случая от долината на Тиса възрастни индивиди са положени в свита позиция настрани върху пода на жилище и са изгорени заедно с него.

III.1.B. Индивидуално погребение на кремирани останки в селището. Този вид е представен с комплекси от Суфли Магула в Източна Тесалия и Гура Бачулуй в Трансилвания. Овъглените кости са полагани в малки ями, в първия случай с гробен инвентар.

III.1.C. Индивидуално погребение на кремирани останки в екстрамурален некропол. Този вид е регистриран с къснонеолитни комплекси от Суфли Магула и Платия Магула Зарку в Източна Тесалия. В първия случай са открити 7, а във втория - над 70 съда, съдържащи кремирани останки. И двата некропола се отнасят към фазата Цангли-Лариса на култура Димини.

III.3. Колективно погребение на кремирани останки

Тази група е представена с комплекси от 4 селища и има 2 вида.

III.3.B. Колективно погребение на кремирани останки в междужилищно пространство. Този вид е регистриран във Винча в Шумадия, Вршац в Банат и Горжа I в долината на Тиса. Горелите кости са положени в керамични съдове.

III.3.C. Колективно погребение на кремирани останки в периферията на селището. Този вид е представен в Суфли Магула, където в голяма яма са открити кремирани останки от повече от един индивид, положени заедно с малък хромелен камък.

Класифицирането на неолитните погребални обреди от региона на Анатолия и Югоизточна Европа ми позволява да разгледам териториално-хронологичното разпределение на групите в съседните на българските земи райони. Въз основа на синхронизирането на пластовете от селищата с неолитните културни явления от българските земи извеждам два хронологични хоризонта, ранно- и късонеолитен. За удобство отново ще използвам условното разделение на четири региона като при описанието на самите гробни комплекси.

Югоизточен регион

Раннонеолитен хронологичен хоризонт

Към раннонеолитния хронологичен хоризонт се отнасят комплекси от 4 селища: Илъпънар IX, Пендик, Хаджилар и Чаталхьоюк (табл. 7.1). От една страна, в двете селища от района на Източно Мраморно море най-често е застъпен обредът на обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита позиция, като единственото изключение се свързва със същата група, но с вида обикновена индивидуална инхумация в периферията на селището. От друга страна, в Югозападна и Централна Анатолия са представени доста по-разнообразни обреди, свързани главно с погребване в жилищно пространство: обикновена индивидуална, групова и колективна инхумация в жилищно пространство, вторична индивидуална и колективна инхумация. В Чаталхьоюк е регистриран и обредът на обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство.

	I.1.A	I.1.B	I.1.C	I.2.A	I.3.A	II.1	II.3
Илъпънар	-	+	+	-	-	-	-
Пендик	-	+	-	-	-	-	-
Хаджилар	+	-	-	+	+	+	+
Чаталхьоюк	+	+	-	+	+	+	+

Табл. 7.1. Югоизточен регион, раннонеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди

Tabl. 7.1. Southeastern area, Early Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

Късненеолитен хронологичен хоризонт

Към късненеолитния хронологичен хоризонт се отнасят комплекси от 3 селища: Макри, Фикиртепе и Куручай Хьоюк. В източномраморноморското и югозападноанатолийското селище е регистриран обредът на обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита позиция, обредът на обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство е представен в Макри и Фикиртепе, а в първото селище - и обредът на вторична групова инхумация в жилищно пространство.

	I.1.A	I.1.B	II.2.A
Макри	+	-	+
Фикиртепе	+	+	-
Куручай Хьоюк	-	+	-

Табл. 7.2. Югоизточен регион, късненеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди

Tabl. 7.2. Southeastern area, Late Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

Югозападен регион

Раннонеолитен хронологичен хоризонт

Раннонеолитният хронологичен хоризонт е представен в 11 селища: Лерна, Франхти, Айос Петрос, Аргиса, Кефаловрисо, Суфли Магула, Продромос, Неа Никомедия, Връшник, Анзабегово и Подгори (табл. 7.3). Обредът на обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство е свързан с комплекси от Айос Петрос, Кефаловрисо и Анзабегово, а в междужилищно - в Лерна I, Франхти, Айос Петрос, Аргиса, Суфли Магула, Неа Никомедия, Връшник, Анза, Подгори. Обредът на първична групова инхумация е представен в Неа Никомедия и Анза. Двата варианта на вторичната индивидуална инхумация в междужилищно пространство са свързани с комплекси от Айос Петрос, Франхти и Анза, докато вторичната колективна инхумация е регистрирана единствено в Продромос. Обредът на индивидуално и колективно погребване на кремирани останки в селището е представено в Суфли Магула.

	I.1.A	I.1.B	I.2	II.1.B	II.3	III.1	III.3.C
Лерна	-	+	-	-	-	-	-
Франхти	-	+	-	+	-	-	-
Айос Петрос	+	+	-	+	-	-	-
Аргиса	-	+	-	-	-	-	-
Кефаловрисо	+	-	-	-	-	-	-
Суфли Магула	-	+	-	-	-	+	+
Продромос	-	-	-	-	+	-	-
Неа Никомедия	-	+	+	-	-	-	-
Връшник	-	+	-	-	-	-	-
Анза	+	+	+	+	-	-	-
Подгори	-	+	-	-	-	-	-

Табл. 7.3. Югозападен регион, раннонеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди

Tabl. 7.3. Southwestern area, Early Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

Късненеолитен хронологичен хоризонт

Късненеолитният хронологичен хоризонт е представен в 5 селища: Франхти, Суфли Магула, Платия Магула Зарку, Сервия и Чакран (табл. 7.4). Обредът на обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство е регистриран в Сервия и Чакран, обикновена групова инхумация в междужилищно пространство - във Франхти и вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство - във Франхти и Сервия. Индивидуалното погребване на кремирани останки в екстрамурален некропол е представено в Суфли Магула и Платия Магула Зарку.

	I.1.B	I.2.B	II.1.B	III.1.C
Франхти	-	+	+	
Суфли Магула	-	-	-	+
Платия Магула	-	-	-	+
Сервия	+	-	+	-
Чакран	+	-	-	-

Табл. 7.4. Югозападен регион, къснонеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди

Tabl. 7.4. Southwestern area, Late Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

Северозападен регион

Раннонеолитен хронологичен хоризонт

Раннонеолитният хронологичен хоризонт е представен в 41 селища (табл. 7.5). Обредът на обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство е регистриран само в Тополе, докато обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита и изпъната позиция се свързва с комплекси от Каменички поток, Сараорац, Дивостин, Гривац, Голокут, Златара, Обреж, Бара Алиция, Шашинци, Винковци-Тръжница, Винковци-Нама, Обре I, Ваюга, Велесница, Доня Браневина, Старчево, Тополе, Ченад, Бешенова веке, Сарваш Сапанош, Копанч-Жолдош таня, Ендрьод-Варняи пуста, Вашкут Хиеслкерт, Котацпарт-Вата-таня, Бодзашпарт, Марошлеле-Пана, Деск, Деваваня, Барцеи кисхалом и Ендрьод 119. Обикновена индивидуална инхумация в периферията на селището е представена в Гривац и Лепенски вир. Обредът на обикновена групова инхумация в свита позиция един до друг е регистриран в Златара, Копанч-Жолдош таня и Котацпарт-Вата-таня, а обикновената групова инхумация в свита позиция един върху друг - в Течич. Обикновената групова инхумация в периферията на селището е представена само в Лепенски вир. Обикновената колективна инхумация в междужилищно пространство се свързва с комплекси от Рудник Косовски, Винча, Аймана, Велесница и Копанч-Ковач таня. Обредът на вторична индивидуална инхумация в жилищно пространство е регистриран единствено в Голокут, а вторичната индивидуална инхумация в междужилищно пространство на отделни черепи и/или мандибули - във Винча, Котацпарт-Вата-таня, Ендрьод 119. Вторичната индивидуална инхумация в междужилищно пространство на отделни посткраниални кости, понякога заедно с черепи, в неанатомичен ред се практикува в Полина-Благотин, Винча, Обре I, Доня Браневина, Бешенова веке и Ендрьод-Варняи пуста. Вторична индивидуална инхумация в периферията на селището се среща само в Лепенски вир, а вторична групова инхумация в междужилищно пространство - само в Обре I. Индивидуалното погребение на кремирани останки в жилищно пространство е представено в Сайол-Фелсьофьолдек и Солнок-Санда-Теньосигет, а колективното погребение на кремирани останки в междужилищно пространство - във Винча, Връшац и Горжа I.

	I.1.A	I.1.B	I.1.C	I.2.B	I.2.C	I.3.B	II.1.A	II.1.B	II.1.C	II.2.B	III.1.A	III.2.A
Аймана	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	
Бара Алиция	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Барцеи кисхалом	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Бешенова веке	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	
Бодзашпарт	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Вашкут	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ваюга	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Велесница	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	
Винковци-Т.	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Винковци-Н.	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Винча	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+
Връшац	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
Голокут	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+
Горжа I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Гривац	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	
Деваваня	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Деск	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Дивостин	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Доня Браневина	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	
Ендрьод 119	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	
Ендрьод-Варняи	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	
Златара	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	
Каменички поток	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Копанч-Жолдош	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	
Копанч-Ковач т.	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	
Котацпарт	-	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	
Лепенски вир	-	-	+	-	+	-	-	-	+	-	-	
Марошлеле-Пана	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Обре I	-	+	-	-	-	-	-	+	-	+	-	
Обреж	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Полина	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	
Рудник	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	
Сараорац	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Сайол	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	
Сарваш	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Солнок	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	
Старчево	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Течич	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	
Тополе	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Ченад	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Шашинци	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Табл. 7.5. Северозападен регион, раннонеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди

Tabl. 7.5. Northwestern area, Early Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

Къснонеолитен хронологичен хоризонт

Къснонеолитният хронологичен хоризонт е регистриран в 4 селища: Винча, Ботош, Връшац и Парца (табл. 7.6). Обредът на обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита позиция се практикува във Винча и Парца, а обикновената индивидуална инхумация в периферията на селището - в Ботош и Връшац. Вторичната индивидуална инхумация в периферията на селището се свързва с комплекси от Ботош.

	I.1.B	I.1.C	II.1.C
Винча	+	-	-
Ботош	-	+	+
Връшац	-	+	-
Парца	+	-	-

Табл. 7.6. Северозападен регион, късненеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди
Tabl. 7.6. Northwestern area, Late Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

Североизточен регион

Раннонеолитен хронологичен хоризонт

Раннонеолитният хронологичен хоризонт е представен в 9 селища (табл. 7.7). Обредът на обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство е регистриран единствено в Пойенещи, а обикновената индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита позиция - в Трестиана, Глъвънещи Веки, Лец, Гура Бачулуй и Клуж. Обикновена индивидуална инхумация в периферията на селището се практикува в Св. Георге Бедехаза. Обредът на обикновена групова инхумация в свита позиция един до друг се свързва с комплекси от Валя Лупулуй и Глъвънещи Веки. Вторичната индивидуална инхумация в междужилищно пространство на отделни посткраниални кости, понякога заедно с черепи, в неанатомичен ред е представена в Лец и Гура Бачулуй, а вторичната групова инхумация в междужилищно пространство - в Кърча-Виадукт. Обредът на индивидуално погребение на кремирани останки в селището е регистриран в Гура Бачулуй.

	I.1.A	I.1.B	I.1.C	I.2.B	II.1.B	II.2.B	III.1.B
Пойенещи	+	-	-	-	-	-	-
Трестиана	-	+	-	-	-	-	-
Глъвънещи Веки	-	+	-	+	-	-	-
Лец	-	+	-	-	+	-	-
Гура Бачулуй	-	+	-	-	+	-	+
Клуж	-	+	-	-	-	-	-
Св. Георге Бедехаза	-	-	+	-	-	-	-
Валя Лупулуй	-	-	-	+	-	-	-
Кърча-Виадукт	-	-	-	-	-	+	-

Табл. 7.7. Североизточен регион, раннонеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди
Tabl. 7.7. Northeastern area, Early Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

Късненеолитен хронологичен хоризонт

Късненеолитният хронологичен хоризонт е представен в 2 селища, Дудещи и Турдаш (табл. 7.8). Откритите там гробни комплекси са свързани с обреда на обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита позиция.

	I.1.B.a
Дудещи	+
Турдаш	+

Табл. 7.8. Североизточен регион, късненеолитен хронологичен хоризонт. Разпределение на групите погребални обреди
Tabl. 7.8. Northeastern area, Late Neolithic chronological horizon. Distribution of burial groups

След сбития преглед на разпределението на групите погребални обреди ще обсъдя разпространението им в целия ареал на Югоизточна Европа и Анатолия и ще проследя развитието им в диахронен план. Главната ми цел тук е да се опитам да очертая зони на практикуване на групите погребални обреди и да потърся техния вероятен произход.

Клас I. Обикновена инхумация

Обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство (I.1.A)

Този вид погребален обред има сравнително компактна зона на разпространение (карта 7.1), главно в южните части на проучваната територия, обхващаща Западна Анатолия, Тракия, Източна Тесалия, Вардарска Македония, Централна Северна и Североизточна България. На североизток тя достига Молдова, а на северозапад - Банат, но последните два района са сравнително изолирани от "ядрото на разпространение" на обреда.

Мъртвите са полагани в свита позиция настрани и по корем под подове на жилища, понякога под или близо до пещ, но това се отнася само за централната част от зоната. В анатолийските селища са погребвани индивиди от всички полово-възрастови групи, докато в Тракия са представени само групите на възрастните жени и децата. С изключение на примера от Банат, където са погребани възрастни мъже, останалите гробове потвърждават - или когато няма достатъчно физикоантропологични данни, поне не противоречат - на това наблюдение. В повечето случаи има гробен инвентар.

Обредът на обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство се появява в самото начало на неолитната епоха: в Централна и Югозападна Анатолия е регистриран през безкерамичния неолит, в Тракия - в култура Караново I. В северозападните и североизточните частѝ на зоната появата му е свързана с последните фази на култура Старчево и края на култура Криш. Практикуването му продължава и през късния неолит и анатолийския ранен халколит, но отново се "свива" само в най-югоизточната част от зоната му на разпространение - Западна Анатолия, Мраморно море и Тракия. Тази

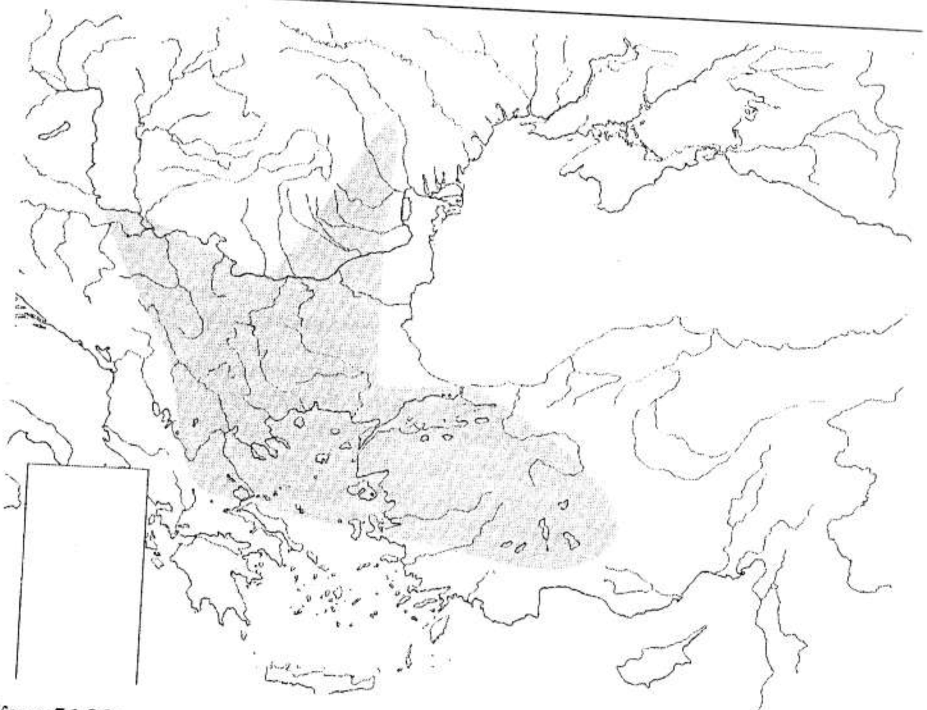

Карта 7.1 Обикновена индивидуална инхумация в жилищно пространство: зона на разпространение.
Map 7.1 Formal individual inhumation in a dwelling space: distributional zone.

“пулсация” е един от аргументите в полза на заключението, че обикновената индивидуална инхумация в жилищно пространство води произхода си от левантийско-анатолийския регион, а не е развитие на епипалеолитната традиция на погребване под открити огнища, както предлага П. Рацки (Raczky 1983, 7). И докато в Леванта и Анатолия погребването под подове на жилища обхваща всички полово-възрастови групи, в Тракия, където появата му е доста по-късна, обредът претърпява специфична еволюция и се практикува само по отношение на жени в детеродна възраст, деца и бебета.

Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство (I.1.B)

Този вид погребален обред несъмнено е най-широко практикуван в проучвания регион. Зоната на разпространението му (карта 7.2) обхваща района на Мраморно море, Западна Анатолия, Пелопонес, Тесалия, Западна и Вардарска Македония, Тракия, Югозападна България, Софийското поле, Централна Северна България, Южна Албания, Шумадия, Срем, Далмация, Железни врата, Бачка, Банат, долината на Тиса, Трансилвания, Мунтения и Молдова. Все пак и тук се наблюдават райони на по-силно или по-слабо интензивно практикуване. В Чаталхьоюк обикновената индивидуална инхумация в междужилищно

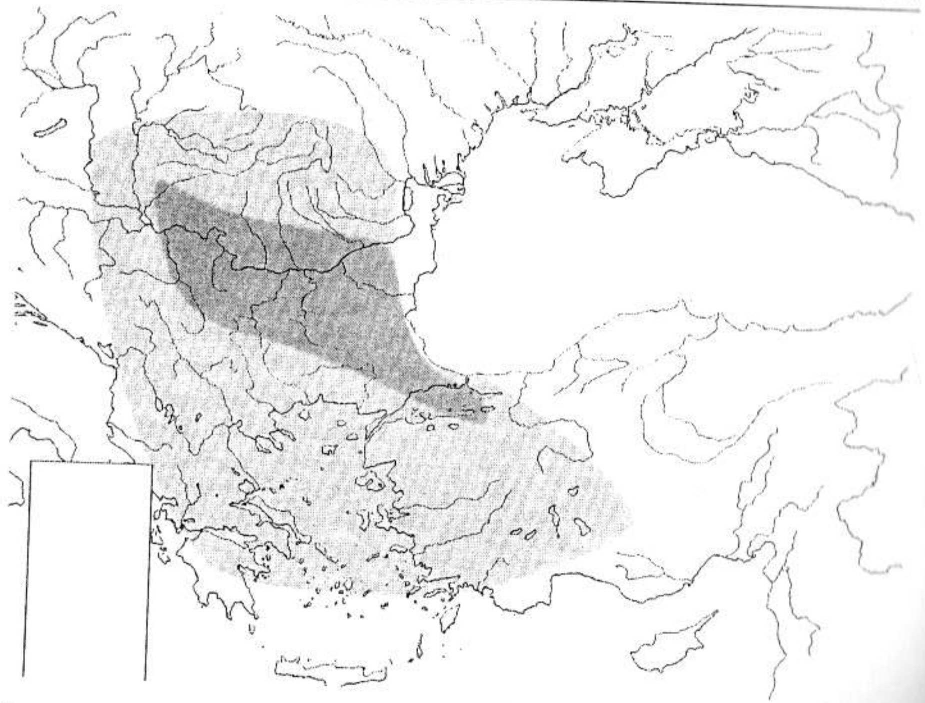

Карта 7.2 Обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство и в периферията на селището: зони на разпространение.
Map 7.2 Formal individual inhumation in an interdwelling space and in the settlement's periphery: distributional zones.

пространство се свързва само с един комплекс. Обредът има два варианта, обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита - настрани, по корем, седяща - и изпъната позиция, като вторият вариант е регистриран само в Пелопонес, Тракия и Шумадия. Представени са всички полово-възрастови групи и видове инвентар. Разпространението на този вид обред обхваща цялата неолитна епоха и при такова масово разпространение е трудно да се правят предположения за произхода му, но е очевидно, че като цяло, обикновената индивидуална инхумация в междужилищно пространство повече е свързана с Югоизточна Европа и източното крайбрежие на Мраморно море, особено с по-северните части на региона, отколкото с Анатолия и Леванта.

Обикновена индивидуална инхумация в периферията на селището (I.1.C)

Този вид погребален обред има ограничена зона на разпространение, главно в източните части на разглежданата територия (карта 7.2): източното крайбрежие на Мраморно море, Тракия, Североизточна България, Шумадия, Срем, района на Железни врата, Банат и Трансилвания. Особено характерни са струпванията на голям брой гробове на сравнително малка площ, каквито са случаите в източномраморноморската област, Североизточна България, Срем и Железни врата. Макар че равнището на проучванията все още не позволява в достатъчна степен да се изясни пространственият аспект на този вид обред, явно се касае за изолиране на гробовете в определен участък от селището. Мъртвите са полагани в свита позиция настрани, често с гробен инвентар. Представени са всички полово-възрастови групи.

Обикновената индивидуална инхумация в периферията на селището е разпространена главно през ранния неолит. Най-ранен от свързаните с този вид обред комплекси е един гроб от Азмак, който се отнася към култура Караново I. Може би малко по-късни са комплексите от Илъпънар IX, следвани от гробовете, които се отнасят към културите Старчево и Криш. Както вече неколкократно стана дума, данните за Ботош са крайно непълни, но въз основа на керамичните съдове М. Гарашанин отнася обекта към ранната фаза на къснонеолитната култура Винча-Турдаш (Garašanin 1956, 206-209).

Каквито и да са причините за отделянето на гробното от жилищното пространство, явно е, че връзката между тях се запазва, поне до края на неолитната епоха. Също като с обикновената индивидуална инхумация в междужилищно пространство, произходът на този вид обред очевидно не трябва да се търси на изток.

ОБИКНОВЕНА ГРУПОВА ИНХУМАЦИЯ В ЖИЛИЩНО ПРОСТРАНСТВО (I.2.A)

Този вид е регистриран само в Централна и Западна Анатолия (карта 7.3), където е представен от двойни гробове на жени с деца, положени под подове на сгради в свита позиция настрани с инвентар. Комплексите се отнасят към анатолийския късен неолит.

ОБИКНОВЕНА ГРУПОВА ИНХУМАЦИЯ В МЕЖДУЖИЛИЩНО ПРОСТРАНСТВО (I.2.B)

Зоната на разпространение на този вид погребални обреди обхваща Тракия, Западна България, Западна и Вардарска Македония, Срем, Шумадия, долината на Тиса и Молдова (карта 7.3), като последният район остава до известна степен изолиран от по-компактната южна и западна част на зоната. Представени са два варианта. Първият е регистриран в Тракия, Западна България, Западна Македония, Срем, долината на Тиса и Молдова. Погребани са възрастни индивиди - мъже и жени - с едно или две деца, две деца или до трима възрастни индивиди. Мъртвите са полагани в свита позиция настрани един до друг, често с инвентар. Вторият вариант е свързан с комплекси от Западна България, Вардарска Македония и Шумадия. Погребани са по двама възрастни индивиди, положени в свита позиция настрани един върху друг, очевидно не едновременно, а през кратък период един след друг. И двата варианта се появяват през ранния неолит, но в Тракия първият е представен само през къснонеолитния период Караново III, докато в останалите части от зоната обикновената групова инхумация в междужилищно пространство не е регистрирана през втората половина на новокаменната епоха.

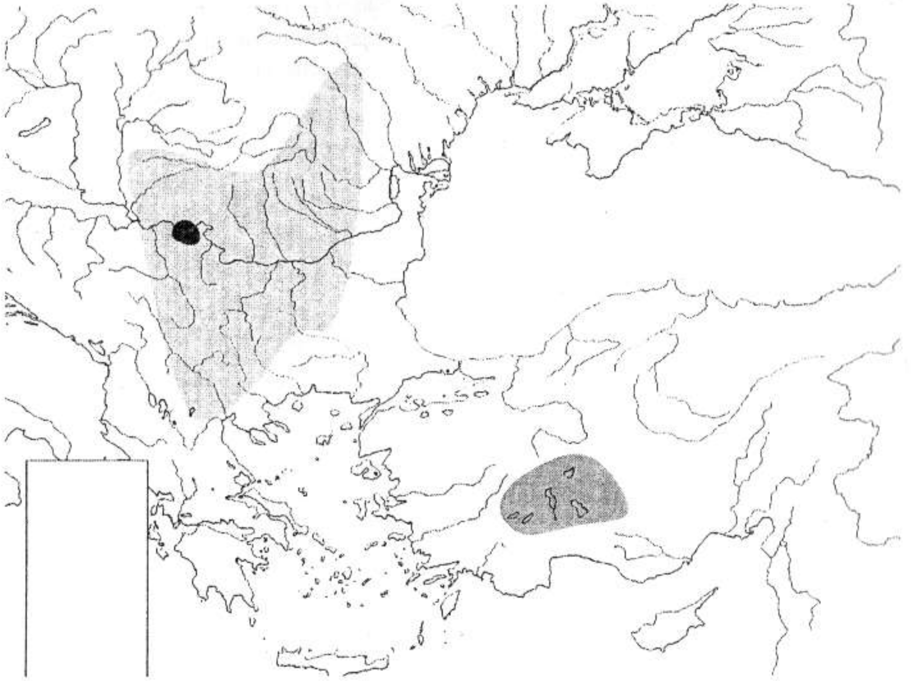

Карта 7.3 Обикновена групова инхумация: зони на разпространение.
Map 7.3 Formal group inhumation: distributional zone.

Произходът на този вид погребален обред не е ясен. Явно най-рано се появява в западните части на зоната и пак там първо престава да се практикува, докато в Тракия е свързан с комплекси от две селища, които се отнасят към началото на късния неолит.

ОБИКНОВЕНА ГРУПОВА ИНХУМАЦИЯ В ПЕРИФЕРИЯТА НА СЕЛИЩЕТО (I.2.C)

Този вид обред е регистриран само в едно селище (карта 7.3), Лепенски вир в района на Железни врата, където е представен от двоен гроб на възрастни мъж и жена, положени в свита позиция един срещу друг. Комплексът се отнася към култура Старчево и очевидно е свързан с останалите - индивидуални - гробове от селището, също разположени в неговата периферия.

ОБИКНОВЕНА КОЛЕКТИВНА ИНХУМАЦИЯ В ЖИЛИЩНО ПРОСТРАНСТВО (I.3.A)

Този вид погребален обред е разпространен единствено в югозападно- и централноанатолийските селища (карта 7.4). Мъртвите са полагани в свита позиция настрани, понякога един върху друг. Представени са всички полово-възрастови групи. Обредът е практикуван през всички фази на обитаване на селищата, особено през анатолийския късен неолит и ранен халколит.

Обикновена колективна инхумация в междужилищно пространство (I.3.B)

Зоната на разпространение на този вид погребален обред обхваща Метохия, Шумадия, Железни врата и долината на Тиса (карта 7.4). Мъртвите са полагани в свита позиция настрани или по гръб, понякога едни върху други, което може би означава, че са погребвани през известен период, най-вероятно кратък. Гробен инвентар се среща рядко. Във всеки от свързаните с обреда комплекси са представени основните полово-възрастови групи. Обикновената колективна инхумация в междужилищно пространство е регистрирана само през ранния неолит.

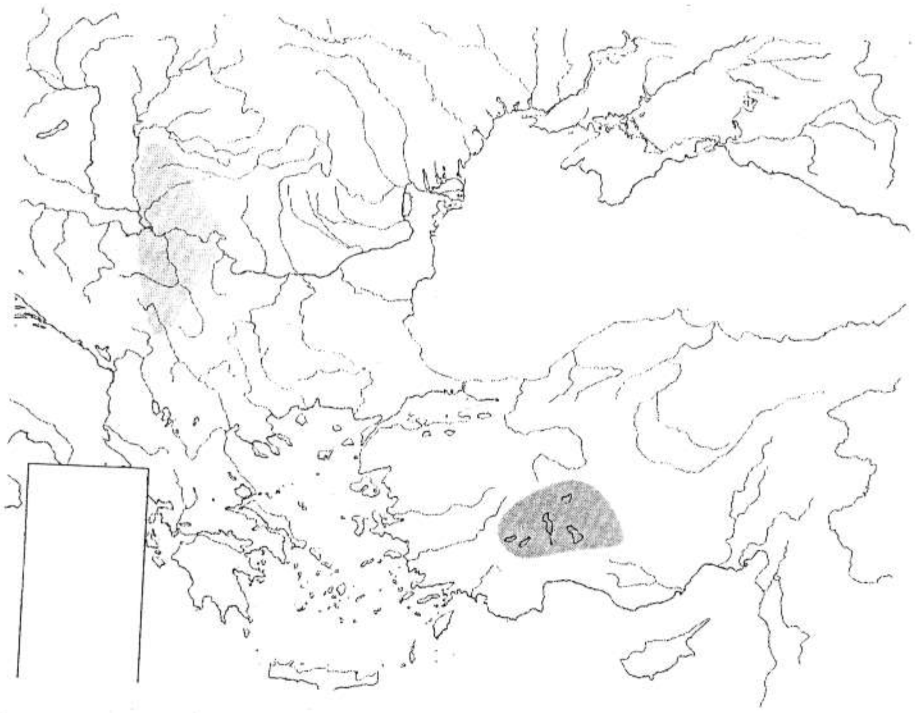

Карта 7.4 Обикновена колективна инхумация: зони на разпространение.
Map 7.4 Formal collective inhumation: distributional zone.

Клас II. Вторична инхумация

Вторична индивидуална инхумация в жилищно пространство (II.1.A)

Зоната на разпространение на този вид обхваща Централна и Югозападна Анатолия, както и Софийското поле (карта 7.5). Отделни черепи и мандибули са полагани под подове на жилища с или без инвентар. Представени са всички полово-възрастови групи. С вторичната индивидуална инхумация в жилищно пространство е свързан и един гроб от Голокут в Срем, където под пода на жилище е открита горна половина от иначе артикулиран скелет, но характерът на този комплекс не е съвсем ясен и е възможно да представлява резултат от първично парциално погребение. Анатолийските комплекси се отнасят към анатолийския късен неолит и ранен халколит, а този от Софийското поле - към група Кремиковци.

Погребването на отделни черепи, мандибули и зъби е регистрирано още през палеолита и може да се твърди, че като ритуална практика се появява едновременно с появата на погребалните обреди въобще (Смирнов 1991, 205). Обредът на вторична индивидуална инхумация в жилищно пространство обаче има съвсем различна символна натовареност и е очевидно, че произхожда от

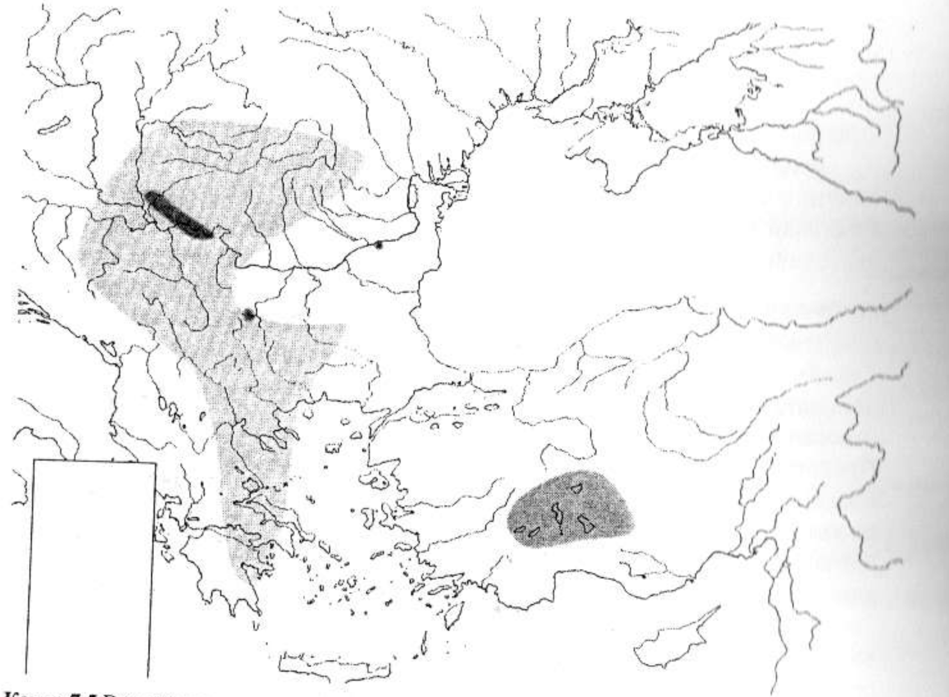

Карта 7.5 Вторична индивидуална инхумация: зони на разпространение.
Map 7.5 Secondary individual inhumation: distributional zone.

анатолийско-левантийския регион, където за пръв път е свързан със сгради, макар и в различен контекст.

Вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство (II.1.B)

Този вид погребален обред има зона на разпространение, която включва Северните Споради, Пелопонес, Тракия, Западна и Вардарска Македония, Метохия, Шумадия, Далмация, Бачка, Трансилвания, Банат и долината на Тиса (карта 7.5). Регистрират се два варианта, вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство на отделни черепи и/или мандибули, от една страна, и на отделни посткраниални кости, понякога заедно с черепи, в неанатомичен ред - от друга. Представени са всички полово-възрастови групи. Инвентар има рядко, главно животински кости.

Вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство се практикува през целия неолит, при това вероятно в цялата зона на разпространение на обреда, макар че повечето примери не произхождат от затворени комплекси.

Вторична индивидуална инхумация в периферията на селището (II.1.C)

Зоната на разпространение на вторичната индивидуална инхумация в периферията на селището обхваща два отдалечени един от друг района, Североизточна България, от една страна, и Срем и Железни врата - от друга. Може да се допусне, че връзката между тях е Дунав, но степента на проученост на свързаните с този вид погребални обреди археологически обекти не позволява обосновани предположения.

Вторична групова инхумация (II.2)

Тази група е представена само в Западна Тракия и Олтения (карта 7.6). В първия случай обредът е представен от вторичен гроб, който съдържа скелетни останки от единадесет-четиринадесетгодишно дете и шестнадесет-осемнадесетгодишно момиче, положени в неанатомичен ред, а във втория - от гроб, който съдържа три черепа, принадлежащи на около двадесет и пет годишна жена, млад индивид и индивид с неустановена полово-възрастова характеристика.

Вторична колективна инхумация в жилищно пространство (II.3.A)

Зоната на разпространение на този вид погребален обред обхваща Централна и Югозападна Анатолия, Западна Тесалия и Тракия (карта 7.6). Той е свързан с полагане на екскарнирани скелетни останки - главно черепи и дълги кости - от голям брой индивиди в неанатомичен ред под жилищни подове, понякога с инвентар. В западнотесалийското селище Продромос например стратиграфските наблюдения показват, че гробната яма последователно е отваряна три пъти. Многократно са отваряни и платформите в анатолийските селища. Подобни сведения липсват за тракийския комплекс. Налице е обаче

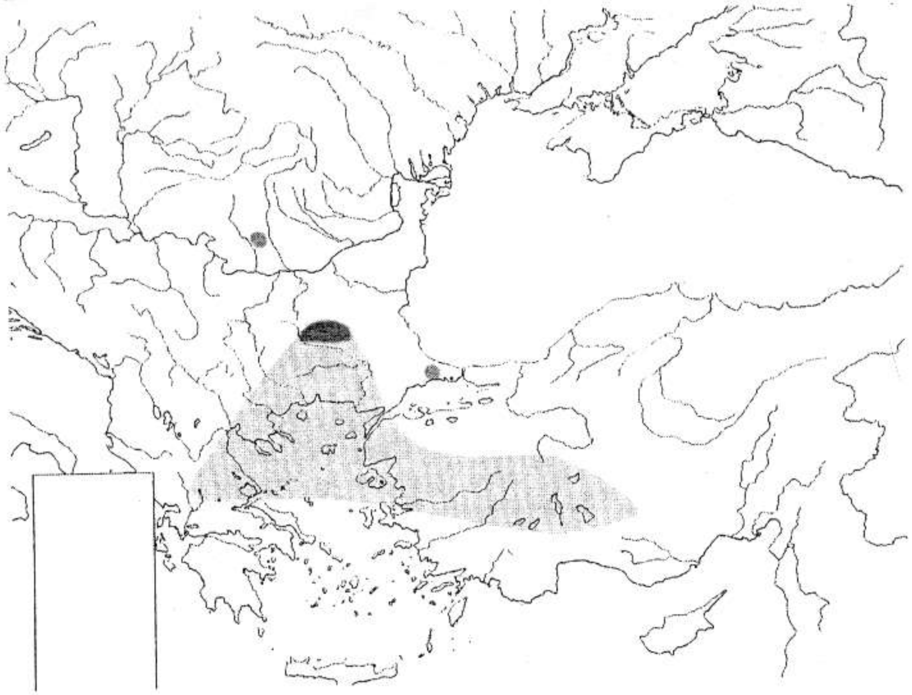

Карта 7.6 Вторична групова и колективна инхумация: зони на разпространение.
Map 7.6 Secondary group and collective inhumation: distributional zones.

друга разлика. Докато тесалийските и анатолийските гробове съдържат кости както от деца, така и от възрастни индивиди, в тракийския комплекс са открити само детски скелетни останки. Последният факт явно свидетелства за специфично развитие на тази традиция. В Тракия и Тесалия този вид обред се практикува само през ранния неолит, а в Анатолия - през анатолийския късен неолит и ранен халколит.

Вторична колективна инхумация в междужилищно пространство (II.3.B)

Този вид погребален обред е представен единствено в Тракия (карта 7.6). Свързаните с него комплекси съдържат екскарнирани скелетни останки от голям брой индивиди в неанатомичен ред, в един от двата случая в яма, а в другия в керамичен съд. Гробовете се отнасят към култури Караново I и Караново IV.

При отсъствието на достатъчно точни сведения за тракийските гробни комплекси, свързани с двата вида вторична колективна инхумация, е трудно да се правят предположения за произхода на обреда, но от гледна точка на зоната на разпространението му все пак изглежда логично да е анатолийски. Не бива да се забравя обаче, че практикуването му в Тракия се характеризира със специфични локални особености, главно по отношение на полово-възрастовия статус на погребаните.

Клас III. Погребение на кремирани останки

Индивидуално погребение на кремирани останки (III.1)

Зоната на разпространение на тази група погребални обреди обхваща два отдалечени един от друг района, от една страна, Източна Тесалия и Тракия и от друга - Трансилвания и долината на Тиса (карта 7.7). Представени са три вида: индивидуално погребение на кремирани останки в жилищно, междужилищно пространство и в екстрамурален некропол. В първия случай кремацията се отнася към завършителните или предварителните, а в останалите два - към предварителните ритуални действия, което обуславя и известни различия между двата вида погребални обреди. Практикуването на първия вид е разпространено през ранния неолит в долината на Тиса и Тракия, на втория - също през ранния неолит в Източна Тесалия и Трансилвания, а на третия - през късния неолит само в Източна Тесалия.

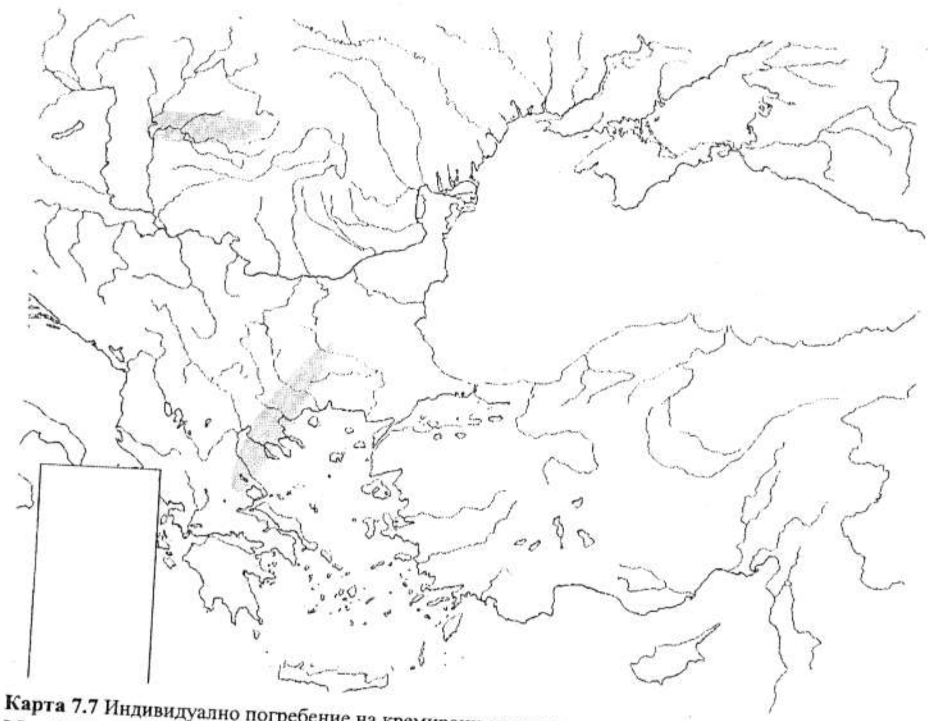

Карта 7.7 Индивидуално погребение на кремирани останки: зони на разпространение.
Map 7.7 Individual cremation burial: distributional zone.

Колективно погребение на кремирани останки (III.3)

Тази група погребални обреди е разпространена в Тесалия, Шумадия, Банат и долината на Тиса (карта 7.8). Представена е с два вида: колективно погребение на кремирани останки в междужилищно пространство и периферията на селището. Свързаните с първия вид комплекси представляват ями с керамични съдове, които съдържат кремирани скелетни останки от голям брой индивиди. Вторият вид е представен само от един комплекс от Тесалия: яма с кремирани останки от голям брой индивиди, положени заедно с хромелен камък. Колективното погребение на кремирани останки се практикува през ранния неолит. Изключение прави само комплексът от Връшац, Банат, който въз основа на керамичния съд М. Гарашанин отнася към първата фаза на култура Винча (M. Garašanin 1956, 209).

Както посочих при реконструкцията на погребалните обреди, кремиране се практикува още през късния палеолит. Особено характерно е повърхностното обгаряне на костите като в примерите от долината на Тиса, които се свързват с обреда на индивидуално погребение на кремирани останки в жилищно пространство. Сходен погребален обред се практикува също в

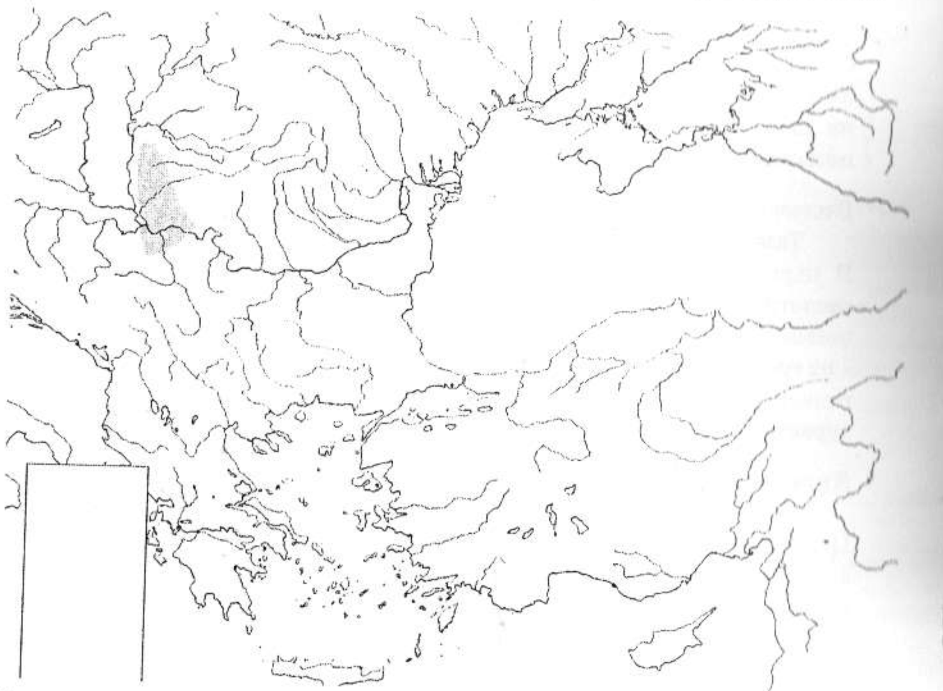

Карта 7.8 Колективно погребение на кремирани останки: зони на разпространение.
Map 7.8 Collective cremation burial: distributional zone.

централноанатолийското селище от безкерамичния неолит Ашъклъ, където мъртвите се погребват под подовете на жилищата и по костите на много от тях се забелязват следи от горене (Özbek 1993, 206). От друга страна, индивидуално погребение на кремирани останки в междужилищно пространство е известно от епипалеолитни селища в анатолийско-левантийския регион и Югоизточна Европа. Погребението на кремирани останки в екстрамурален некропол обаче е изолирано явление, характерно единствено за тесалийския късен неолит.

Според А. Орфанидис-Георгиадис обредът на погребване на кремирани останки се появява и развива независимо в отделните райони (Orphanidis-Georgiadis 1981, 223). Всъщност полагането на кремираните кости в керамични съдове в Тракия, Шумадия и долината на Тиса се отнася към ранния неолит - азмашкия вариант на култура Караново I, края на култура Старчево и култура Кьорьош - и хронологично предхожда разпространението на тази практика в Тесалия, където е свързана с къснонеолитната фаза Цангли-Лариса на култура Димини. Влиянието от източните части на зоната изцяло може да се изключи, тъй като в Анатолия не са известни такива видове погребални обреди с толкова ранна дата. Импулсът най-вероятно идва от Тракия, където обредът очевидно е свързан само с детската възрастова група и не търпи широко разпространение.

Накрая ще обсъдя въпросите за произхода и разпространението на четири специфични аспекта на погребалните обреди: обикновената инхумация в керамични съдове, присъствието на охра в гробовете, наличието на каменни конструкции от типа на т.нар. каменни възглавници и други съзнателно положени в гроба камъни и сложните гробни съоръжения от типа на т.нар. гробница с дромос от старчевския пласт във Винча.

От територията на Югоизточна Европа произхождат общо три случая на обикновена инхумация в керамични съдове: Ракитово в Родопите, Ковачево в Югозападна България и Анзабегово във Вардарска Македония. И трите се отнасят към ранния неолит, първите два примера - към култура Караново I, третият - към култура Кременик-Анзабегово. Ракитовският комплекс е открит под пода на жилище, другите два - в междужилищно пространство. Съдовете и в трите случая са гърневидни, като този от Ковачево е с капак. Скелетните останки принадлежат на новородени или мъртвородени бебета, положени в свита позиция. Единственият пример, в който комплексът е проучен на място от антрополог - Ковачево, - показва, че става дума за за силно свита позиция надясно с глава на север.

Тази практика няма културно-хронологични аналози в съседните географски райони. Най-близките паралели са два комплекса от централноанатолийската могила Кьошк Хьоюк, които произхождат от пластове, отнасящи се към анатолийския късен неолит и ранен халколит. Гробовете също са под подове на жилища (Yakar 1991, 192). От друга страна обаче тази традиция най-вероятно води началото си от Леванта, където е свързана с архаичната култура Хасуна и култура Тел Сото. Особено характерни са шест комплекса от епонимния обект Тел Сото (Бадер 1989, 132-134, табл. 47: 1, 2) и един комплекс от Тел Хазна II (Мунчаев и др. 1993, 27-29). Силното влияние на левантийските традиции върху културата на Кьошк Хьоюк и особено върху погребалните обреди е очевидно и от представения в анатолийското селище вариант на "култа към черепа", който не се среща другаде в Анатолия. Става дума за "украсените" черепи, които се откриват най-рано в Йерихон. Находката от Кьошк Хьоюк обаче произхожда от пласт III, анатолийски късен неолит (Silistreli 1989, 62, Fig. 7), докато йерихонските черепи са много по-ранни и се отнасят към безкерамичния неолит.

В гробен контекст червена охра се среща в Родопите, Софийското поле, Североизточна България, Трансилвания, долината на Тиса, Мунтения и Банат. В Анатолия практиката на посипване или оцветяване с охра е разпространена още от безкерамичния неолит и продължава да съществува през късния неолит и ранния халколит. Макар и спорадично и от хронологична, и от териториална гледна точка, разпространението ѝ в Югоизточна Европа обхваща цялата новокаменна епоха.

Както вече посочих при реконструкцията на погребалните обреди, първата проява на тази традиция е свързана с мустиера. В гробен контекст червена охра често се среща в праисторическите и традиционните култури, включително при северноамериканските палеоиндианци и австралийските аборигени. Очевидно използването ѝ в погребалните ритуали е едно от онези универсални явления, които се наблюдават в различни точки на света, понякога със сходно, но обикновено със съвсем различно символно съдържание. Във всеки случай разпространението на тази неолитна практика в Югоизточна Европа и Анатолия най-вероятно е свързано с местните епипалеолитни традиции.

Също резултат на локално развитие може би са структури от типа на т.нар. каменен килим и каменна възглавница, както и интенционалното поставяне на необработени камъни и каменни плочи в гроба. Аналогични примери са известни от Пелопонес, Северните Спорадите, Тракия, Югозападна България, Далмация, района на Железни врата и Трансилвания. Отсъствието им в Централна и Югозападна Анатолия, и в района на Мраморно море показва, че тази практика има местен произход с корени в късния палеолит и мезолита на югоизточноевропейския регион.

Сложната гробна конструкция е позната от три комплекса в Шумадия и Срем: "гробницата с дромоса" от Винча и гробни конструкции А и В от Златара, които представляват ями с неправилна форма, свързани с дълги рампи. Гробовете са колективни, групови и индивидуални. И трите случая се отнасят към самия край на раннонеолитната култура Старчево. Този тип гробно съоръжение няма известни аналози и поради това трябва да предположа, че представлява локално явление.

Заключение

Днес никой не оспорва факта, че интрамуралните гробове далеч не отразяват изцяло погребалните обреди на неолитните хора в Югоизточна Европа и Анатолия. Нещо повече, всички данни сочат, че човешките скелетни останки от неолитни селища принадлежат на твърде малко индивиди в сравнение с предполагаемия брой на неолитните обитатели. Редица изследователи предлагат различни обяснения на този феномен, като обосновават хипотезите си с по-голяма или по-малка по обем информация за неолитните гробни комплекси, най-често от отделни части на региона.

Според Дж. Чапман неолитните могили в българските земи се характеризират с разпространение на отделни човешки кости и рядко с гробове, които съдържат артикулирани скелети. Едва през късния неолит във временно незаети участъци от селищата понякога се разполагат гробове (Chapman 1991, 156-157). При отсъствието на неолитни некрополи авторът смята за вероятни две възможности. На първо място, поради спорадичната му проява, погребението е признак за статус, по-често отнасян към жените и децата, отколкото към възрастните мъже. Тъй като начинът на погребване обаче не предполага статусно разграничение, Чапман отдава предпочитание на втората възможност: пълна липса на гробове. Малкото примери той интерпретира като гробове на "неличности", което означава, че от ранния неолит насетне съществуват две вертикално диференцирани социални категории (Chapman 1983, 7-10). До малко по-различни изводи стига Я. Якар, макар и най-вече по отношение на погребалните обреди на анатолийския неолит и халколит. Той смята, че мъртвите се погребват и по друг начин, освен чрез обикновена или вторична инхумация, и предполага, че може да са били оставяни непогребани в пещери или скални заслони, като се аргументира с по-късната концепция за пещерите като основни отвори към отвъдния/подземния свят (Yakar 1991, 329).

Въз основа на сравнителен материал от далеч по-обширен ареал, който включва средноевропейската култура с линейно-лентеста керамика, югоизточноевропейските неолитни, както и анатолийско-левантийските неолитни и раннохалколитни селища, У. Файт установява, че културните концепции, които са залегнали в основата на погребалните обреди, са много сходни и археологически забележимите различия поне отчасти се дължат на различните климатични условия за съхраняването на скелетните останки.

Авторът критикува постпроцесуалистичния подход на Я. Ходър (Hodder 1990) и говори за ограничен вариационен ред социални ситуации, установими по археологически "текстове", които се отразяват в разнообразни ритуали или по-общи културни форми според конкретните екологични или исторически условия (Veit 1996, 126-127, Fig. 7).

Доста по-различна е тезата на Й. Оршидт, според когото всички интрамурални гробове в средноевропейската култура с линейно-лентеста керамика са "извънредни". Той също отбелязва характерното за този регион доминиране на детските и женската полово-възрастови групи и установява, че съотношението между деца и възрастни в селищата и некрополите е обратнопропорционално (Orschiedt 1998, 35-36). Подобно становище застъпват Р. Тореманс по отношение на анатолийските неолитни интрамурални гробове (Torremans 1997) и Я. Бояджиев, който въз основа на данни за 86 неолитни гроба от 15 селища в българските земи стига до заключението, че интрамуралните комплекси "не представляват обичайния погребален обред, а се явяват отклонения от него" и че "извършването на погребения вътре в рамките на селището се дължи на различни причини, които не са единни нито по хронологичен, нито по териториален (и съответно културен) принцип". Според него някои неолитни гробове са "резултат на случайни обстоятелства". Авторът логично стига до въпроса къде са тогава "обичайните" гробове и предлага два отговора: гробовете да не са обикновени инхумации и да не оставят археологически следи или - много по-вероятен според Бояджиев вариант - да съществуват неолитни некрополи, останали неоткрити поради "природо-географските промени и ерозиационно-акумулационните процеси от неолита до днес" (Бояджиев 2001, 21-22).

Всъщност т.нар. отсъствие на гробове не е явление, характерно само за югоизточноевропейския неолит, а се наблюдава в много пра- и протоисторически култури от Северна Европа до Плодородния полумесец. Камерните гробници в неолитна Англия например не са единственият погребален обред, а "телата на някои, навярно на мнозинството, обикновено са полагани по начин, който не е оставил археологически следи" (Atkinson 1968, 92). Подобен е случаят с английската желязна епоха А, за която са типични често срещаните отделни човешки кости и рядко срещаните гробове, факт, обясняван от различни изследователи с канибализъм или трупоизлагане (вж. напр. Clark 1962, 169).

От друга страна, анализът на погребалните обреди на средноевропейската култура с линейно-лентеста керамика показва, че погребването в некропол е само една от многобройните разнообразни практики и има голяма вероятност в некрополите също да е представена съвсем малка част от населението. Въз основа на данни от четири баварски некропола - Айтерхофен-Йодмюле, Зенгофен, Манголдинг и Дилинген-Щайнхайм - Н. Нисери установява, че там са погребвани избрани от обществото индивиди и че може би е практикувана ексхумация и вторично погребване на друго място. В крайна сметка авторът стига до заключението, че не съществуват археологически доказателства как се погребват повечето мъртви (Nieszery 1995, 213-214). Макар и по друг път, неговите изводи потвърждава Й. Петраш, който разглежда следите от зъби на хищни животни и от рязане по човешки кости в средноевропейските неолитни селища и предполага, че успоредно с обикновените инхумации и погребването на кремирани останки в екстрамурални некрополи и интрамурални гробове съществуват многостепенни погребални обреди (Petrasch 2000, 357-363).

Обикновено се приема, че сведенията за погребалните обреди в анатолийско-левантийския регион са много по-пълни, и донякъде наистина е така. Това обаче не означава, че са известни всички погребални практики; няма селище, от което да са налице скелетни останки от поне едно поколение негови обитатели. Типичен пример в това отношение е Айн Газал, Северна Месопотамия. Въз основа на скелетите от средния безкерамичен неолит В разкопвачите изчисляват, че липсват най-малко 80 % от гробовете за всяко поколение (Rollefson, Kafafi 1997, Figs. 12-18; вж. също Rollefson 1983, 35; 1986, 50-51). Въпреки привидно големия брой скелети от всички пластове в Чаталхьоюк, гробовете под платформите в сградите явно не са представителни за цялото население (вж. Cessford 2000, Appendix 2). Гробовете в повечето други селища от керамичния неолит и ранния халколит са много по-малко, какъвто е случаят в Хаджилар. Въпреки целенасочените си систематични търсения, Р. Дуру не успява да открие екстрамуралния некропол, чието съществуване хипотетично извежда Мелаарт (Duru 1986; 1987b). Същото е положението с левантийския безкерамичен неолит В: след повече от един век разкопки все още не е известен екстрамурален некропол от тази епоха. Най-много скелетни останки в целия анатолийско-левантийски регион произхождат от Чайоню, Югоизточна Анатолия, където са открити кости от 605 души. Погребалните обреди през различните фази дори само от безкерамичния неолит В варират. В Сградата с черепите например са представени 70 % от населението, докато в последната фаза от този период изобщо няма следи от гробове (Harmankaya et al. 1997).

Анализът на данните за 108 неолитни интрамурални гроба от 17 селища в българските земи и за гробни комплекси от 75 селища в Югоизточна Европа, Западна и Централна Анатолия ми позволява да изградя обща класификация на погребалните обреди в този регион, да проследя хронологичното им развитие, да определя зоните на разпространението им и да се опитам да установя техния вероятен произход. В тази територия са разпространени три класа погребални обреди: обикновена инхумация, вторична инхумация и погребение на кремирани останки. При първите периодът между настъпване на биологическата смърт и погребението е относително кратък, тялото на мъртвия се полага в земята в свита или изпъната позиция и археологическият резултат е гроб, съдържащ повече или по-малко артикулиран скелет. При вторите този период е по-продължителен, тялото на мъртвия се подлага на екскарнация

или други процедури с цел отделяне на меките тъкани и археологическият резултат е гробен комплекс, съдържащ скелетни останки в неанатомичен ред. При третите продължителността на периода е археологически неизвестна, но тленните останки се подлагат на кремация и археологическият резултат е гробен комплекс, съдържащ кремирани скелетни останки.

Обикновената инхумация включва 3 групи, индивидуална, групова и колективна, които се подразделят на видове и понякога варианти.

Обикновената индивидуална инхумация в жилищно пространство е разпространена в сравнително компактна зона, която включва Западна Анатолия, Тракия, Източна Тесалия, Вардарска Македония, Централна Северна и Североизточна България. На североизток тя достига Молдова, а на северозапад - Банат, но тези два района остават откъснати от "ядрото на разпространение" на обреда. Той се появява в началото на неолитната епоха: в Централна и Югозападна Анатолия е регистриран през безкерамичния неолит, в Тракия - в култура Караново I. В северозападните и североизточните части на зоната появата му се отнася към края на културите Старчево и Криш. През късния неолит обредът се наблюдава само в най-югоизточната част от зоната му на разпространение, което вероятно свидетелства, че произхожда от района на Анатолия и Леванта, а не е развитие на епипалеолитната традиция на погребване под открити огнища.

Най-широко практикуваният в проучвания регион вид погребален обред несъмнено е обикновената индивидуална инхумация в междужилищно пространство. Зоната на разпространението му обхваща района на Мраморно море, Западна Анатолия, Пелопонес, Тесалия, Западна и Вардарска Македония, Тракия, Югозападна България, Софийското поле, Централна Северна България, Южна Албания, Шумадия, Срем, Далмация, Железни врата, Бачка, Банат, долината на Тиса, Трансилвания, Мунтения и Молдова. Обредът е представен в два варианта, обикновена индивидуална инхумация в междужилищно пространство в свита и изпъната позиция, като вторият вариант е регистриран само в Пелопонес, Тракия и Шумадия. Този вид погребален обред съществува през цялата неолитна епоха и може да се допусне, че повече е свързан с Югоизточна Европа и източномраморноморската област, особено с по-северните части на региона, отколкото с Анатолия и Леванта.

Зоната на разпространение на обикновената индивидуална инхумация в периферията на селището е ограничена главно в източните части на разглежданата територия: източното крайбрежие на Мраморно море, Тракия, Североизточна България, Шумадия, Срем, района на Железни врата, Банат и Трансилвания. Най-характерни за този вид обред са струпванията на голям брой гробове на сравнително малка площ, каквито са случаите в източномраморноморската област, Североизточна България, Срем и Железни врата.

Въпреки че причините за отделянето на гробното от жилищното пространство остават неизвестни, очевидно връзката между тях се запазва до края на неолитната епоха. Подобно на обикновената индивидуална инхумация в междужилищно пространство, произходът на този вид обред очевидно не трябва да се търси на изток.

Обикновената групова инхумация в жилищно пространство е представена само в Централна и Западна Анатолия, където е свързана с къснонеолитни двойни гробове на жени с деца, положени под подове на сгради в свита позиция настрани с инвентар.

Зоната на разпространение на обикновената групова инхумация в междужилищно пространство обхваща Тракия, Западна България, Западна и Вардарска Македония, Срем, Шумадия, долината на Тиса и Молдова, като последният район остава до известна степен изолиран от по-компактната южна и западна част на зоната. Двата варианта на този вид са регистрирани съответно в Тракия, Западна България, Западна Македония, Срем, долината на Тиса и Молдова, от една страна, и в Западна България, Вардарска Македония и Шумадия - от друга. При първия са погребвани възрастни индивиди с едно или две деца, две деца или до трима възрастни индивиди в свита позиция настрани един до друг, а при втория - по двама възрастни индивиди в свита позиция настрани един върху друг, но не едновременно, а през кратък период. И двата варианта се появяват през ранния неолит, като в Тракия първият е представен само в началото на късния неолит, а в останалите части на зоната обикновената групова инхумация в междужилищно пространство се практикува само през първата половина на новокаменната епоха. Въпреки че произходът му не може ясно да се установи, този вид погребален обред първо се появява в западните райони на зоната и пак там най-рано престава да се практикува.

Обикновената групова инхумация в периферията на селището е регистрирана само в старчевския пласт на Лепенски вир в района на Железни врата, където е представена от двоен гроб на възрастни мъж и жена, положени в свита позиция един срещу друг. Комплексът обаче е свързан с останалите индивидуални гробове в селището, които са групирани в периферията му.

Обикновената колективна инхумация в жилищно пространство е разпространена единствено в Югозападна и Централна Анатолия, където мъртвите са полагани в свита позиция настрани, понякога един върху друг. Този вид погребален обред е представен през всички фази на обитаване на селищата, особено през анатолийския късен неолит и ранен халколит.

Зоната на разпространение на обикновената колективна инхумация в междужилищно пространство обхваща Метохия, Шумадия, Железни врата и долината на Тиса. Мъртвите са полагани в свита позиция настрани или по гръб, понякога едни върху други, което може би означава, че са погребвани през известен период. Обредът е регистриран само през ранния неолит.

Вторичната инхумация също включва три групи: индивидуална, групова и колективна.

Вторичната индивидуална инхумация в жилищно пространство е разпространена в Централна и Югозападна Анатолия и Софийското поле и е свързана с полагане на отделни черепи и мандибули под подове на жилища. Анатолийските комплекси се отнасят към анатолийския късен неолит и ранен халколит, а този от Софийското поле - към група Кремиковци. Въпреки че като ритуална практика погребването на отделни черепи, мандибули и зъби се появява едновременно с появата на погребалните обреди, вторичната индивидуална инхумация в жилищно пространство придобива ново символно съдържание и произходът ѝ може да се изведе от региона на Анатолия и Леванта.

Зоната на разпространение на вторичната индивидуална инхумация в междужилищно пространство обхваща Северните Споради, Пелопонес, Тракия, Западна и Вардарска Македония, Метохия, Шумадия, Далмация, Бачка, Трансилвания, Банат и долината на Тиса. Регистрират се два варианта: вторична индивидуална инхумация в междужилищно пространство на отделни черепи и/или мандибули, от една страна, и на отделни посткраниални кости, понякога заедно с черепи, в неанатомичен ред - от друга. Този вид погребален обред се практикува през целия неолит, при това вероятно в цялата зона на разпространение на обреда.

Вторичната индивидуална инхумация в периферията на селището е представена в два отдалечени един от друг района, Североизточна България, от една страна, и Срем и Железни врата - от друга. Може да се допусне, че връзката между тях е Дунав, но степента на проученост на свързаните с този вид погребални обреди археологически обекти не позволява обосновани предположения.

Вторична групова инхумация засега е регистрирана само в Западна Тракия и Олтения. В първия случай обредът е представен от вторичен гроб, който съдържа скелетни останки от единадесет-четиринадесетгодишно дете и шестнадесет-осемнадесетгодишно момиче, положени в неанатомичен ред, а във втория - от гроб, който съдържа три черепа, принадлежащи на около двадесет и пет годишна жена, млад индивид и индивид с неустановена полово-възрастова характеристика.

Зоната на разпространение на вторичната колективна инхумация в жилищно пространство обхваща Централна и Югозападна Анатолия, Западна Тесалия и Тракия. Този вид обред е свързан с полагане на екскарнирани скелетни останки от голям брой индивиди в неанатомичен ред под жилищни подове. Според стратиграфските наблюдения в някои селища от Тесалия и Анатолия гробните ями многократно са отваряни. Тесалийските и анатолийските гробове обаче съдържат кости от деца и възрастни индивиди, а в Тракия са открити само детски скелетни останки, което свидетелства за локално развитие на тази традиция. В Тракия и Тесалия този вид обред се практикува само през ранния неолит, а в Анатолия - през анатолийския късен неолит и ранен халколит.

Вторичната колективна инхумация в междужилищно пространство е представена единствено в Тракия, съответно в началото на ранния и в края на късния неолит. Комплексите съдържат екскарнирани скелетни останки от голям брой индивиди в неанатомичен ред, в един от двата случая в яма, а в другия в керамичен съд.

Поради липсата на точни сведения за тракийските гробове, които са свързани с двата вида вторична колективна инхумация, произходът на обреда остава неясен. Като се има предвид зоната на разпространение, може да се допусне, че е анатолийски, но не бива да се забравя, че в Тракия тази група проявява специфични локални особености.

Както вече посочих, погребението на кремирани останки е обред, при който продължителността на периода между физическата смърт и окончателното погребване не може археологически да се установи, тленните останки се подлагат на кремация и археологическият резултат е гробен комплекс, съдържащ кремирани скелетни останки - или гроб с кремация. Този клас погребални обреди включва две групи, индивидуално и колективно погребение.

Зоната на разпространение на индивидуалното погребение на кремирани останки обхваща два отдалечени един от друг района, от една страна Източна Тесалия и Тракия, и от друга - Трансилвания и долината на Тиса. Представени са три вида: индивидуално погребение на кремирани останки в жилищно, междужилищно пространство и в екстрамурален некропол. В първия случай кремацията се отнася към предварителните или завършителните, а в останалите два - към предварителните ритуални действия. Практикуването на първия вид е разпространено през ранния неолит в долината на Тиса и Тракия, на втория - също през ранния неолит в Източна Тесалия и Трансилвания, а на третия - през късния неолит само в Източна Тесалия.

Колективното погребение на кремирани останки е разпространено в Тесалия, Шумадия, Банат и долината на Тиса. Групата включва два вида: колективно погребение на кремирани останки в междужилищно пространство и периферията на селището. Свързаните с първия вид комплекси представляват ями с керамични съдове, които съдържат кремирани скелетни останки от голям брой индивиди. Вторият вид е представен само от един комплекс от Тесалия: яма с кремирани останки от голям брой индивиди, положени заедно с хромелен камък. Колективното погребение на кремирани останки се практикува през ранния неолит, с изключение на един вероятно къснонеолитен комплекс от Банат.

Отделните видове погребение на кремирани останки имат различен произход. Повърхностното обгаряне на костите, което се наблюдава в южноунгарските примери, свързани с обреда на индивидуално погребение на кремирани останки в жилищно пространство, много напомня на кремацията, практикувана през късния палеолит. Погребението на кремирани останки в екстрамурален некропол остава изолирано явление за тесалийския късен неолит. От друга страна, полагането на кремирани кости в керамични съдове в Тракия, Шумадия и долината на Тиса се отнася към ранния неолит и хронологично предхожда разпространението на тази практика в Тесалия, като с най-ранна дата е тракийският комплекс. Това означава, че е възможно импулсът да идва от Тракия, където обредът е свързан само с детската възрастова група и не търпи разпространение.

Въз основа на общата характеристика на неолитните погребални обреди в региона на Югоизточна Европа, Западна и Централна Анатолия може да се говори за относително слаба обособеност на обредната сфера от ежедневния живот: отделните ритуални елементи силно варират, което предполага, че водеща роля играят фактори от конкретно естество (вж. Антонова 1990, 248). Въпреки че идеята за отделяне на световете на живите и мъртвите - и съответно на селищното/жилищното от гробното пространство - вече се оформя и се проявява в съществуването на некрополи като тези в Суфли Магула и Платия Магула Зарку в Източна Тесалия, те остават изолирано явление, свързано с кремацията. Макар че теоретично не може да се изключи, първичното погребване в некрополи не се вписва в цялостната картина на неолитните погребални обреди в региона, което, изглежда, се потвърждава и от теренните археологически проучвания. Същото се отнася и за предположеното от Я. Якар погребване в пещери и скални заслони. То е характерно за отделни неолитни култури в Северна Европа, Западното Средиземноморие и Малта, където култът към плодородието е тясно свързан с пещерите (Chamberlain 1997; Whitehouse 1992; Malone et al. 1993), докато в Югоизточна Европа и Западна Анатолия гробните ритуали са публични и очевидно свързани със селището/дома.

От друга страна, обредът на вторично погребване във всичките му видове очевидно е бил широко разпространен, за което свидетелстват многобройните отделни човешки кости, откривани в жилищен и междужилищен контекст в неолитните селища в региона. Изглежда напълно логично през първата фаза от погребалния обред повечето мъртви да са били полагани в екстрамурални постройки-костници, за да бъдат екскарнирани, и по-късно отделни кости на някои от тях да са били пренасяни в селището и погребвани там индивидуално или колективно, или използвани в различни ритуални форми на т.нар. култ към предците. Трудно е да се съди какви са били критериите за избор на един или друг вид погребален обред, не на последно място поради оскъдните физикоантропологични сведения, но е несъмнено, че поради някакви причини, най-вероятно зависещи и от археологически неустановимите обстоятелства на смъртта, неолитните хора са се опитвали да съхранят връзките си с някои индивиди, като са ги погребвали в селището. И въпреки че са много по-малко от останалите, “липсващи” гробове, повечето от тези случаи не могат да се определят като “изключения” или “резултат на случайни обстоятелства”; както показва повсеместното му практикуване в региона на Югоизточна Европа, Западна и Централна Анатолия, интрамуралното първично и вторично погребение е част от стандартните погребални обреди.

Списък на съкращенията

АОР	Археологически открития и разкопки
АП	Археолошки преглед, Београд
ВАУ	Вопросы археологии Урала, Свердловск
ГДА-НБУ	Годишник на Департамент Археология, Нов български университет, София
ГМСБ	Годишник на музеите от Северна България
ГНАМП	Годишник на Народния археологически музей в Пловдив
ГСАД	Гласник српског археолошког друштва, Београд
ЗНМ	Зборник Народног музеја, Београд
ЗШНМ	Зборник на Штипскиот народен музеј, Штип
ИАИ	Известия на Археологическия институт, София
ИЕИМ	Известия на Етнографския институт и музей, София
ИИ	Интердисциплинарни изследвания, София
ИИМК	Известия на историческия музей, Кюстендил
ИМЮБ	Известия на музеите от Югоизточна България, Пловдив
ИСКНЦВШ	Известия Северо-Кавказского научного центра высшей школы. Ростов-на-Дону
КСИА	Краткие сообщения Института археологии. Москва
РА	Российская археология, Москва
РП	Разкопки и проучвания, София
РСб	Родопски сборник, София
СА	Советская археология, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Старинар	Старинар, орган Археолошког института, Српска академија наука, Београд
AA	American Anthropologist
AA Szeget	Acta Ant Szeget
ABSA	Annual of the British School at Athens
ADAJ	Annual of the Department of Antiquities of Jordan
AE	Archaeologiai Ertesito, Budapest
AFSB	Arbeits- und Forschungsberichte der sächsisches Bodenkmalpflege, Dresden

AJ	The Antiquaries Journal
AJA	American Journal of Archaeology
AK	Archäologisches Korrespondenzblatt
AM	Arheologia Moldovei
AmA	American Antiquity
AMN	Acta musei Napocensis, Musei de istorie al Transilvaniei, Cluj
AnS	Anatolian Studies
APA	Acta praehistorica et archaeologica. Berlin
AS	L\`Annee Soziologique
AST	Arastirma Sonuçlari Toplantisi
BA	British Archaeology
Banatica	Banatica, Muzeul de istorie al județului Caraş-Severin
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BASPR	Bulletin of the American School for Prehistoric Research
BASORS	Bulletin of the American Schools of Oriental Research Supplement
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique
BMN	Biblioteca Muzei Napocensis din istoria Transilvaniei, Cluj-Napoca
BRGK	Berichte der Römisch-Germanischen Kommission
CAH	Cambridge Ancient History
CAHu	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
CAn	Current Anthropology, University of Chicago Press
DP	Documenta Praehistorica, Lubljana
EA	Evolutionary Anthropology
EM	Érdely Muzeum, Kolozsvár
GCBI	Godišnjak Centra za Balkanološka ispitivanja, Sarajevo
GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Sarajevo
IA	Internationale Archäologie
IM	Istanbuler Mitteilungen
JAA	Journal of Anthropological Archaeology
JEA	Journal of European Archaeology
JFA	Journal of Field Archaeology
JMV	Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte
JPR	Journal of Prehistoric Religion, Göteborg
JWP	Journal of World Prehistory
KST	Kazi Sonuçlari Toplantisi
MA	Monumenta Archaeologica, UCLA Institute of Archaeology, Los Angeles
MAI	Mitteilungen der Archäologische Institut, Budapest

Materiale	Materiale Arheologice priund istoria veche a R.P.R. București
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft
MPO	Mediterranean Prehistory Online
MSAA	Memoires of the Society for American Archaeology, Salt Lake City, Utah
OIP	Oriental Institute Publications, The University of Chicago, Illinois
ORR	Oriental Rug Review
PIA	Papers from the Institute of Archaeology, University College, London
PIAZ	Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu
PPS	Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge
RPRP	Reports of Prehistoric Research Projects
RSP	Rivista di scienze preistorice
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig
RF	Régészeti Füzetek, Budapest
RVM	Rada vojvođanskog muzeja
SASTUMA	Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde, Saarbrücken
SBA	Saarbrücker Beiträgen zum Altertumskunde, Saarbrücken
SCA	Studii și cercetări de antropologie. București
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche. București
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. Academia Română, București
SJA	Southwestern Journal of Anthropology, Albuquerque
SMME	Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Budapest
TAB	Terra antiqua balcanica
WA	World Archaeology
WMBHL	Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegovinischen Landesmuseums, Sarajevo
ZMA	Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie
AAAθ	Αρχαιολογικα αναλεκτα εξ Αθηνων
Το αρχαιολογικο εργο	Το αρχαιολογικο εργο στη Μακεδονια και Θρακη

Библиография

Алекшин 1981	Алекшин, В. А. Погребальный обряд как археологический источник. - КСИА 167, 1980, (1981), 3-9.
Алекшин 1986	Алекшин, В. А. Социальная структура и погребальный обряд древнеземледельческих обществ (по археологическим материалам Средней Азии и Ближнего Востока). Ленинград, 1986.
Алекшин 1994	Алекшин, В. А. Черепа людей в обрядах неолитических земледельцев Юго-западной Азии. - Проблемы археологии 3, 1994, 59-78.
Ангелова 1988	Ангелова, И. Предварителни резултати от разкопките на неолитното селище "Овчарово-гората". - TAB 3, 1988, 31-36.
Ангелова 1992	Ангелова, И. Предварительные результаты разкопок неолитического поселения Овчарово-гората. - Studia Praehistorica 11-12, 1992, 41-50.
Андреев 1965	Андреев, А. Разкопки на неолитното селище в гр. Кърджали. - Археология, 1965, 3, 61-66.
Антонова 1990	Антонова, Е. В. Обряды и верования первобытных земледельцев Востока. Москва, 1990.
Бадер 1989	Бадер, Н. О. Древнейшие земледельцы Северной Месопотамии. Москва, 1989.
Бертагаев 1973	Бертагаев, Т. А. Культ богини-матери и огня у монгольских племен. - СЭ, 1973, 6.
Боев 1959	Боев, П. Неолитични антропологични материали от Яса тепе (Пловдив). - ГНАМП 3, 1959, 87-91.
Боев 1963	Боев, П. Неолитични антропологични материали от Караново. - ИЕИМ 6, 1963, 61-69.
Боев, Кавгазова 1983	Боев, П., Л. Кавгазова. Неолитни скелети от Кърджали. - РСб 5, 1983, 187-192.